

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

ISSN 2312-2595 (Print)
ISSN 2664-3715 (Online)

ПРОБЛЕМИ ГУМАНІТАРНИХ НАУК

Збірник наукових праць
Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка

Серія Історія. Випуск 10/52 (2022)

Видавничий дім
«Гельветика»
2022

УДК 009+1+4+15+93
Д 75

Рекомендовано до друку вченою радою Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (протокол № 6 від 19 травня 2022 р.)

«Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія» перереєстровано і затверджено в Переліку наукових фахових видань (категорія «Б») рішенням Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України від 17.03.2020 № 409. Збірник індексується у міжнародних базах даних: **Google Scholar**, **Index Copernicus** (ICV 2018-62.60).

Від 2004 р. виходять за серійним принципом.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації КВ № 24056-13896Р від 22.07.2019 року Державного комітету інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України.

Відповідальність за достовірність наведених у публікаціях фактів, дат, найменувань, прізвищ, імен, цифрових даних несуть автори статей. Наукові статті друкуються за авторськими варіантами. Думка редакційної колегії може не збігатися з думкою авторів.

Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія / ред. кол. Василь Ільницький (головний редактор) та ін. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Випуск 10/52. 340 с. DOI: <https://doi.org/10.24919/2664-3715.10/52>.

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE

DROHOBYCH IVAN FRANKO STATE
PEDAGOGICAL UNIVERSITY

ISSN 2312-2595 (Print)
ISSN 2664-3715 (Online)

PROBLEMS OF HUMANITIES

a collection of scientific articles

Drohobych Ivan Franko
State Pedagogical University

History Series. Issue 10/52 (2022)

"Helvetica"
Publishing House
2022

ISSN 2312-2595 (Print)
ISSN 2664-3715 (Online)

UDC 009+1+4+15+93
D 75

Recommended for printing by Academic Council
of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(19 May 2022, Minutes № 6)

"Problems of the humanities: a collection of scientific works of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University. History Series" was re-registered and approved in the List of scientific professional editions (category "B") of Ministry of Education and Science of Ukraine No. 409 dated 17.03.2020 and registered in the international scientometric databases **Google Scholar, Index Copernicus** (ICV 2018-62.60).

Since 2004 they come out on a serial basis.

Certificate of state registration of the printed mass media of the CU № 24056-13896R dated July 22, 2019 of the State Committee for Information Policy, Television and Radio Broadcasting of Ukraine.

The authors of the articles are responsible for the authenticity of the facts, dates, names, surnames, names, and digital data contained in the publications. Scientific articles are published from copyright/author's texts. The opinion of the editorial board may not coincide with the views of the authors.

Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University / Vasyl Ilnytskyi (Editor-in-Chief) & others. Drohobych : Publishing House "Helvetica", 2022. Issue 10/52. 340 p. DOI: <https://doi.org/10.24919/2664-3715.10/52>.

РЕДКОЛЕГІЯ

Стецик Юрій, головний редактор, доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Попп Руслана, заступник головного редактора, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Гриценко Галина, відповідальний секретар, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всевітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Андрєєв Віталій, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всевітньої історії та історіографії, Херсонський державний університет.

Бальбуза Катерина, доктор габілітований з історії, професор, професор кафедри історії античних суспільств, Університет Адама Міцкевича у м. Познань (Польща).

Батюк Тарас, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Галик Володимир, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всевітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Зашкільняк Леонід, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії країни Центральної та Східної Європи, Львівський національний університет імені Івана Франка.

Льницький Василь, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка; доцент кафедри мобілізаційної, організаційно-штатної, кадрової роботи та оборонного планування, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного.

Кондратюк Костянтин, доктор історичних наук, професор, професор кафедри новітньої історії України, Львівський національний університет імені Івана Франка.

Корсак Роман, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри туристичної інфраструктури та готельно-ресторанного господарства, ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Луць Іренеуш, доктор габілітований з історії, ад'юнкт з науковим ступенем доктора габілітованого кафедри історії стародавнього світу, Університет Марії Кюрі-Склодовської у м. Люблін (Польща).

Масненко Віталій, доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького.

Машталір Вадим, доктор історичних наук, доцент, заслужений винахідник України, заступник начальника інформаційно-аналітичного управління Головного управління персоналу Генерального штабу Збройних Сил України.

Петrenchко Олег, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всевітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Прохненко Ігор, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри історії стародавнього світу та середніх віків, Ужгородський національний університет.

Ситник Олександр, доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії та археології, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького.

Слапек Даріуш, доктор габілітований з історії, професор, завідувач кафедри стародавньої історії, Університет Марії Кюрі-Склодовської у м. Люблін (Польща).

Ставнюк Віктор, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії стародавнього світу та середніх віків, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Тельвек Віталій, доктор історичних наук, професор, професор кафедри всевітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Тимошенко Леонід, доктор історичних наук, професор, професор кафедри всевітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Футала Василь, доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Яремчук Віталій, доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії, Національний університет «Острозька академія».

EDITORIAL BOARD

Stetsyk Yuriy, Editor-in-Chief, Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Popp Ruslana, Deputy Editor-in-Chief, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Hrytsenko Halyna, Executive Secretary, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Andreyev Vitaliy, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of World History and Historiography, Kherson State University.

Balbuza Kateryna, Habilitated Doctor in History, Professor, Professor of the History Department of Ancient Societies, Adam Mickiewicz University in Poznan (Poland).

Batiuk Taras, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Futala Vasyi, Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Halyk Volodymyr, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Ilnytskyi Vasyi, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of Department of Ukraine's History, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University; Associate Professor of the Department of Mobilization, Personnel and Human Resources Management and Defense Planning, Hetman Petro Sahaidachnyi National Ground Forces Academy.

Kondratyuk Kostiantyn, Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of Modern History of Ukraine, Ivan Franko National University of Lviv.

Korsak Roman, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of Tourism Infrastructure and Services Department, Uzhgorod National University.

Luts Ireneush, Habilitated Doctor in History, Adjunct of the Department of Ancient History, Maria Curie-Skłodowska University in Lublin (Poland).

Mashtalir Vadym, Doctor of Historical Sciences, Associate Professor, Chief of Department – Deputy Head of Department of the Main Department of Personnel of the General Staff of the Armed Forces of Ukraine.

Masnenko Vitaliy, Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of History of Ukraine, B. Khmelnitsky Cherkassy National University.

Petrechko Oleh, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Prokhnenko Ihor, Candidate of Historical Sciences, Senior Researcher, Associate Professor of the Department of History of the Ancient and Middle Ages, Uzhgorod National University.

Slapek Dariush, Doctor of History, Professor, Head of the Department of Ancient History, Maria Curie-Skłodowska University in Lublin (Poland).

Stavniuk Viktor, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of History of the Ancient and Middle Ages, Kyiv National Taras Shevchenko University.

Sytnyk Oleksander, Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of History and Archeology, Bogdan Khmelnytskyi Melitopol State Pedagogical University.

Telvak Vitaliy, Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Tymoshenko Leonid, Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Yaremchuk Vitalii, Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of History, National University of Ostroh Academy.

Zashkilnyak Leonid, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of History of Central and Eastern Europe, Ivan Franko National University of Lviv.

ЗМІСТ

Стецик Юрій, Павловський Остап, Бойчук Антоніна. Дестабілізаційні фактори повсякденної праці братів Жовківської василіанської друкарні (1939–1946 рр.)	13
Ситник Олександр. Духовно-релігійний чинник в національно-визвольному русі на Закарпатті впродовж 1944–1953 рр.	34
Дзюбан Роман. Повсякдення культурних установ Львова у повоєнні роки: до історіографії питання	48
Єгрешій Олег. Кримінальні справи радянських спецслужб на підпільних греко-католицьких священників як джерело до вивчення історії повсякденності	65
Попп Руслана. Медико-санітарна ситуація в Західному регіоні України у перші повоєнні роки в світлі звітних документів українського націоналістичного підпілля	84
Ільницький Василь, Гриник Лілія. Конфліктні ситуації у Карпатському краї (1944–1950-ті рр.): причини, типи, наслідки	99
Шептицька Любов, Захарчин Наталія. Історичні аспекти розвитку лісової політики на західноукраїнських землях у перші повоєнні роки	117

Гльницький Василь, Старка Володимир. «Колгоспне рабство»: впровадження радянської моделі сільськогосподарського виробництва у західних землях України (1944–1953 pp.)	129
Галів Микола, Свйонтик Олександра, Ющишин Мирослав. Студенти педагогічного та учительського інститутів у Львові (1944–1953 pp.): чисельність, умови навчання і побуту	145
Старжець Володимир. Заходи радянської влади щодо відновлення шкільної освіти в Західній Україні у післявоєнний період	164
Кобута Степан. Життя, побут, заняття західноукраїнських правників у радянському та західному світах у повоєнні роки (1944–1953 pp.)	180
Леньо Павло. Святкування новорічної ялинки в Закарпатській Україні у контексті радянської політики пам'яті (1944–1946 pp.)	197
Дрогобицький Ігор. Особливості сприйняття збройної боротьби національно-визвольного руху опору в середовищі окремих соціальних верств західноукраїнського регіону (1944–1946 pp.)	213
Міщанин Василь. Перший навчальний рік Ужгородського державного університету (1945/1946): будні та свята викладачів і студентів	230
Медвідь Оксана. Хлібозаготівельна кампанія на Городенківщині (1946 p.): нове документальне свідчення	250

Біла Світлана, Гриценко Галина. Автобіографічні спогади Омеяна Вишневського як джерело вивчення післявоєнної історії Західної України: теоретичні та методичні засади використання у профільній старшій школі	285
Прокіп Андрій, Клок Василь. Поліетнічне середовище як фактор впливу на формування світогляду Петра Бубели	306
Гулай Василь. Лікарі та середній медичний персонал закладів охорони здоров'я західних областей України на завершальному етапі Другої світової війни та в перші повоєнні роки	320

CONTENTS

Stetsyk Yurii, Pavlovskiy Ostap, Boichuk Antonina. Destabilization factors in the daily work of brethren in the Zhovkiv Basilian printing house (1939–1946)	13
Sytnyk Oleksander. Spiritual and religious factor in the national liberation movement in Transcarpathia during 1944–1953	34
Dziuban Roman. Everyday life of Lviv cultural institutions in the postwar years: to the historiography of the question	48
Yehreshii Oleh. Criminal cases of Soviet special services on underground Greek Catholic priests as a source for the study of the history of everyday life	65
Popp Ruslana. Medical and sanitary situation in the Western region of Ukraine in the first post-war years in the light of reporting documents of the Ukrainian nationalist underground resistance	84
Ilnytskyi Vasyl, Hrynyk Lilia. Conflict situations in the Carpathian region (1944–1950s): causes, types, consequences	99
Sheptytska Liubov, Zakharchyn Nataliia. Historical aspects of forestry policy development on western-Ukrainian lands during the first postwar years	117

Ilnytskyi Vasyl, Starka Volodymyr. "Collective farm slavery": the introduction of the Soviet model of agricultural production in the western lands of Ukraine (1944–1953)	129
Haliv Mykola, Sviontyk Oleksandra, Yushchyshyn Myroslav. Students of pedagogical and teaching institutes in Lviv (1944–1953): number, conditions of study and everyday life	145
Starzhets Volodymyr. Measures of the Soviet authorities regarding the restoration of school education in the Western Ukraine in the postwar period	164
Kobuta Stepan. Daily life and routine of the western Ukrainian lawyers in the Soviet and Western reality in the post-war period (1944–1953)	180
Leno Pavlo. Celebration of the New Year in Transcarpathian Ukraine in the context of the Soviet politics of memory (1944–1946)	197
Drohobyttskyi Ihor. The peculiarities of the perception of the armed struggle of the national resistance in the environment of the certain social layers of the western Ukrainian region (1944–1946)	213
Mishchanyn Vasyl. First study year of Uzhhorod State University (1945/1946): weekdays and holidays of teachers and students	230
Medvid Oksana. Bread procurement campaign in Horodenka district (1946): new documentary evidence	250

Bila Svitlana,

Hrytsenko Halyna. Autobiographical memoirs
of Omelian Vyshnevsky as a source
for studying the postwar history of Western Ukraine:
theoretical and methodological principles of use
in a specialized senior school285

Prokip Andrii,

Klok Vasyl. Poliethnic environment
as a factor influencing the formation
of the worldview of Petro Bubela's306

Hulay Vasyl. Doctors and paramedics

of health care institutions
in the western regions of Ukraine
at the final stage of World War II
and in the first postwar years320

УДК 94(477.83/.86):27-789:002.2''1939/1946''
DOI: 10.24919/2312-2595.10/52.257927

Юрій СТЕЦИК

доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України,
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка,
вул. Івана Франка, 42, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (stetsyk_u_o@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1795-687X>

ResearcherID: <https://publons.com/researcher/1959605/E-5136-2018>

Остап ПАВЛОВСЬКИЙ

аспірант, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана
Франка, вул. Івана Франка, 42, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100
(pavlovskiyostap9@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5080-6078>

Антоніна БОЙЧУК

аспірантка, Дрогобицький державний педагогічний університет імені
Івана Франка, вул. Івана Франка, 42, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100
(art_science@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5401-8343>

Бібліографічний опис статті: Стецик, Ю., Павловський, О., & Бойчук, А. (2022). Дестабілізаційні фактори повсякденної праці братів Жовківської василіанської друкарні (1939–1946 рр.). Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія, 10/52, 13–33. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.10/52.257927>.

**ДЕСТАБІЛІЗАЦІЙНІ ФАКТОРИ ПОВСЯКДЕННОЇ ПРАЦІ
БРАТІВ ЖОВКІВСЬКОЇ ВАСИЛІАНСЬКОЇ ДРУКАРНІ
(1939–1946 рр.)**

Анотація. Мета дослідження – реконструкція біограм братів Жовківського василіанського монастиря, які працювали у місцевій друкарні в умовах Другої світової війни та політичних і релі-

© Юрій Стецик, Остап Павловський, Антоніна Бойчук, 2022

ISSN 2312-2595 (Print) ISSN 2664-3715 (Online)

гійних переслідувань радянської окупаційної влади. **Методологія дослідження** базується на аналітичній та синтетичній критиці історичних документів і зіставлення інформації із біографічними джерелами. **Наукова новизна** вбачається у запровадженні вперше до широкого обігу документації слідчих справ та некрологів. **Висновки.** Друга світова війна та радянська окупація Галичини внесли неспокій у повсякденне аскетичне життя насельників Жовківського василіанського монастиря, який не зумів залишитися осторонь військових жахів, спричинених правителями світських імперій (СРСР і Німеччини). У цьому вирі подій змінювалися окупаційні власті (більшовики-нацисти-більшовики). І кожен із окупантів бажав використати видавничі потужності василіанської друкарні при Жовківському монастирі у власних пропагандистських цілях. А вже у військовий час у друкарні видавалася агітаційна література, спрямована на ведення інформаційної війни серед місцевого населення. У цей складний період історії заручниками цієї ситуації стали нічому невинні монахи, які, ведучи самотницький спосіб життя, намагалися відсторонитися від геополітичних конфліктів між світовими лідерами. Монахи смиренно виконували вказівки світських окупаційних властей доти, доки не було порушено їхнє право вільного віросповідання. А вже радянська окупаційна влада намагалася шляхом терору та репресій примусити василіанське чернецтво відмовитися від греко-католицького віровизнання, і перейти на російське православ'я. Проте, незважаючи на масові обыски, арешти, допити та ув'язнення, монашество зуміло стійко вистояти у незламності своєї віри, пройшло виправно-трудові табори та перейшло у підпілля.

Ключові слова: брат; профес; монастир; друкарня; видавництво.

Yurii STETSYK

PhD hab. (History), Professor, Professor, Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 42, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (stetsyk_u_o@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1795-687X>

ResearcherID: <https://publons.com/researcher/1959605/E-5136-2018>

Ostap PAVLOVSKYI

Postgraduate Student, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 42, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (pavlovskiyostap9@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5080-6078>

Antonina BOICHUK

Postgraduate Student, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University,
42, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100
(art_science@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5401-8343>

To cite this article: Stetsyk, Yu., Pavlovskiy, O., Boichuk, A. (2022). Destabilizatsiini faktory povsiakdennoi pratsi brativ Zhovkivskoi vasylianskoj drukarni (1939–1946 rr.) [Destabilization factors in the daily work of brethren in the Zhovkiv Basilian printing house (1939–1946)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 10/52, 13–33. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.10/52.257927> [in Ukrainian].

DESTABILIZATION FACTORS IN THE DAILY WORK OF BRETHREN IN THE ZHOVKIV BASILIAN PRINTING HOUSE (1939–1946)

Summary. *The purpose of the study is to reconstruct the biographies of the brethren of the Zhovkva Basilian Monastery who worked in a local printing house during the Second World War and the political and religious persecution of the Soviet occupation authorities. The research methodology is based on analytical and synthetic critique of historical documents and comparison of information with biographical sources. The scientific novelty is seen in the introduction for the first time into wide circulation of documentation of investigative cases and obituaries. Conclusions.* World War II and the Soviet occupation of Galicia brought unrest to the daily ascetic life of the inhabitants of the Zhovkva Basilian Monastery, which failed to stay away from the military horrors caused by the rulers of secular empires (USSR and Germany). In this vortex of events, the occupying authorities changed (Bolshevik-Nazi-Bolshevik). And each of the occupiers wanted to use the publishing capacity of the Basilian printing house at the Zhovkva Monastery for their own propaganda purposes. After all, during the war, the printing house published propaganda literature, which was aimed at waging an information war among the local population. In this difficult period of

history, the hostages of this situation were innocent monks who, leading a solitary lifestyle, tried to distance themselves from geopolitical conflicts between world leaders. The monks humbly followed the instructions of the secular occupation authorities until their right to freedom of religion was violated. After all, the Soviet occupation authorities tried to force the Basilian monks to renounce the Greek Catholic faith and convert to Russian Orthodoxy through terror and repression. However, despite mass searches, arrests, interrogations, and imprisonment, the monastic order managed to withstand the steadfastness of its faith, went through labor camps, and went underground.

Key words: brother; profess; monastery; printing house; publishing house.

Постановка проблеми. В сучасних умовах розвитку василіанського книгодрукування як в Україні, так і за кордоном (в українських діаспорних поселеннях), постає необхідність у вивченні її невтормних трудівників (братів-друкарів), які стояли на сторожі друкованого слова і активно спричинилися до поширення україномовної релігійної літератури в умовах полонізації, германізації та русифікації українського народу. Особливо в новітніх реаліях жорсткої російсько-української війни вагоме значення набуває інформаційний фронт, який у минулому забезпечувала масова продукція провідних українських друкарень. І таким визначним видавничим осередком була і залишається сьогодні василіанська друкарня при Жовківському монастирі Різдва Христового. Цей потужний видавничий осередок, як під час Першої, так і Другої світових воєн зазнав руйнації та закриття, однак із плином часом зумів відродитися та розвивати давні традиції друкарської справи і дбати про збереження української віри, мови, історії, культури. Адже кожна окупаційна влада (польська, німецька, радянська) намагалася використати потужні технічні можливості друкарні для поширення своєї пропагандистської літератури. Відповідно жертвна праця братів-друкарів заслуговує на дослідження і належне поцінування.

Аналіз досліджень. Обрана нами Жовківська монастирська спільнота братів-друкарів не була предметом спеціального вивчення. Окремі дослідники, вивчаючи історію Василіанського Чину та трагічну долю греко-католицького духовенства, звертають увагу на відомих діячів Галицької провінції (Ваврик, 1958; Патрило, 1992; Прах, 2015; Стасів, 2015, 2018). Так, обрані нами брати-друкарі

Жовківської обителі залишаються маловивченими в українській церковній історіографії, оскільки тривалий час їхні слідчі справи залишалися засекреченими та недоступними в архівах КДБ (СБУ) (АУСБУ ЛО, спр. 26909). Сьогодні, коли засекречені архіви стали доступними для широкого загалу, постає можливість опрацювати ці матеріали та запровадити їх до широкого наукового обігу. Загальні документи про ліквідацію УГКЦ та ЧСВВ частково запровадженні до наукового обігу, де віднаходимо фрагментарні згадки про окремих насельників обителі (*Реабілітовані історією*, 2009). Певні персоніфіковані відомості віднаходимо у каталогах василіанського чернецтва Галицької провінції ЧСВВ (*Catalogus*, 1939, 1943). Окреслений історіографічний та джерельний масив інформації дає змогу розглянути діяльність жовківських василіан та обставини їхнього арешту, судового слідства, ув'язнення, а іншої частини виходу із Чину і повернення до світського життя, а ще іншої групи втікачів за кордон та виняткових випадків переходу до російського православ'я.

Метою статті є реконструкція біограм братів Жовківського василіанського монастиря, які працювали у місцевій друкарні в умовах Другої світової війни та політичних і релігійних переслідувань радянської окупаційної влади.

Виклад основного матеріалу. Друга світова війна внесла неспокій та тривогу у повсякденне аскетичне, духовне життя чернечої спільноти Жовківського василіанського монастиря, яке не брало участі у світських суспільно-політичних процесах. Адже насельники обителі, відповідно до аскетичного Уставу св. Василя Великого, не належали до жодних політичних партій та організацій і були задіяні суто у релігійних заходах.

До початку війни Жовківська обитель була відомим духовним і культурно-просвітницьким осередком: у ній мешкали 47 монахів (12 отців та 35 братів), до монастиря належали парафія, друкарня (адміністрація друкарні, видавнича, художня і палітурна майстерні, книгарня), видавництво, дім письменників, меблева майстерня. Ієромонахи були не тільки проповідниками, сповідниками, місіонерами, екзорцистами, модераторами релігійних спільнот (Апостольської Молитви, Маріїнської Дружини, Доброї Смерті) при монастирському парафіяльному храмі, але й вчителями катехизму у місцевих школах та редакторами, авторами статей, книг і цензорами у видав-

ництві. Адже василіанське «Місіонар» у міжвоєнний період продукувало цілу серію україномовних релігійних видань, які поширювалися по всьому світу: часописів «Місіонар», «Календар Місіонара» та цілої серії книг «Бібліотека релігійної драми», «Католицькі читання», «Українська книжка», «Душпастирський календар», «Бібліотека релігійної освіти»). Брати були залучені до роботи у друкарні: префектами, експедиторами, інтролігаторами (палітурниками), електриками, фотографами, друкарями (набирачами шрифтів) (*Catalogus*, 1939, s. 19). Із першим приходом радянської влади (1939) видавнича діяльність жовківських василіан була заборонена, і їхня друкарня була націоналізована радянськими окупантами. Чисельність насельників Жовківського монастиря впродовж 1939–1941 рр. скоротилася із 47 до 17 (4 отці та 13 братів), оскільки частина монастирських приміщень була зайнята радянськими військами, а вулиця Василянська була перейменована на Горького (*Catalogus*, 1943, s. 23). І тільки радянсько-німецька війна (1941–1945) та встановлення німецької окупаційної влади (1941–1944) у Жовкві дали змогу повернути друкарню у власність монастиря та відновити видавничу справу. Проте другий прихід радянської окупаційної влади (1944) супроводжувався масовими арештами василіанського чернецтва. Після ліквідації монастиря (1946) у його підземеллях радянські каральні органи облаштували тюремні камери, де була замордована національно свідомо місцева українська людина. І тільки у 2005 р. відбулися перепоховання замордованих у цих казематах (Стасів, 2018, с. 303).

У листопаді 1945 р. органами КДБ була сфабрикована групова справа по обвинуваченню в антирадянській діяльності монахів монастиря Василянського Чину, який функціонував у м. Жовква Львівської області. По цій справі були арештовані та передані до суду настоятель монастиря Пелех Михайло (отець Модест) Іванович, його заступник Савчин Маркіян (отець Мар'ян) Якович, письменник-монах Когут Матвій (отець Маркіян) Гаврилович, директор монастирської друкарні Пасіка Павло (брат Партеній) Ілліч і монах Курман Дмитро (брат Доротей) Степанович (АУСБУ ЛО, спр. 26909).

Радянські каральні органи обвинувачували їх у тому, що вони як в період німецької окупації, так і після вигнання німців із території Західної України використовували проповідальницю церкви та свою релігійну пресу для провадження антирадянської агіта-

ції, спрямованої на дискредитацію радянської влади та виховання віруючих у дусі німецько-українського націоналізму. Із 1939 р. із приходом у Західну Україну Червоної армії видавництво Василянського Чину було закрито, а друкарня, матеріали, майстерні націоналізовані радянською владою та передані районній жовківській газеті «Нове життя», яка обслуговувала потреби комуністичних окупантів.

Із приходом німецької окупаційної влади на територію Львівської області у кінці червня 1941 р. Пелех організував навколо себе вороже налаштованих до радянської влади священників та монахів монастиря, відновив роботу видавництва Василянського Чину, перетворив монастир на видавничий центр, де весь період німецької окупації великими накладками друкувалася різна антирадянська націоналістична література (АУСБУ ЛО, спр. 26909, арк. 196).

Із поверненням радянської влади (1944). Жовківська василіанська друкарня була вдруге вилучена із власності Чину та заново націоналізована. На її базі було утворене радянське державне видавництво для поширення соціалістичної літератури. Всі попередні василіанські видання були заборонені та спалені (Стасів, 2015, с. 202).

У післявоєнний період Жовківський монастир було закрито (1946), і монахи порозбігались хто куди: одні емігрували за кордон (бр. Мар'ян Халуца), другі були арештовані (брати Доротей Курман, Партеній Пасіка, Йосафат Рогатинський), ще інші повернулися до своїх світських родичів (значна частина вийшли із Чину (колишні брати Макарій Тучапський, Доротей Колодій, Іван Гриневич, Никодим Микитюк, Модест Новицький, Зеновій Зінько, Януарій Тимочко, Сергій Андрухів, Михайло Васечко, Ісаєя Владичка, Саббатій Чепіль, Ісидор Пенцак), а частина продовжили залишатися монахами у світському середовищі (брати Бартоломей Базилевич, Петро Боднар, Лука Толочко, Йосиф Тремблук) і тільки в окремих винятках перейшли до православного монашества (брат Віталій Ничай) (*Catalogus*, 1939, s. 19). Відповідно і друкарня була переведена у підпорядкування обласної друкарні у Львові. Велику бібліотеку Жовківського монастиря, яка була найбільшою посеред усіх обителів України, було ліквідовано. Частину фондів передано до Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника, а частину вивезли до Крехова, де її спалили (Стасів, 2015, с. 202).

Радянська окупаційна влада на власний розсуд розпоряджала-ся монастирськими будівлями: у приміщенні монастирської бібліотеки відкрито спортзал російської школи; храм передано Російській Православній Церкві; на першому поверсі помешкання монахів розміщено санепідемстанцію, а на другому – стоматологічну поліклініку; у будинку письменників відкрито російську школу; у монастирських підвалах діяли відділ НКВС та камери для політичних в'язнів (Стасів, 2015, с. 203).

Висновки. Друга світова війна та радянська окупація Галичини внесли неспокій у повсякденне аскетичне життя насельників Жовківського василіанського монастиря, який не зумів залишитися осторонь військових жахів, спричинених правителями світських імперій (СРСР та Німеччини). У цьому вирі подій змінювалися окупаційні власті (більшовики-нацисти-більшовики). І кожен із окупантів бажав використати видавничі потужності василіанської друкарні при Жовківському монастирі у власних пропагандистських цілях. Адже у військовий час у друкарні видавалася агітаційна література, яка була спрямована на ведення інформаційної війни серед місцевого населення. У цей складний період історії заручниками цієї ситуації стали у нічому невинні монахи, які, ведучи самітницький спосіб життя, намагалися відсторонитися від геополітичних конфліктів між світовими лідерами. Монахи смиренно виконували вказівки світських окупаційних властей доти, доки не було порушено їхнє право вільного віросповідання. Адже радянська окупаційна влада намагалася шляхом терору та репресій примусити василіанське чернецтво відмовитися від греко-католицького віровизнання, і перейти на російське православ'я. Проте незважаючи на масові обшуки, арешти, допити та ув'язнення монашество зуміло стійко вистояти у незламності своєї віри, пройшло виправно-трудова табори і перейшло у підпілля.

Джерела та література

АУСБУ ЛО – Архів Управління Служби безпеки України у Львівській області.

Базилевич Володимир Бартоломей. (1974–1975). *Василіанський Вісник*, 12, 45–46. Рим.

Боднар Петро Павло. (1980–1983). *Василіанський Вісник*, 16, 111. Рим.

- Ваврик, М.** (1958). *По василіяньських монастирях*. Торонто: Видавництво отців-василіян,
Від молитви до праці, від праці – по нагороду. З царства Христової любови в серцях українців. (1944, лютий). *Місіонар*, 47 (2), 30–31. Жовква.
- Григорук, М.** (2015). *Дуже розумний старушок*. Взято з <https://www.facebook.com/m.grygoruk>.
- Некролог бр. Германа Бідолаха, ЧСВВ. (1942, жовтень). *Місіонар*, 128. Жовква.
- Пасіка Павло Партеній. (1977–1978). *Василіяньський Вісник*, 14, 43–44. Рим.
- Патрило, І.** (1992). Нарис історії Галицької Провінції ЧСВВ. *Записки ЧСВВ*, сер. II, сек. I, т. 48, с. 301–382. Рим: Видавництво отців-василіян,
- Прах, Б.** (2015). *Духовенство Перемиської єпархії та Апостольської адміністрації Лемківщини* (Т. 1–2; Т. 2). Львів: В-во УКУ.
- Реабілітовані історією. У двадцяти семи томах. Львівська область*. (2009). (Кн. 1). Львів: Астролябія.
- Свідчення о. Дам'яна Богуна, ЧСВВ, записані 4 жовтня 1998 р., Львів, набір розповіді провів о. Єронім Грім, 7 лютого 2015 р., рукопис*. (1998). Рим.
- Стасів, К.** (2015). *Місія високого слова: Василіяньське книговидання: минуле, сучасне і майбутнє*. Жовква: Місіонер.
- Стасів, К.** (2018). *Чернеча офіра Христові й Вітчизні*. Жовква: Місіонер.
- Стецик, Ю., & Бойчук, А.** (2021). Духовна офіра брата Йосафата (Василя) Рогатинського ЧСВВ (1885–1948). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 8/50, 87–98.
- Толочко Лука Теодосій. (1991). *Василіяньський Вісник*, 19, 90. Рим.
- Халупа Михайло Маріян. (1963, жовтень). *Життя*, XVI (10 (189)), 13. Апостолес.
- Халупа Михайло Маріян. (1980–1983). *Василіяньський Вісник*, 16, 116. Рим.
- Catalogus Ordinis Basiliani Sancti Josaphat provinciae Haliciensis SS. Salvatoris ineunte anno 1939*. (1939). (N. 46). Leopoldis.
- Catalogus Ordinis Basiliani Sancti Josaphat provinciae Haliciensis SS. Salvatoris ineunte anno 1940–1941*. (1943). (N. 47). Leopoldis.
- Fr. Bidolach Hermanus Gabriel. (1949). *Записки ЧСВВ*, vol. 1, f. 1, p. 103. Рим: Видавництво отців-василіян.

References

- AUSBU LO – Arkhiv Upravlinnia Sluzhby Bezpeky Ukrainy u Lvivskii oblasti [Archive of the Security Service of Ukraine in Lviv region].
- Bazylevych Volodymyr Bartolomei. (1974–1975). *Vasyliianskyi Visnyk – Basilian Herald*, 12, 45–46. Rym [in Ukrainian].

- Bodnar Petro Pavlo. (1980–1983). *Vasyliianskyi Visnyk – Basilian Herald*, 16, 111. Rym [in Ukrainian].
- Vavryk, M.** (1958). *Po vasyliianskykh monastyriakh [In the Basilian monasteries]*. Toronto: V-vo. Ottsiv-vasyliian [in Ukrainian].
- Vid molytvy do pratsi, vid pratsi – po nahorodu. Z tsarstva Khrystovoi liubovy v sertsiah ukrainsiv [From prayer to work, from work to reward. From the kingdom of Christ's love in the hearts of Ukrainians]. (1944, February). *Misionar*, 47 (2), 30–31. Zhovkva [in Ukrainian].
- Hryhoruk, M.** (2015). *Duzhe rozumnyi starushok [Very smart old woman]*. Retrieved from <https://www.facebook.com/m.grygoruk> [in Ukrainian].
- Nekroloh br. Hermana Bidolakha, ChSVV [Obituary brother Herman Bidolakh, OSBM]. (1942, October). *Misionar*, 128. Zhovkva [in Ukrainian].
- Pasika Pavlo Partenii. (1977–1978). *Vasyliianskyi Visnyk – Basilian Herald*, 14, 43–44. Rym [in Ukrainian].
- Patrylo, I.** (1992). Narys istorii Halytskoi Provintsii ChSVV [Essay on the history of the Galician Province of OSBM]. *Zapysky ChSVV – Annals of OSBM*, ser. II, sec. I, vol. 48, pp. 301–382. Romae: PP. Basiliani [in Ukrainian].
- Prakh, B.** (2015). *Dukhovenstvo Peremyskoi yeparkhii ta Apostolskoi administratsii Lemkivshchyny [The Clergy of the Peremyshl Eparchy and the Apostolic Administration of Lemkivshchyna]*. (Vols. 1–2; Vol. 2). Lviv: V-vo UKU [in Ukrainian].
- Reabilitovani istoriieiu. U dvadtsiaty semy tomakh. Lvivska oblast [Rehabilitated by history. In twenty-seven volumes. Lviv region]*. (2009). (Vol. 1). Lviv: Astroliabiia [in Ukrainian].
- Svidchennia o. Damiana Bohuna, ChSVV, zapysani 4 zhovnia 1998 r., Lviv, nabir rozpovidi proviv o. Yeronim Hrim, 7 liutoho 2015 r., rukopys [Testimony of Fr. Damian Bohun, OSBM, recorded on October 4, 1998, Lviv, set by Fr. Jerome Grimm, February 7, 2015, manuscript]*. (1998). Rym [in Ukrainian].
- Stasiv, K.** (2015). *Misiia vysokoho slova: Vasyliianske knyhovydannia: mynule, suchasne i maibutnie [The mission of the high word: Basilian book publishing: past, present and future]*. Zhovkva: Misioner [in Ukrainian].
- Stasiv, K.** (2018). *Chernecha ofira Khrystovi y Vitchyzni [The monk offers to Christ and the Fatherland]*. Zhovkva: Misioner [in Ukrainian].
- Stetsyk, Yu., & Boichuk, A.** (2021). *Dukhovna ofira brata Yosafata (Vasylia) Rohatynskoho ChSVV (1885–1948) [Spiritual offer of brother Josafat (Vasyl) Rohatynsky OSBG (1885 – 1948)]*. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Human-*

- ties. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 8/50, 87–98 [in Ukrainian].
- Tolochko Luka Teodosii. (1991). *Vasyl'ianskyi Visnyk – Basilian Herald*, 19, 90. Rym [in Ukrainian].
- Khalupa Mykhailo Mariian. (1963, October). *Zhyttia – Life*, XVI (10 (189)), 13. Apostoles [in Ukrainian].
- Khalupa Mykhailo Mariian. (1980–1983). *Vasyl'ianskyi Visnyk – Basilian Herald*, 16, 116. Rym [in Ukrainian].
- Catalogus Ordinis Basiliani Sancti Josaphat provinciae Haliciensis SS. Salvatoris ineunte anno 1939*. (1939). (Vol. 46). Leopoldis [in Latina].
- Catalogus Ordinis Basiliani Sancti Josaphat provinciae Haliciensis SS. Salvatoris ineunte anno 1940–1941*. (1943). (Vol. 47). Leopoldis [in Latina].
- Fr. Bidołach Hermanus Gabriel. (1949). *Zapysky ChSVV – Annals of OSBM*, vol. 1, f. 1, p. 103. Rym: Vydavnytstvo ottziv-vasyl'ian [in Latina].

Додаток

Біографи братів Жовківського василіанського монастиря, які працювали у місцевій друкарні (1939–1944 рр.)

Базилевич Володимир (брат Бартоломей) (1894–1974)

Народився 13 квітня 1894 р. у побожній родині на Чортківщині. У 30-тирічному віці (19 серпня 1924 р.) вступив до василіанського чернецтва, оскільки тривалий час лікувався. Під час Першої світової війни був поранений під Луцьком (1916 р.) і частково втратив слух. Проходив духовну формацію у крехівському новіціаті. 9 червня 1926 р. склав чернечі обіти та працював у столярні спочатку у Крехові, а надалі у Лаврові (1927–1928) та при відбудові Добромильського монастиря (1928–1930) і розбудові відпустового осередку в Гошеві (1930–1931). Впродовж наступного року проживав у Добромилі (1931–1932). Незабаром переїхав до Крехова, де впродовж п'яти років провадив столярню та навчав молодих братів-монахів столярської справи. У 1933 р. на празник св. Василя Великого склав довічні аскетичні обіти професа у Крехові. У результаті втрати фізичних сил був у 1937 р. переведений із Крехівського до Жовківського монастиря, де до початку Другої світової війни (вересень 1939 р.) займався висиланням книжок при місцевому василіанському видавництві. Після завершення війни та ліквідації василіанських

монастирів у Галичині очевидно доживав свого віку біля світських родичів. Помер на 80-ту році життя та 50-му році чернечого служіння у квітні 1974 р. на Золочівщині («Базилевич Володимир Бартоломей», 1974–1975, с. 45–46).

**Бідолах Герман (брат Гавриїл)
(1869–1942)**

Народився 22 липня 1869 р. у Рожневі біля Снятина (Галичина). У двадцятип'ятирічному віці (29 квітня 1894 р.) вступив до Добромільського монастиря, де проходив школу новіціату під керівництвом магістра Андрея Шептицького. По складенні тимчасових чернечих обітів відправлений до Жовкви для вивчення друкарської справи. По завершенні навчання працював у друкарні. 30 січня 1898 р. склав довічні обіти професа. 11 лютого 1901 р. склав урочисту присягу на служіння у Василіанському Чині. Продовжив працю у Жовківському монастирі, де виконував обов'язки директора канцелярії та префекта друкарні (1902–1903), а з часом став адміністратором всієї монастирської друкарні (1904). Впродовж 1905–1906 проживав у Буцацькому монастирі. У 1907 р. повернувся до Жовківської друкарні, де працював до Першої світової війни. Під час російської окупації зумів зберегти друкарню та відновив її діяльність після війни. В час Другої світової війни друкарня була націоналізована радянськими окупантами (1939–1941). В часи німецької окупації друкарня відновила знову свою видавничу справу. Помер 13 вересня 1942 р. у віці 73 років та на 48-му році монашого служіння. Написав чисельні статті до часопису «Місіонар» та переклав і видав німецькомовну працю Фелікса Набора «Німецька кузня» (повість про часи більшовицької революції у Баварії). Відзначився як освічений та працюючий брат-чернець. В 1907–1908 працював у Північній Америці та написав спогади про життя українських емігрантів. У 1939–1941 керував друкарнею у Ярославі. Займався письменницькою працею, написавши для молоді декілька повчальних оповідань. Друкувався під псевдонімом Іван Бідний. Написав рукописну працю з історії Жовківської василіанської друкарні («Некролог», 1942, с. 128; «Fr. Bidolach Hermanus Gabriel», 1949, с. 103).

Боднар Павло (брат Петро)
(1902–1979)

Народився 15 жовтня 1902 р. у с. Вишенька на Яворівщині. 10 серпня 1924 р. вступив до крехівського новіціату. Перші монаші обіти склав 27 лютого 1927 р., а професію 5 листопада 1933 р. Після новіціату був кухарем у Лаврівському монастирі до 1929 р., оскільки відправлений до Канади в Мондерський монастир, де також виконував обов'язки кухаря. Після десятилітньої праці в Канаді повернувся до Галичини («Боднар Петро Павло», 1980–1983, с. 111). На 1939 р. бр. Петро перебував у Жовківському монастирі та очікував на призначення, виконуючи обов'язки реєстратора замовлень у місцевій друкарні (*Catalogus*, 1939, s. 19). У 1940–1941 був поза межами обителі у с. Сновичі біля Золочева (*Catalogus*, 1943, s. 24). Проте, бр. Петро і надалі підтримував відносини із проводом Василянського Чину як в період окупації, так і в часи підпілля. Із свідчень о. Дам'яна Богуна, ЧСВВ – не був ув'язнений. Проживав у Підгірцях і Золочеві (поблизу помешкання рідної сестри) та працював серед людей, навчав дітей катехизму. Коли греко-католицькі священники, зокрема отці-василіани, почали повертатися із місць позбавлення волі і розпочинали служіння в підпіллі, то бр. Петро організовував людей до участі у богослужіннях, домовлявся про місця відправ та збирав вірних («Свідчення о. Дам'яна Богуна», 1998). У 1976 р. отримав ієрейські свячення. Продовжив свою діяльність як підпільний греко-католицький ієромонах. Помер 27 липня 1979 р. у золочівській лікарні від простуди. Похований у с. Махнівці (Золочівський район) («Боднар Петро Павло», 1980–1983, с. 111).

Косарчин Симеон (брат Спиридон)
(1873–1943)

Народився 1873 р. у Бучачі. Вступив до василянського чернецтва у 1900 р. У Василянському Чині спочатку працював над виготовленням килимів у Михайлівцях, оскільки завершив мистецьку школу в Глинянах. Найдовше перебував у Бучацькій василянській обителі, де був кільканадцять років економом монастирського фільварку в Зеленій. Щосуботи він прибував до Бучацької обителі, де брав участь у вечірні, святкував неділю та повертався до монастирського фільварку. Був низький ростом та працювитим і набожним. Умів поєднати молитву та фізичну працю у монастирському госпо-

дарстві. Проявляв доброту до всіх. Спричинився до побудови школи та кооперативи на хуторі Зелений біля Звенигорода (Тернопільщина). У 1939 р. працював експедитором книгарні при Жовківській василіанській друкарні. В період радянської окупації та націоналізації друкарні проживав у родинному будинку в Бучачі. За німецької влади був економом у Крехові. Вирушаючи на польові роботи брав із собою не тільки господарських реманент, але й молитовник для проведення духовних вправ. Дбав про матеріальне забезпечення Василіанського Чину, щоб отці-професори могли викладати духовні науки, а брати могли навчатися. Під час польових робіт простудився та помер 17 грудня 1943 р. у Крехові. Похорон відбувся 19 грудня 1943 р. і в ньому взяли участь отці та брати жовківського монастиря під керівництвом о. П. Мартинюка та крехівського пароха о. Лаврецького («Від молитви до праці», 1944, с. 30–31).

Курман Дмитро (брат Доротеї) (1888–1962)

Народився 15 жовтня 1888 р. у с. Добряничі Перемишлянського району Львівської області. У дванадцять років закінчив місцеву сільську школу та відправлений вчитися до майстра кравця. Здобував цю професію два роки. Після цього протягом трьох років працював у господарстві свого батька, а коли йому виповнилося сімнадцять років, то вступив 20 вересня 1907 р. до Крехівського василіанського монастиря у Жовківському районі Львівської області. Вічні обіти професа склав 11 вересня 1921 р. Із цього часу був членом Василіанського Чину і служив в ньому монахом до часу арешту (23 жовтня 1945 р.). За час перебування у Чині проживав по різних монастирях Галицької провінції: Крехівському, Кристинопільському, Жовківському, виконуючи різноманітні обов'язки. Переважно працював кравцем, а у 1938 р. отримав кваліфікацію фотоклішера. В період німецької окупації працював клішером у Жовківській друкарні при видавництві отців-василіан та не піддавався політичним репресіям (АУСБУ ЛО, спр. 26909, арк. 120). Арештований 23 жовтня 1945 р. та засуджений на шість років виправно-трудова таборів. Не вдалося з'ясувати місця відбуття заслання. Звільнений із заслання 25 жовтня 1951 р., відбувши повний термін позбавлення волі. Двічі його судова справа переглядалася (квітень 1946 р. та березень 1957 р.) та залишилася без змін. Після

ув'язнення скерований на поселення у Донецьку область (АУСБУ ЛО, спр. 26909, арк. 319). Помер 24 липня 1962 р. у Брюховичах (Стасів, 2018, с. 491). 10 жовтня 1992 р. реабілітований як жертва політичних репресій на підставі відсутності доказів та складу злочину (АУСБУ ЛО, спр. 26909, арк. 320).

Ничай Василь (брат Віталій) (1885–1973)

Народився 4 жовтня 1885 р. Вступив до василіанського чернецтва 24 жовтня 1912 р. Склав 26 червня 1914 р. тимчасові аскетичні обіти, які доповнив 15 лютого 1923 р. довічними обітами професа. Під час Першої світової війни допомагав військовим капеланам в українській армії. Впродовж 1923–1939 рр. був набірником шрифтів у Жовківській василіанській друкарні та проживав у місцевій обителі (*Catalogus*, 1939, s. 19). По ліквідації радянською владою василіанських монастирів у Галичині (березень 1946 р.) перейшов до Російської Православної Церкви, де згодом отримав ієрейські свячення та призначений парохом до с. Бабичі (Радехівщина), де помер і похований у 1973 р. («Свідчення о. Дам'яна Богуна», 1998).

Пасіка Павло (брат Партеній) (1892–1975)

Народився 15 листопада 1892 р. в Лошневі коло Теревовлі та вступив до крехівського новіціату 1 січня 1910 р. Склавши перші обіти 15 лютого 1912 р., був призначений навчатися друкарської справи у Жовкві. Із початком Першої світової війни був покликаний до війська та перебував на різних фронтах до 1919 р. Після війни повернувся до Василіанського Чину та був призначений наглядачем у навчально-виховному інституті в Бучачі, де тоді був переміщений хлопчачий захист для військових сиріт – старших і молодших, разом було 50 осіб. Разом із сиротами він пережив велику повоєнну розруху. У зимі 1919 р. польське військо забрало приміщення інституту під казарму, а хлопці-бурсаки проживали на горищі, яке було покрито тонкою гонтою. Посередині була тільки одна піч. В таких умовах брат Партеній проявляв доброту та милосердя до дітей. Згодом він був повернутий до Жовкви на складача букв. 15 лютого 1923 р. зробив відновлення чернечих обітів та проживав у Жовківському монастирі до часу відправлення його у 1925 р. на

Закарпаття. Саме в той час в Ужгороді започатковано василіанську друкарню. Після складення обітів професа 15 лютого 1926 р. призначений директором цієї друкарні, яка добре розвивалася під його наглядом аж до малярської окупації восени 1938 р. Потім перейшов до сусіднього монастиря у Малому Березному. Проте після повної малярської окупації Карпатської України був змушений повертатися у березні 1939 р. до Жовкви. У вересні 1939 р. пережив радянський напад у Галичині та ліквідацію тутешньої друкарні. Проте, наскільки це було можливим, працював далі при ній. Продовжив працювати у друкарні під час німецької окупації (1941–1944), будучи її директором. 23 жовтня 1945 р. був арештований та на період слідства утримувався у внутрішній тюрмі УНКДБ Львівської області. Військовий трибунал військ НКВС Львівської області від 27 лютого 1946 р. у м. Львів, на підставі статті 54-10 ч. I КК УРСР, засудив Пасіку П. І. до 8 років ВТТ із обмеженням у правах до 5 років та із конфіскацією майна. Подальша його доля залишається невідомою, за винятком того, що покійник, маючи ще з війська санітарно-медичний вишкіл влаштувався після звільнення з ув'язнення на працю в аптеці і так дожив до статечного віку та упокоївся в Бозі дня 7 липня 1975 р. у Проскурові (Хмельницькому) біля Києва (Україна) на 83 році життя і 63 монашества («Пасіка Павло Партецій», 1977–1978, с. 43–44).

Рогатинський Василь (брат Йосафат) (1885–1946)

Народився 4 жовтня 1885 р. у с. Білявинці Бучацького району Тернопільської області. Із 1893 р. по 1900 р. навчався у неповній середній школі с. Білявинці. По завершенню навчання переїхав до м. Бучач, де вступив до монастиря і одночасно навчався по різних релігійних зібраннях. У цьому монастирі проживав до 1905 р., а потім переїхав до с. Крехів Жовківського району Львівської області, де також служив при монастирі до 1908 р. Офіційно 28 січня 1906 р. вступив до новіціату, а вічні аскетичні обіти склав 15 жовтня 1911 р. Із 1908 р. по 1914 р. проживав при Жовківському монастирі, а потім призваний до австрійської армії, де служив рядовим солдатом та приймав участь в боях проти російської армії до 1916 р., оскільки потрапив в полон до росіян, де знаходився впродовж трьох років (до 1919 р.). Із 1919 р. по 1931 р. знаходився у Бучацькому монас-

тирі, а потім переїхав до м. Варшава, де також проживав у василіанській обителі до 1935 р. Впродовж 1935–1941 рр. мешкав у Жовківському монастирі. Із 1941 р. по 1943 р. знаходився у Бучацькому монастирі. Із 1943 р. по 8 квітня 1946 р. проживав при Жовківському монастирі, звідкіля у квітні 1946 р. переведений до Крехівської обителі, де знаходився до часу затримання (13 серпня 1946 р.). Під час німецької окупації проживав у Жовківському монастирі, де керував церковним хором і одночасно працював помічником експедитора, при цьому ж монастирі, із поширення серед цивільного населення журналу «Місіонер» та різної виданої релігійної літератури. Вироком Львівського обласного суду від 22 жовтня 1946 р. на підставі ст. 54-10 ч. 2 КК УРСР Рогатинський В. Д. був засуджений до 10 років виправно-трудових таборів (ВТТ) із позбавленням у правах на 5 років та конфіскацією майна. Визнаний винним в тому, що будучи монахом Жовківського монастиря з 1935 р. по день арешту розповсюджував серед населення журнал «Місіонер» та іншу літературу антирадянського змісту. Відбував покарання у с. Ляцьке Золочівського району Львівської області. Помер у ВТТ 16 березня 1948 р. Причина смерті не встановлена. Реабілітований Прокуратурою Львівської області 27 січня 1994 р. і на нього розповсюдилася дія ст. 1 Закону України від 17 квітня 1991 р. «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні» (Стецик & Бойчук, 2021, с. 88–89).

Толочко Теодосій (брат Лука) (1875–1958)

Народився 26 серпня 1875 р. До василіанського чернецтва вступив 29 серпня 1898 р. Перші чернечі обіти склав 29 грудня 1901 р., а другі обіти професа 14 червня 1906 р. У Жовківській василіанській друкарні займався оправою книг, будучи палітурником (на 1939 р. був керівником палітурної майстерні). Після закриття Жовківського монастиря проживав у родича Богдана Бардака (с. Рудники Миколаївського району Львівської області), який був комуністом. Бр. Лука випасав худобу, виконував різні господарські роботи, ночував у сінях будинку. Інколи ввечері терпеливо очікував на горнятко кави від своєї родини. Із монастиря забрав із собою богослужбові Євангеліє, молитовники, різну релігійно-повчальну літературу та оксамитовий матеріал для оправи із якого дружина

родича з часом пошила собі та своїм дочкам спідниці, а Євангеліє, не зважаючи на заповіт брата Луки не віддавати його православним священикам, продала рудницькому парохіві Левицькому. Брат Лука залишив серед людей добру згадку: він підпільно опрацював молитовники і багато молився. До православного священика ніколи не ходив ані на сповідь, ані на причастя. Був непохитним у католицькій вірі. Помер 22 жовтня 1958 р. Перед смертю сповідався в о. Байрака. Похоронений у с. Рудники на місцевому цвинтарі («Голочко Лука Теодосій», 1991, с. 90).

Тремблюк Микола (брат Йосиф) (1894–1989 рр.)

Микола Тремблюк народився 5 грудня 1894 р. у с. Репужинці Городенківського повіту на Станиславівщині (сучасна Івано-Франківська область), в сім'ї Якова та Марії з роду Чарнецьких. Був десятою дитиною із одинадцяти. Тієї ж днини був охрещений у місцевій церкві. У дитинстві, коли пас корови, ставив у рядок дітей, котрі з ним були, і починав молитву, як священик у церкві. Це були перші прояви його покликання. У 1906 р. закінчив однокласну народну школу. 1915 р. призваний на військову службу. Після повернення додому у 1919 р., попросив дозволу батьків піти до монастиря. З розповідей рідних дізнаємося, що хтось у війську вплинув на обрання ним шляху служіння Господеві. Батьки не зразу погодились з вибором Миколи, бо бажали бачити його одруженим на красивій і багатій дівчині, котрій він подобався. Все ж він робить вибір, котрого прагнув більше – вступити до монастиря. 20 березня 1919 р. приступив до праці у Жовківській друкарні. У 1925 р., отримавши характеристику і благословення від єпископів Григорія Хомишина та Йосафата Коциловського та був облечений у монаший одяг та розпочав новіціат у Крехівському монастирі. При облечинах отримав монаше ім'я Йосиф. Після новіціату був призначений до Жовківського монастиря, де продовжив своє попереднє служіння – працю у василіанській друкарні. 12 лютого 1933 р. склав монашу професію довічних обітів на руки настоятеля о. Віталія Градюка у Жовківському монастирі, де тривалий час був церковним співцем та помічником у друкарні. На жаль, про період перебування у монастирі збереглося дуже мало інформації. Відомо, що бр. Йосиф приятелював з такими визначними постатями Церкви як владики

Йосафат Коциловський та Василь Ладика. Вони обмінювалися вітальними листівками та фотографіями. У 1923 р. владика Йосафат Коциловський подарував йому мощі св Йосафата. Раз на рік бр. Йосиф приїжджав на вакації додому, де, крім відпочинку, допомагав рідним в господарстві – звозив збіжжя, молотив, щонеділі брав участь у богослужіннях і співав з дяком у крилосі. Після насильної ліквідації УГКЦ на Львівському псевдособорі у 1946 р. розпочалися репресії духовенства і закриття церков та монастирів. Така доля не минула і Жовківський монастир. Після закриття монастиря і вигнання монахів, бр. Йосиф повернувся до рідного дому в с. Репужинці, однак залишився вірним своїм монашим обітам, і продовжував вдома жити за монастирським розпорядком. День бр. Йосифа розпочинався з молитви, пізніше була праця: майстрував у столярні меблі і побутові речі для хати, садив і плекав сад, працював у полі, готував їжу. Оскільки мав педагогічний хист і підхід до дітей та старших – займався вихованням своїх племінників. Вчив їх молитися, катехизму, правил етикету, садівництва. Давав завдання і пізніше приймав екзамени і ставив оцінки. Діти дуже його любили і називало лагідно – «Дідусь». Цікавим є факт, що отець взяв опіку над новонародженою дочкою своєї племінниці – Дарією Фільварків, мама котрої померла після пологів, і завжди казав їй: «Я відповідаю за тебе перед Богом». Родина згадує, що о. Йосиф був дуже скромний, добрий, ощадний, завжди охайний, педантичний, строго дотримувався посту. Головне кредо його життя – убогість. 1973 рік став особливим і переломним у житті бр. Йосифа. Зважаючи на потребу переслідуваної Церкви у душпастирях, єпископ Йосафат Федорик, ЧСВВ 25 листопада 1973 р. висвятив його на священника. З цього часу родинна хата в котрій проживав стала церквою, куди таємно приходили і приїжджали вірні на Богослужіння, сповідь та поради. Щоденно вдосвіта, у епитрахилі і монашій мантії, у підпільній каплиці отець служив Святу Літургію на котру приходили рідні, а також деякі особи з села і з сусідніх сіл, яким можна було довіряти. Вікна закривав картоном, щоб ніхто не бачив. Отець Йосиф спішив з духовною обслугою до вірних у Городенківському, Коломийському та Глумацькому районах. У м. Коломия мав знайомого стоматолога, у котрого перед тим, як кудись їхати, робив запис на прийом. Неодноразово це рятувало отця, коли КДБ вимагало інформації про часті поїздки за межі села. У книзі записів пацієнтів завжди знахо-

дили його прізвище. Підтримував зв'язки з владикою Софроном Дмитерком, ЧСВВ та багатьма підпільними священиками: о. Василем Бартком, о. Йосифом Даниловичем, ЧСВВ, о. Єронімом Тимчуком, ЧСВВ, о. Василем Комаринським та сестрами Службницями і Мироносицями. У часи підпілля займався вихованням і навчанням кандидатів до священства та монашества, зокрема, його учнями були митрополит Володимир Війтишин та о. Никодим Гуралюк, ЧСВВ. Племінниця отця п. Варвара працювала фельдшером у місцевому медпункті, і отець просив її, щоб повідомляла хто є важкохворий, тоді спішив до тієї особи з духовним ліком – Святими Тайнами. На таку активну діяльність отця звернули увагу окупаційні органи радянської влади. Відтоді він і його помешкання були під наглядом КДБ. Часто в хаті проводилися обшуки, ревізії, під час котрих в о. Йосифа від хвилювання дуже сильно тремтіли руки. Він змайстрував тайники під кріслами та столом, у котрі ховав книги та літургійні речі. У 1977 р., під час чергової ревізії, яка відбулася зразу після богослужіння, люди втекли з хати запасним виходом, а отець не встиг сховати книги, котрі забрали переглянути і обіцяли, що повернуть, але так і не повернули, ще й виписали штраф на 30 карбованців за заборонене зібрання людей на молитві. Родина о. Йосифа разом з ним переживала всю драматичність життя підпільної Церкви. Вони ставали об'єктом насмішок односельчан. Племінників у школі обзивали «уніатами», «монаховими», але вони та отець були незламні. Отець Йосиф вірив, що Церква і Україна будуть вільні, але й казав, що люди будуть бездуховні. Молився багато за рідне село, котре, на жаль, після його смерті поділилося на дві громади – греко-католицьку та православну. 8 квітня 1989 р., на 95 році життя, 64 монашого покликання, 16 священнослужіння відійшов до вічності, отримавши останні Святі Тайни з рук співбрата по Чину о. Йосифа Даниловича. Похоронні богослужіння відслужили отці Василяни: Єронім Тимчук, Антоній Масюк, Никодим Гуралюк при великій кількості людей, котрі прийшли попрощатися з своїм пастирем. Похоронений на цвинтарі у рідному селі Репужинці (Григорук, 2015).

Тучапський Матей (брат Макарій)

Народився у 1908 р. на Тернопільщині (Бережанський район). За національністю українець. Мав громадянство СРСР. Був безпар-

тійний. Походив із селянського роду. Вступив до Василянського Чину. Проживав у Львівському монастирі св. Онуфрія. На 1939 р. був кравцем у Жовківському монастирі та помічником у друкарні. У 1945 р. залучався радянськими слідчими органами як свідок у справі арештованих жовківських василіан. Подальша доля невідома (АУСБУ ЛО, спр. 26909, арк. 284).

**Халупа Михайло (брат Мар'ян)
(1889–1980)**

Народився 4 серпня 1889 р. у Вибудові біля Бережан (Галичина). Походив із селянської родини Пилипа та Ксенії Андрусичин. По завершенні сільської початкової школи продовжив навчання у гімназіях Тернополя та Бережан, де завершив три класи у 1902–1905 рр. Після навчання вступив до крехівської школи новіціату. 14 січня 1913 р. склав першу чернечу професію. Тривалий час працював у Жовківській василіанській друкарні (1919–1941), будучи складачем шрифтів, а із 1939 р. префектом друкарні. Також у різні роки був фіртянином у Львові, Букові, Бучачі, Гошові. Під час Другої світової війни переїхав до Німеччини, звідтіля у грудні 1946 р. виїхав до Бразилії, де працював у василіанській друкарні в Прудентополі до 1948 р. Надалі переїхав до Аргентини, де також працював у василіанській друкарні в Апостолес (видавав василіанський місячник «Життя»), де водночас виконував обов'язки фіртянина та захристиянина. Помер 12 лютого 1980 р. в Апостолес (Аргентина) на 91-му році життя та 67-му чернечого служіння («Халупа Михайло Маріян», 1963, с. 13; «Халупа Михайло Маріян», 1980–1983, с. 116).

*Стаття надійшла до редакції 01.03.2022 р.
Стаття рекомендована до друку 04.04.2022 р.*

УДК 94:323.28(477.8):27-789(477.8)"1944/1953"

DOI: 10.24919/2312-2595.10/52.257923

Олександр СИТНИК

доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії та археології, Мелітопольський державний університет імені Богдана Хмельницького, вул. Гетьманська, 10, м. Мелітополь, Україна, індекс 72312 (oleksander_sytnyk@i.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7743-8148>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/E-7860-2018>

Бібліографічний опис статті: Ситник, О. (2022). Духовно-релігійний чинник в національно-визвольному русі на Закарпатті впродовж 1944–1953 рр. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 10/52, 34–47. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.10/52.257923>.

ДУХОВНО-РЕЛІГІЙНИЙ ЧИННИК В НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОМУ РУСІ НА ЗАКАРПАТТІ ВПРОДОВЖ 1944–1953 рр.

Анотація. Мета дослідження полягає у характеристиці духовно-релігійних аспектів національно-визвольного руху на Закарпатті в період 1944–1953 рр. *Методологія дослідження* ґрунтується насамперед на принципі історизму. Це проявляється, серед іншого, в розгляді історичних явищ і процесів крізь призму динаміки, аналізу взаємозв'язків між ними та їх взаємообумовленість. Завдяки застосуванню цього принципу досліджено вплив духовно-релігійного чинника на національно-визвольний рух закарпатців упродовж 1944–1953 рр. Також застосовано комплекс методів і прийомів наукового аналізу, що спрямовується на дослідження духовно-релігійного чинника в національно-визвольному русі на Закарпатті впродовж 1944–1953 рр. *Наукова новизна* полягає у тому, що фактично вперше в історіографії здійснено дослідження, в якому проаналізовано духовно-релігійний чинник у національно-визвольному русі на Закарпатті впродовж 1944–1953 рр. *Висновки.* Встановлено, що

© Олександр Ситник, 2022

карально-репресивна практика радянської влади щодо греко-католицької церкви та її священнослужителів викликала невдоволення у вірних цієї церкви, які складали більшість населення Закарпаття. Відтак створювалися передумови не лише до різкого несприйняття радянської влади, але й до певних форм спротиву їй. Внаслідок цілої низки обставин національно-визвольний рух ОУН-УПА на Закарпатті не мав значного поширення. Відтак тут не вдалося досягти тісного ідеологічного зв'язку греко-католицької церкви з осередками національно-визвольного руху. Однак радянська влада активно вела пошук різних мотивів, котрі б сприяли обґрунтуванню необхідності нейтралізації греко-католицької церкви. При цьому, однією із затребуваних з боку влади стала ідея залучення до такого процесу нейтралізації РПЦ. Але більша частина населення Закарпаття, в силу своєї духовно-релігійної спрямованості, проявляла рішуче несприйняття радянської компартійної системи. Відтак склалися передумови поширення з Галичини на Закарпаття національно-визвольного руху. Йї відповідним чином, тенденція розвою ОУН в цьому краї, поступово трансформувалася у певні прояви діяльності УПА на Закарпатті.

Ключові слова: духовно-релігійного чинник; національно-визвольний рух; Закарпаття; ОУН-УПА; греко-католицька церква; радянська влада; карально-репресивні органи.

Oleksander SYTNYK

PhD hab. (History), Professor, Professor, Department of History and Archeology, Bohdan Khmelnytsky Melitopol State University, 10, Hetmanska Str., Melitopol, Ukraine, postal code 72312 (oleksander_sytnyk@i.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7743-8148>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/E-7860-2018>

To cite this article: Sytnyk, O. (2022). Dukhovno-relihiinyi chynnyk v natsionalno-vyzvolnomu rusi na Zakarpatti vprodovzh 1944–1953 rr. [Spiritual and religious factor in the national liberation movement in Transcarpathia during 1944–1953]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 10/52, 34–47.* doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.10/52.257923> [in Ukrainian].

SPIRITUAL AND RELIGIOUS FACTOR IN THE NATIONAL LIBERATION MOVEMENT IN TRANSCARPATHIA DURING 1944–1953

Summary. The purpose of the research is to characterize the spiritual and religious aspects of the national liberation movement in Transcarpathia in the period 1944–1953. The research methodology is based primarily on the principle of historicism. This is manifested, among other things, in the consideration of historical phenomena and processes through the prism of dynamics, the analysis of the relationships between them and their interdependence. Thanks to the application of this principle, the influence of the spiritual and religious factor of the national liberation movement of the Transcarpathians during 1944–1953 was studied. Also, a set of methods and techniques of scientific analysis was applied, which is directed to the study of the spiritual and religious factor in the national liberation movement in Transcarpathia during 1944–1953. The scientific novelty lies in the fact that, in fact, for the first time in historiography, a study has been conducted that analyzes the spiritual and religious factor in the national liberation movement in Transcarpathia during 1944–1953. Conclusions. It has been established that the punitive and repressive practice of the Soviet authorities in relation to the Greek Catholic Church and its clergy caused discontent among the followers of the Greek Catholic Church, who made up the majority of the population of Transcarpathia. Consequently, prerequisites were created not only for a sharp rejection of Soviet power, but also for certain forms of resistance to it. As a result of a number of circumstances, the national liberation movement of the OUN-UPA in Transcarpathia was not widespread. Consequently, here it was not possible to achieve a close ideological connection between the Greek Catholic Church and the centers of the national liberation movement. However, the Soviet government actively searched for various motives that could justify the need to neutralize the Greek Catholic Church. At the same time, one of the most demanded by the authorities was the idea of involving the ROC in such a process of neutralization. But most of the population of Transcarpathia, due to their spiritual and religious orientation, showed a strong rejection of the Soviet Communist Party system. Consequently, the preconditions for the spread of the national liberation movement from Galicia to Transcarpathia were formed. And accordingly, the development trend of the OUN in this region gradually transformed into certain manifestations of the activities of the UPA in Transcarpathia.

Key words: spiritual and religious factor; national liberation movement; Transcarpathia; OUN-UPA; the Greek Catholic Church; Soviet government; punitive and repressive bodies.

Постановка проблеми. Після включення Закарпаття до складу УРСР, перед радянською владою постав певного роду виклик. Адже цей край ніколи не належав ані до Російської імперії, ані до Радянського Союзу. Внаслідок багатовікової приналежності до різних країн Центральної Європи, тут сформувалися особлива ментальність та психотип, що ніяк не відповідали, сформованим на той час стандартам радянської людини. Ба більше, участь закарпатців у розбудові Карпатської України впродовж 1938–1939 рр. та тісні контакти в цьому процесі з українськими націоналістами, створювали ще більший антагонізм з більшовицькою державою. Та ж раднофільська частина закарпатців (переважно – місцеві комуністи), яка змогла перебратися до СРСР на рубежі 1930–1940-х рр., була переважно винищена в радянських концтаборах. Чи не єдиною силою, на котру могла розраховувати радянська влада, були москвофіли й прихильники московської церкви.

Незважаючи жорстокий хортистський режим, котрий цілеспрямовано винищував всю національно свідому молодь на Закарпатті, від початку 1940-х рр. на теренах краю було відновлено дві паралельні мережі ОУН: старшого членства та юнацтва. Однак у травні 1942 р. ця організація була викрита мадярською контррозвідкою. Відтак було ув'язнено близько 120 осіб. А в липні 1942 р. в палаці «Ковнер» (Мукачево) відбулися три засідання військового трибуналу Угорщини. Внаслідок, цілу низку патріотів Закарпаття було засуджено за звинуваченням у спробі відторгнення краю від Угорщини та приєднання його до України. Та попри репресії окупаційної влади, в цей період Провід ОУН у Львові продовжував проводити певну діяльність щодо підготовки антимадярського повстання на Закарпатті (Ситник, 1998, с. 221–222). У 1943 р., внаслідок клопотання греко-католицького єпископа Олександера Стойки та відповідної амністії, розпочалося звільнення в'язнів «Ковнера». Частина з них виїхали на еміграцію, а частина – продовжили участь в українському націоналістичному русі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розв'язання тематики впливу церковно-релігійних чинника на національно-ви-

звольний рух на Закарпатті впродовж 1944–1953 рр. певною мірою започатковано насамперед в працях: М. Вегеша (Вегеш, 2020), М. Вегеша, Н. Концур-Карабінович, В. Марчука, М. Палінчака та Я. Голонич (Вегеш та ін., 2020), М. Вегеша, М. Палінчака, В. Марчука, Н. Концур-Карабінович (Vehesh et al., 2020a; Vehesh et al., 2020b), М. Вегеша та Н. Концур-Карабінович (Вегеш & Концур-Карабінович, 2021). Окремі аспекти теми висвітлено в дослідженнях: І. Андрухів та А. Француза (Андрухів & Француз, 2001), С. Гуркіної (Гуркіна, 2015), В. Ільницького (Ільницький, 2016, с. 476, 477), О. Ситника (Ситник, 1997, 1998) та ін. Проте важливо наголосити, що загалом тематика духовно-релігійного чинника в національно-визвольному русі на Закарпатті впродовж 1944–1953 рр. залишається ще недостатньо вивченою та висвітленою в історіографії.

Мета дослідження. Стаття присвячується характеристиці духовно-релігійного чинника в національно-визвольному русі на Закарпатті впродовж 1944–1953 рр.

Виклад основного матеріалу. Впродовж всього періоду Другої світової війни греко-католицькі священники не тільки опікувалися культурою, освітою та переймалися духовним станом вірних, але й підтримували український національно-визвольний рух ОУН-УПА. Релігійні храми зазвичай виконували роль духовної та матеріальної опори повстанців й підпільників у боротьбі проти окупантів. Виходячи із засад християнських принципів моралі, митрополита консисторія заборонила духовенству брати участь у збройній боротьбі. Проте українське духовенство, тісно пов'язане зі своїм народом, не стояло осторонь захисту рідного краю. Зокрема, в монастирях надавалася допомога пораненим воїнам УПА (Вегеш та ін., 2020, с. 98).

Серед важливих чинників поширення руху ОУН-УПА на Закарпатті важливо відзначити досить високий рівень національної самосвідомості верховинських бойків й гуцулів, як також – сусідство з Галичиною (Ситник, 1997, с. 131). Адже саме Галичина традиційно була зразком розбудови українського суспільно-політичного життя. Зі свого боку, галичани уважно слідкували за національним розвитком на Закарпатті, особливо – впродовж існування Карпатської України. Галицькі українці солідаризувалися із українцями Закарпаття в їх національно-визвольній боротьбі (Вегеш & Концур-Карабінович, 2021, с. 547, 548). Надзвичайно значною була участь гали-

чан у розбудові мережі ОУН. Так, оунівці відіграли велику роль у формуванні Карпатської Січі, хоча не змогли створити боєздатну збройну силу (Vehesh et al., 2020a, p. 180).

Унаслідок історичних обставин Мукачівська греко-католицька єпархія не увійшла до УГКЦ з митрополією у Львові, а була підпорядкована Ватикану. Починаючи з міжвоєнного періоду, коли на Закарпатті посилювалась латинізація, частина вірних перейшли у православ'я, підпавши під впливи русофільської течії. Однак ті віруючі та греко-католицьке духовенство, що залишилися вірними своєму духовному вибору, стали згуртованішими й менш вразливими щодо зовнішніх антицерковних проявів, на протигагу греко-католикам Галичини. Відтак проявився феномен греко-католицизму Закарпаття, котрий ґрунтувався на здатності виживання, адаптації до наявної суспільно-політичної чи релігійної ситуації зі збереженням власної ідентичності. Завдяки цьому на території Мукачівської єпархії була сформована особлива поліетнічна спільнота, що виявляла досить значний етноконсолідувальний потенціал (Вегеш & Концур-Карабінювич, 2021, с. 288, 289).

Після смерті у листопаді 1944 р. митрополита Андрея Шептицького Галицьку митрополію греко-католицької церкви очолив Йосиф Сліпий, котрий ще в 1939 р. був висвячений на архієпископа як коад'ютор з правом наслідування митрополита, у випадку його арешту або смерті (Сліпий, 2014, с. 328, 329). Відтак Йосиф Сліпий зробив спробу налагодити певні відносини з радянською владою, задля збереження незалежного статусу греко-католицької церкви (Гуркіна, 2015, с. 330, 331). Проте для радянського тоталітарного режиму греко-католицька церква була ворожою й підлягала знищенню. Відтак Й. Сліпого та багато інших греко-католицькі священників було піддано репресіям та переслідуванням.

Уже з осені 1944 р., в умовах тоталітарної і атеїстичної держави, перед УГКЦ стояло завдання елементарного виживання. При цьому, її очільники обрали, як їм здавалося, єдиний правильний вибір – пристосування, через усунення від досить ризикованої громадсько-політичної діяльності. Майже увесь клір Мукачівської єпархії греко-католицької церкви негативно поставився до ідеї приєднання Закарпаття до УРСР. Адже вважалося, що найбільш перспективним для цього краю та його церкви було б повернення до складу Чехословаччини. Проте задля уникнення конфлікту з радянською владою

провідники церкви прагнули зберігати нейтральну, аполітичну позицію. Натомість представники радянської влади поводили себе у звичний спосіб, поєднуючи різні форми впливу на священнослужителів. Так, карально-репресивними органами вже з кінця 1944 р. було започатковано практику арештів священників, їх депортації до Сибіру і навіть страт. Навесні 1945 р. Народна Рада Закарпатської України ухвалила декрети про свободу віросповідань і перерозподіл церковної власності. Згідно з їхніми положеннями, у місцевостях, де частка греко-католиків не перевищувала третини від загальної кількості населення, уся парафіяльна власність, включно з храмом, мала бути передана православній більшості; де греко-католиків було більше третини, їхнє церковне майно мало бути у відповідній пропорції поділене між ними й православними. Так було ліквідовано 60 греко-католицьких парафій, декількох священників усунено з посад, 10 заарештовано, одного страчено. Внаслідок такого свавілля з боку карально-репресивних органів, уже навесні 1945 р. греко-католицька церква на Закарпатті потрапила під повномасштабну реалізацію плану розгрому. Представники влади особливо форсували цей процес з огляду на потребу придушення широкомасштабного українського національно-визвольного руху (Вегеш & Концур-Карабінович, 2021, с. 291, 292). Ці дії радянської влади та її карально-репресивними органів викликали невдоволення й несприйняття не лише з боку священнослужителів, але і їх парафіян.

На теренах новоствореної Закарпатської області, від середини 1940-х рр., радянська влада розпочала активне насадження не лише політичної, але й усього спектру чинників ідеологічного й духовного вимірів. Насамперед визначальним став напрям здійснення ідеологічної боротьби з проявами українського націоналізму й «перевищення» закарпатців у «комуністичному» дусі. Згідно з твердженням В. Ільницького, задля цього керівництвом УРСР було створено розгалужену агітаційно-пропагандистську систему, котра охоплювала цілу мережу компартійних і радянських громадських організацій (включно з секретарем ЦК КП(б)У, відповідальним за агітаційно-пропагандистську роботу, відділами з пропаганди та агітації ЦК КП(б)У, Закарпатського обкому, райкомів, міськкомів, чисельних агітаторів і лекторських груп, жінорганізаторів та комсомольських працівників на місцях). Окрім того, обов'язок систематичного проведення агітаційної роботи серед населення було покладено на усіх

компартійних працівників. Водночас велика увага приділялася релігійно-церковному життю. Адже населення Закарпаття залишалося глибоко віруючим. Жодні заборони, погрози й терор з боку нової влади не могли відокремити людину від релігії, церкви. Закарпатці продовжували в повсякденному житті дотримуватися релігійних норм (Гльницький, 2016, с. 489, 490). Така духовно-релігійна спрямованість більшої частини населення Закарпаття породжувала рішуче несприйняття радянської компартійної системи. Відтак склалися передумови поширення з Галичини на Закарпаття національно-визвольного руху. Й відповідним чином, тенденція розвою ОУН в цьому краї, поступово трансформувалася в певні прояви діяльності УПА на Закарпатті.

Впродовж Другої світової війни УГКЦ зберегла свою структуру, моральний авторитет, залишаючись однією з потужних національних сил, що мала значний вплив на місцеве українське населення, в тому числі і на діяльність структур ОУН та УПА. Останні розгорнули активний ідеологічний та військовий спротив відновленню радянської влади, що викликало значне занепокоєння у більшовицького політичного та військового керівництва. За цих умов, коли основні сили системи НКВС-НКДБ були задіяні у боротьбі з повстанським рухом, вести активний наступ на церкву для радянської сторони було малоперспективним (Вегеш & Коншур-Карабінович, 2021, с. 222, 223). Водночас боротьбу з українським визвольним рухом тісно пов'язували з ліквідацією греко-католицької церкви, яка стояла на заваді радянізації краю та була складовою Руху Опору. Саме тому найбільшою проблемою радянської влади була співпраця ГКЦ і українського визвольного руху. Радянська влада визнала православне віросповідання, але робила все для того, щоб тримати діяльність православного духовенства під жорстким державним контролем. Обмежувалася як робота служителів церкви, так і монастирів, конфісковувалися церковні земельні угіддя та будівлі, які передавалися під культурні, господарські чи адміністративні будівлі (Гльницький, 2016, с. 490). Незважаючи на це, УГКЦ зберегла свою структуру, моральний авторитет, залишаючись однією з потужних національних сил, що мала значний вплив на місцеве українське населення, в тому числі і на діяльність структур ОУН та УПА. Останні розгорнули активний ідеологічний та військовий спротив відновленню радянської влади, що викликало значне зане-

покоєння у більшовицького політичного та військового керівництва (Андрухів & Француз, 2001, с. 117–119). За цих умов, коли основні сили системи НКВС-НКДБ були задіяні у боротьбі з повстанським рухом, вести активний наступ на церкву для радянської сторони було малоперспективним.

У силу низки обставин об'єктивного характеру, національно-визвольний рух ОУН-УПА на Закарпатті відносно не мав значного поширення. Відтак тут не вдалося досягти тісного ідеологічного зв'язку греко-католицької церкви з осередками національно-визвольного руху. Попри це влада активно вела пошук різних мотивів, котрі б сприяли обґрунтуванню необхідності нейтралізації греко-католицької церкви. При цьому, одною з затребуваних з боку влади стала ідея залучення до такого процесу нейтралізації РПЦ. Однак повністю ліквідувати греко-католицьку церкву на Закарпатті для радянської влади виявилось досить проблематичним завданням з огляду на цілу низку причин. Так, провід закарпатської греко-католицької єпархії знаходився у Ватикані, котрий перебував у конфронтації з владою Радянського Союзу. Увесь спектр політичних уподобань серед віруючих й духовенства цієї церкви відрізнявся багатобарвністю, з лише деяким відсотком москвофільських настроїв. В умовах посилення наступу на церкву, закарпатський єпископ Т. Ромжа у своїх проповідях закликав духовенство й вірних зберігати вірність ГКЦ. Всупереч постійним погрозам і перешкодам з боку вже чинної радянської влади, Т. Ромжа активно підтримував своїх парафіян, насамперед, силою власного морального духу й особистого прикладу (Вегеш & Концур-Карабінович, 2021, с. 296).

У грудні 1945 р. розпочалася підготовка Загальноцерковного Собору УГКЦ (Галицького собору) як «єдиної канонічної форми організаційної консолідації про ліквідацію греко-католицької церкви та її воз'єднання з Православною Церквою» (Сергійчук, 2006, с. 44, 45). Львівський «собор» 1946 р. фактично загнав УГКЦ у підпілля. Ця силова конфесійно-інституційна трансформація найбільш впливової церкви Західної України була спричинена передовсім прагненням влади нейтралізувати патріотично налаштоване священицтво, яке не сприймало комуністичні ідеали, політику радянської влади, й духовно підтримувало український національно-визвольний рух. При цьому, провід УПА оунівське підпілля всіляко підтримували спротив насильницькому приєднанню УГКЦ до православ'я.

Проводилася широка пропагандистська діяльність, здійснювався певний моральний тиск на ту частину духовенства, яке пішло на співпрацю з владою.

Загалом наслідки Львівського собору 1946 р. не мали значного успіху для влади в плані навернення уніатського духовенства й вірних до православ'я. Він став тільки черговим етапом нищення УГКЦ. Чи не єдине досягнення організаторів цього собору полягало в певній імітації легітимності та спробі представити світовій спільноті цей насильницький акт як прояв «вільного волевиявлення українського народу». Проте всі ці намагання виявилися даремними. Оскільки для світової спільноти, особливо – для численної української діаспори, було очевидним, що широкомасштабна акція ліквідації УГКЦ через Львівський собор 1946 р., здійснювалася цілком в інтересах радянської влади та РПЦ. Ці дії спрямовувались проти римо-католицизму й мали також на меті послабити позиції Ватикану в християнському світі (Вегеш та ін., 2020, с. 101, 110, 111). Перейшовши в підпілля, українська греко-католицька церква продовжувала свою душпастирську місію.

Навесні 1947 р. радянська влада розпочала активні репресивні дії. Незважаючи на декларований нею принцип відокремлення церкви від держави, радянські каральні органи безцеремонно втручалися у церковно-релігійне життя. Серед найбільш дієвих механізмів активного запровадження власних суспільно-політичних порядків радянська влада розглядала як найбільш доцільні – конфіскації церковного майна, установ, засобів до життя, тобто землі. Задля цього було запроваджено націоналізацію земель. Позбавлення права та можливості користуватися земельними угіддями стало одним із способів ліквідації греко-католицьких монастирів (Вегеш & Концур-Карабінович, 2021, с. 293, 296). 22 березня 1947 р. органами НКВС були викликані до Мукачівського міського комітету ВКП(б): головний настоятель закарпатських василіян – о. Антоній Мондик й ігумен – о. Іван Сатмарій. Їм було пред'явлено вимогу, щоб вони від імені всіх закарпатських ченців підписали заяву про перехід на православ'я. Внаслідок відмови, 24 березня 1947 р. співробітниками НКВС було захоплено монастир Василіян на Чернечій Горі біля Мукачева. Вчергове пред'явивши умову настоятелям монастиря щодо переходу на православ'я, енкаведисти заявили, що в іншому випадку монастир буде ліквідований, а всіх ченців – вивезено до

концентраційних таборів. Після остаточної відмови усі 32 ченці були вивезені до Свято-Михайлівського монастиря в Імстичові на Іршавщині, а Свято-Миколаївський монастир на Чернечій горі – передано православної церкві.

Відзначивши, що релігія завжди відіграє визначальну роль у житті соціуму загалом та окремо взятої особистості зокрема, В. Ільницький стверджує, що саме тому більшовики вели постійну боротьбу проти релігії. У Західній Україні, де греко-католицька церква впродовж століть виступала рушієм національного відродження та національно-визвольної боротьби, вона мала значний авторитет у суспільстві. Насамперед греко-католицька церква була перепорою поширенню комуністичної ідеології. Це, зі свого боку, унеможлилювало остаточне підкорення свідомості українців. Відтак для радянської влади пріоритетною стала боротьба проти греко-католицької церкви, адже саме вона розглядалася як носій ідей української незалежної держави, національно-визвольного руху та опора самостійницького потенціалу української нації. З огляду на те, що греко-католицька церква мала визначний авторитет серед західноукраїнського населення, радянська влада розглядала її в як провідну опозиційну силу, котра стояла на перешкоді процесу радянзації, а що найважливіше для режиму – світоглядному перевихованню українців в атеїстичному, комуністичному дусі (Ільницький, 2016, с. 476, 477). У той час, коли Закарпаття юридично увійшло до складу СРСР, на Галичині вже тривала повномасштабна кампанія розгрому греко-католицької церкви. Радянська влада активізувала цей процес з огляду на широкомасштабний національно-визвольний рух під проводом ОУН-УПА. І при цьому, УГКЦ справедливо вважалася одним із провідних його чинників (Вегеш & Концур-Карабінович, 2021, с. 292, 293). Під час розгортання ідеологічного наступу на греко-католицьку церкву радянською владою було залучено практично всі доступні засоби. Зокрема в засобах масової інформації поширювалися сфабриковані заяви відречення від УГКЦ віруючих й окремих служителів культу, різні документи, підписані представниками греко-католицької церкви впродовж окупації періоду Другої світової війни, де йшлося про зв'язки представників УГКЦ з ОУН та УПА тощо (Вегеш & Концур-Карабінович, 2021, с. 239, 240).

У грудні 1949 р. місцеве партійне керівництво звітувало перед ЦК КП(б)У про «ліквідацію Унії в Закарпатській області» та перехід під юрисдикцією Московського патріархату усіх 299 греко-католицьких громад. Відтак ліквідація греко-католицької церкви на Закарпатті, як загалом і УГКЦ, була стала черговим актом не лише нищення греко-католицизму, а й утвердження комуністичного режиму. Ліквідація Мукачівської єпархії на Закарпатті, аналогічно, як і Львівської митрополії в Галичині, здійснювалася всупереч волі духовенства й парафін, із застосуванням карально-репресивних засобів, провокацій, насаджуванням у церковному середовищі таємної агентури, розпалюванням міжконфесійної ворожнечі тощо (Вегеш & Концур-Карабінович, 2020, с. 304, 305). Незважаючи на репресії та переслідування, греко-католицьке духовенство, у своїй більшості, продовжувало чинити спротив радянському режиму. Він мав найрізноманітніші форми й методи, як активні: відмова від прийняття православ'я, агітація серед парафій, так і пасивні: формальна відмова від своїх парафій та підпільне здійснення церковних обрядів тощо. Значна частина священників, навіть і ті, хто змушений був прийняти православ'я, тісно співпрацювали з українським підпіллям (Vehesh et al., 2020b, p. 141, 142). З боку проводу ОУН-УПА велася боротьба проти примусового навернення населення краю в православ'я.

Висновки. Загалом треба підсумувати, що карально-репресивна практика радянської влади щодо греко-католицької церкви та її священнослужителів проявилася вже з кінця 1944 р. З весни 1945 р. розпочався перерозподіл церковної власності, що проявилось у позбавленні греко-католиків парафіяльної власності й церковного майна. Це викликало невдоволення у вірних греко-католицької церкви, які склали більшість населення Закарпаття. Відтак створювалися передумови не лише до різкого несприйняття радянської влади, але й до певних форм спротиву їй.

Унаслідок цілої низки обставин національно-визвольний рух ОУН-УПА на Закарпатті не мав значного поширення. Відтак тут не вдалося досягти тісного ідеологічного зв'язку греко-католицької церкви з осередками національно-визвольного руху. Однак радянська влада активно вела пошук різних мотивів, котрі б сприяли обґрунтуванню необхідності нейтралізації греко-католицької церкви. При цьому однією із затребуваних з боку влади стала ідея залучення

до такого процесу нейтралізації РПЦ. Але більша частина населення Закарпаття, в силу своєї духовно-релігійної спрямованості, проявляла рішуче несприйняття радянської компартійної системи. Відтак склалися передумови поширення з Галичини на Закарпаття національно-визвольного руху. Й відповідним чином, тенденція розвою ОУН в цьому краї, поступово трансформувалася в певні прояви діяльності УПА на Закарпатті.

Джерела та література

- Андрухів, І.О., & Француз, А.І.** (2001). *Станіславщина: двадцять буремних літ (1939–1959): суспільно-політичний та історико-правовий аналіз*. Рівне – Івано-Франківськ: Таля.
- Вегеш, М.** (2020). *Державотворчі процеси у Карпатській Україні (1938–1939)*. Ужгород: Видавництво ПП «АУТДОР-ШАРК».
- Вегеш, М., Концур-Карабінович, Н., Марчук, В., Палінчак, М., & Голонич, Я.** (2020). *Українська Греко-Католицька церква: минуле і сучасне*. Ужгород: «АУТДОР-ШАРК».
- Вегеш, М., & Концур-Карабінович, Н.** (2021). *Українська Греко-Католицька Церква в портретах*. Ужгород: «АУТДОР-ШАРК».
- Гуркіна, С.** (2015). Напередодні офіційної ліквідації: душпастирська діяльність митрополита Йосифа Сліпого в листопаді 1944 – квітні 1945 року. *Ковчег*, 7, 313–335. Львів: Видавництво Українського Католицького Університету.
- Ільницький, В.** (2016). *Український національно-визвольний рух у Карпатському краї (1945–1954 рр.)*. Дрогобич: Повіт.
- Сергійчук, В.** (Ред.). (2006). *Ліквідація УГКЦ (1939–1946): документи радянських органів державної безпеки* (Т. 2). Київ: ПП Сергійчук М.І.
- Ситник, О.М.** (1997). УПА на Закарпатті. *Українські проблеми*, 2, 125–132.
- Ситник, О.М.** (1998). ОУН і Закарпаття. *Визвольний шлях*, 2, 217–222.
- Сліпий, Й.** (2014). *Спомини* (Вид. 2-ге). Львів – Рим: Видавництво УКУ.
- Vehesh, M., Palinchak, M., Marchuk, V., & Kontsur-Karabinovych, N. et al.** (2020a). *Carpathian Ukraine in the Central European political crisis on the eve of World War II: collective monograph*. Lviv – Toruń: Liha-Pres.
- Vehesh, M., Palinchak, M., Marchuk, V., & Kontsur-Karabinovych, N. et al.** (2020b). *Church, spirituality, nation: the ukrainian greek-catholic church in the social life of Ukraine: collective monograph*. Lviv – Toruń: Liha-Pres.

References

- Andrukhiv, I.O., & Frantsuz, A.I.** (2001). *Stanislavshchyna: dvadtsiat buremnykh lit (1939–1959): suspilno-politychni ta istoryko-pravovyi analiz*

- [*Stanislavshchyna: Twenty Turbulent Years (1939–1959): Socio-Political and Historical-Legal Analysis*]. Rivne – Ivano-Frankivsk: Talia [in Ukrainian].
- Vehesh, M.** (2020). *Derzhavotvorchi protsesy u Karpatskii Ukraini (1938–1939) [State-building processes in Carpathian Ukraine (1938–1939)]*. Uzhhorod: Vydavnytstvo PP «AUTDOR-ShARK» [in Ukrainian].
- Vehesh, M., Kontsur-Karabinovych, N., Marchuk, V., Palinchak, M., & Holonych, Ya.** (2020). *Ukrainska Hreko-Katolytska tserkva: mynule i suchasne [Ukrainian Greek Catholic Church: past and present]*. Uzhhorod: «AUTDOR-ShARK» [in Ukrainian].
- Vehesh, M., & Kontsur-Karabinovych, N.** (2021). *Ukrainska Hreko-Katolytska Tserkva v portretakh [Ukrainian Greek Catholic Church in portraits]*. Uzhhorod: «AUTDOR-ShARK» [in Ukrainian].
- Hurkina, S.** (2015). Naperedodni ofitsiinoi likvidatsii: dushpastyrska diialnist mytropolyta Yosyfa Slipoho v lystopadi 1944 – kvitni 1945 roku [On the eve of the official liquidation: the pastoral activity of Metropolitan Joseph the Blind in November 1944 – April 1945]. *Kovchek – Ark*, 7, 313–335. Lviv: Vydavnytstvo Ukrainskoho Katolytskoho Universytetu [in Ukrainian].
- Ilnytskyi, V.** (2016). *Ukrainskyi natsionalno-vyzvolnyi rukh u Karpatskomu kraii (1945–1954 rr.) [Ukrainian national liberation movement in the Carpathian region (1945–1954)]*. Drohobych: Posvit [in Ukrainian].
- Serhiichuk, V.** (Ed.). (2006). *Likvidatsiia UHKTs (1939–1946): dokumenty radianskykh orhaniv derzhavnoi bezpeky [Liquidation of the UGCC (1939–1946): documents of the Soviet state security bodies]*. (Vol. 2). Kyiv: PP Serhiichuk M.I. [in Ukrainian].
- Sytnyk, O.M.** (1997). UPA na Zakarpatti [UPA in Transcarpathia]. *Ukrainski problemy – Ukrainian problems*, 2, 125–132 [in Ukrainian].
- Sytnyk, O.M.** (1998). OUN i Zakarpattia [OUN and Transcarpathia]. *Vyzvolnyi shliakh – The way of liberation*, 2, 217–222 [in Ukrainian].
- Slipyi, Y.** (2014). *Spomyny [Memories]* (2nd ed.). Lviv – Rym: Vydavnytstvo UKU [in Ukrainian].
- Vehesh, M., Palinchak, M., Marchuk, V., & Kontsur-Karabinovych, N. et al.** (2020a). *Carpathian Ukraine in the Central European political crisis on the eve of World War II: collective monograph*. Lviv – Toruń: Liha-Pres.
- Vehesh, M., Palinchak, M., Marchuk, V., & Kontsur-Karabinovych, N. et al.** (2020b). *Church, spirituality, nation: the ukrainian greek-catholic church in the social life of Ukraine: collective monograph*. Lviv – Toruń: Liha-Pres.

Стаття надійшла до редакції 07.03.2022 р.
Стаття рекомендована до друку 11.04.2022 р.

УДК 930.2:069(477.83-25)"1944/1953"

DOI: 10.24919/2312-2595.10/52.257903

Роман ДЗЮБАН

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу рукописів, Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника, вул. Стефаника, 2, м. Львів, Україна, індекс 79000 (library@lsl.lviv.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8146-1287>

Бібліографічний опис статті: Дзюбан, Р. (2022). Повсякдення культурних установ Львова у повоєнні роки: до історіографії питання. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 10/52, 48–64. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.10/52.257903>.

ПОВСЯКДЕННЯ КУЛЬТУРНИХ УСТАНОВ ЛЬВОВА У ПОВОЄННІ РОКИ: ДО ІСТОРІОГРАФІЇ ПИТАННЯ

Анотація. *Мета дослідження* полягає в тому, щоб на прикладі однієї з львівських культурних установ міста (Львівського історичного музею) відобразити основні сфери повсякдення певного прошарку львівської інтелігенції (музейних працівників) того часу. *Предметом дослідження* є процес повсякденного життя працівників львівських культурних установ у 1944–1953 рр. **Методологія дослідження** визначається поєднанням принципів історизму й об'єктивності, методів: аналізу і синтезу джерел, текстологічної критики, біографічного, та загальнонаукових методів наукової праці, тощо. **Наукова новизна.** Вперше зроблено спробу дослідження способів виявлення життєдіяльності у повсякденні (т. зв. сфер) наукових працівників Львівського історичного музею у документі особового походження, а саме спогаді відомого археолога Ігоря Свєшнікова «Спогади музейного працівника», а також часткового порівняння їх з подібними виявленнями в інших джерелах. **Висновки.** Повсякденні способи виявлення життєдіяльності мешканців Львова у 1944–1953 рр. в основних сферах були характерні і для працівників культурних установ міста. Вивчення механізмів взає-

© Роман Дзюбан, 2022

модії тогочасних культурних суспільних верств Львова між собою і владними структурами на конкретному окремому прикладі повсякденного життя Львівського історичного музею, дає уявлення, які основні руйнівні сили були задіяні у розвитку тогочасного історичного процесу.

Ключові слова: Повсякдення; повсякденне життя; культурні установи Львова; сфери повсякдення; радянська; Львівський історичний музей; спогади; І. Свешніков.

Roman DZIUBAN

PhD (History), Senior Researcher, Manuscript Department, Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv, 2, Stefanyka Str., Lviv, Ukraine, postal code 79000 (library@isl.lviv.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8146-1287>

To cite this article: Dziuban, R. (2022). Povsiakdennia kulturnykh ustanov Lvova u povoienni roky: do istoriografii pytannia [Everyday life of Lviv cultural institutions in the postwar years: to the historiography of the question]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 10/52*, 48–64. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.10/52.257903> [in Ukrainian].

EVERYDAY LIFE OF LVIV CULTURAL INSTITUTIONS IN THE POSTWAR YEARS: TO THE HISTORIOGRAPHY OF THE QUESTION

Summary. *The purpose of the research is to reflect the main spheres of everyday life of a certain stratum of the Lviv intelligentsia (museum workers) of that time on the example of one of the Lviv cultural institutions of the city (Lviv Historical Museum). The subject of the research is the process of everyday life of employees of Lviv cultural institutions in 1944–1953. The research methodology is determined by a combination of principles of historicism and objectivity and the following methods: analysis and synthesis of sources, textual criticism, biographical and general scientific methods, etc. Scientific novelty.* For the first time an attempt has been made to study ways of detecting life in the everyday life (so-called spheres) of scientists of the Lviv Historical Museum in a document of personal origin, namely the memoirs of famous archaeo-

logist Igor Sveshnikov "Memories of a museum worker", and partially compare them with similar findings in other sources. **Conclusions.** Everyday ways to identify the life of Lviv residents in 1944–1953 in the main spheres were also typical of employees of cultural institutions of the city. The study of the mechanisms of interaction of the then cultural and social strata of Lviv with each other and the authorities on a specific example of everyday life of the Lviv Historical Museum, gives an idea of what the main driving forces were involved in the development of contemporary historical process.

Key words: Everyday life; cultural institutions of Lviv; spheres of everyday life; Sovietization; Lviv Historical Museum; memoirs of I. Sveshnikov.

Постановка проблеми. Останнім часом в історичній науці зростає зацікавлення повсякденним життям суспільства й особи. Без вивчення процесів повсякденного життя неможливо правильно зрозуміти не тільки приватне життя людини, але й суспільне загалом. Повсякденне існування працівників культурних установ Львова у повоєнні 1944–1953 рр. характеризується певними особливостями порівняно з довоєнним польським (1918–1939), першим радянським (1939–1941), а також німецьким нацистським (1941–1944) окупаційними періодами. Для дослідження історії повсякденності зазначеного періоду чи не найважливіші відомості поряд з традиційними джерелами, подають документи особового походження: листи, щоденники, спогади. Хоча спогади, які, звичайно, пишуться через тривалий відрізок часу, деколи, грішать неточностями, а також пропусками фактів, які мали б показати їхнього автора в не зовсім вигідному світлі, саме через їхню суб'єктивність. Спогади часто недооцінюються дослідниками і, крім того, вимагають від них значного рівня наукового критицизму, проте, завдяки своїй «нестандартності», відбивають ставлення автора до описуваних подій і людей, глибоко віддзеркалюють атмосферу давно минулого часу.

Аналіз публікацій та останніх досліджень. Для вивчення історії повсякденності чи не найважливіші відомості поряд з традиційними джерелами, подають документи особового походження: листи, щоденники, спогади. У наш час значний масив джерельного матеріалу українських діячів науки й культури вже опубліковано. Зокрема, в цьому контексті треба наголосити на значній кількості збереженого листування, щоденниках і спогадах Михайла Грушев-

ського, які разом з уцілілими особистими речами історика, його родини та близького оточення окреслюють цілісну картину тогочасного повсякденного життя української наукової еліти. Ці речі тепер зберігаються в Історико-меморіальному музеї Михайла Грушевського у м. Києві та Державному меморіальному музеї Михайла Грушевського у м. Львів. Щоденники і спогади М. Грушевського тепер опубліковано. Вийшла друком і значна частина його епістолярію, праця над яким продовжується.

Частково повсякденне життя мешканців Львова, включаючи службовців львівських закладів, відображене у низці спогадів колишніх польських працівників львівських культурних установ. Зокрема, про життя працівників Державного архіву у Львові (Staatsarchiv in Lemberg, в радянський час – Львівський обласний архів) дізнаємося з опублікованих спогадів архівістів Маріана Тировича (Tyrowicz, 1988) і Міхала Вонсовича (Wąsowicz, 1985, s. 87–104). Цінність цих мемуарів полягає насамперед у тому, що «автору доводиться роз'яснювати те, що колись було "зрозумілим для всіх"» (Коляструк, 2008b, с. 149). Пovoєнні будні родини Тараса Івановича Франка, які проживали у колишній віллі Михайла Грушевського, згадуються у короткому спогаді Ярослава Дашкевича (Дашкевич, 2015, с. 361–365).

Значна кількість спогадів зі згадками про важкі побутові умови першого радянського окупаційного періоду (1939–1941) розкидана по малодоступних діаспорних виданнях та пресі. Цікавий, наприклад, спогад колишньої наукової працівниці Літературно-меморіального музею Івана Франка у Львові Марії Струтинської, в якому вона описує житло колишнього емігранта до Львова з Великої України, людини, яка свого часу листувалася з Михайлом Коцюбинським. На жаль, вона не називає його прізвища. Її слова вельми промовисті: «Я вжахнулася від обставин, в яких він жив. Це була якась комірчина від двору, без вікна, з шибкою завбільшки з долоню у дверях, з одним стільцем і з вбогим умивальником на іншому. В куті чорніла розвалена піч, тут, на купі якогось лахміття, лежав той чоловік, що у взаєминах з людьми виявляв таку тонкість почуття і такий добрий смак. Він схопився, збентежений – ні, ні, він не був хворий, це тільки так, не стало снаги, але завтра вранці він піде знов на роботу, зайде і до нас. З часом я зрозуміла багато дечого: він добровільно став на межі совєтського життя, зробив себе

лиш енцем. Коли ми познайомились ближче, він сказав мені, що за двадцять останніх років він п'ять разів добровільно мандрував на Сибір, щоб згубити за собою слід. До Львова він дістався був, як викладач російської мови в жидівській школі – він наново легалізував своє існування, виринаючи все в новому місці – але він скоро покинув цю ненависну йому працю і зайнявся вантаженням вугілля на львівському головному двірці. Як він міг утриматись на поверхні? Він, власне, був під поверхнею, на самому дні нового советського суспільства, що встигло було вже прекрасно розшаруватись» (Струтинська, 1951, с. 99).

Чи не найкраще щоденне життя початкового періоду радянізації львівських культурних установ (1939–1941) з погляду українців, відбито у спогадах колишнього директора Бібліотеки НТШ Володимира Дорошенка (Дорошенко, 1961, с. 7–58), а також у збірнику статей різних авторів «Західня Україна під большевиками», виданому за редакцією Мілени Рудницької (Рудницька, 1958).

Повсякденність перших повоєнних років, зокрема, трудова сфера, характерна поворотом до радянської системи праці, у Львівській філії Бібліотеки Академії наук УРСР відбита у праці польського дослідника Мацея Матвіюва (Matwijów, 2003, s. 254–261). Він також опублікував листування багаторічного працівника цієї установи Мечислава Гембаровича (Matwijów, 1992, s. 157–193). У цьому ж контексті важливі листи молодого працівника цієї установи, згодом видатного історика, Ярослава Дашкевича до вже відомого на той час бібліографа Юрія Меженка (Дзюбан & Сварник, 2009, с. 3–83). Колишня директорка ЛНБУ ім. В. Стефаника, а в той час працівниця відділу археології у складі Львівської філії Академії наук УРСР, Лариса Крушельницька згадувала «як стовідсоткові галичани пристосовувалися до нових радянських умов»: «...тоді, в 1947–1949 рр., нас привчали до нових порядків, перевиховували. З бібліотеки Академії наук (тепер ім. Стефаника) щотижня приходив лектор і вчив нас марксизму-ленінізму. Але робив він це так невміло і наївно, що доводив до нервів Івана Даниловича Старчука, який ще, мабуть, з часів студій на філософському факультеті за Австрії значно краще орієнтувався в працях Маркса, ніж лектор – Головачов. Перед кожними травневими і жовтневими святами нас тренували до парадних походів. Для того усіх працівників філіалу шикували в колону і ми марширували десятки разів довкола палацу

Потоцьких, співаючи котрусь з радянських патріотичних пісень типу «...Могучая! Никем не победимая...». Час від часу під команду і вигуки гасел одного з приїжджих молодих вчених – механіка Віктора Бессонова – «Да здравствует товариш Сталин», чи, наприклад, – «советская наука!», ми мусли кричати «Ур-р-а!» (Крушельницька, 2001, с. 244–246).

В українській радянській історіографії зацікавленість повсякденням Львова нового й новітнього часу зі зрозумілих причин була недостатньою. Натомість буденність пізнього середньовіччя, добре відображена в дослідженні Йосипа Гронського «Будні середньовічного Львова», яке вперше була опублікована у львівському часописі «Жовтень» (Гронський, 1981, 1983а, 1983b, 1984а, 1984b).

Важливі питання повсякденного життя Львова у переважній більшості сфер життєдіяльності вихідців з сіл повоєнного часу розглянуто в монографії Галини Боднар (Боднар, 2010). Особливо слід відзначити її дослідження про житлово-побутові проблеми мешканців Львова повоєнного часу (Боднар, 2015). Окрім спогадів поляків, які виїхали зі Львова у 1945–1946 рр., та публікацій львівської преси тих років, дослідниця використала корпус документів Державного архіву Львівської області та матеріали інтерв'ю з мешканцями Львова.

Радянська повсякденність повоєнного Львова, хоч і дискусійно, відбита у праці Олександри Матюхіної (Matyuchina, 2000). У ній залишки старого «польського» Львова протиставлені новому «селянському». Повсякдення нового повоєнного Львова часу пізнього сталінізму, на тлі ініційованих московсько-більшовицьким режимом процесів радянзації (советизації) значною мірою висвітлене у праці Романа Генеги, який значну увагу приділив формуванню й побуту студентства, як нового соціального прошарку (Генега, 2015). Окрім неопублікованих архівних документів, введених до наукового обігу вперше, важливими є спогади учасників цих подій, записаних під час інтерв'ю з ними.

Фахова література за останні десятиліття, що присвячена окресленій темі, зовсім невелика, але вимагає певної наукової оцінки. Поняттю й історії повсякденності у сучасній науковій гуманітаристиці й українській історіографії присвятила низку розвідок дослідниця з Вінниці Ольга Коляструк (Коляструк, 2008а, 2008b, 2009, 2012). Як зауважує дослідниця: «У спілкуванні, в постійно

відновлюваному контакті, зв'язках людей виникає і формується дійсність, повсякденність, її провідні складові, не предмети і процеси самі по собі, а людський зміст» (Коляструк, 2009). Серед її висновків чи не найважливішим є те, що «вивчення повсякденності дає можливість зрозуміти культурну ментальність, що зберігається на тривалих історичних проміжках, розібратися у тому, як теорії перетворюються у практику...» (Коляструк, 2009, с. 54).

Серед праць останнього часу, у яких значною мірою віддзеркалюється повсякденне життя і складні стосунки між польською, українською та єврейською інтелігенцією в часи Другої світової війни треба відзначити обсягове дослідження Олі Гнатюк (Гнатюк, 2015), написане на основі щоденників, спогадів, листувань, а також протоколів допитів заарештованих осіб і документів слідства.

Мета дослідження полягає в тому, щоб на прикладі однієї з львівських культурних установ міста (Львівського історичного музею) відобразити основні сфери повсякдення певного прошарку львівської інтелігенції (музейних працівників) того часу. Предметом дослідження є процес повсякденного життя працівників львівських культурних установ у 1944–1953 рр.

Уже згадана дослідниця О. Коляструк за переважаючим способом виявлення життєдіяльності у повсякденні виділяє декілька важливих сфер: «зі значною мірою умовності меж між ними»: 1) **трудова** (праця, навчання); 2) **дозвілливо-відпочинкову** (читання, театр, цирк, кіно, музеї, концерти, виставки, спорт, ігри, розваги, свята, урочистості, мандрівки); 3) **репродуктивно-забезпечувальну** (харчування, лікування, торгівля, транспорт, одяг, побут); 4) **приватно-родинну** (сім'я, родина, кохання, шлюб, діти, дім); 5) **комунікативно-громадську** (товариства, дружба, об'єднання)» (Коляструк, 2009, с. 56).

27 липня 1944 р. Червона армія зайшла у Львів. Відновився, перерваний німецькою окупацією, процес радянізації культурних установ Львова, – насамперед бібліотек, музеїв та архівів. Відновлювалася, запроваджена ще після приходу «совітів» у вересні 1939 р. і «апробована» на східних українських землях у період між двома світовими війнами, радянська організаційна структура цих установ, яка полягала насамперед у тотальному контролі не тільки над політичною, адміністративною, правовою системами, а й у

соціально-економічній та духовній сферах: культурі, науці, освіті, релігії і навіть у родинних стосунках (Кондратюк, 2001, с. 21–31).

Фонди музейних установ Львова, які під час війни зазнали значних втрат, почали поступово налагоджувати роботу. Зокрема, проводили інвентаризацію майна, створювали експозиції нових відділів за радянськими вимогами і правилами. Чи не найкраще це відображено у спогадах працівника Львівського історичного музею, а згодом відомого археолога Ігоря Свешнікова, які досить повно відтворюють майже всі за класифікацією О. Коляструк важливі сфери виявлення життєдіяльності (Свешніков, 2008). Ці спогади автор завершив, більш як через тридцять років після свого відходу з музею: на роботу до Інституту суспільних наук Ігор Свешніков перейшов 20 вересня 1959 р., покинувши працю у Львівському історичному музеї, а спогади завершив 1992 р. (Свешніков, 2008, с. XXXVII). Хоча у традиційній історіографії, як вже було сказано вище, документи особового походження (листи, щоденники, спогади) і не є визначальними і їх недооцінюють саме через їхню суб'єктивність і як такі, що не мають офіційного статусу і не публічні, але в історії «знизу» є чи не визначальними, оскільки «сприяють не стільки простому відтворенню фактів минулого, скільки відображають відчуття реалій, сприяють розумінню атмосфери подій» (Коляструк, 2008b, с. 145).

20 травня 1945 р. І. Свешніков був прийнятий на роботу до цього музею на посаду старшого наукового співробітника, а незабаром був призначений завідувачем відділу історії первісного суспільства, де був єдиним працівником (відділ в основному був створений ще до нього).

Ще до війни «Музей було поділено на відділи відповідно до визначених марксизмом суспільно-економічних формацій, хоч Київську Русь було виділено в окремий відділ» (Свешніков, 2008, с. IX). Як він пригадував: «[...] по всіх кутках стояли дослівно забиті археологічними матеріалами шафи, де єгипетська мумія лежала поруч із палеолітичним крем'яним рубилом і горщиком бронзової доби неясного походження. Археологічні речі були розкидані по всьому музею в обох його будинках. На четвертому поверсі «Чорної кам'яниці», призначеному під експозицію Київської Русі, вітрин ще не було, експонати лежали на підлозі, а серед давньоруських речей валялись крем'яні знаряддя і скіфські акінаки. Це вимагало

негайної роботи по викінченню експозиції і впорядкуванню фондів, під які я одержав дві кімнати від подвір'я на другому поверсі будинку. Праці було багато (*трудова сфера – праця*) і я засиджувався у музеї до пізнього вечора і щиро радів з можливості працювати з археологічними матеріалами. В університеті (*трудова сфера – навчання*) оформив свій вступ на заочне відділення історичного факультету, і хоч мені нічого не зарахували з колишнього навчання у польському університеті, радів, що я студент-заочник першого курсу навчання. Лише М. Смішко, до якого я як до доцента Львівського університету зголосився на іспит з археології, махнув рукою і поставив мені у заліковій книжці "відмінно"» (Свешніков, 2008, с. XI). «Перед дирекцією врешті постала необхідність перш за все розвантажити музейні приміщення. З музейних співробітників була створена бригада вантажників (*трудова сфера – праця*), в склад якої зголосився й я, тим більш охоче, що дирекція, користуючись тодішніми правилами, оплачувала нам додатково години праці у позаробочий час. [...] Восени 1945 р. у мене з'явилось ще одне джерело заробітку: із залізничної станції Підзамче треба було завозити вугілля для опалення музею взимку. До цієї роботи зголосились Гайзіг, Щенськикевич, Замлинський і я. Коли ми привезли навантажену машину у музей і стали скидати вугілля у підвал, на допомогу на вийшов Ходанович з лопатою. Але за другим нашим приїздом він уже не показався на вулиці і пояснив нам потім, що йому подзвонив секретар Ленінського райкому партії і заборонив приймати участь у розвантажуванні машини. «Ходанович, – сказав він, – ти компрометуєш гідність радянського керівника! На тебе поляки дивляться. Припини цю роботу!» Ходанович почував себе перед нами дуже ніяково. Йому ще раз дали зрозуміти, що «справа честі, доблесті й героїства» не стосується радянських і партійних керівників, які з партквитком у кишені і без фізичної праці є доблесні й героїські» (Свешніков, 2008, с. XIV–XV). Як влучно висловилася письменниця Ірина Вільде, – ці керівники становили собою щось на зразок радянської «шляхти» (Галайчак та ін., 1995, с. 398).

Гострою була для автора спогадів, як і більшості наукових працівників музею, у повоєнні роки проблема харчування:

«...треба було вирішувати й побутові питання – житла, прописки (тут автор детально не зупиняється – Р. Дз.), харчування (*репродуктивно-забезпечувальна сфера – харчування*). Моя родина

ще проживала у Рівненській області і мені доводилось харчуватись де прийдеться. На площі за Оперним театром стояли столи і лавки під навісами Там у перекупок можна було доволі швидко і відносно недорого одержати тарілку борщу і порцію холодцю чи іншої страви. Але коли за сусіднім столом солдат виявив у своїй тарілці холодцю дитячий пальчик, я перестав користуватись цим значним місцем. До певної міри рятували продовольчі картки, але продукти на них ми одержували нерегулярно, а належну порцію цукру нам часто заміняли печивом. У вільному ж продажі у гастрономі 1 кг цукру коштував 350 крб., тобто більше як половину моєї місячної зарплати. Щомісяця на картку нам видавали за 12 крб. літр горілки, який можна було віднести на ринок і продати за 100 крб. Так я одного разу й зробив. Побачивши на вулиці військову автомашину, я запропонував офіцерові свою горілку. Він взяв пляшку, уважно її оглянув і наказав шоферові покликати міліціонера. Скінчилося на тому, що я одержав назад свої 12 крб. і ще був радий, що обійшлося без компрометації гідності старшого наукового співробітника музею. У будинку № 3 на площі Ринок знаходився продуктовий магазин, за яким ми пильно стежили. Якщо туди завозили продукти, хтось з нас займав у магазині чергу, давав знати іншим і весь музей моментально опинявся у черзі, незважаючи на протести інших покупців. Інколи й цілий робочий день проходив у такій черзі. Але дирекція на це дивилася крізь пальці, розуміючи наше нелегке положення» (Свешніков, 2008, с. XI–XII).

Про свої власні побутові умови І. Свешніков згадує дуже мало, але з тих уривчастих фраз стає зрозумілим, що не були вони легкими, як і в більшості мешканців тогочасного Львова. Так, пишучи про відкриття 23 липня 1945 р. Історичного музею з першою на той час у Львові діючою експозицією відділу історії первісного суспільства і Київської Русі, він згадав публікацію у газеті «Вільна Україна», яка відзначила це досягнення. Дирекція музею «преміювала його відрізом тканини на штани» (Свешніков, 2008, с. XV) (*репродуктивно-забезпечувальна сфера – одяг*). Проте загалом побутові умови музейних працівників погіршувалися: «У 1945–1946 рр. зі Львова масово виїжджали поляки по репатріації в Польщу. [...] На їх квартири видавались ордери переважно демобілізованим учасникам війни і партійним керівникам, які також масово прибували у Львів зі своїми родинами і підселювались до польських

родин у їх квартири. Саме ордер був підставою для правомірного заселення, який видавали на вільні квартири або після їх звільнення попередніми мешканцями (Боднар, 2015).

Тиск нових московських окупантів на польське населення міста, щоб змусити його до виїзду, можна уявити собі з тогочасного епізоду: «Наприкінці березня 1945 року мою матір Гелену Квоціневську жорстоко вбито (перерізавши горло бритвою) співквартиранткою росіянкою. Маніфестаційний похорон на Личаківському кладовищі був організований місцевими солдатами Армії Крайової, тракуючи це вбивство як політичну провокацію спрямовану на залякування поляків. Через деякий час вбивцю звільнили з-під варті. Вона ходила вільно по вулиці Тарновського, заходячи навіть до будинку № 14, де жила моя сім'я. Вона погрожувала, що якщо поляки не виїдуть, їх чекає така ж доля, як і мою маму. Це спрацювало. Кільканадцять людей з цієї ж вулиці зголосилися до виїзду ще цього ж дня» (Переклад з польської за: Naleźniak, 2021).

Письменник Роман Іваничук також згадував про нових переселенців: «Найкращі будинки зайняли колоністи російські, які і донині там живуть. Це на Офіцерській, на Гвардійській (вулицях – *Р. Дз.*). Злам в російській бік відбувся відразу. Вивози в Сибір розпочались з 1944 р., 1945 р., потім 1946 р. відразу заселяли. Потім заводи розбудовували, почалась індустріалізація. Шантрапа російська, бомжі приїхали. Всі боялися їх. Вони так прижилися тут, але не перевиховалися. Вони і нині – старі, але не знають ні слова українськи говорити. Це такі якісь затяті тупі люди, ординці, які знали, що вони завойовують і все має їм належати. Вони не мають абсолютно ніяких зобов'язань перед тою землею, в яку ввійшли» (Іваничук, 2015, с. 275).

Багато цих приїжджих з далеких глухих сіл не вмели пристосуватися до міського життя. Часто можна було почути, що нові сусіди тримають у ванні свиню, на веранді першого поверху – корову чи коня. На балконі третього поверху одного з будинків на площі Ринок я бачив вівцю. В місті постійно траплялись вибухи газу через необережне з ним поводження. Бувало, що від цілих будинків, як, наприклад, по вулиці Ватутіна, залишались лише стіни, під руїнами дому загинули всі його мешканці. Такі умови життя для пристосованих до міського комфорту поляків ставали нестерпними і вони поспішали якнайшвидше виїхати зі Львова. Першими з

працівників Історичного музею виїхали Станьковський, Замлинський, Щенсьцикевич, Червінська, потім – Суровцув, Павлюк, а в 1946 р. – Бись, Лехната і Гайзіг, який через декілька років став професором Вроцлавського університету» (Свешніков, 2008, с. XV–XVI). Як повідомляла у 1945 р. львівська газета «Вільна Україна», мешканка вул. Академічної (тепер – проспект Т. Шевченка) у двох кімнатах чотирикімнатної квартири розмістила кролів і курей, а жителі будинку № 37 на вул. Набеляка (тепер – вул. І. Котляревського), налякані дивними звуками, виявили, що в одній з квартир, крім двох сімей, ще жили баран, вівця і кури (подаємо за: Боднар, 2022).

Дозвіллево-відпочинкова сфера – розваги у ті важкі повоснні роки займала незначне місце у житті музейних працівників, але І. Свешніков згадав і про неї: «Дуже хороші й дружні (*комунікативно-громадська сфера – товариства, дружба*) відносини склались у мене з польською групою допоміжного персоналу – бухгалтером Суровцув (дуже інтелігентною і милою жінкою), інженером Щенсьцикевичем, фотографом Замлинським і художницею Червінською. Зося Червінська, молоденька дівчинка з художніми здібностями, влаштовувала в себе вдома час від часу товариські зібрання молоді, постійним учасником яких бував і я. Спочатку такі вечори зі сміхом і танцями видавались мені чимсь нереальним, якби сном із попереднього життя: перед очима ще стояли жахливі картини пережитого за останні шість років – людська кров, трупи, заграви пожеж. Але поволі й я потрапив під вплив веселого настрою цієї милої молоді, вчився наново посміхатись і жартувати» (Свешніков, 2008, с. XIII).

Висновки. Отже, повсякденні способи виявлення життєдіяльності мешканців Львова у 1944–1953 рр. в основних сферах були характерні і для працівників культурних установ міста. Вивчення механізмів взаємодії тогочасних культурних суспільних верств Львова між собою і владними структурами на конкретному окремому прикладі повсякденного життя Львівського історичного музею, дає уявлення, які основні рушійні сили були задіяні у розвитку тогочасного історичного процесу. У спогадах І. Свешнікова досить повно віддзеркалено, як автор відбувався у своїй повсякденній праці, практичному житті і побуті, як він виявляв свою сутність, як він соціалізувався, тобто набирався досвіду і соціальних установок, що

відповідали його здібностям, знанням, досвіду і прагненням. І як у його повсякденному житті відбувалися розвиток й адаптація в тодішніх політичних умовах повоєнного періоду сталінізму.

Джерела та література

- Боднар, Г.** (2010). *Львів. Щоденне життя міста очима переселенців із сіл (50–80-ті роки XX ст.)*. Львів.
- Боднар, Г.** (2015, 28 лютого). *Розкіш і злидні повоєнного Львова, або реальії житлово-побутового повсякдення в омріяному місті*. Взято з <https://uamoderna.com/md/bodnar-postwar-lviv>.
- Галайчак, Т., Луцький, О., Микитів, Б. та ін.** (Упоряд.). (1995). *Культурне життя в Україні: Західні землі: док. і матеріали. Т. 1: 1939–1953*. Київ: Наук. думка.
- Генега, Р.** (2015). *Львів: нові міщани, студенти та режим 1944–1953 рр.* Львів.
- Гнатюк, О.** (2015). *Відвага і страх*. Київ: Дух і літера.
- Гронський, Й.** (1981). Будні середньовічного Львова. *Жовтень*, 10, 115–128. Львів.
- Гронський, Й.** (1983а). Будні середньовічного Львова. *Жовтень*, 3, 99–107. Львів.
- Гронський, Й.** (1983b). Будні середньовічного Львова. *Жовтень*, 4, 90–95. Львів.
- Гронський, Й.** (1984а). Будні середньовічного Львова. *Жовтень*, 7, 95–101. Львів.
- Гронський, Й.** (1984b). Будні середньовічного Львова. *Жовтень*, 8, 90–96. Львів.
- Дашкевич, Я.** (2015). *Моя праця в кабінеті Івана Франка (1944–1946 рр.). Постаті: нариси про діячів історії, політики, культури* (Вид. третє допов., с. 361–365). Львів.
- Дзюбан, Р., & Сварник, Г.** (Упоряд.). (2009). *Листування Юра Меженка з Ярославом Дашкевичем (1945–1969)*. Львів.
- Дорошенко, В.** (1961). Бібліотека Наукового товариства ім. Шевченка у Львові (короткий історичний нарис). *Записки Наукового товариства ім. Шевченка* (Т. CLXXI). Нью Йорк – Париж.
- Іваничук, Р.** (2015). Спогад... записаний Романом Генегаю 6 лютого 2002 р. у Львові. У Р. Генега, *Львів: нові міщани, студенти та режим 1944–1953 рр.* Львів.
- Коляструк, О.** (2008а). Візуальні документи як особливі джерела історії повсякденності. *Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика*, 14, 259–264. Київ.

- Коляструк, О.** (2008b). Документи особового походження як джерела з історії повсякденності. *Український історичний журнал*, 2, 145–153. Київ.
- Коляструк, О.** (2009). Поняття повсякденності в сучасній науковій гуманітаристиці. *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика*, 15, 46–56. Київ.
- Коляструк, О.** (2012). Історія повсякденності в сучасній українській історіографії. *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика*, 17, 5–9. Київ.
- Кондратюк, К.** (2001). Політичні, соціально-економічні та духовні аспекти «радянзації» західних областей України у 1939–1941 рр. *1939 рік в історичній долі України і українців*: матеріали наук. конф. (Львів, 23–24 верес. 1999 р.). Львів.
- Крушельницька, Л.** (2001). *Рубали ліс*. Львів.
- Рудницька, М.** (Ред.). (1958). *Західня Україна під большевиками: ІХ.1939 – VI.1941*: збірник. Нью Йорк: НТШ в Америці.
- Свєшніков, І.** (2008). Спогади музейного працівника. *Пам'ятки України: історія та культура*, 2, II–XXXVIII. Київ.
- Струтинська, М.** ([1951]). Зустріч із людиною. *Календар-Альманах Українського Народного Союзу на рік 1952*. N[e]wJ[ork].
- Matyuchina, A.** (2000). *W sowieckim Lwowie. Życie codzienne miasta w latach 1944–1990*. Kraków.
- Matwijów, M.** (1992). Lwowskie Ossolineum w listach Mieczysława Gębarowicza z lat 1943–1946. *Czasopismo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich* (Zesz. 1). Wrocław.
- Matwijów, M.** (2003). *Zakład Narodowy imienia Ossolińskich w latach 1939–1946*. Wrocław: T-wo Przyjaciół Ossolineum.
- Naleźniak, P.** (2021, 8 maja). *Czym był koniec wojny dla Lwowa?* Взято з <https://przystanekhistoria.pl/pa2/tematy/kresy/81313,Czym-byl-koniec-wojny-dla-Lwowa.html>.
- Tyrowicz, M.** (1988). *W poszukiwaniu siebie. T. 2: Krakowskie lata*. Lublin: Wyd-wo Lubelskie.
- Wąsowicz, M.** (1985). Ze wspomnień archiwisty (1929–1953). *Miscellanea historico-archivistica* (T. 1). Warszawa; Łódź.

References

- Bodnar, H.** (2010). *Lviv. Shchodenne zhyttia mista ochyma pereselentsiv iz sil (50–80-ti roky XX st.) [Lviv. Daily life of the city through the eyes of immigrants from villages (50–80s of the XX century)]*. Lviv [in Ukrainian].
- Bodnar, H.** (2015, February 28). *Rozkish i zlydni povoiennoho Lvova, abo realii zhytlovo-pobutovoho povsiakdennia v omriianomu misti [The luxury*

- and poverty of post-war Lviv, or the realities of everyday life in the dream city*]. Retrieved from <https://uamoderna.com/md/bodnar-postwar-lviv> [in Ukrainian].
- Halaichak, T., Lutskyi, O., Mykytiv, B. et al.** (Comps.). (1995). *Kulturne zhyttia v Ukraini: Zakhidni zemli: dokumenty i materialy. T. 1: 1939–1953* [Cultural life in Ukraine: Western lands: documents and materials. Vol. 1: 1939–1953]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Heneha, R.** (2015). *Lviv: novi mishchany, studenty ta rezhym 1944–1953 rr.* [Lviv: new burghers, students and the regime of 1944–1953]. Lviv [in Ukrainian].
- Hnatiuk, O.** (2015). *Vidvaha i strakh* [Courage and fear]. Kyiv: Duh i litera [in Ukrainian].
- Hronskiy, Y.** (1981). Budni serednovichnoho Lvova [Weekdays of medieval Lviv]. *Zhovten – October*, 10, 115–128. Lviv [in Ukrainian].
- Hronskiy, Y.** (1983a). Budni serednovichnoho Lvova [Weekdays of medieval Lviv]. *Zhovten – October*, 3, 99–107. Lviv [in Ukrainian].
- Hronskiy, Y.** (1983b). Budni serednovichnoho Lvova [Weekdays of medieval Lviv]. *Zhovten – October*, 4, 90–95. Lviv [in Ukrainian].
- Hronskiy, Y.** (1984a). Budni serednovichnoho Lvova [Weekdays of medieval Lviv]. *Zhovten – October*, 7, 95–101. Lviv [in Ukrainian].
- Hronskiy, Y.** (1984b). Budni serednovichnoho Lvova [Weekdays of medieval Lviv]. *Zhovten – October*, 8, 90–96. Lviv [in Ukrainian].
- Dashkevych, Ya.** (2015). Moia pratsia v kabineti Ivana Franka (1944–1946 rr.) [My work in Ivan Franko's office (1944–1946)]. *Postati: narysy pro diiachiv istorii, polityky, kultury – Figures: essays on figures of history, politics, culture* (3rd ed. rev., pp. 361–365). Lviv [in Ukrainian].
- Dziuban, R., & Svarnyk, H.** (Comps.). (2009). *Lystuvannia Yura Mezhenka z Yaroslavom Dashkevychem (1945–1969)* [Correspondence of Yura Mezhenko with Yaroslav Dashkevich (1945–1969)]. Lviv [in Ukrainian].
- Doroshenko, V.** (1961). Biblioteka Naukovoho tovarystva im. Shevchenka u Lvovi (korotkyi istorychnyi narys) [Library of the Scientific Society. Shevchenko in Lviv (short historical essay)]. *Zapysky Naukovoho tovarystva im. Shevchenka – Memoirs of the Shevchenko Scientific Society* (T. CLXXI). Niu York – Paryzh [in Ukrainian].
- Ivanychuk, R.** (2015). Spohad... zapysanyi Romanom Henehoiu 6 liutoho 2002 r. u Lvovi [Memoirs... recorded by Roman Genega on February 6, 2002 in Lviv]. In R. Heneha, *Lviv: novi mishchany, studenty ta rezhym 1944–1953 rr. – Lviv: new burghers, students and the regime of 1944–1953*. Lviv [in Ukrainian].
- Koliastruk, O.** (2008a). Vizualni dokumenty yak osoblyvi dzhherela istorii povsiakdennosti [Visual documents as special sources of everyday history].

- Ukraina XX st.: kultura, ideolohiia, polityka – Ukraine of the twentieth century: culture, ideology, politics*, 14, 259–264. Kyiv [in Ukrainian].
- Koliastruk, O.** (2008b). Dokumenty osobovoho pokhodzhennia yak dzhherela z istorii povsiakdennosti [Documents of personal origin as sources from the history of everyday life]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 2, 145–153. Kyiv [in Ukrainian].
- Koliastruk, O.** (2009). Poniattia povsiakdennosti v suchasni naukovi humanitarystyti [The concept of everyday life in the modern scientific humanities]. *Ukraina XX st.: kultura, ideolohiia, polityka – Ukraine of the twentieth century: culture, ideology, politics*, 15, 46–56. Kyiv [in Ukrainian].
- Koliastruk, O.** (2012). Istoriia povsiakdennosti v suchasni ukrainskii istoriohrafii [History of everyday life in modern Ukrainian historiography]. *Ukraina XX st.: kultura, ideolohiia, polityka – Ukraine of the twentieth century: culture, ideology, politics*, 17, 5–9. Kyiv [in Ukrainian].
- Kondratiuk, K.** (2001). Politychni, sotsialno-ekonomichni ta dukhovni aspekty «radianizatsii» zakhidnykh oblastei Ukrainy u 1939–1941 rr. [Political, socio-economic and spiritual aspects of the "Sovietization" of the western regions of Ukraine in 1939–1941]. *1939 rik v istorychnii doli Ukrainy i ukrainsiv: materialy naukovoi konferentsii* (Lviv, 23–24 veresnia 1999 r.) – *1939 in the historical destiny of Ukraine and Ukrainians: materials of the scientific conf.* (Lviv, September 23–24, 1999). Lviv [in Ukrainian].
- Krushelnytska, L.** (2001). *Rubaly lis [They cut down the forest]*. Lviv [in Ukrainian].
- Rudnytska, M.** (Ed.). (1958). *Zakhidnia Ukraina pid bolshevykamy: IX.1939 – VI.1941 [Western Ukraine under the Bolsheviks: IX.1939 – VI.1941]*. Niu York: NTSh v Amerytsi [in Ukrainian].
- Svieshnikov, I.** (2008). Spohady muzeinoho pratsivnyka [Memoirs of a museum worker]. *Pamiatky Ukrainy: istoriia ta kultura – Monuments of Ukraine: history and culture*, 2, II–XXXVIII. Kyiv [in Ukrainian].
- Strutynska, M.** ([1951]). Zustrich iz liudynoii [Meeting with a man]. *Kalendar-Almanakh Ukrainskoho Narodnoho Soiuzu na rik 1952 – Calendar-Almanac of the Ukrainian People's Union for the year 1952*. N[ew]J[ork] [in Ukrainian].
- Matyuchina, A.** (2000). *W sowieckim Lwowie. Życie codzienne miasta w latach 1944–1990 [In Soviet Lviv. Everyday life of the city in the years 1944–1990]*. Kraków [in Polish].
- Matwijów, M.** (1992). Lwowskie Ossolineum w listach Mieczysława Gębarowicza z lat 1943–1946 [The Lviv Ossolineum in Mieczysław Gębarowicz's letters from 1943–1946]. *Czasopismo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich – Journal of the National Institute Ossoliński* (Vol. 1). Wrocław [in Polish].

- Matwijów, M.** (2003). *Zakład Narodowy imienia Ossolińskich w latach 1939–1946 [The Ossoliński National Institute in 1939–1946]*. Wrocław: T-wo Przyjaciół Ossolineum [in Polish].
- Naleźniak, P.** (2021, May 8). *Czym był koniec wojny dla Lwowa? [What was the end of the war for Lviv?]*. Retrieved from <https://przystanekhistoria.pl/pa2/tematy/kresy/81313.Czym-byl-koniec-wojny-dla-Lwowa.html> [in Polish].
- Tyrowicz, M.** (1988). *W poszukiwaniu siebie. T. 2: Krakowskie lata [In search of myself. Vol. 2: The Krakow Years]*. Lublin: Wyd-wo Lubelskie [in Polish].
- Wąsowicz, M.** (1985). *Ze wspomnień archiwisty (1929–1953) [From the memoirs of an archivist (1929–1953)]*. *Miscellanea historico-archiwistica* (Vol. 1). Warszawa; Łódź [in Polish].

*Стаття надійшла до редакції 14.03.2022 р.
Стаття рекомендована до друку 18.04.2022 р.*

УДК 930.2:343.1(477):271.4-722.52
DOI: 10.24919/2312-2595.10/52.257908

Олег ЄГРЕШІЙ

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України і методики викладання історії, Прикарпатський національний університет, вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, Україна, індекс 76000 (ludyna@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0639-910X>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/AAL-1583-2021>

Бібліографічний опис статті: Єгрешій, О. (2022). Кримінальні справи радянських спецслужб на підпільних греко-католицьких священиків як джерело до вивчення історії повсякденності. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 10/52, 65–83. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.10/52.257908>.

КРИМІНАЛЬНІ СПРАВИ РАДЯНСЬКИХ СПЕЦСЛУЖБ НА ПІДПІЛЬНИХ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКИХ СВЯЩЕННИКІВ ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ПОВСЯКДЕННОСТІ

Анотація. У науковій статті автор розглядає кримінальні справи, заведені радянськими спецорганами на підпільних греко-католицьких священиків як періоджерело до вивчення історії повсякденності. **Мета статті.** З'ясувати особливості та ступінь інформативності кримінальних справ на підпільних греко-католицьких священиків як періоджерела до вивчення історії повсякденності. **Методологія дослідження** спирається на принципи історизму, науковості, авторської об'єктивності, застосування джерелознавчих методів, зокрема методу внутрішньої критики джерел. **Наукова новизна.** Ці історичні пам'ятки попри свої особливості (характерний суб'єктивізм, неточності, часом довільне трактування) містять значний корпус фактологічних даних, значно доповнюють наявну джерельну базу з історії повсякденності. **Висновки.** Цей вид періоджерел містить інформацію, яка, як правило, відсутня серед інших пам'яток (періодиці, спогадах, епістолярії,

© Олег Єгрешій, 2022

ISSN 2312-2595 (Print) ISSN 2664-3715 (Online)

щоденниках, нотатках для пам'яті). У кримінальних справах, зокрема, зосереджується анкета арештанта, де вказується важлива у контексті історії повсякденності інформація (національність, соціальне походження, сімейний статус, місце проживання та місце роботи особи тощо). Цінна інформація про особисті дані священнослужителів, особливі прикмети підсудних, а також фотодокументи зустрічаються у словесному портреті. Поміщені фотодокументи, як правило, не були у науковому вжитку. Кримінальна справа як джерело уміщує пізнавальні факти затримання священників, обставин їхнього арешту, інформацію про допити свідків, експертизи їхніх почерків, протоколи визнання свідками їхніх фотографій, постанови про пред'явлення звинувачення, матеріали вироку. Ці факти характеризують побутові умови, рівень забезпеченості отців, звички, інтелект, стан здоров'я, зосереджуються дані про освіту, предмети особистого вжитку, саакраменталії, якими священнослужителі користувалися у щоденні, церковно-релігійну атрибутику для проведення богослужінь. Перегляд кримінальних справ надає можливість простежити подальший життєвий шлях підсудних, епізоди повсякденного життя на засланні, ознайомитися з документами щодо їхньої реабілітації.

Ключові слова: кримінальні справи; підпільні греко-католицькі священники; історичне джерело; історія повсякдення; радянські спецслужби; фотодокументи.

Oleh YEHRISHII

PhD (History), Associate Professor, Department of History of Ukraine and Methods of Teaching History, Precarpathian National University, 57, Shevchenko Str., Ivano-Frankivsk, Ukraine, postal code 76000 (ludyna@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0639-910X>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/AAL-1583-2021>

To cite this article: Yehreshii, O. (2022). Kryminalni spravy radianskykh spetssluzhnb na pidpilnykh hreko-katolytskykh sviashchennykiv yak dzherelo do vyvchennia istorii povsiakdennosti [Criminal cases of Soviet special services on underground Greek Catholic priests as a source for the study of the history of everyday life]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 10/52, 65–83. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.10/52.257908> [in Ukrainian].

CRIMINAL CASES OF SOVIET SPECIAL SERVICES ON UNDERGROUND GREEK CATHOLIC PRIESTS AS A SOURCE FOR THE STUDY OF THE HISTORY OF EVERYDAY LIFE

Summary. *In this article, the author considers the criminal cases instituted by Soviet special services against underground Greek Catholic priests as a primary source for studying the history of everyday life. **The purpose of the article.** Find out the features and degree of informativeness of criminal cases against underground Greek Catholic priests as a primary source for studying the history of everyday life. **The research methodology** is based on the principles of historicism, scientificity, authorial objectivity, application of source methods, in particular the method of internal critique of sources. **The scientific novelty.** These historical sources, despite their peculiarities (characteristic subjectivism, inaccuracies, sometimes arbitrary interpretation) contain important factual data, significantly complement the existing source base on the history of everyday life. **Conclusions.** This type of source contains information that is usually missing from other monuments (periodicals, memoirs, epistolary, diaries, notes). In criminal cases, in particular, the questionnaire of the detainee is attached, which indicates important information in the context of the history of everyday life (nationality, social origin, marital status, place of residence and place of work, etc.). Valuable information about the personal data of the clergy, special features of the defendants, as well as photographic documents are found in the verbal portrait. The placed photo documents were usually not in scientific use. The criminal case as a source contains cognitive facts of detention of priests, circumstances of their arrest, information about interrogations of fathers, examinations of their handwriting, protocols of identification of witnesses of their photos, decisions on indictment, materials of the sentence. These facts characterize the living conditions, the level of security of the priests, habits, level of intelligence, state of health, data on education, personal items, sacramentals used by priests in sparing, church and religious paraphernalia for worship. The review of criminal cases provides an opportunity to trace the further life of the defendants, episodes of everyday life in exile, to get acquainted with the documents on their rehabilitation.*

Key words: *criminal cases; underground Greek Catholic priests; historical source; everyday history; Soviet special services; photo documents.*

Постановка проблеми. Із проголошенням державної незалежності України з'явилася можливість розсекречувати кримінальні справи, заведені радянськими спецслужбами проти осіб чи категорій населення, громадянська позиція яких не відповідала тогочасним загальноприйнятим стандартам. До числа таких належали і священнослужителі Української греко-католицької Церкви (УГКЦ), які не «підписали православ'я» у 1946 р., залишилися вірними дідачній церкві. Частину священників «катакомбної» УГКЦ, які були ув'язненими у другій половині 1940–1950-х рр. у 1990-х було реабілітовано, але це не «закрило теми» вповні, оскільки кримінальні справи на цих осіб, по суті, продовжували бути засекреченими і недоступними для широкого опрацювання істориками. Декомунізаційні процеси в Україні, які розпочалися одразу ж після подій Євромайдану (2013–2014) пришвидшили можливості широкої реабілітації, яка цілісно стане можливою лише тоді коли фахові історики, отримавши «на руки» донедавна засекречені, чи то «напівзасекречені» кримінальні справи зможуть їх різносторонньо опрацювати.

Цей вид першоджерел має свої характерні особливості (вони хибують виразним суб'єктивізмом, подекуди неточностями, довільним трактуванням біографій історичних осіб, нерозбірливим почерком стенографістів тощо). Водночас ці першоджерела містять дуже цінну інформацію, суттєво доповнюють наявну джерельну базу з історії повсякденності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Позитивно, що сьогодні у вітчизняних виданнях з'являються статті методологічного, методичного а також безпосередньо «адаптивного» характеру, які дозволяють означувати власні історичні пошуки, свого роду надати їм відповідного теоретичного осмислення і спрямування. Попри напрацювання визнаних вітчизняних істориків-повсякденців: Ольги Коляструк (Коляструк, 2007, с. 174–184; Коляструк, 2019, с. 523; Коляструк, 2018, с. 99) та Олександра Удода (Удод, 2010, с. 6–9) відрадно, що нині в Україні утворюються нові центри вивчення повсякденного життя (поряд із «усталеним» Переяславом (Лукашевич & Нагайко, 2010) увиразнюється і Дрогобич, де проведення конференцій з історії повсякденності стає певною традицією) (Стецик, 2021) Опрацьовуючи пропоновану статтю, використовували фотодокументи, які активно поміщувалися у нау-

кових (Гавриш, 2021) та науково-популярних виданнях, присвячених підпільній УГКЦ (Жаровська, 2013; Романчук & Савран, 2014).

Мета статті – з'ясувати особливості та ступінь інформативності кримінальних справ, заведених радянськими спецслужбами на підпільних греко-католицьких священників як першоджерела до вивчення історії повсякденності.

Виклад основного матеріалу. Цінність кримінальних справ як першоджерела з історії повсякденності полягає у тому, що цей вид історичних пам'яток містить інформацію, яка, як правило, відсутня у періодичних виданнях, мемуарах, епістолярії, щоденниках, нотатках для пам'яті тощо. Зокрема, у кримінальних справах, як правило, зосереджується анкета арештанта, де вказується важлива в контексті повсякденного життя інформація: день та місце народження священнослужителя, його національність, соціальне походження, сімейний статус, наявність дітей, ймовірна судимість, день народження батьків, братів / сестер тощо. Зазначається також постійне місце проживання підпільного священника, останнє місце роботи, рід заняття, громадянство, партійність (при наявності), політичне минуле та участь арештованого пароха у німецько-радянській війні (у кримінальній справі нерідко фігурує термін «Вітчизняна війна» із зазначенням місця, часу та військової сили, на стороні якої брав участь арештант). Окрема графа – чи був арештований на окупованій території у час війни 1941–1945 рр. (із акцентацією місця і роду заняття на цій території) (ДАІФО, ф. Р-2157, оп. 1, спр. 7498П: у 3-х т. т. 1, арк. 289; ГА СБУ ІФО, ф. 5. (Реабілітовані), оп. 1, спр. 12451П (Кримінальна справа Сірецького Ярослава Антоновича), арк. 10, 11).

Окрема увага до словесного портрета арештанта (відзначаються показники зросту, статури, плечей, шиї, форми зачіски, кольору волосся та очей; форма обличчя, чола, брів, носа, рота, губ, підборіддя, вух тощо. Наявна графа і про особливі прикмети підсудного (ймовірні фізичні вади, наявність бородавок, родимих плям, рубців, шрамів, татуювань, імовірних хворобливих рухів тіла, асиметрії обличчя. У графі особливості і звички зазвичай відзначалося, чи говорить підсудний картаво, чи відхаркує, заїкається, гризе нігті, чи проводить пальцеві маніпуляції, жестикуляції тощо. Крім того, у

8

Передать анкету для заполнения арестованному — запрещается. Заполняется от слов арестованного и проверяется по документам.

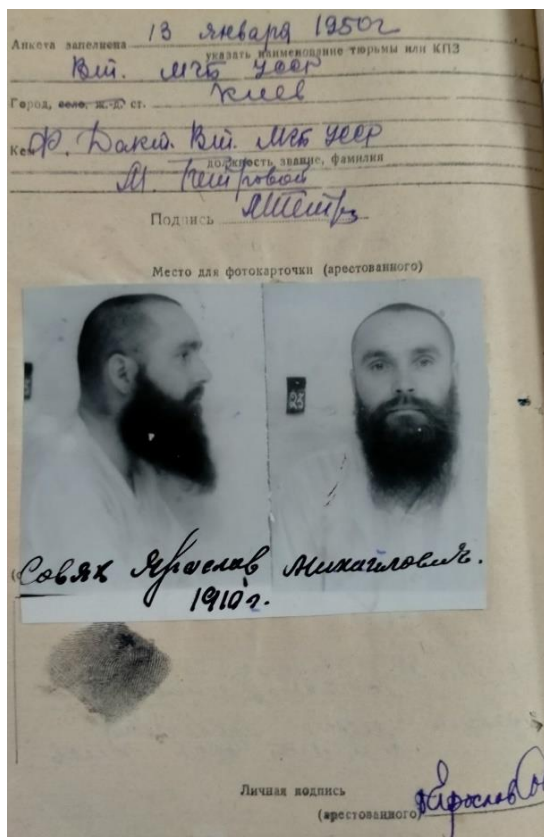
Анкета арестованного

УГКЦ Ивано-Франківської області

Имя и отчество	Бахталовский Роман Дамилович
Дата и место рождения	21.8-1897 року село Яблунів Чернівецькій області
Место жительства до арестованного адреса	село, город, улица, дом №, квартира г.р. Коломиї ч. Колосо- район Львівської 54 область, край Ивано-Франківської святищенник
Профессия и специальность	святищенник
Место работы или род занятий до ареста. Если работал, когда был уволен.	не працював
Национальность	українець
Гражданство (при отсутствии паспорта или иной документа удостоверяющего личность или записи по пасп.)	в гражд. (подл.) ССР б) паспорт серія К-ЗК № 585313
Родина	село Максимівський Том Кривуцької обл.
Политические взгляды	беспартійний
Образование (общее, специальное (подготовка и квалификация))	высшее, среднее, низшее Высшее — духовное специальное
Семейное положение	у семьи священника
Судимость (общая, частная и специальная) (дата, срок, вид, основание, ссылка)	в 1950 году судим к 10 годам ш.п., освобожден в 1955 году судим за антисоветскую дея- тельность

Анкета і словесний портрет арештованого підпільного священника УГКЦ Романа Бахталовського, поміщені у кримінальній справі заведеної на нього радянськими спецорганами у 1949 р. Джерело: *Державний архів у Івано-Франківській області, ф. Р-2157, оп. 1, спр. 7497П: у 2-х т. Т. 1, арк. 8*

анкеті, як правило, подається фото арештанта в анфас і у профіль, відбиток великого пальця та особистий підпис (ДАІФО, ф. Р-2157, оп. 1, спр. 7498П: в 3-х т. Т. 1, арк. 289, 289 зв.; ГА СБУ ІФО, ф. 5 (Реабілітовані), оп. 1, спр. 12451П (Кримінальна справа Сірецького Ярослава Антоновича), арк. 10, 11).

Фото, відбиток великого пальця та особистий підпис підпільного священника Ярослава Свояка, поміщений у кримінальній справі заведеної на нього радянськими спецорганами. 13 січня 1950 р. Джерело: *Державний архів у Івано-Франківській області, ф. Р-2157, оп. 1, спр. 7498П: у 3-х т. Т. 1, арк. 285, 288, 289 зв.*

Кримінальна справа вміщує промовисті факти затримки підпільних священників, де нерідко до найменших подробиць описуються обставини арешту (фігурує перелік вилучених предметів (особистих речей, предметів побуту, релігійної атрибутики, сакраменталіїв, які використовувалися підпільними священнослужителями (хрести, підсвічники, «похідна» плащаниця, вервиці, богослов-

ська література – требники, молитвенники, церковні служебники, устав Богослужень, Катехизм тощо). Такі матеріали дуже яскраво характеризують повсякденну священичу практику отців підпільної Церкви (ДАІФО, ф. Р-2157, оп. 1, спр. 7498П (Кримінальна справа Балагурака Володимира Ілліча, Бахталовського Романа Даниловича, Совяка Ярослава Михайловича: в 3-х т. Т. 1, арк. 18, 19, 19зв.; ГА СБУ ІФО, ф. 5 (Реабілітовані), оп. 1, спр. 12451П (Кримінальна справа Сірецького Ярослава Антоновича), арк. 20).

Пропоновані знахідки промовисто характеризують побутові умови, рівень забезпечення отців (*спецслужби нерідко знаходили гаманець з грішми, облігації та інші цінні папери*); звички (*записні книжки, фрагменти листування з родиною, щоденники*); рівень інтелекту (*знаходили радянські україномовні і російськомовні газети, науково-популярну і художню літературу*); стан їхнього здоров'я (*медикаменти, довідки про стан здоров'я, різноманітні рецепти*); дані про освіту (*дипломи, шкільні табелі, студентські квитки*); предмети особистого вжитку (*знаходили ручні годинники, будильники, окуляри, сорочки, шкарпетки, носові хустки, портфелі, кирзові сумки, чоботи, кишенькові дзеркала та ніж, ножиці, ліхтарик*); різні sacramentalії (*радянські спецоргани часто знаходили посудини з есенцією рому, пляшки з вином (для творення церковних таїнств)*), предмети релігійно-церковного характеру для проведення богослужінь (*металічну коробку з хлібом, шматки цукру, камфорний спирт, позолочений комплект чаши, салфетки з-під чаши для Святого причастя тощо, а також вервиці, іконки, медальйони з зображенням Святих*) тощо (ДАІФО, ф. Р-2157, оп. 1, спр. 7498П (Кримінальна справа Балагурака Володимира Ілліча, Бахталовського Романа Даниловича, Совяка Ярослава Михайловича: в 3-х т. Т. 1, арк. 18, 19, 19 зв.; ГА СБУ ІФО, ф. 5 (Реабілітовані), оп. 1, спр. 12451П (Кримінальна справа Сірецького Ярослава Антоновича), арк. 20). Крім того, предмети повсякденного побуту священика, занотовані у кримінальних справах дають можливість чіткіше уявити антураж заданої історичної епохи.

Часто з-поміж матеріалів слідства трапляється дуже характерна інформація «з уст» самих арештантів, заяви, пояснюючі «прямою мовою», які безпосередньо показують напругу епізоду, виривають із контексту життя священнослужителя один фрагмент його взаємин з радянською атеїстичною владою, яка могла заарештувати

громадянина держави лише за зберігання «антирадянської літератури». Цитати, якими рясніють такі кримінальні справи дуже промовисто передають сутність радянської тоталітарної системи, особливості тогочасних державно-церковних взаємин тощо.

ЦЕННОСТИ И ВЕЩИ АРЕСТОВАННЫХ Форма № 13

отца А. Чинько Станиславов № 46

(наименование организации)

18 сент 1949 года

КВИТАНЦИЯ № 18

Принято согласно протокола обыска от _____

по делу № *7084 Балагурак Владимир Ильич*

№ п. п.	Наименование ценностей (вещей)	Количество	Примечание
1	<i>Брижки суконные 2 шт</i>	1	<i>старые</i>
2	<i>Платье шерстяное белое</i>	1	<i>бу</i>
3	<i>Платье прорезин.</i>	1	<i>бу</i>
4	<i>Костюм шерстяной</i>	1	<i>бу</i>
5	<i>Костюм полушерстяной</i>	1	<i>бу</i>
6	<i>Фуркада полушерстяная</i>	1	<i>бу</i>
7	<i>Сандалы хлопчатобумажные черные</i>	2 пары	<i>бу</i>
8	<i>Полуботки черные хлопчатобумажные</i>	1 пара	<i>бу</i>
9	<i>Кожуха черная из кожи</i>	1 шт	<i>бу</i>
10	<i>Наволочка хлопчатобумажная</i>	1	<i>бу</i>

перенос

Указанные в сей квитанции ценности (вещи) занесены правильно.

Перечисленные в квитанции ценности (вещи)

Сдал _____

Принял _____

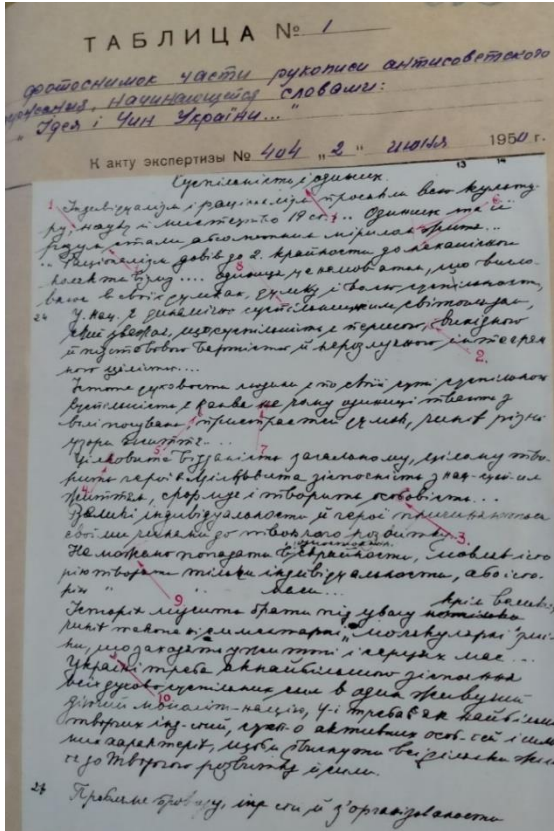
Витяг із протоколу обшуку помешкання підпільного єпископа УГКЦ Григорія Балагурака від 18 жовтня 1949 р. Джерело: *Державний архів у Івано-Франківській області, ф. Р-2157, оп. 1, спр. 7498П: в 3-х т. Т. 1, арк. 16*

Протоколи допитів працівників радянських правоохоронних органів розкривають обставини арешту підпільних священників, які до певної міри були типовими для того часу. Як показують мате-

ріали кримінальної справи (усвідомлюємо виразну суб'єктивність цих документів), працівники правоохоронних органів були поінформованими щодо проведення підпільних богослужінь у тому чи іншому населеному пункті (джерела були різними – від власних спостережень до свідчень односельців-«навідників»). Щоправда, працівники міліції не завжди володіли точними відомостями про прізвища, конкретну дату та місце проведення підпільних літургій. Орієнтиром часто слугували «завішені вікна ковдрами» однієї із хат та виставлені вартові, які при появі сторонніх людей швидко вбігали до помешкання задля попередження про небезпеку (ГА СБУ ІФО, ф. 5 (Реабілітовані), оп. 1, спр. 12451П (Кримінальна справа Сірецького Ярослава Антоновича), арк. 195). Кримінальні справи часом містять також протоколи очної ставки підпільного священика із тими представниками правоохоронних органів, які проводили затримання.

Особливу значимість у контексті вивчення повсякденного життя підпільних отців УГКЦ мають протоколи допитів ув'язнених священиків. Попри свою виразну суб'єктивність, цей «підвид» кримінальної справи уміщує численні факти пощоденого життя священика, його автобіографію, свідчення про особисті знайомства та зв'язки, шляхи контактів з родичами, обставини проведення підпільних богослужінь, прізвища підпільних священиків, з якими спілкувався той чи той священнослужитель (вербально чи у листах). Там нерідко зосереджується інформація про місця проживання отців підпільної УГКЦ тощо (*у нашому випадку у кримінальних справах натрапляємо на прізвища відомих священнослужителів – Йосипа Сліпого, Григорія Хомишина, Івана Лятишевського, Богдана Орищука, Івана Слезюка, Симеона Лукача, Йосипа Гірняка, Авксентія Бойчука, Романа Петраша, Ігнатія Солтиса, Софрона Дмитерка та ін.*) (ДАІФО, ф. Р-2157, оп. 1, спр. 7498П (Кримінальна справа Балагурака Володимира Ілліча, Бахталовського Романа Даниловича, Совяка Ярослава Михайловича: в 3-х т. Т. 1, арк. 71–91).

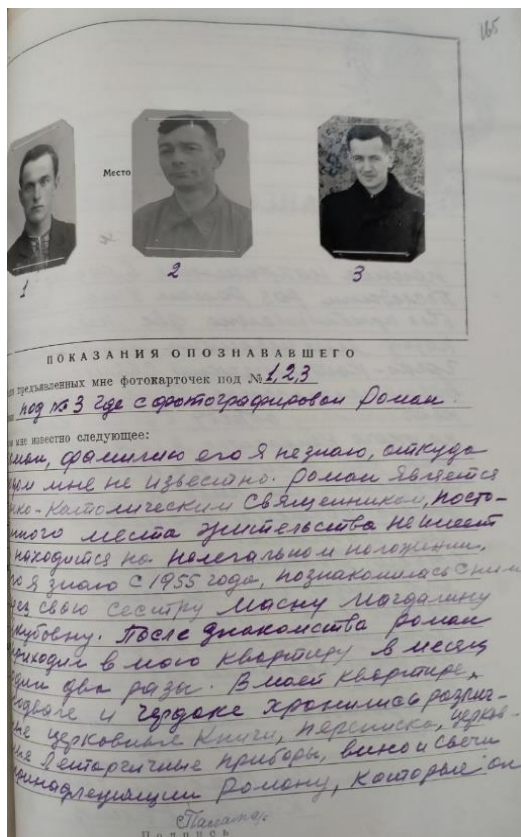
Чималий пізнавальний інтерес представляють також протоколи обшуку і допиту свідків у справі арештованого духівництва. Вони, по-перше, дають можливість з'ясувати місця перебування окремих отців під час проведення підпільних богослужінь (як правило, вони зупинялися у визначених місцях – помешканнях осіб,

Світлина частини рукопису «Ідея і чин України» авторства о. Романа Бахталовського для експертизи-звірки почерків. Джерело: Державний архів у Івано-Франківській області, ф. Р-2157, оп. 1, спр. 7498П: в 3-х т. Т. 1, арк. 282

Часом задля підтвердження показань свідків чи віднайдених під час обшуку речових доказів слідчі органи організовували додаткові експертизи. Такі експертизи часом призначалися для визначення ідейного змісту (на предмет антирадянськості) знайденої в підпільних отців літератури, книг або листування. Переважно експертами призначалися професори чи доценти закладів вищої освіти – зазвичай викладачі академічної навчальної дисципліни «Нау-

ковий комунізм», або історики. Рішення експертів нерідко були вирішальними при обвинуваченні представників духовенства щодо «антирадянськості» їхньої діяльності (ГА СБУ ІФО, ф. 5 (Реабілітовані), оп. 1, спр. 12451П (Кримінальна справа Сірецького Ярослава Антоновича), арк. 121).

Зразок показань свідків у провадженні кримінальної справи підпільного греко-католицького священика Ярослава Сірецького. 1957 р. Джерело: Галузевий архів Служби безпеки України у Івано-Франківській області, ф. 5 (Реабілітовані), оп. 1, спр. 12451П (Кримінальна справа Сірецького Ярослава Антоновича), арк. 165

У цьому випадку вартує зберегти мову цитат, адже вона дуже випукло, а головне промовисто відбиває позицію експертів щодо справи обвинуваченого. Водночас «маркує» суб'єктивізм та певне узалежнення спеціалістів-науковців різних профілів тієї доби від радянської юрисдикції.

Виразна складова кримінальної справи, яка, як видається, є обов'язковим атрибутом кримінальних проваджень – протоколи впізнання свідками фотографії арештанта на тлі двох інших особових світлин (*поміщаються три фото серед яких є і арештант, а свідкам належало впізнати хто є хто!*). Як правило, свідки розпізнавали підозрюваних за різними прикметами (зовнішності, зачіски, контурах обличчя, головному уборові, костюмі, звичці тримати руку «за бортом піджака» та інших особливостях вдачі й ментальності особи). Ці фотодокументи проливають світло на «закулісся» слідства як процесу, з'ясовують окремі тонкощі кримінального провадження тощо. Тим більше, що слідчі органи пропонували до впізнання, як правило, фотографії, які не були раніше впровадженими до громадського вжитку.

У кримінальній справі нерідко знаходяться й безцінні фотографії (не лише традиційні арештантські (анфас і профіль), а й фотодокументи, які були вилучені під час обшуку помешкань у самих арештантів або свідків з їхньої кримінальної справи (*трапляються фото місць підпільних богослужінь, фото у священничому вбранні, рідше на тлі вірян (хоча отці уникали особистих і загальних фото задля уникнення компрометації і себе, і вірян)*), фото родичів, сусідів, але найчастіше фото предметів, церковного начиння, часом вилучених книг тощо. Нерідко зустрічалися й інші фотодокументи (свідцтво про звільнення від військової служби, довідки з різних місць роботи, транзитні телеграми, часом навіть військові, членські квитки професійної спілки працівників початкової і середньої школи УРСР тощо). Фотодокументи як відомо посідають чільне місце «в ієрархії» пам'яток з історії повсякденності.

Постанови про пред'явлення обвинувачення священникам-арештантам проливають світло на радянську кодифікацію та законодавство в контексті кримінального провадження (підпільним греко-католикам закидали, зокрема, «антирадянську налаштованість», дармоїдство («не займалися суспільно корисною працею»,

Родини греко-католицьких священників на спецпоселенні Джонка у Хабаровському краї. Поч. 1960-х рр. *Джерело: Галузевий архів Служби безпеки України у Івано-Франківській області, ф. 5 (Реабілітовані), оп. 1, спр. 12451П (Кримінальна справа Сірецького Ярослава Антоновича). Фотокартки поміщені у спеціальному конверті наприкінці кримінальної справи*

«були бродячими елементами» та «наносили шкоду громадянам»), збереженні антирадянської літератури тощо (ГА СБУ ІФО, ф. 5 (Реабілітовані), оп. 1, спр. 12451П (Кримінальна справа Сірецького Ярослава Антоновича), арк. 83; ДАІФО, ф. Р-2157, оп. 1, спр. 7498П (Кримінальна справа Балагурака Володимира Ілліча, Бахталовського Романа Даниловича, Совяка Ярослава Михайловича: в 3-х т. Т. 3, арк. 252, 253, 271–281). У обвинувачуваному висновку арештантів, як правило, зазначався номер кримінальної справи підсудного, стаття Кримінального кодексу, за якою розгорталася кримінальне провадження тощо.

Озвучуються важливі подробиці слідства: (визнання / не визнання / визнання себе винним частково), припинення слідства у зв'язку з погіршенням стану здоров'я (ДАІФО, ф. Р-2157, оп. 1, спр. 7497П (Кримінальна справа Бахталовського Романа Даниловича: в 2-х т. Т. 1, арк. 340). З'ясовується, на підставі яких статей

радянське законодавство визнавало підпільних священнослужителів винними, чи обиралася відповідна міра покарання, конфісковувалося / не конфісковувалося належне їм майно, заборонялося / не заборонялося їм проживати на території УРСР після відбуття терміну покарання тощо. Стає очевидною подальша процесуальна поведінка отців (відповідно до можливостей оскарження оголошеного вироку до Судової колегії по кримінальних справах Верховного суду УРСР нерідко подавали касаційну скаргу щодо пом'якшення міри покарання або виключення з вироку окремих пунктів); задоволення / не задоволення судовою колегією касаційної скарги адвокатів засуджених) (ГА СБУ ІФО, ф. 5 (Реабілітовані), оп. 1, спр. 12451П (Кримінальна справа Сірецького Ярослава Антоновича), арк. 271; ДАІФО, ф. Р-2157, оп. 1, спр. 7498П (Кримінальна справа Балагурака Володимира Ілліча, Бахталовського Романа Даниловича, Совяка Ярослава Михайловича: в 3-х т. Т. 3, арк. 271–281).

Перегляд кримінальних справ надає можливість простежити подальший життєвий шлях підсудних, адже нерідко засуджені особи надсилали у різні правові інстанції скарги на рішення суду, прикріплюється характеристика на священників, де зосереджується цінна інформація про їхнє місце перебування, побут, повсякденне життя у виправно-трудовах таборах. До кримінальних справ часто долучаються також документи, що засвідчують реабілітацію священників (переважно це відбувалося у 1990-х рр. вже після смерті).

Висновки. Бачимо, що кримінальні справи як першоджерела містять інформацію, яка переважно відсутня серед інших історичних пам'яток (періодиці, спогадах, епістолярії, щоденниках, нотатках для пам'яті). У кримінальних справах, зокрема, зосереджується анкета арештанта, де вказується важлива у контексті історії повсякденності інформація (національність, соціальне походження, сімейний статус, місце проживання та місце роботи тощо). У словесному портреті вказується цінна інформація про особисті дані священнослужителів, особливі прикмети підсудних, а також фотодокументи, які, як правило, не були досі у науковому вжитку. Кримінальна справа як першоджерело уміщує також пізнавальні факти затримання священників, обставин їхнього арешту, інформацію про допити отців, експертизи їхніх почерків, протоколи впізнання свідками їхніх фотографій, постанови про пред'явлення звинувачення, матеріали вироку. Ці факти характеризують побутові умови, рівень за-

безпеченості отців, звички, інтелект, стан здоров'я, зосереджуються дані про освіту, предмети особистого вжитку, сакраменталії, якими користувалися у пощоденні священнослужителі, церковно-релігійну атрибутику для проведення богослужінь. Перегляд кримінальних справ надає можливість простежити подальший життєвий шлях підсудних, епізоди повсякденного життя у місцях позбавлення волі, ознайомитися з документами щодо їхньої реабілітації.

Джерела та література

- Гавриш, І.** (2021). *Заборонена молитва: Станиславівська єпархія УГКЦ у період підпілля (1946–1989)*: монографія. Івано-Франківськ: Фоліант. ГА СБУ ІФО – Галузевий архів Служби безпеки України у Івано-Франківській області.
- ДАІФО – Державний архів у Івано-Франківській області.
- Делягинський, Р., Єгрешій, О., & Соловка, Л.** (2016). «Від Голгофи через катакомби до Воскресіння»: до 70-х роковин Львівського псевдособору 1946 р. *Науковий вісник Івано-Франківського богословського університету УГКЦ «Добрий пастир»*. Збірник наукових праць. Богослов'я. Вип. 9: до 70-х роковин Львівського псевдособору (с. 32–78). Івано-Франківськ: ІФБУ.
- Жаровська, О.** (2013). *Випробувані, як золото в горнилі* (Кн. 1). Львів: Видавництво «Колесо».
- Коляструк, О.А.** (2007). Предмет історії повсякденності: історіографічний огляд його становлення у зарубіжній та вітчизняній історичній науці. *Український історичний журнал*, 1, 174–184.
- Коляструк, О.** (2018). (Екстра)ординарність повсякденного життя в умовах Великого терору: норми vs аномалії? *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*, 1 (49), 99. Взято з http://resource.history.org.ua/publ/za_2018_1_5.
- Коляструк, О.** (2019). Декомунізація та проблеми дерадянзації – з позицій повсякденності. *Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика*, 24, 523. Взято з http://resource.history.org.ua/publ/Uxxs_2019_24_42.
- Лукашевич, О.М., & Нагайко, Т.Ю.** (Упоряд.). (2010). *Історія повсякденності: теорія та практика*: матеріали Всеукр. наук. конф., Переяслав-Хмельницький, 14–15 трав. 2010 р. Переяслав-Хмельницький. Взято з <http://resource.history.org.ua/item/0002281>.
- Романчук, Л., & Савран, В.** (2014). *Випробувані, як золото в горнилі* (Кн. 2). Жовква: Місіонер.
- Стецик, Ю.** (Ред.). (2021). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені*

Івана Франка. Серія Історія, 7/49. Взято з <http://phh.dspu.edu.ua/issue/view/14156>.

Удод, О. (2010). Історія повсякденності як провідний напрям української історіографії. *Краєзнавство*, 3, 6–9.

References

- Наврыш, І.** (2021). *Zaboronena molytva: Stanyslavivska yeparkhiia UHKTs u period pidpillia (1946–1989) [Forbidden Prayer: Stanislaviv Eparchy of the UGCC in the Underground (1946–1989)]*. Ivano-Frankivsk: Foliant [in Ukrainian].
- НА СБУ ІФО – Haluzevyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy u Ivano-Frankivskii oblasti [Sectoral Archive of the Security Service of Ukraine in Ivano-Frankivsk region].
- ДАІФО – Derzhavnyi arkhiv u Ivano-Frankivskii oblasti [State Archives in Ivano-Frankivsk region].
- Deliatynskiy, R., & Yehreshii, O., & Solovka, L.** (2016). «Vid Holhofy cherez katakomby do Voskresinnia»: do 70-kh rokovyn Lvivskoho psevdosoboru 1946 r. ["From Golgotha through the Catacombs to the Resurrection": to the 70th anniversary of the Lviv Pseudo-Cathedral in 1946]. *Naukovyi visnyk Ivano-Frankivskoho bohoslovskoho universytetu UHKTs «Dobryi pastyr»*. Zbirnyk naukovykh prats. Bohoslovia. Vyp. 9: do 70-kh rokovyn Lvivskoho psevdosoboru – *Scientific Bulletin of the Ivano-Frankivsk Theological University of the UGCC "Good Shepherd". Collection of scientific works. Theology. Iss. 9: To the 70th anniversary of the Lviv Pseudo-Cathedral* (pp. 32–78) [in Ukrainian].
- Zharovska, O.** (2013). *Vyprobuvani, yak zoloto v hornyli [Tested like gold in a crucible]*. (Vol. 1). Lviv: Vydavnytstvo «Koleso» [in Ukrainian].
- Koliastruk, O.** (2007). Predmet istorii povsiakdennosti: istoriohrafichnyi ohliad yoho stanovlennia u zarubizhnii ta vitchyznianiі istorychnii nauksy [The subject of everyday history: historiographical review of its formation in foreign and domestic historical science]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 1, 174–184 [in Ukrainian].
- Koliastruk, O.** (2018). (Ekstra)ordynarnist povsiakdennoho zhyttia v umovakh Velykoho teroru: normy vs anomalii? [(Extra)ordinariness of everyday life in the conditions of the Great Terror: norms vs anomalies?]. *Z arkhiviv VUCHK-HPU-NKVD-KHB – From the archives of the VUCHK-GPU-NKVD-KGB*, 1 (49), 99. Retrieved from http://resource.history.org.ua/publ/za_2018_1_5 [in Ukrainian].
- Koliastruk, O.** (2019). Dekomunizatsiia ta problemy deradianizatsii – z pozytsii povsiakdennosti [Decommunization and the problems of de-Sovietization – from the standpoint of everyday life]. *Ukraina XX stolittia: kul-*

- tura, ideolohiia, polityka – Ukraine of the XX century: culture, ideology, politics*, 24, 523. Retrieved from http://resource.history.org.ua/publ/Uxxs_2019_24_42 [in Ukrainian].
- Lukashevych, O., & Nahaiko, T.** (Comps.). (2010). *Istoriia povsiakdennosti: teoriia ta praktyka: materialy Vseukrainskoi naukovoï konferentsii – History of everyday life: theory and practice: Proceedings of the All-Ukrainian Scientific Conference, Pereiaslav-Khmelnitsky, May 14–15, 2010*. Pereiaslav-Khmelnitskyi. Retrieved from <http://resource.history.org.ua/item/0002281> [in Ukrainian].
- Romanchuk, L., & Savran, V.** (2014). *Vyprobuvani, yak zoloto v hornyli [Tested like gold in a crucible]*. (Vol. 2). Zhovkva: Misioner [in Ukrainian].
- Stetsyk, Yu.** (Ed.). (2021). *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia Istoriia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 7/49*. Retrieved from <http://phh.dspu.edu.ua/issue/view/14156> [in Ukrainian].
- Udod, O.** (2010). *Istoriia povsiakdennosti yak providnyi napriam ukrainskoi istoriohrafii [History of everyday life as a leading direction of Ukrainian historiography]*. *Kraieznavstvo – Local lore*, 3, 6–9 [in Ukrainian].

*Стаття надійшла до редакції 21.03.2022 р.
Стаття рекомендована до друку 25.04.2022 р.*

УДК 94(477.8):614.3:61-051"195"

DOI: 10.24919/2312-2595.10/52.257920

Руслана ПОПП

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 42, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (ryslana_popp@ukr.net)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-5370-1770>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/F-9496201>

Бібліографічний опис статті: Попп, Р. (2022). Медико-санітарна ситуація в Західному регіоні України у перші повоєнні роки в світлі звітних документів українського націоналістичного підпілля. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 10/52, 84–98. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.10/52.257920>.

МЕДИКО-САНІТАРНА СИТУАЦІЯ В ЗАХІДНОМУ РЕГІОНІ УКРАЇНИ У ПЕРШІ ПОВОЄННІ РОКИ В СВІТЛІ ЗВІТНИХ ДОКУМЕНТІВ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІСТИЧНОГО ПІДПІЛЛЯ

Анотація. Мета дослідження. Показати бачення українськими підпільниками санітарно-медичної ситуації в Західному регіоні України у перші повоєнні роки, значення цієї інформації для об'єктивного висвітлення повсякдення населення регіону в зазначений період. **Методологія дослідження** базується на загальнонаукових принципах історизму, об'єктивності, науковості, системності, антропологізму, багатofакторності, а також проблемно-хронологічному, історико-типологічному, історико-біографічному, історико-психологічному, порівняльно-історичному, інституціональному, комунікативному наукових методах. **Наукова новизна** полягає у тому, що робиться спроба проаналізувати зміст раніше заборонованих звітів ОУН щодо становища радянської медицини у перші повоєнні роки. Показано, що українські визвольні сили аналізували структуру та чисельність медичних закладів їх забезпеченість та

© Руслана Попп, 2022

кадровий склад, причини поширення епідемій та хворіб, вплив радянської політики в галузі медицини на повсякденне життя мешканців краю. З'ясовано чи повідомлення підпільників відрізняються від офіційного тодішнього висвітлення розвитку медицини в західних областях України у перші повоєнні роки. **Висновки.** Звіти ОУН є надзвичайно важливим історичним джерелом, яке містить відомості про тодішню суспільно-політичну ситуацію у Західному регіоні України, боротьбу українських визвольних сил із сталінським тоталітарним режимом, його злочини проти населення. Учасники українського визвольного руху окремо збирали інформацію і про медико-санітарну ситуацію в регіоні. У своїх зведеннях вони подають дані про мережу медичних закладів, чисельність, національний та партійний склад медичних працівників. Наголошують на тому, що у медичних колективах краю лівову частку становили кадри, прислані зі східних областей УРСР. Із зведень видно, що в регіоні були серйозні проблеми з поширенням епідемій, інфекційних захворювань, забезпеченням лікарськими засобами. Звіти доводять, що непроста ситуація з медичним обслуговування населення краю спостерігалася в усі повоєнні роки, і це негативно впливало на повсякдення мешканців регіону.

Ключові слова: ОУН та УПА; підпільні звіти; радянська система; медицина; медичний персонал; епідемії.

Ruslana POPP

PhD (History), Associate Professor, Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (ryslana_popp@ukr.net)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-5370-1770>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/F-9496201>

To cite this article: Popp, R. (2022). Medyko-sanitarna sytuatsiia v Zakhidnomu rehioni Ukrainy u pershi povienni roky v svitli zvitnykh dokumentiv ukrainskoho natsionalistychnoho pidpillia [Medical and sanitary situation in the Western region of Ukraine in the first post-war years in the light of reporting documents of the Ukrainian nationalist underground resistance]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia Istoriia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 10/52, 84–98. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.10/52.257920> [in Ukrainian].

**MEDICAL AND SANITARY SITUATION
IN THE WESTERN REGION OF UKRAINE
IN THE FIRST POST-WAR YEARS IN THE LIGHT
OF REPORTING DOCUMENTS OF THE UKRAINIAN
NATIONALIST UNDERGROUND RESISTANCE**

***Summary.** The purpose of the study is to show the vision of the Ukrainian clandestine sanitary and medical situation in the Western region of Ukraine in the first post-war years, the importance of this information for objective coverage of everyday life of the population of the region in the specified period. **The research methodology** is based on the general scientific principles of historicism, objectivity, scientificity, systematicity, anthropology, multifactoriality, as well as problem-chronological, historical-typological, historical-biographical, historical-psychological, comparative-historical, institutional, communicative scientific methods. **Scientific novelty** is an attempt to analyze the content of previously banned OUN reports on the state of Soviet medicine in the first post-war years. It shows that the Ukrainian liberation forces analyzed the structure and number of medical institutions, their security and staffing, the causes of epidemics and diseases, the impact of Soviet policy in the field of medicine on the daily lives of residents. It has been clarified whether the reports of the clandestine differ from the official coverage of the development of medicine in the western regions of Ukraine in the first post-war years. **Conclusions.** OUN reports are an extremely important historical source, which contains information about the then socio-political situation in the western regions of Ukraine, the struggle of Ukrainian liberation forces against Stalin's totalitarian regime and his crimes against the population. Participants of the Ukrainian liberation movement also collected information on the sanitary and medical situation in the region. In their reports, they provide information on the network of medical institutions, the number, national and party composition of medical workers. It is emphasized that in the medical teams of the region the lion's share was made up of personnel sent from the eastern regions of the USSR (Ukrainian Socialist Soviet Republic). The reports show that there were serious problems in the region with the spread of epidemics, infectious diseases, and the supply of medicines. Reports show that the difficult situation with medical care for the population of the region was observed in all post-war years and this negatively affected the daily lives of residents of the region.*

***Key words:** OUN and UIA; clandestine reports; Soviet system; medicine; medical staff; epidemics.*

Постановка проблеми. У сьогодишній історичній науці багато уваги приділяється дослідженню повсякдення населення в певні історичні періоди, виокремлюються його складові, регіональні та соціальні особливості. Для об'єктивного висвітлення повсякденних практик населення західних областей України у перші повоєнні роки важливим є використання різноманітних джерельних матеріалів, особливо раніше заборонених. До них можемо віднести і Звіти Проводу ОУН, в яких підпільники повідомляли, зокрема, про репресії проти населення, радянську пропаганду, культуру, освіту, медицину, господарство, насадження колгоспів. Вони містять інформацію, можна сказати, зі середини тодішнього соціуму, часто протилежну більшості офіційних повідомлень. Тому тільки комплекс джерел, їх зіставлення та критичне переосмислення, дадуть можливість відтворити незаангажовану картину охорони здоров'я в регіоні і як це впливало на рівень життя людей.

Метою статті є показати бачення українськими підпільниками медико-санітарної ситуації в Західному регіоні України у перші повоєнні роки (використані у статті матеріали стосуються Львівщини та Дрогобиччини), значення цієї інформації для об'єктивного висвітлення повсякдення населення регіону. Хронологічно опрацьовані звітні документи українського націоналістичного підпілля охоплюють період 1945–1950-х рр.

Аналіз останніх досліджень. Медичний аспект повсякдення населення в західних областях України у перші повоєнні роки та джерела щодо вивчення цього питання, ще недостатньо досліджені вітчизняними науковцями. Розвиток медицини та рівень захворюваності населення регіону в другій половині 40-х – 50-ті рр. ХХ ст. у своїх наукових розвідках аналізує В. Гулай, він визначає чинники, які впливали на відтворення та загальну чисельність населення краю (Гулай, 2001).

Досліджуючи діяльність ОУН та УПА в Карпатському Краї, В. Гльницький доводить, що репресивно-каральні органи у боротьбі проти українського визвольного руху вдавалися до застосування найрізноманітніших спеціальних засобів, зокрема, хімічних, бактеріологічних (Гльницький, 2014а, 2014б, 2016, 2021).

Значення звітів ОУН у з'ясуванні ставлення населення до українського визвольного руху, висвітлення освітніх процесів у

Західному регіоні України в перші повоєнні роки, висвітлюються у публікаціях Р. Попп (Попп, 2017, 2019, 2020).

Виклад основного матеріалу. Заходи щодо відновлення / утвердження радянської системи у повоєнні роки у західних областях України стосувалися і медичної сфери, тому українські визвольні сили ОУН та УПА, які протистояли радянській країні, приділяли чималу увагу «санітарній ділянці». Офіційна пропаганда усіма можливими методами намагалася переконати населення у перевагах радянської системи охорони здоров'я, основний наголос робився на доступності та безкоштовності медичної допомоги. Збільшення, спеціалізація медичних установ, поповнення їх кваліфікованими медичними кадрами, подавалося як піклування влади та партії про народ, досягнення радянського способу життя. Усі здобутки радянської медицини, як правило, доводилися переконливими кількісними показниками. У звітах ОУН теж подається інформація про формування радянської структури охорони здоров'я, говориться про організацію обласних, районних та міських відділень охорони здоров'я як керівних органів медициною, звертається увага на наявність у містах та містечках, районних центрах поліклінік, амбулаторій, «шпиталів» для цивільних та військових, залізничників, репатріантів (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 78, арк. 298). Підпільники, окреслюючи медико-санітарну ситуацію з Львівщини і Дрогобиччини, одноставно стверджують, що в більшості сіл регіону працювали «санпункти». В окремих зведеннях згадуються і спеціалізовані медичні та санітарно-курортні заклади. При цьому стверджують і те, що «брак шпиталів, лікарів та ліків сприяє поширенню хворіб» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 124). Через воєнні руйнування медичні заклади часто розташовувалися у зруйнованих та непристосованих приміщеннях: у селах це були звичайні будинки місцевих мешканців, яких переселили до Польщі, чи депортували у віддалені регіони країни. Так, у селі Волиця санітарний пункт розташовувався у «домі Пойтри, що виїхав до Польщі. Працює у ньому одна східнячка, що дає першу поміч і посвідки для прийому в шпиталю» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 77, арк. 77).

Ситуацію в лікарні містечка Жовква восени 1947 р. підпільники описують так: «Хворого приймається до шпиталю без купелі і дезінфекції, а кладеться у ліжку, де перед тим лежав хворий на ціл-

ком іншу хворобу, не змінюючи постелі. Часто постелі не змінюється по кілька тижнів. Прохарчування дуже нужденне подібне тюремного. На 50 л води сипиться 100 гр кави. Хліба одержує хворий 100 гр денно, крім того юшка, де крупа крупу ловить. Хворий, якщо вже держиться на ногах, втікає із шпиталю, щоб не вмерти з голоду чи зимна» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 404).

Незважаючи на те, що у міській і сільській місцевості поступово розгорталася аптечна мережа, як свідчать звітні матеріали націоналістичного підпілля, вагомою проблемою у перші повоєнні роки було забезпечення найнеобхіднішими ліками медичних закладів та аптек. Стверджується, що ліки можна було «набути за лікарською рецептурою», але майже в усіх повідомленнях наголошується, «що в шпиталях та аптеках брак відповідних медикаментів», «санпункти забезпечені лише ліками першої потреби й то дуже малій кількості» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 77, арк. 297). Повідомлення такого ж змісту надходили з усіх районів. Восени 1950 р. підпільники наголошували, що в аптеках Судовишнянського району «дальше не можна дістати уважливіших ліків», а весною 1950 р. у Підкамінському районі «по селах і райцентрі ліків мало» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 78, арк. 106, 135).

Тотальний «брак ліків», особливо у сільській місцевості, штовхав медичних працівників і населення шукати різні шляхи виходу із скрутного становища: «ліки купують лікарі для хворих», «ліки в малій кількості, тому роблять самі із зілля» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 77, арк. 77; т. 78, арк. 79). Люди вмудрялися «дома бабськими ліками лікуватися», вимінювали їх на продукти, або треба було «мати різного роду протекції вироблену хабарами щоб дістати деякі конечні ліки» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 201, 443; т. 78, арк. 202).

Однією з проблем повоєнної радянської системи охорони здоров'я було забезпечення медичних закладів персоналом. Про це не часто, але згадують у своїх донесеннях повстанці, зокрема, навесні 1945 р. директор Сокальського шпиталю Наврузов був мобілізований до Червоної Армії, але «через брак лікаря зістав відпущений назад», «у райцентрі Брюховичі (жовтні 1947 р.) є шпиталь, як всюди брак медичної обслуги» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 10, 422). Більшою мірою вони наголошують на їхньому низь-

кому фаховому рівні: «медпункти по селам обсаджені не фаховими людьми і незабезпечені в лікування ліками», «санітари чи фельдшери слабо орієнтуються в ліченні хворих» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 77, арк. 460; т. 78, арк. 202). На їхню думку, це було основною причиною того, що «селяни не дуже радо ними послугуються», «селяни не мають довір'я не звертаються» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 44, 79). Зустрічаються також окремі позитивні відгуки, згадується «фаховий лікар-галичанин у Мостиському районі», фельдшер у Меденицькому районі, який «шкільну дівчорі перевіряє кожного тижня. Відношення до людей прихильне старається допомогти кожному. Чим лише можна, лише бракує йому відповідних лікарських медикаментів» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 47; т. 77, арк. 45).

У звітах ОУН аналізуються також походження та національний склад медичного персоналу. У всіх повідомленнях зазначається, що у медичних колективах краю левову частку становили кадри, прислані зі східних областей УРСР «Самі східняки», «всі з СУЗ» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 44, 59). За національністю лікарі, медичні сестри, фельдшери, санітари були українцями, росіянами, євреями, поляками (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 79; т. 78, арк. 285). Є згадка про те, що у 1950 р. районну лікарню в Лопатині очолював чех «др. Ріберт», завідувачем райздороввідділу в Миколаєві був лікар Худан Бердев за національністю грузин (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 198; т. 76, арк. 105).

Медики, як і все населення краю, піддавалися ідеологічному тиску: «Звільняють медсестер на їхнє місце призначають членів комсомолу» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 10). У всіх медичних закладах створювалися партійні та комсомольські осередки, проводилися збори, засідання.

Відомості про приналежність до комуністичної партії та комсомолу для повстанців були важливими з огляду протидії пропагандивно-ідеологічному впливу радянської системи та розуміння відношення медиків до українського визвольного руху, для вироблення можливих засобів поширення своїх ідей та цілей боротьби в їхньому середовищі. Особливо активно намагалися повстанці налагодити взаємодію з українцями зі східних областей України, більшість з яких опинилися у регіоні внаслідок кадрової політики влади.

Зазначається, що «одиниці свідомі, але заради безпеки не виявляють себе. Хоча не погоджуються зі станом речей» (Попп, 2019, с. 283). Підпільники згадують випадки, коли медичні працівники зі сходу надавали медичну допомогу повстанцям (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 77, арк. 316).

У звітах є окремі відомості про заробітну плату медичних працівників, зазначається, що вона залежала від «літ праці». У 1948 р. лікарі Бродівського району, які працювали до 5 років отримували 550 крб., від 5 до 10–900 крб. (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 77, арк. 425). За іншими даними, у 1950 р. медики Підкамінського району отримували «300–500 крб., залежно від фаху» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 78, арк. 198). Звичайно, прожити на такі кошти у перші повоєнні роки було непросто. Підпільники наголошують, «матеріальний стан» учителів та медиків «є поганий... зарплати на прожиток взагалі не вистачає» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 111).

Повідомляються також і випадки зловживань: «по шпиталях лічать краще тоді, коли хтось підсуне з боку лікарям (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 78, арк. 201). У 1950 р. завідувача Мостиської районної лікарні звільнили через розтрату «60 тис. державного майна» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 78, арк. 142).

Головними причинами, на думку підпільників, які негативно впливали на здоров'я людей у перші повоєнні роки були: «Загальне зубожіння населення, невпевненість дня і ночі, страх перед арештуванням, при тім побої більшовицьких падлюків» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 124), «брак відповідного вбрання й взуття спричиняє різні хвороби. Перестудження. Брак відповідних харчів, підложення тифу» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 127); «сільське населення пограбоване різними контингентами, позиками большевиків попадає чимраз у більшу нужду. Тому дуже часто поширюються епідемічні хвороби» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 78, арк. 287); «Брак відживчих засобів. Цього року видерто головний і останній відживчий продукт – молоко на 40 % більше чим цього року. Дуже багато родин вже з осені не має хліба а змагає поки що бульбою» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 77, арк. 5). В Яворівському районі 1948 р. в с. Загороди «на 113 господарств 12 мають хліб. Решта населення живе городиною та бараболею» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 77, арк. 192). У вересні 1946 р. в Славському районі на «червінку

хворіло 3 %, тиф 1 %, на коросту 5 %, на запалення легенів 5 %, на запалення нирок 5 %, на венеричні хвороби 23 особи» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 78, арк. 325).

Про вирування епідемії тифу у перші повоєнні роки на Львівщині та Дрогобиччині говориться у багатьох донесеннях. Описується страхітлива картина у Львові: «Як доносять, шпиталі у Львові теж переповненні тифозниками, а на вулицях можна побачити виснажених з голоду людей, які з горяче спаленими устами, напівпритомні лежать, або мов п'яні підносяться і знову падуть, щоб вже не стати більше. Вмирають. Прохожі представники окупантської влади вдають, що не бачать їх» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 124). Підпільники зазначають, що до поширення тифу в регіоні спричинилися виснажені голодом жителі Бессарабії, Східної і Центральної України, які шукали порятунку в селах західного регіону України, де ще тільки починала набирати обертів колективізація і діяло українське підпілля: «Головно в останніх два місяця – повідомляється з Мостиського району в квітні 1947 р. – поширюється епідемія тифу нанесена голодуючими східняками». Тоді в лікарню міста Жовкви було привезено 186 осіб: «В цьому шпиталі вмирає денно 3–4 особи. Не тільки салі шпиталю переповнені, але й коридори заложено хворими. А ліків не має», через «мізерні заходи» щодо лікування хворих на тиф, брак ліків, «лікарської опіки» люди намагалися подолати хворобу самотужки дома (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 124; т. 77, арк. 5, 11; т. 78, арк. 96). Довідуємося також про страхітливі речі, які сталися в селі Рудниках: «У деяких селах між голодуючими із СУЗ прокотився тиф. Щоб запобігти цьому, по селах призначували для них окремі кімнати». Саме у цьому селі в «призначенім для голодуючих приміщенню захорувало кілька осіб на тиф. З сільради зателефонували до району, щоб забрати їх до шпиталю. Однак там відповіли, що до шпиталю не приймають. Участковий нкеведист повикидував цих хорих, що мали вже понад 40 горячки, кімнату забив та наказав голові щоб більше туди нікого не впускав» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 113). Повідомляється також, що для подолання хвороби та запобігання її поширення спочатку «по інституціях та школах», а пізніше по всіх районах, почали проводити щеплення, заохочувалися також для жінок чоловічі фризурі, адже тиф розповсюджували воші (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 124; т. 77, арк. 30; т. 78, арк. 79).

У звітах ОУН зазначається про поширення у перші повоєнні роки в регіоні венеричних захворювань. Підпільники висловлюють своє бачення хто і за яких обставин поширював цю хворобу. Наведемо витяги із зведень про це: «Поверненці з Німеччини, радянської армії із заслання чи більшовицьких переслідувань понаносили венеричні хвороби на терен» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 127); «Наслідок арештувань, насилувань під час допитів, а також насилування безборонних жінок, коли то банди більшовицьких грабіжників вдираються до хат» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 124); «Венеричні хвороби поширюються в міського та підміського населення. Головно там де перебувають гарнізони НКДБ та постої червоної армії» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 78, арк. 287); «Між східняками поширені венеричні недуги, які переносять на місцеве населення» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 78, арк. 285); «Венеричні захворювання в органах безпеки та оперативних» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 77, арк. 448); «Серед військ Ч.А і НКДБ часто зустрічаються венеричні захворювання. Але їх в Щирці не лікують відправляють до Львова» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 79). Масштаби цієї недуги за матеріалами повстанців були досить великими. В 1947 р. хворі на венеричні захворювання, як вони стверджують, були у кожному селі Жовківського району, а «60 % відвідувачів районної поліклініки венерично хворі» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 458, 444). Повстанці докладно збирали відомості про цю захворюваність, адже, як наголошує В. Ільницький, поширення венеричних та інших недуг стало спецзасобом радянських карально-репресивних органів у боротьбі проти визвольного руху у Карпатському краю (Ільницький, 2016, с. 83–84).

Із звітів ОУН довідуємося і про інші хвороби, які дошкуляли мешканцям регіону у перші повоєнні роки: «з браку відживлення та і всяких клопотів є дуже поширена недуга туберкульозу, цинга та інші недуги серця», хворіли на скарлатину, грип, коросту (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 78, арк. 198; т. 76, арк. 79). Повідомлялось, про випадки серед дітей захворювань на кір, кашлюк, дизентерію, дифтерію. Водночас наголошувалося, що «хворіючі з боку влади не мають жадної опіки» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 77, арк. 11, 192).

Турботою про жіноцтво вважалися заходи радянської влади щодо посилення охорони здоров'я матерів та дітей. З кожним на-

ступним повоєнним роком у західних областях України, за офіційними радянськими даними, збільшується кількість пологових будинків, жіночих консультацій та інших медичних закладів, де жінки та діти отримували медичну допомогу (Попп, 2017, с. 329). Водночас жінки піддавалися грубому насиллю, що однозначно негативно позначалося на їхньому фізичному та психологічному здоров'ї. Згвалтування, як один із злочинів з порушення «радянської соцзакопності» в регіоні, визнавала навіть сама влада. Але, як відзначає В. Ільницький, реальні масштаби такого беззаконня в краї визначити важко, вони ретельно приховувалися. Власне, часто арешти жінок проводилися саме з цією метою (Ільницький, 2014а, с. 76). Факти побиття, згвалтувань жінок та дівчат засвідчують і підпільники. Так, в одному із донесень повідомляється: «27 квітня 1948 р. в 5 год. дівчина П. М. з села Білка Шляхецька верталась з міста Новий Яричів. По дорозі біля присілка Халупки с. Борщовичі в лісі зловили її три більшовики з гарнізону Нового Яричева та згвалтували» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 77, арк. 232).

Підпільники збирали інформацію і про санітарний стан міст та сіл, дотримання санітарних норм населенням регіону. За їх відомостями: «Чистота міст на дуже низькому рівні: уряд цьому уваги не приділяє» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 165). 1947 р. Жовква: «Цілий райцентр з точки зору гігієни знаходиться в жалюгідному стані. По вулицях купи гною (населення називає їх новобудовами), ніде не має огорожі. Повно грузу з повалених домів»; 1948 р.: у Яворові «бруд і нечистоти на кожному кроці», тоді ж Великі Мости: «Загально місто дуже брудне», Дрогобиччина: «Вулиці міст засмічені, ніколи ніхто не чистить їх» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 444; т. 77, арк. 311, 448; т. 78, арк. 285). Вони відзначають, що майже в усіх селах санітарний стан також «на низькому рівні»: «Дуже часто хати є недостатньо побілені та достатній кількості опалені. Тому зустрічається бруд. Вогкість. Тому, що не можна придбати вапна, не має дров». Пояснюють таку ситуацію ще й тим, що «деякі селяни навмисне держать в хаті бруд і вбогість тому, щоб відірвати від себе увагу більшовицької влади, яка заможнім закидає куркульство», «Тому щоб бути такими, яких більшовики люблять» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 78, арк. 136). Найнеобхідніший засіб гігієни – мило було дуже дефіцитним (ГДА

СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 458). Санітарний стан серед робітництва – говорять підпільники про ситуацію у 1946 р. на Дрогобиччині – «застрашаючий. Не відремонтовані житлові будинки, брудні, холодні, брак мануфактури, білизни – це невідлучні обставини серед яких живуть та працюють робітники нафтового промислу» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 78, арк. 275). У 1948 р. з Радехівського району повідомлялося: «Внаслідок слабого забезпечення населення товарами широкого вжитку, мануфактурою, взуттям, громадянство ходить обдерте, живе силою обставин в нечистоті» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 77, арк. 278).

Висновки. Звіти ОУН є надзвичайно важливим історичним джерелом, яке містить відомості про тодішню суспільно-політичну ситуацію в Західному регіоні України, боротьбу українських визвольних сил із сталінським тоталітарним режимом, його злочини проти населення. Учасники українського визвольного руху окремо збирали інформацію і про медико-санітарну ситуацію в регіоні. У своїх зведеннях вони подають повідомлення про мережу медичних закладів, чисельність, національний та партійний склад медичних працівників. Наголошують на тому, що у медичних колективах краю левову частку становили кадри, прислані зі східних областей УРСР. Із зведень видно, що в регіоні були серйозні проблеми з поширенням епідемій, інфекційних захворювань, забезпеченням лікарськими засобами. Брак кваліфікованої своєчасної допомоги та найнеобхідніших ліків призводив до високої смертності. Звіти доводять, що непроста ситуація з медичним обслуговуванням населення краю спостерігалася в усі повоєнні роки і це негативно впливало на повсякдення мешканців регіону.

Перспективним напрямом дослідження може стати аналіз ставлення ОУН та УПА до культурних процесів у регіоні.

Джерела та література

ГДА СБУ – Галузевий державний архів Служби безпеки України.

Гулай, В. (2001). Проблеми охорони здоров'я населення західних областей України (друга половина 40-х – 50-ті роки ХХ ст.). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 8, 176–185.

- Льницький, В.** (2014a). Використання радянськими карально-репресивними органами спецзасобів у боротьбі проти визвольного руху у Карпатському краї ОУН (1945–1954). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 34, 76–86. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.34.171508>.
- Льницький, В.** (2014b). Порушення «соціалістичної законності» при утвердженні радянської адміністрації у Карпатському краї ОУН (1945–1954). *Актуальні питання гуманітарних наук*, 10, 17–28.
- Льницький, В.** (2016). *Карпатський край ОУН в українському визвольному русі (1945–1954)*. Дрогобич: Посвіт.
- Льницький, В.** (2021). Використання радянськими силовими органами спеціальних засобів і компротаційних заходів у боротьбі з українським визвольним рухом (1944–1950-і рр.). *Актуальні питання гуманітарних наук*, 42 (1), 24–38.
- Попп, Р.** (2017). Політика радянської системи щодо жіноцтва Дрогобиччини у перші повоєнні роки (1944–1953). *Дрогобицький краєзнавчий збірник*, Спец. вип. 3, 328–336.
- Попп, Р.** (2019). Ставлення населення до діяльності ОУН і УПА у перші повоєнні роки (на матеріалах підпільних звітів). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 2/44, 270–286. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.2/44.184679>.
- Попп, Р.** (2020). Повоєнне шкільництво у світлі звітних документів Українського націоналістичного підпілля. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 3/45, 168–185. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.3/45.203986>.

References

- HDA SBU – Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy [Sectoral state archive of the Security].
- Hulai, V.** (2001). Problemy okhorony zdorovia naseleння zakhidnykh oblastei Ukrainy (druha polovyna 40-kh – 50-ti roky XX st.) [Problems of health care of the population of the western regions of Ukraine (second half of the 40s – 50s of the XX century)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia Istoriia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 8, 176–185 [in Ukrainian].

- Ilnytskyi, V.** (2014a). Vykorystannia radianskymy karalno-represyvnymy orhanamy spetszasobiv u borotbi proty vyzvolnoho rukhu u Karpatskomu krai OUN (1945–1954) [Using by Soviet punitive and repressive authorities of special devices in the fight against the liberation movement of the OUN in the Carpathian region (1945–1954)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 34, 76–86. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.34.171508> [in Ukrainian].
- Ilnytskyi, V.** (2014b). Porushennia «sotsialistychnoi zakonnosti» pry utverdzhenni radianskoi administratsii u Karpatskomu krai OUN (1945–1954) [The "socialist legality" violation during the Soviet administration statement in the OUN Carpathian region (1945–1954)]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk – Humanities science current issues*, 10, 17–28 [in Ukrainian].
- Ilnytskyi, V.** (2016). *Karpatskyi krai OUN v ukrainskomu vyzvolnomu rusi (1945–1954) [The Carpathian region of the OUN in the Ukrainian liberation movement (1945–1954)]*. Drohobych: Posvit [in Ukrainian].
- Ilnytskyi, V.** (2021). Vykorystannia radianskymy sylovymy orhanamy spetsialnykh zasobiv i komprometatsiinykh zakhodiv u borotbi z ukrainskym vyzvolnym rukhom (1944–1950-i rr.) [Use of special means and compromisative measures by soviet forces in the fight against the Ukrainian liberation movement in 1944 and 1950]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk – Humanities science current issues*, 42 (1), 24–38 [in Ukrainian].
- Popp, R.** (2017). Polityka radianskoi systemy shchodo zhinotstva Drohobychchyny u pershi povoienni roky (1944–1953) [Soviet System's Policy Towards Drohobych Womenfolk In the First Post-war Years (1944–1953)]. *Drohobyskyi kraieznavchyi zbirnyk – Drohobych local lore collection*, Special issue 3, 328–336 [in Ukrainian].
- Popp, R.** (2019). Stavlennia naselennia do diialnosti OUN i UPA u pershi povoienni roky (na materialakh pidpilnykh zvitiv) [Public attitude towards organization of ukrainian nationalists' (OUN) and ukrainian insurgent army's (UPA) activities in the first postwar years (based on the materials of underground reports)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 2/44, 270–286. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.2/44.184679> [in Ukrainian].

- Попп, R.** (2020). Povoienne shkilnytstvo u svitli zvitnykh dokumentiv Ukrainского natsionalistycznego pidpillia [Post-warschooling in the light of reporting documents of the Ukrainian nationalist underground resistance]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 3/45, 168–185. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.3/45.203986> [in Ukrainian].

*Стаття надійшла до редакції 28.03.2022 р.
Стаття рекомендована до друку 26.04.2022 р.*

УДК 94:329.73(477.8)"1944/1953"
DOI: 10.24919/2312-2595.10/52.257909

Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100; доцент кафедри мобілізаційної, організаційно-штатної, кадрової роботи та оборонного планування, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, вул. Героїв Майдану, 32, м. Львів, Україна, індекс 79026 (vilnickiy@gmail.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4969-052X>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/H-4431-2017>

Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57203399830>

Лілія ГРИНИК

аспірантка кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (lilia_hrynyk@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4077-0128>

Бібліографічний опис статті: Ільницький, В., & Гриник, Л. (2022). Конфліктні ситуації у Карпатському краї (1944–1950-ті рр.): причини, типи, наслідки. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 10/52, 99–116. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.10/52.257909>.

КОНФЛІКТНІ СИТУАЦІЇ У КАРПАТСЬКОМУ КРАЇ (1944–1950-ті рр.): ПРИЧИНИ, ТИПИ, НАСЛІДКИ

Анотація. Мета статті – цілісно висвітлити різні типи конфліктних ситуацій, які виникали у лавах ОУН та УПА, а також показати їх вплив на український визвольний рух. *Методологія дослідження* базується на принципах історизму, науковості, об'єктивності та логічності. Використовуються загальнонаукові методи: аналіз, порівняння, узагальнення і спеціально-історичні: періодизація,

© Василь Ільницький, Лілія Гриник, 2022

ISSN 2312-2595 (Print) ISSN 2664-3715 (Online)

історико-порівняльний та ін. **Наукова новизна** полягає в комплексному дослідженні проблеми конфліктів у підпіллі; їх класифікації та групуванні відповідно до причин виникнення. **Висновки.** Незважаючи на суворі, чітко визначені правила організаційних відносин у підпіллі, як і будь-якій соціальній групі, нерідко траплялися конфліктні ситуації. Вони різнилися з огляду на причини, зміст і наслідки. Найбільш впливовим був той факт, що в підпіллі перебували люди різні за віком, вихованням, світоглядом та принципами, що спричиняло з'ясування стосунків не лише на побутовому рівні, а й організаційному. Звісно, конфлікти й суперечки між керівниками різних рівнів, амбітність не сприяли результативній діяльності ОУН та УПА. Проте вони вказують на те, що проблеми не залишалися прихованими, спонукали до прийняття нових рішень та ставали причинами змін. Не мени важливий вплив на загострення стосунків між українськими націоналістами мала цілеспрямована політика радянської влади. Тому будь-яке протистояння, про яке довідувалися спецслужби, використовувалося з метою послаблення підпілля. У боротьбі з визвольним рухом репресивно-каральні органи поклалися не лише на військову силу, але й використовували різноманітні, в окремих випадках навіть «витончені» засоби.

Ключові слова: конфлікти; радянська влада; ОУН та УПА.

Vasyl ILNYTSKYI

PhD hab. (History), Professor, Head of the Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100; Associate Professor, Department of Mobilization, Personnel and Human Resources Management and Defense Planning, Hetman Petro Sahaidachnyi National Ground Forces Academy, 32, Heroyiv Maydana Str., Lviv, Ukraine, postal code 79026 (vilnickiy@gmail.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4969-052X>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/H-4431-2017>

Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57203399830>

Lilia HRYNYK

Postgraduate Student, Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (lilia_hrynyk@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4077-0128>

To cite this article: Ilnytskyi, V., & Hrynyk, L. (2022). Konfliktni sytuatsii u Karpatskomu krai (1944–1950-ti rr.): prychyny, typy, naslidky [Conflict situations in the Carpathian region (1944–1950s): causes, types, consequences]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 10/52, 99–116*. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.10/52.257909> [in Ukrainian].

CONFLICT SITUATIONS IN THE CARPATHIAN REGION (1944–1950s): CAUSES, TYPES, CONSEQUENCES

Summary. *The purpose of the article is to comprehensively cover the various types of conflict situations that arose in the ranks of the OUN and UPA, as well as to show their impact on the Ukrainian liberation movement. The research methodology is based on the principles of historicism, scientificity, objectivity and logic. The following general scientific methods are used: analysis, comparison, generalization and special-historical: periodization, historical-comparative, etc. Scientific novelty lies in a comprehensive study of the problem of conflicts in the underground; their classification and grouping according to the causes. Conclusions.* All this gives grounds to conclude that, despite the strict, clearly defined rules of organizational relations in the underground, as well as any social group, conflict situations often occurred. They differed in terms of causes, content and consequences. The most influential was the fact that the people in the underground were of different age, upbringing, worldview and principles, which led to a clarification of the relationship not only at the household level, but also at the organizational level. Of course, conflicts and disputes between leaders at various levels, ambition did not contribute to the effective activities of the OUN and UPA. However, they point out that the problems did not remain hidden, prompted new decisions and caused change. The purposeful policy of the Soviet government had an equally important impact on the aggravation of relations between Ukrainian nationalists. Therefore, any confrontation that the intelligence services learned about was used to weaken the underground. In the struggle against the liberation movement, the repressive and punitive authorities relied not only on military force, but also used various, in some cases even "sophisticated" means. In general, the compromising activities of the secret services are a broad problem that still needs a separate comprehensive study.

Key words: conflicts; Soviet power; OUN and UPA.

Постановка проблеми. Серед засадничих принципів існування ОУН та УПА виділяють повагу, товарицькість, ідейність, взаєморозуміння та інші, що покликані згуртувати їх учасників. Злагода та мир серед підпільників сприяли активізації роботи чи загалом успішному проведенню боротьби. Проте незважаючи на максимальну досконалість побудови міжособистісної взаємодії, закономірним явищем у будь-якій соціальній групі вважається виникнення конфліктів. З огляду на це в підпіллі також існували такі взаємин, що породжували протистояння та суперечки, які ставали причиною появи образ чи ненависті, сприяли зниженню морального рівня вояків. Дослідження означеної проблеми уможливить висвітлити події національно-визвольних змагань середини ХХ ст. крізь призму історії повсякдення, а відтак простежити їх прямиий вплив на тогочасні політичні події.

Аналіз основних досліджень та публікацій. Вибіркові відомості, порушеної проблеми, знаходимо в узагальнювальних працях, присвячених національно-визвольному русі середини ХХ ст. Серед них варто виділити напрацювання Дмитра Веденєєва (Веденєєв, 2007), Юрія Киричука (Киричук, 2003), Анатолія Кентія (Кентій, 1999а, 1999б), Івана Патриляка (Патриляк, 2012), Галини Стародубець (Стародубець, 2008), Василя Ільницького (Ільницький, 2016). Ширше, на аналізі архівних документів простежив причиново-наслідковий зв'язок у виникненні конфліктних ситуацій у лавах ОУН та УПА Володимир Дзьобак (Дзьобак, 2005).

Мета статті – цілісно висвітлити різні типи конфліктних ситуацій, які виникали у лавах ОУН та УПА, а також показати їх вплив на український визвольний рух.

Виклад основного матеріалу. У спільноті ОУН та УПА як частині українського суспільства спостерігалася низка процесів, які негативно впливали як на морально-психологічний стан та внутрішнє життя її учасників, так і знаходили свій відбиток на протіканні національно-визвольної боротьби загалом. У цьому контексті доцільно говорити про різного роду непорозуміння, що виникали в тогочасних умовах. Варто наголосити, що конфліктні ситуації у середовищі підпілля були спричиненні як самими повстанцями, так і спровоковані у результаті цілеспрямованих компрометуючих заходів репресивно-каральних органів.

Безперечно, найбільш значущою причиною було те, що в Організації українських націоналістів діяльність провадили люди різні за віком, характером, світоглядом. Часто вони місяцями проживали в одному замкнутому просторі – криївці, де налагоджували спільний побут, будували взаємовідносини тощо. Проаналізувавши усі доступні документи й виокремивши складні, напружені стосунки між членами організації та її керівниками, можна виділити дві великі групи:

1. *особисті* (неприятнь між окремими членами Організації, співдіяльність представників різних поколінь, конфлікт між представниками різних етнографічних груп (буковинці, галичани, наддніпрянці), конфлікти через жінок);
2. *організаційні (ділові)* (боротьба за владу в Організації, прояви амбітності та небажання дотримуватися статуту, непорозуміння між керівниками відділів УПА і тереновими провідниками, стратегічно-тактичні розходження).

Конфлікти через особисту неприємність між окремими членами Організації виникали як на нижчому, так і вищому адміністративних рівнях. Проте розгортання і переростання конфліктних ситуацій у взаємне протистояння, а тим більше їхнє перенесення у фізичну площину, не допускалося. До речі, тут потрібно також врахувати таке: у підпіллі кожен мав зброю, однак випадків урегулювання конфліктних ситуацій за її допомогою практично не було. Крім того, неприємні стосунки могли розвиватися не лише через роботу, амбітність, вожизм, але й на особистому ґрунті. Зокрема, Дмитро Козьменко-«Григор» у своїх зізнаннях зазначав: В. Савчак-«Сталь» дав негативну характеристику на Юрія Янишина-«Шаха» через те, що той мав намір розстріляти його двоюрідну сестру Марію Мицько-«Орисю», оскільки та не дала згоди вийти за нього заміж. На цьому підґрунті розгорнувся конфлікт. Саме тому «Сталь» висловлював свою негативну думку про призначення «Шаха» крайовим референтом СБ (ГДА СБУ, ф. 2-Н, оп. 60 (1953), спр. 14, арк. 82). Варто акцентувати: В. Савчак був ідейною, принциповою особистістю. Зокрема, достатньо сказати, що «Сталь» відмовився дати характеристику Григорію Легкому-«Борису», якого в той час планували призначити на посаду організаційного референта Карпатського крайового проводу ОУН, оскільки той був його близьким другом, а

тому така характеристика могла бути суб'єктивною (ГДА СБУ, ф. 2-Н, оп. 60 (1953), спр. 14, арк. 82).

Досить непростими були стосунки між Назарієм Данилюком-«Перебийносом» та Юліаном Матвіївом-«Недобитим», що виявлялися практично у всіх сферах життя, а тому мали прямий вплив на життя Організації. Особиста неприязнь переростала у конкуренцію як у «професійній» діяльності, так і в сфері ставлення до жінок. На цій основі «Недобитий» неодноразово називав перед стрільцями «Перебийноса» бандитом, «барахольщиком», радянським агентом тощо. З метою підриву авторитету поширював наклепи та погрози щодо фізичної розправи (ГДА СБУ, ф. 65, спр. С-11855, т. 2, арк. 46).

Сутність «конфлікту поколінь» полягала у тому, що відносини у середовищі ОУН та УПА, як і в будь-якій суспільній групі, до якої входили особистості різних вікових груп, поглядів на діяльність організації, супроводжувалися непорозуміннями. Щоправда, суперечок на цьому ґрунті виникало мало або й взагалі не було, оскільки на низових і середніх ланках перебували люди одного покоління. На вищому рівні працювали старші люди, які координували діяльність низових ланок. Протистоянь на цьому рівні не могло бути, оскільки Організація відзначалася суворою дисципліною і субординацією між провідниками і рядовими членами. Хоча й траплялися винятки. Так, у листі за 30 липня 1948 р. Дмитро Білінчук-«Хмара» писав керівництву Карпатського крайового проводу ОУН про те, що перебуває у конфлікті із референтом СБ Коломийського окружного проводу ОУН Юліаном Матвіїв-«Недобитим». Останній, не маючи ніякого компромату, поширював про нього наклепи: ««Хмара» – це старий партизан вичерпавший себе фізично, підірваний морально, тому немає роботи». Такого типу висловлювання і мали загострити конфлікт з Д. Білінчуком-«Хмарою» (ГДА СБУ, ф. 65, спр. С-11855, т. 2, арк. 47).

Окремо доцільно виокремити протиборство, яке виникало в Організації у боротьбі за владу. Цей різновид конфліктів був актуальним особливо для Буковинської округи ОУН. Інформації про змагання за владу і пов'язані з цим суперечки в інших округах Карпатського краю немає. На Буковині така ситуація була зумовлена, очевидно, дещо слабшим контролем з боку крайового керівництва і відсутністю добре підготовлених кадрів, спроможних власним ав-

торитетом зміцнити єдність організації та згуртувати навколо себе всіх членів, а відтак подолати розкольніцькі і «гетьманські» амбіції. Наприкінці 1944 р. у Буковинській окрузі розпочалося протистояння. Сутність конфлікту полягала у тому, що Олексій Домчук-«Петренко» на могилі Мирослава Кіндзірського проголосив себе виконувачем обов'язків провідника. Водночас референт жіноцтва Буковинського обласного проводу ОУН Стефанія Понич-«Оксана» посварилася з «Петренком» і хотіла його роззброїти. У такій ситуації керівництво проводом перебрав Іван Лесів-«Олег», на якого серйозний вплив мала С. Понич. Таким чином, утворився своєрідний дуумвірат, який тривав до березня 1945 р. Тоді в «Олега» почався конфлікт із Георгієм Кушніриком-«Кирилом», після чого він зрікся влади і перейшов до Проводу, покинувши організацію за дуже складних обставин (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 7, арк. 362). Після приходу В. Савчака-«Сталя» в березні 1945 р. на посаду провідника Буковинської округи ОУН цей конфлікт згас.

Проблема влади та відповідності займаним посадам тривожила і Н. Данилюка-«Перебийноса», який наголошував на особі Ю. Матвіїва-«Недобитого» виключно як кар'єриста, що не дбає про організаційні справи. Для підтвердження цього наводив той факт, що «Недобитий» втратив як своїх, так і його вояків через відчуженість відповідних знань та неналежну поведінку. Н. Данилюк звинувачував Ю. Матвіїва і у хамстві, інтригах та плітці (ГДА СБУ, ф. 65, спр. С-11855, т. 2, арк. 39). Наступний тип конфлікту – протистояння між представниками різних етнографічних груп. Інформації про антагонізм між українцями і представниками інших національностей у середині ОУН і УПА не виявлено. Проте конфлікт виникав на тлі приналежності особи до певної етнографічної групи, і це, до речі, широко використовували репресивно-каральні органи.

Внесення розбрату в середовище націоналістів складало окремий напрям роботи спецслужб. В одному з радянських документів містився параграф під назвою «Розкладово-профілактичні заходи Управління держбезпеки по ліквідації бандоунівського підпілля на Буковині». Тут зазначалося, що залежно від оперативної ситуації у Чернівецькій області у боротьбі з оунівцями змінювалися форми і методи розкладово-профілактичних заходів. На першому етапі, коли виникли невдоволення між керівниками ОУН – буковинцями і прибулими на роль керівників проводу галичанами –

необхідно було вносити розбрат до стадії їхнього самознищення. Показавши рядовим підпільникам сутність розбрату, треба було підривати їхнє довір'я до керівників. Для цього були здійснені спроби «посягти» непорозуміння між В. Савчаком-«Сталем», Н. Данилюком-«Перебийносом» і Володимиром Тодорюком-«Туром» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 58, арк. 192). Причиною антагонізму було також і те, що галичани не мали належного авторитету серед буковинців.

На тлі цього протистояння «галичани – буковинці» траплялись навіть непоодинокі відмови у наданні військової допомоги у критичних ситуаціях, які несли загрозу не окремій території, а Організації загалом. Так, планувалось проведення спільної операції щодо знищення ворога одночасно зі сторони Галичини під керівництвом Ю. Матвіїва-«Недобитого» та Буковини під керівництвом Н. Данилюка-«Перебийноса», однак така була нереалізована через відмову перших. З цього приводу «Недобитий» категорично заявив: «Кого б'ють, нехай той і воює, мене ще не б'ють, то в мене нема ще необхідності воювати». З огляду на таку категоричність Ю. Матвіїв-«Недобитий» звинувачувався у несерйозному ставленні до інтересів організації, а така поведінка гостро засуджувалась (ГДА СБУ, ф. 65, спр. С-11855, т. 2, арк. 35).

Варто додати, що буковинські вояки, які перейшли в Галичину, зазнавали побутових утисків. Найбільш гострою була заборона на отримання продуктів харчування. Тому періодично частина з них направлялася на Буковину за харчами. Зрозуміло, що це несло за собою втрату вояків, які пробирались через облави ворога. У збережених документах акцентується більше уваги на односторонній неприязні з боку галичан. Так, наприклад, вже буковинці гостинно прийняли на своїй території курень «Степового», не беручи до уваги територіальні розбіжності. Окрім того, незважаючи на ворожі настрої Ю. Матвіїва-«Недобитого», йому пропонували під час активізації облав в Галичині знайти прилисток у більш безпечній місцевості на той час – Буковині (ГДА СБУ, ф. 65, спр. С-11855, т. 2, арк. 38). Керівництво Карпатського краю докладало усіх зусиль, щоб примирити буковинців і галичан (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 58, арк. 194–195; ф. 2-Н, оп. 65 (1953), спр. 6, т. 1, арк. 47; оп. 67 (1953), спр. 10, арк. 31). Переважання галичан у керівництві Буковинської округи мало неоднозначні наслідки. З цього приводу у листі В. Савчака-«Сталя» висловлювався сум стосовно втрати 13

листопада 1945 р. буковинця Олексія Домчука-«Назара»-«Петренка»: «Втрата цієї людини для нас болюча. Це був самотній Буковинець в нашому провіді, а це мало своє окреме значення, бо допомагало ліквідувати шкідливі породження. Крім цього слід зазначити, що немає і не буде ким його заступити. З провідницькими кадрами стан у нас поганий» (ГДА СБУ, ф. 3, спр. 398, т. 24, арк. 25–26).

Конфлікти на ґрунті приналежності до тієї чи тієї етнографічної групи на Буковині виникали до кінця 1946 р. Після того, як В. Савчак-«Сталь» зміцнив свої позиції, надалі будь-яке протистояння на цьому тлі присікалося (ГДА СБУ, ф. 2-Н, оп. 58 (1953), спр. 1, т. 1, арк. 255). Описана вище ситуація дає можливість уявити ще один факт: у 1946 р. колишній пропагандист окружного проводу, пізніше провідник Запрудського надрайонного проводу ОУН Іван Мензак-«Кобзар»-«Бакун», перебуваючи у с. Банилів Вашківецького р-ну, докоряв членові районного проводу «Максиму», що той («Максим») вислугувався перед галичанами. Довідавшись про цей випадок, «Сталь» провів конференцію провідників надрайонних проводів, на якій з-поміж іншого обговорив проблему відносин між буковинцями і галичанами.

З'ясувавши всі проблемні питання, В. Савчак категорично застеріг від допущення у майбутньому поділу на буковинців і галичан, оскільки це не тільки приносило шкоду організації, але й погіршувало ставлення населення до підпілля. Щоправда, і після цього взаємини між буковинцями і галичанами були напруженими. Так, у 1948 р. кущовий провідник «Ванька» (буковинець) неодноразово критикував галичан за погану роботу. Проте таких загострень, як у попередні роки, не було (ГДА СБУ, ф. 2-Н, оп. 58 (1953), спр. 1, т. 1, арк. 256).

Конфлікти через жінок були непоодинокими, але зі зменшенням їх чисельності у підпіллі ситуація врегульовувалася. Найвідоміший, хоча і з багатьма нез'ясованими обставинами, такий випадок трапився із Н. Данилюком-«Перебийносом» (командир Буковинського куреня), його дружиною Луцією Данилюк-Карличук (обласний референт УЧХ Буковини) та В. Тодорюком-«Туром» (організаційним референтом Буковини), який, як і Ю. Матвіїв-«Недобитий», виявляв симпатії до Луції Данилюк. Проте жінка взаємністю не відповідала, маючи законного чоловіка. Інформацію про цей випадок, хоча й нечітко, подає Михайло Андрусак: «Тур уперто пере-

слідував невіддатливу лікарку, аж доки не знайшли її вбитої неподалік від шпиталю на Замагурі» (Андрусак, 2004, с. 361). Через ревності (підсилені провокаторською діяльністю радянського агента) «Тура» ліквідував референт СБ Карпатського крайового проводу ОУН В. Лівий-«Митар», перевищивши власні повноваження. Н. Данилюк так і не зміг пробачити загибель дружини, звинувачуючи у цьому есбістів, що й вилилося у вищезгаданий конфлікт «Перебийніс-Хмара-Недобитий» (ГДА СБУ, ф. 2-Н, оп. 99 (1954), спр. 8, т. 2, арк. 178).

Конфлікт на любовному фронті існував і між колишніми друзями Ю. Матвійвом-«Недобитим» та Д. Білінчуком-«Хмарою». Другий звинувачував першого у тому, що той підривав моральність організації своїми ганебними вчинками, зокрема незаконними стосунками з його дружиною Омеляною. З цього приводу пише: «Дуже мені дивно, що він мав відвагу говорити про свою високу мораль, бо його мораль коло Омеляни, а також коло молодичь в терені, добре знана як стрільцям, так і цивільним». «Недобитий» у свій захист прикривався вищою освітою, яка б не дала змоги піти на такі вчинки, але ж паралельно проводив різного роду заходи, щоб знищити «Хмару», як людину, яка сприяє викритті неналежної поведінки та конкурента на жіноче серце. Варто додати, що врегулювання таких конфліктів було чи не найскладнішим, незважаючи на те, що мали виключно побутовий характер. Третій стороні, яка мала встановити істину, будь-які рішення давались важко, тому здебільшого непорозуміння знаходили розв'язку між ворогуючими сторонами. З цього приводу Г. Легкий-«Борис» висловився: «Я ще такі справи не розбирав і не хочу далі розбирати. Подайте один одному руки і справа на цьому хай закінчиться» (ГДА СБУ, ф. 65, спр. С-11855, т. 1, арк. 79–80).

Конфлікти з огляду на амбітність та небажання виконувати статут Організації виникали впродовж усього періоду діяльності ОУН та УПА. Вони не були чимось особливим, оскільки характерні для усіх організацій і партій. Так, у 1946 р. розгорівся конфлікт між провідником Кіцманського районного проводу ОУН Василем Кантемиром-«Тарасом» і референтом СБ цього проводу «Шаленим», який відмовлявся підпорядкуватися «Тарасові», хоча з огляду на субординацію йому належало це робити. Через це виникали постійні чвари. Під час однієї зі сварок, яка відбулася у березні 1946 р.,

«Тарас» застрелив «Шаленого» і, злякавшись покарання, почав переховуватися самостійно. Проте восени 1947 р. він відновив зв'язок із підпіллям, зокрема з новопризначеним провідником Кіцманського районного проводу (ГДА СБУ, ф. 2-Н, оп. 59 (1953), спр. 5, т. 5, арк. 93; Мустеца, 2013, с. 35). Варто додати, що у судєбнику ОУН за невиконання наказів передбачалось найжорстокіше покарання – кара смерті через розстріл. Такі вирокї виносились неодноразово (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 3, арк. 190). Такі дії були вимушені з огляду на налагодження дисципліни.

Необхідно підкреслити: відносини між провідниками і референтами СБ у Карпатському краї ОУН завжди були напруженими. Так, Іван Лаврів-«Нечай» улітку 1947 р. писав до Василя Сидора-«Шелеста» стосовно відносин референта СБ Стрийського надрайонного проводу ОУН Богдана Зборика-«Черника» з тереновим провідником: «ще анархіст і постійно задирається із своїм провідником, хто би це не був, хіба тільки признавав вищестоящого керівника (ділового)» (ГДА СБУ, ф. 2-Н, оп. 60 (1953), спр. 16, арк. 193; спр. 1, арк. 58). Це передовсім зумовлювалося амбітністю окремих референтів СБ, навіть попри те, що відносини і підпорядкованість між ними були чітко регламентовані. Так, референт СБ, як і всі інші, підпорядковувався за організаційною лінією провідникові відповідного терену, а за діловою – референтові СБ вищого проводу (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 9, арк. 22). З цього приводу у листі провідника Карпатського крайового проводу ОУН Василя Сидора-«Шелеста» до провідника Дрогобицького окружного проводу ОУН Івана Лавріва-«Нечая» (літо 1947 р.) стосовно стосунків між референтами СБ і провідниками зазначалося: «Першим завжди є провідник, якому потрібно підпорядковуватися і перед ним звітуватися, а потім вже вищому керівнику» (ГДА СБУ, ф. 2-Н, оп. 60 (1953), спр. 16, арк. 193). При цьому наголошувалося, що до провідника необхідно звертатися «друже провідник», а до референтів – «друже зверхнику» без будь-яких винятків. Провідник, незалежно від того, яку організаційну структуру очолював, прирівнювався до референта, що належав до вищого рівня (ГДА СБУ, ф. 2-Н, оп. 60 (1953), спр. 16, арк. 193). Говорячи про конфлікти на цьому ґрунті, яскравою є ситуація, яка трапилася навесні 1948 р. Правда, причиною до неї послугувало і важке моральне становище: керівник СБ Львівського крайового проводу ОУН Ярослав Дякон-«Мирон» і його за-

ступник Богдан Прокопів-«Степан» зі своєю охороною (8 осіб) при зіткненні з малочисельною ворожою групою склали зброю та втекли, залишивши у небезпеці керівника СБ Рогатинського окружного проводу ОУН «Гармаша» з бойовиками, внаслідок чого останній загину (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 6, арк. 82–83).

Конфлікти між керівниками відділів УПА і тереновими провідниками тривали відносно недовго і значного розповсюдження не зазнали. Про це, зокрема, свідчать звітні документи: «Початкові непорозуміння між військовиками, злишнім членства скоро зліквідовано. Зараз існує найкраща співпраця» (ЦДАВО України, ф. 3836, оп. 1, спр. 64, арк. 27). Попри сувору дисципліну як у структурах ОУН, так і відділах УПА, між керівництвом і рядовими бійцями панувала доброзичлива атмосфера, а найголовніше, що соціального розриву практично не існувало. Натомість були негативні тенденції у відносинах між командирами відділів УПА та керівництвом відповідних територіальних структур ОУН. Проаналізувавши повстанський наказ, відомий історик Олександр Лисенко робить критичні висновки при характеристиці морально-психологічного стану та політико-виховної роботи у ВО «Говерля», наголошуючи при цьому на негативних наслідках для загальної роботи: «внаслідок «страшного антагонізму» між повстанськими командирами і місцевими оунівськими провідниками замість того, щоб рейдувати та маневрувати, бойові відділи осіли в Чорному лісі і зайняли очікувально-пасивну позицію. Бездіяльність негативно позначилася на дисципліні, приводила до конфліктів із навколишнім населенням, яке засуджувало вчинки деяких вояків» (Кульчицький, 2005, с. 363). У цьому контексті доцільно відзначити: траплялися конфлікти керівників відділів УПА з працівниками СБ відповідного терену. Остання мала широкі повноваження, певну автономію і намагалася це все поширити на структури УПА, що, безумовно, викликало опір повстанців.

Тип конфлікту на ґрунті ідейно-політичних розходжень, ускладнених особистими непорозуміннями, особливо розгорівся після ув'язнення С. Бандери. При цьому в більшості випадків він був пов'язаний не стільки з питаннями організації, скільки з особистими конфліктами членів Проводу. Амбітність та прагнення першості в керуванні Організацією, особиста неприязнь часто ставали

причиною багатьох жертв, втягування рядових членів ОУН(б) до хитросплетіння політичних ігор (Дзьобак, 2005, с. 26).

Проблема полягала у тому, що загострилося протистояння між мельниківцями і бандерівцями. Найбільш гостро це проявилось на Перемищині, Турківщині, частково у Бориславі. Тут мельниківці проводили роботу, яка, на думку бандерівців, виглядала не інакше, як диверсії, і шкодила розбудові української державності. У зв'язку з тим, що мельниківців було небагато, вони не мали з ким і чим працювати. Тому їхня робота обмежувалася «поширенням літератури і дезорганізацією окремих, не до кінця ідеологічно переконаних осіб» (Сергійчук, 2005, с. 129).

Помітного розмаху згаданий конфлікт набрав у Коломийській окрузі ОУН. Підґрунтям до його виникнення був попередній особистий конфлікт між її учасниками. Так, член Коломийського окружного проводу ОУН Назарій Данилюк-«Перебийніс» і комендант боївки СБ Косівського надрайонного проводу ОУН Дмитро Білінчук-«Хмара» написали провідникові Карпатського крайового проводу ОУН В. Сидору-«Шелесту» листа, в якому розповіли про безлади, які відбувалися у Коломийському окружному проводі (ГДА СБУ, ф. 2-Н, оп. 58 (1953), спр. 12, арк. 180–182; оп. 59 (1953), спр. 6, т. 1, арк. 340). У своїх листах «Хмара» і «Перебийніс» засуджували дії колишнього референта СБ Коломийського окружного проводу ОУН Ю. Матвіїва-«Недобитого», який хотів через особисту сварку – з огляду на різні погляди на діяльність організації – їх розстріляти. Звинувачено у цьому листі і референта СБ крайового проводу ОУН В. Лівого-«Митара». На розгортання цього конфлікту мали вплив особиста ненависть і неможливість пробачити помилковий розстріл дружини «Перебийноса». Перед цим «Перебийніс» і «Хмара» були відсторонені провідником Коломийського окружного проводу ОУН Григорієм Легким-«Борисом» від виконання обов'язків. «Перебийносу» довелося навіть переховуватися впродовж року від СБ ОУН.

7 серпня 1948 р. під час чекістсько-військової операції на території Жаб'ївського району спецслужби захопили ці листи, а разом з ними вірші «Перебийноса» під заголовком «Тревога» і «Есбісти», у яких він у різкій формі висміював «Недобитого» і референтуру СБ Коломийського окружного проводу ОУН. Маючи листи і вірші, а також звернення провідника Коломийського надрайонного про-

воду ОУН Михайла Оманчук-«Олеся» під назвою «Що робиться на Коломийщині» та «Хто такий «Ватсон»?», чекісти їх роздрукували і за допомогою зв'язкових розіслали членам ОУН на Коломийщині. У листівці «Хто такий «Ватсон»?» «Олеся» пояснював, що в керівництві округи і деяких надрайонних проводах ОУН засіли люди, які співпрацювали з органами органів радянської влади. При цьому він наголошував, що Василь Хома-«Ватсон» був агентом МДБ (ГДА СБУ, ф. 2-Н, оп. 59 (1953), спр. 6, т. 1, арк. 341). У повідомленні «Чому я вирішив пірвати з Коломийським окружним проводом» зазначалося: «За останній час, як відомо всім членам, стало багато жертв по терені Коломийської округи і жертви даліше продовжуються. У багатьох членів виникає підозріння до окружного проводу у зв'язку з каригідним керівництвом організації ОУН на терені. Я особисто заявляю, що провід округи діє злочинно для української справи. Багато членів округи мають безпосередні і посередні зв'язки з більшовиками через своїх сестер і других рідних. Я піддержую думку тих, які вважають окружний провід як агентурне середовище дуже законспіроване. У мене є аутентичні дані відносно того ж [...] Коли наведемо рівно ж і другі справи, то зводиться до одного, що окружний провід старається непомітно і поступово до знищення організації ОУН [...] Мушу також подати до відома про те, що серед самих провідників округи ведеться боротьба за вищі провідні пости» (ГДА СБУ, ф. 2-Н, оп. 58 (1953), спр. 2, арк. 177–179). Цей конфлікт і вищезгадані документи чекісти вирішили використати у своїх цілях. Для цього звернення були розмножені у кількості 500 примірників і через легальні зв'язки розіслані всім членам Коломийської округи (ГДА СБУ, ф. 2-Н, оп. 59 (1953), спр. 6, т. 1, арк. 342).

Репресивно-каральні органи, проводячи такі заходи, ставили завдання скомпрометувати керівництво Коломийського окружного проводу перед низовими звенами ОУН, а відтак зміцнити позиції проводу на чолі з М. Оманчуком-«Олесем» (ГДА СБУ, ф. 2-Н, оп. 58 (1953), спр. 12, арк. 173). Фальсифікація документів, розписок про співпрацю з органами МДБ були поширеним явищем, а от спроба компрометації цілого окружного проводу зустрічається вперше. Досі невідомі подібні випадки видання таких листівок в інших округах Карпатського краю ОУН. У результаті відбувся серйозний конфлікт між керівництвом крайового проводу і провідником округи. Про це Г. Легкий-«Борис» інформував В. Сидора-«Шелеста»:

«Повідомляю Вам, що матеріали від «Перебийноса», які він писав у серпні цього року і вислав у адрес крайового проводу, МДБ поширює серед членів на Коломийщині [...] Всі ці матеріали добуті МДБ під час операції, де був і «Перебийніс». Він, коли втікав від більшовиків, кинув свою сумку. Вважаю, що «Перебийніс» повинен за це відповідати головою [...] Про друга «Недобитого» я дізнався тільки у другій половині цього року. В липні минулого року, я особисто помирих «Хмару» з «Недобитим». «Недобитий» дав слово честі, що він не буде переслідувати і що «Хмара» буде добре себе почувати на роботі. Я не знав тоді, що «Недобитий» мене підло обманув. Про справи «Недобитого» на «Срібній» (Закарпаття – В. І.) перешлю Вам весною протокол» (ГДА СБУ, ф. 2-Н, оп. 110 (1954), спр. 2, т. 5, арк. 190).

Цією провокацією спецслужби досягли значних результатів. Зокрема, стався повний провал організації в Обертинському районі і наполовину в Коршівському (ГДА СБУ, ф. 2-Н, оп. 59 (1953), спр. 6, т. 1, арк. 343). В. Сидор-«Шелест» різко негативно відреагував на цю ситуацію, назвавши Г. Легкого «ігуменом і автором нісенітниці для 16-літніх пастухів». На це «Борис» писав: «Це вже не претензії до окремого працівника на організаційній посаді, а цілком необдумана іронія над людиною. Я дуже здивований, звідки виходить Ваше презирство. Я ще не провалив організації на території Коломийщини, а з атмосферою і обставинами, в яких мені довелося працювати до моменту зустрічі з Вами, ви ще і сьогодні не повністю ознайомлені» (ГДА СБУ, ф. 2-Н, оп. 59 (1953), спр. 6, т. 1, арк. 344). Водночас ця ситуація негативно вплинула на підпільні кадри і цивільне населення. Однак конфлікт і після втручання найвищого керівництва не вдалося вичерпати. Зокрема, у листі 8 червня 1948 р. Ю. Матвіїв-«Недобитий» писав до референта СБ Косівського надрайонного проводу ОУН Прокопія Хімчака-«Степа»: «Хмара» починає Вас переслідувати [...], і тут вже поступило кілометрове донесення про мід, сало, сифіліс, згвалтування, побої і т. д., ще з 1946 р. [...] «Хмару» гонить від себе, як собаку, тому що він може вам міцно удружити [...] «Хмара», очевидно, на вас злий, що Ви референт СБ, а він ніщо, тому що про його «мудрість» уже всі знають» (ГДА СБУ, ф. 2-Н, оп. 110 (1954), спр. 2, т. 5, арк. 175).

Аналогічними діями чекістам вдалося внести розлад у ряди підпілля, особливо низових ланок. Звідси – посилення взаємної не-

довіри. Зокрема, в штафеті від 14 липня 1948 р. підпільника «Гараса», який надіслав її своєму керівникові «Бистрому» («Гарас» був захоплений органами МДБ, однак під час операції йому вдалося втекти), розкривалася вся складність ситуації у Коломийській окрузі: «Нікому не вір і ніхто тебе не зрадить. Ви боїтеся мене, а я дожив до такого становища, що боюсь навіть власної тіні, якщо члени надрайонного проводу ОУН доводять до такого стану рядового члена ОУН, то я уже не знаю, кому вірити. Більшовики говорили, що надають допомогу провідникові «Борису» і що він скоро прийде до них. Люди мене бояться, ввечері більшовики розклеюють листівки до українського народу, щоб «Гараса» і «Сяна» не переховували, тому що ми є зрадниками українського народу. Я вже просто здурів і не розумію, що це таке» (ГДА СБУ, ф. 2-Н, оп. 59 (1953), спр. 6, т. 1, арк. 344, 357).

Висновки. Незважаючи на суворі, чітко визначені правила організаційних відносин у підпіллі, як і будь-якій соціальній групі, нерідко траплялися конфліктні ситуації. Вони різнилися з огляду на причини, зміст і наслідки. Найбільш впливовим був той факт, що в підпіллі перебували люди різні за віком, вихованням, світоглядом та принципами, що призводило до з'ясування стосунків не лише на побутовому рівні, а й організаційному. Звісно, конфлікти й суперечки між керівниками різних рівнів, амбітність не сприяли результативній діяльності ОУН та УПА. Проте, вони вказують на те, що проблеми не залишалися прихованими, спонукали до прийняття нових рішень та ставали причинами змін. Не менш важливий вплив на загострення стосунків між українськими націоналістами мала цілеспрямована політика радянської влади. Тому будь-яке протистояння, про яке довідувалися спецслужби, використовувалося з метою послаблення підпілля. У боротьбі з визвольним рухом репресивно-каральні органи покладалися не лише на військову силу, але й використовували різноманітні, в окремих випадках навіть «витончені» засоби.

Джерела та література

Андрусяк, М. (2004). *Брати вогню*. Коломия: Вік.

АУСБУ ЧО – Архів управління Служби безпеки України у Чернівецькій області.

- Ведєнєєв, Д.** (2007). *Двобій без компромісів. Протиборство спецдірозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945–1980-ті роки*: монографія. Київ: К. І. С.
- ГДА СБУ – Галузевий державний архів Служби безпеки України.
- Дзьобак, В.** (2005). *Конфлікти в ОУН (б) і їх вплив на український Рух Опору (1941–1944 рр.)*. Київ: Видавничий дім «Інфоцентр».
- Льницький, В.** (2016). *Карпатський край ОУН в українському визвольному русі (1945–1954)*. Дрогобич: Посвіт.
- Кентій, А.** (1999а). *Нарис боротьби ОУН-УПА в Україні (1946–1956 рр.)*. Київ: Інститут історії України НАН України.
- Кентій, А.** (1999б). *Українська повстанська армія в 1944–1945 рр.* Київ: Інститут історії України НАН України.
- Киричук, Ю.** (2003). *Український національний рух 40–50-х років ХХ століття: ідеологія та практика*. Львів: Добра справа.
- Кульчицький, С.** (Ред.). (2005). *Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія. Історичні нариси*. Київ: Інститут історії України НАН України.
- Мустеца, В.** (2013). *Василь Кантемір-«Остан»* (Кн. 25). Торонто – Львів: Літопис УПА. (Літопис Української Повстанської Армії).
- Патриляк, І.** (2012). *«Встань і борись! Слухай і вір ...»: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939–1960 рр.)*: монографія. Центр досліджень українського визвольного руху. Львів: Часопис.
- Сергійчук, В.** (2005). *Український здви́г: Прикарпаття. 1939–1955 рр.* Київ: Українська Видавнича Спілка.
- Стародубець, Г.** (2008). *Гене́за українського повстанського за́пілля (друга пол. 1943 – поч. 1946 років)*: монографія. Тернопіль.
- ЦДАВО України – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.

References

- Andrusiak, M.** (2004). *Braty vohniu [Brothers of fire]*. Kolomyia: Vik [in Ukrainian].
- AUSBU ChO – Arkhiv upravlinnia Sluzhby bezpeky Ukrainy u Chernivetskii oblasti [Archive of the Security Service of Ukraine in Chernivtsi region].
- Viedienieiev, D.** (2007). *Dvobii bez kompromisiv. Protyborstvo spetspidrozdiliv OUN ta radianskykh syl spetsoperatsii. 1945–1980-ti roky [Duel without compromise. Confrontation between OUN special forces and Soviet special operations forces. 1945–1980s]*. Kyiv: KIS [in Ukrainian].
- HDA SBU – Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy [Sectoral State Archive of Security Service of Ukraine].

- Dzobak, V.** (2005). *Konflikty v OUN (b) i yikh vplyv na ukrainskyi Rukh Oporu (1941–1944 rr.) [Conflicts in the OUN (b) and their impact on the Ukrainian Resistance Movement (1941–1944)]*. Kyiv: Vydavnychiy dim "Infotsentr" [in Ukrainian].
- Ilnytskyi, V.** (2016). *Karpatyskyi kraj OUN v ukrainskomu vyzvolnomu rusi (1945–1954) [The OUN Carpathian region in Ukrainian liberation movement (1945–1954)]*. Drohobych: Posvit [in Ukrainian].
- Kentii, A.** (1999a). *Narys borotby OUN-UPA v Ukraini (1946–1956 rr.) [Essay on the OUN-UPA struggle in Ukraine (1946–1956)]*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Kentii, A.** (1999b). *Ukrainska povstanska armiiia v 1944–1945 rr. [Ukrainian Insurgent Army in 1944–1945]*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Kyrychuk, Yu.** (2003). *Ukrainskyi natsionalnyi rukh 40–50-ky rokiv XX stolittia: ideolohiia ta praktyka [Ukrainian national movement of the 40–50s of the XX century: ideology and practice]*. Lviv: Dobra sprava [in Ukrainian].
- Kulchytskyi, S.** (Ed.). (2005). *Orhanizatsiia Ukrainskykh Natsionalistiv i Ukrain-ska Povstanska Armiiia. Istorychni narysy [Organization of Ukrainian Nationalists and Ukrainian Insurgent Army. Historical essays]*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Mustetsa, V.** (2013). *Vasyl Kantemir-«Ostap» [Vasyl Kantemir-"Ostap"]*. (Vol. 25). Toronto – Lviv: Litopys UPA. (Chronicle of the Ukrainian Insurgent Army) [in Ukrainian].
- Patryliak, I.** (2012). *«Vstan i borys! Slukhai i vir ...»: ukrainske natsionalistychne pidpillia ta povstanskyi rukh (1939–1960 rr.) ["Get up and fight! Listen and believe...": Ukrainian nationalist underground and the insurgent movement (1939–1960)]*. Center for Studies of the Ukrainian Liberation Movement. Lviv: Chasopys [in Ukrainian].
- Serhiichuk, V.** (2005). *Ukrainskyi zdvyh: Prykarpattia. 1939–1955 rr. [Ukrainian shift: Prykarpattia. 1939–1955]*. Kyiv: Ukrainska Vydavnycha Spilka [in Ukrainian].
- Starodubets, H.** (2008). *Henezha ukrainskoho povstanskoho zapillia [The genesis of the Ukrainian insurgent stronghold]*. Ternopil [in Ukrainian].
- TsDAVO Ukrainy – Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy [Central State Archive of the highest authorities and administration of Ukraine].

Стаття надійшла до редакції 02.03.2022 р.
Стаття рекомендована до друку 19.04.2022 р.

УДК 94(477.83/.86):630"1940/1950"
DOI: 10.24919/2312-2595.10/52.257928

Любов ШЕПТИЦЬКА

кандидатка історичних наук, доцентка, завідувачка кафедри історії України, економічної теорії та права, Національний лісотехнічний університет України, вул. ген. Чупринки, 103, м. Львів, Україна, індекс 79057 (sheptytska@nltu.edu.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3070-0131>

ResearcherID: <https://publons.com/researcher/3331615/lubov-sheptytska/>

Наталія ЗАХАРЧИН

кандидатка історичних наук, доцентка кафедри історії України, економічної теорії та права, Національний лісотехнічний університет України, вул. ген. Чупринки, 103, м. Львів, Україна, індекс 79057 (zakharchyn@nltu.edu.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3000-2595>

ResearcherID: <https://publons.com/researcher/3262209/nataliia-zakharchyn/>

Бібліографічний опис статті: Шептицька, Л., & Захарчин, Н. (2022). Історичні аспекти розвитку лісової політики на західноукраїнських землях у перші повоєнні роки. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 10/52, 117–128. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.10/52.257928>.

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ЛІСОВОЇ ПОЛІТИКИ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У ПЕРШІ ПОВОЄННІ РОКИ

Анотація. *Мета роботи* впливає із потреби аналізу різноманітних історичних аспектів розвитку лісової політики на західноукраїнських землях у перші повоєнні роки, окреслення чинників, які вплинули на стан навколишнього середовища. **Методологія роботи** ґрунтується на поєднанні принципів науковості, об'єктивності та історизму при дослідженні запропонованої теми. **Наукова новизна** полягає у тому, що у статті розкрито та проаналізовано

© Любов Шептицька, Наталія Захарчин, 2022

ISSN 2312-2595 (Print) ISSN 2664-3715 (Online)

основні напрями розвитку лісової політики західноукраїнського регіону у 40–50-х рр. ХХ ст., які визначили подальший розвиток лісового сектору економіки та призвели до нищівної вирубки лісів і безповоротної екологічної катастрофи. Доведено, що попри всі нормативно-правові акти та плани розвитку, які надсилалися з Москви, лісовий сектор економіки піддавався нищенню та варварському пограбуванню. Тотальні вирубки Карпат у два-три рази перевищували всі плани розвитку. Встановлено, що створення Львівського лісотехнічного інституту, який мав на меті забезпечити кадрами лісовий сектор економіки та сприяти розвитку лісової науки, мало позитивні тенденції, оскільки ця галузь критично відчувала брак у висококваліфікованих фахівцях і потребувала наукових експериментів та обґрунтувань. Але водночас ця подія була своєрідним маневром для прикриття хижацької політики влади. З'ясовано, що науковці-лісівники неодноразово апелювали до органів влади із переконливими висновками щодо припинення нищення лісів в західноукраїнському регіоні. Усі спроби завершувалися в кращому випадку втратою посад, а у гіршому – переслідуваннями чи репресіями. **Зроблено висновки**, що політика радянської влади в лісовому секторі економіки мала руйнівний характер, попри всі так звані маскувальні маневри у вигляді постанов, розпоряджень, планів рубок лісу. Нищення лісового потенціалу Карпат, розпочате у післявоєнні роки, сьогодні має непоправні негативні наслідки, які все частіше проявляються у вигляді екологічних катаклізмів.

Ключові слова: лісова політика; лісовий сектор; Карпати; лісотехнічна освіта; вирубка лісів.

Liubov SHEPTYTSKA

PhD (History), Associate Professor, Head of the Department of History of Ukraine, Economic Theory and Law, National Forestry University of Ukraine, 103, Gen. Chuprynky Str., Lviv, Ukraine, postal code 79057 (sheptytska@nltu.edu.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3070-0131>

ResearcherID: <https://publons.com/researcher/3331615/liubov-sheptytska/>

Nataliia ZAKHARCHYN

PhD (History), Associate Professor, Department of History of Ukraine, Economic Theory and Law, National Forestry University of Ukraine, 103, Gen. Chuprynky Str., Lviv, Ukraine, postal code 79057 (zakharchyn@nltu.edu.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3000-2595>

ResearcherID: <https://publons.com/researcher/3262209/nataliia-zakharchyn/>

To cite this article: Sheptytska, L., & Zakharchyn, N. (2022). Istorychni aspekty rozvytku lisovoi polityky na zakhidnoukrainskykh zemliakh u pershi povoienni roky [Historical aspects of forestry policy development on western-Ukrainian lands during the first postwar years]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 10/52, 117–128. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.10/52.257928> [in Ukrainian].

HISTORICAL ASPECTS OF FORESTRY POLICY DEVELOPMENT ON WESTERN-UKRAINIAN LANDS DURING THE FIRST POSTWAR YEARS

Summary. *The purpose of this work is to analyze various aspects of forestry policy development on western-Ukrainian lands during the first postwar years; to outline the factors that had influenced the state of the environment. The methodology of the work is based on the combination of the principles of science, objectivity, and historicism while studying this topic. The scientific novelty of the article consists of analyzing the main directions of forestry policy in the western-Ukrainian regions in the 1940s – 1950s, which defined further development of the forestry economy sector and resulted in severe deforestation and irrevocable ecological disaster. The article proves that despite the legislative acts and development plans sent from Moscow, the forestry sector of the economy was indulging in destruction and barbaric despoliation. Total deforestation of the Carpathians 2–3 times exceeded development plans. The article notes that the foundation of Lviv Forestry Institute, aiming to provide staff for the forestry sector of the economy, had a positive impact since this industry was experiencing a shortage of highly-qualified professionals and needed scientific experiments. At the same time, this event was to some extent a distracting maneuver to cover governmental predatory policy. The article discloses that scientists-foresters appealed to government institutions multiple times with persuasive conclusions regarding the cessation of logging in the western-Ukrainian region. All attempts resulted in job loss at best; and persecution and repressions at worst. The study concludes that Soviet government policy in the forestry sector of the economy had a destructive character, despite the so-called disguising maneuvers such as decrees, orders, and plans of logging. Carpathians deforestation, which was started during the postwar years,*

nowadays has irreparable negative consequences. More and more often they manifest themselves in ecological disasters.

Key words: *forestry policy; forestry sector; Carpathians; forestry education; deforestation.*

Постановка проблеми. Екологічні проблеми України, включно із збереженням та відновленням лісового потенціалу Карпат вимагають цілісного вивчення, критичного переосмислення й науково обґрунтованої оцінки лісової політики у минулому, у т. ч. у часи функціонування радянського тоталітарного режиму. Аналіз стану лісового сектору у західних областях України у перші повоєнні роки вимагає окремого вивчення та визначення тих чинників які негативно впливали на охорону навколишнього середовища в регіоні та позитивних тенденцій, які сприяли збереженню і захисту унікальних природних ландшафтів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема розвитку лісової політики у західних областях України у перші повоєнні роки, знайшла фрагментарне відображення у низці досліджень. Означену проблему переважно досліджували науковці-лісівники – Ю. Третяк (Третяк, 1958), С. Генсірук (Генсірук, 2002), К. Гафтанюк (Гафтанюк, 2001). Н. Правник Юрчишин проаналізував нормативно-правові акти, які приймалися у лісовій сфері впродовж існування радянської влади (Юрчишин, 2012). Екологи Ю. Рошко та Л. Копій при вивченні цього періоду, зосереджували увагу на проблемі захисту довкілля (Рошко, 2010). Незважаючи на розглянуті праці українських дослідників, треба зауважити, що аналіз історичних чинників у лісовій політиці в післявоєнний період у них відсутній, а це, зі свого боку, свідчить про недостатнє висвітлення теми у сучасній українській історіографії.

Мета статті – на основі аналізу нормативно-правових актів і реальних дій більшовицької влади проаналізувати історичні аспекти розвитку лісової політики у західних областях України у перші повоєнні роки. Визначити негативні та позитивні наслідки цієї політики.

Виклад основного матеріалу. Завершення Другої світової війни поставило перед керівництвом країни нові завдання і визначило нові пріоритети. Насамперед почалася відбудова народного господарства, відновлення економічного потенціалу країни. Західно-

українські землі опинилися у досить важкому становищі. Воно проявлялось, по-перше, у всеосяжному запровадженні радянської тоталітарної системи із усіма вихідними складовими: колективізацією, індустріалізацією та політичними репресіями проти місцевого населення. По-друге, насильницьким «впорядкуванням» економічного життя краю, у тому числі лісового сектору. Означена галузь господарства зазнала достатньо інтенсивної руйнації під час війни. Тому, з одного боку, початок мирного життя ставив нові виклики – потребу використання деревини, як найважливішого будівельного матеріалу. З іншого – відсутність політики охорони лісових масивів призводило до непоправимих втрат.

Одразу ж після закінчення війни більшовицьке керівництво розпочало інтенсивні лісовпорядні роботи в усій Україні. У 1947 р. було організовано Міністерство лісового господарства СРСР. У своїй роботі цей орган керувався «Инструкцией для устройства и ревизии водоохраных лесов» (Швец, 2008, с. 1).

Упродовж десяти повоєнних років майже вдалося обстежити і впорядкувати усі ліси, які перебували у державній власності. Важча ситуація з такими роботами виявилася у колгоспних та радгоспних лісах. Вони призначалися для задоволення потреб колгоспів і колгоспників у деревині, у суміжному користуванні, для розвитку лісових промислів. Особливістю права користування колгоспним лісом полягало у тому, що колгосп не тільки сам користувався ним (використовував деревину та інші продукти для задоволення потреб господарства і колгоспників), але й відпускав деревину різним споживачам. А у часи післявоєнної відбудови такі ліси зазнавали найбільшої вирубки та спустошення.

Наступним етапом так званого впорядкування було повторне впорядкування, а далі – ревізія таких лісових масивів. У деяких областях склалися генеральні плани розвитку лісового господарства. Вперше було виготовлено карту лісів. У лісовому секторі вибудували усю вертикаль керівництва, починаючи від лісовпорядних таборів, загонів, експедицій, контор та завершуючи трестами (конторами) на місцях. Керівниками цих підрозділів призначалися «здібні» організатори та технічні працівники, більшість з яких взагалі не мали спеціальної освіти. З часом лісгоспи реорганізували в Лісогосподарські заготівельні господарства (Лісгоспзаг), який отримав функції лісозаготівель, тобто, установа могла займатися рубкою та

вивезенням лісу. Відтоді лісництво стало багатогалузевим господарством і виконувало увесь комплекс лісогосподарських та лісозаготівельних робіт, займалося мисливським господарством.

Лісовпорядкування стало важливою ділянкою лісової галузі країни. Проте наукова складова лісовпорядкування повністю відмовилася від західноєвропейського впливу, розпочавши свій, відмінний від європейського шлях розвитку. Ця тенденція спричинила негативні наслідки, оскільки не враховувалися новітні досягнення зарубіжних країн, а «свій» досвід не завжди був прогресивним.

Для наведення порядку щодо вирубки лісу, було прийнято постанови Ради Народних Комісарів (РНК) СРСР, які затверджували Правила відпуску лісу на корені, Правила сінокосіння і пасіння худоби в лісах, Правила пожежної безпеки в лісах СРСР та низку інших законодавчих актів (Юрчишин, 2012, с. 599). Для чіткого контролю за лісовими масивами, а також з метою виявлення і знешкодження бійців УПА, які ховалися в лісах, у 1947 р. було створено спеціалізовану лісовпорядну організацію – Всесоюзне аерофотолісовпорядне об'єднання «Ліспроект». У 1951 р. видано нову «Інструкцію по устройству и обследованию лесов государственного значения Союза ССР», яка досить детально роз'яснювала основні завдання даної галузі господарювання (Швець, 2008, с. 1).

У 1945 р. лісозаготівельна, деревообробна і паперова галузь промисловості в Україні займала 5,9 % від загального об'єму, а вже у 1950 р. цей показник зріс до 6,4 %. Цікавим був той факт, що за період з 1945 по 1950 рр. в економіку України було інвестовано величезні кошти, що становило понад 20 % всіх інвестицій в економіку колишнього СРСР. Це був найвищий показник інвестування України за весь час існування СРСР (Рошко, 2010, с. 68).

Починаючи з 1950-х рр. обсяг лісозаготівлі в усій Україні в середньому на 300 % перевищував розрахункові плани. Небаченими досі темпами спустошувались карпатські ліси. Тільки на початку 50-х рр. ХХ ст. там вирубали половину запасу «умовно стиглої» деревини. «Умовність» полягала у тому, що вік рубання знизили із 120 до 80–90 років. Наукові принципи неодноразово докорінно переглядалися і «скоректовувалися» на користь лісоексплуатації. У 1944–1958 рр. фактичне вирубування лісу в два-три рази перевищувало науково обґрунтовані нормативи. За дослідженнями українського вченого-лісівника С. Генсірука, «лише у Чернівецькій області

у 1949 р. вирубано 1,1 млн. м³ замість 275 тис. м³ деревини» (Генсірук, 2002, с. 159). У перші повоєнні роки в планах лісокористування було закладено і процес відновлення, проте площі вирубок значно перевищували площі створюваних лісових масивів, а природне відновлення не завжди давало позитивні результати. До 1955 р. в державних лісах Закарпатської, Івано-Франківської і Чернівецької областей накопичилося 89,4 тис. га невідновлених зрубів («Про охорону природи», 1949). Крім того, за період 1957–1960 рр. понад 500 тис. гектарів лісів було пошкоджено вітровалами і буреломами (Рошко, 2010, с. 68).

Ще одним аспектом впорядкування лісового сектору було питання охорони природи. У зв'язку зі значними порушення у природньому середовищі 3 червня 1949 р. Рада Міністрів УРСР прийняла Постанову «Про охорону природи на території Української РСР» («Про охорону природи», 1949). Ухвалений документ мав комплексно вирішувати питання охорони тваринного, рослинного світу і землі. Згідно з Постановою, питання охорони природи ставало турботою не тільки відповідних компетентних органів, а й кожного громадянина. У 1958 р. було прийнято ще один нормативно-правовий акт – Постанова ЦК Комуністичної партії України і Ради Міністрів УРСР «Про засоби по покращенню охорони природи Української РСР» («Про засоби», 1958). Основний акцент у цих постановою ставився на охорону лісів від самовільних порубок та захист від лісових пожеж.

За цією усією так званою «турботливою» політикою лісовпорядкування та охорони, насправді ховалося варварське знищення лісів та відсутність будь-якого розуміння означеної проблеми.

Досить проблематичним залишалось питання щодо охорони заповідних територій. У післявоєнний період начальник Головного управління заповідників при Раді Міністрів (надалі – Главк) по заповідниках УРСР Л. Мартинюк знову розгорнув активну діяльність щодо створення в Україні лісових заповідників. Таких пропонувалося створити дев'ять, з них чотири – у Карпатах: Буковинський (Чернівецька область, Біжницький, Пульський р-ни, 25 тис. га), Горгани (Станіславська область, Перчинський та Солотвинський р-ни, 17 тис. га), Чорногора (Станіславська область, Жабіївський та Яремчевський р-ни, 16 тис. га), Закарпатський (Закарпатська область, Перечинський, Березнянський, Берегівський, Воловецький,

Тячівський та Рахівський р-ни, 86 тис. га) (Борейко, 2001, с. 156). Проте керівники міністерств, з одного боку, охоче візували усі подання, а з іншого – подавали у Главк інші відомості та висновки (ДАВО, оп. 2, спр. 10, арк. 8–10). А вже у 1951 р. було підписано Постанову Ради Міністрів СРСР «Про заповідники», яка передбачала скасувати в Україні 19 заповідників як непотрібні, 7 із них – у західних областях України. Усього Україна в цей час втратила 33 тис. га. заповідних земель. Саме в ці чорні часи – кінець 40 – початок 50-х рр. було здійснено ще одне святотатство – начисто вирубані (а фактично, ліквідовані) ліси багатьох колишніх резерватів, організованих відомими тогочасними лісівниками – А. Златником, В. Шафером, а також природний парк, створений Андреем Шептицьким з 1912 до 1939 р. Особливо постраждали території Українського природного парку, резервати «Шипот», «Чорний Мочар» та пралісові резервати Українських Карпат (Стойко & Копач, 2012, с. 20). Як результат такої «дбайливої» політики у сфері охорони природи та ведення лісового господарства, сьогодні маємо масштабну зміну породного складу лісів регіону, втрату унікальних ландшафтних територій, рідкісної фауни та флори. На жаль, ці втрати безпрецедентні і не підлягають відновленню.

Поряд із ліквідацією заповідників, органи влади почали складати списки «неблагонадійних» працівників. Безліч кримінальних справ відкривались з обвинуваченням в «уклонении от выполнения лесозаготовки, что повлекло за собой срыв выполнения плана лесозаготовки среди кулацких хозяйств района» (*Екологізація гуманітарної освіти*, 2016, с. 42). Масові репресії працівників лісу та науковців завдавали лісовому господарству величезної шкоди. Залякані, не впевнені у завтрашньому дні, лісівники бездумно дотримувались циркулярів і наказів, боялися стати на захист лісу, адже це негайно привело б до репресій. І у науковців, і у виробничників почало переважати споживацьке ставлення до лісу. Обсяги лісозаготівель визначалися потребою у деревині.

Важливою проблемою, яка виникла в лісовому секторі економіки західноукраїнського регіону, було кадрове забезпечення. Більшість керівних кадрів лісових підприємств не мали спеціальної освіти. Фахівців для лісового господарства в Україні готували Київський лісгосподарський інститут та лісгосподарський факультет Львівського політехнічного інституту. Контингент студентів цих

закладів був доволі нечисельним. Щорічно ці інститути випускали не більше 100 інженерів. Для лісового господарства України цього було вкрай мало. Особливо не вистачало кваліфікованих фахівців на західноукраїнських теренах.

Для розв'язання питання кадрового забезпечення лісового сектору економіки 15 січня 1945 р. згідно з Постановою Кабінету Міністрів УРСР було створено Львівський лісотехнічний інститут (ЛЛТИ), на який покладалася підготовка фахівців для лісового господарства, а також для лісоексплуатації та механічного оброблення деревини, підготовка яких не передбачалася у тодішніх закладах вищої освіти України. Було виділено річну квоту – 600 осіб. Інститут підпорядковувався Народному комісаріату лісової промисловості УРСР, що було важливо з огляду формування матеріально-навчальної бази.

Головний навчальний корпус інституту займав будинок на вул. О. Пушкіна, 103 (нині – Генерала Чупринки). Історія будівлі досить цікава: побудована за проектом Івана Левинського на початку ХХ ст. як жіноча гімназія з гуртожитком, у 20-х рр. ХХ ст. була перепрофільована у дитячий будинок для сиріт під патронатом сестер Василянок. Ініціатором і меценатом цього став митрополит Андрей Шептицький, якому, до речі, належить ініціатива організації Лісового науково-дослідного інституту (1938) з метою підготовки висококваліфікованих фахівців (*Національний лісотехнічний університет*, 2014). Сьогодні, на будівлі колишньої гімназії, а нині – на адміністративному корпусі Національного лісотехнічного університету України встановлено меморіальну дошку на якій викарбувані слова Андрея Шептицького: «...щоби корисна праця українських лісників, розпочата з Божим благословенням, була даліше продовжена».

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, політика радянської влади у лісовому секторі економіки мала руйнівний характер, попри всі так звані маскувальні маневри у вигляді постанов, розпоряджень, планів рубок лісу. Екологічна та лісова парадигма тоталітарного, радянського суспільства – ігнорування цінності природи та лісів зокрема, економічне зростання за рахунок бездумного споживання і використання лісових ресурсів – повною мірою проявилася у післявоєнний період на західноукраїнських землях. Нищення Карпат, розпочате у 40–50-х рр., має непоправні

негативні наслідки, які ми спостерігаємо сьогодні у вигляді екологічних катаклізмів.

Лісова політика повоєнної Західної України мала глибоко суб'єктивний характер – з одного боку, репресіям піддавались незгідні із керівною лінією партії працівники, з іншого – відчувався постійний брак високопрофесійних кадрів. Проблему кадрового голоду лісової галузі було вирішено створенням (а, фактично, відновленням діяльності з кін. ХІХ – поч. ХХ ст.) Львівського лісотехнічного інституту. Тому вважаємо актуальними подальші наукові дослідження внеску окремих постатей у розвиток лісотехнічної освіти регіону паралельно із виокремленням екологічної складової у діяльності технічних університетів України.

Джерела та література

- Борейко, В.** (2001). *Історія заповідного дела в Україні*. Київ: Київський еколого-культурний центр.
- Генсірук, С.А.** (2002). *Ліси України*. Львів: Вид-во Наук. тов. ім. Шевченка, УкрДЛТУ.
- Гафтанюк, К.Т.** (2001). *Історія лісового господарства Львівщини*. Львів: Біблос.
- ДАВО – Державний архів Волинської області. Ф. Р-16: Волинське територіальне управління лісоохорони та лісонасаджень.
- Екологізація гуманітарної освіти: історія України, політологія, право: посібник.* (2016). Львів: Ліга-Прес.
- Національний лісотехнічний університет України.* (2014). Київ: Логос Київ.
- Про засоби по покращенню охорони природи Української РСР: Постанова ЦК Компартії України і Ради Міністрів УРСР, червень 1958 року. (1958). *ЗП УРСР*, 6, ст. 106.
- Про охорону природи на території Української РСР: Постанова Ради Міністрів УРСР від 3 червня 1949 року. (1949). *ЗП УРСР*, 11, ст. 40.
- Рошко, Ю.Р.** (2010). Еколого-економічні аспекти розвитку лісопромислового комплексу. *Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України*, 20,9, 66–70. Львів.
- Стойко, С., & Копач, В.** (2012). *Сторіччя створення пралісових резерватів в Українських Карпатах*. Львів.
- Третяк, Ю.Д.** (1958). *До історії лісівничої науки і освіти в Західних областях УРСР*: наукове видання. Львів: Львівський лісотехнічний ін-т.

- Швець, М.В.** (2008). Лісовпорядкування в Україні: історія і сучасність. *Деревообробник*. Взято з <https://www.derevo.info/content/detail/4032>.
- Юрчишин, Н.Г.** (2012). Правове регулювання інституту права власності на лісі у радянський період (1917–1990 рр.): становлення та розвиток. *Актуальні проблеми держави і права Національного університету «Одеська юридична академія»*, 68, 596–603. Одеса.

References

- Boreyko, V.** (2001). *Istoriya zapovednogo dela v Ukraine [History of nature conservation in Ukraine]*. Kiev: Kievskiy ekologo-kulturnyy tsentr [in Russian].
- Hensiruk, S.A.** (2002). *Lisy Ukrainy [Forests Ukraine]*. Lviv: Vyd-vo Nauk. tov. im. Shevchenka, UkrDLTU [in Ukrainian].
- Haftaniuk, K.T.** (2001). *Istoriia lisovoho hospodarstva Lvivschyny [History of forestry Lviv region]*. Lviv: Biblos [in Ukrainian].
- DAVO – Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti. F. R-16: Volynske terytorialne upravlinnia lisookhorony ta lisonasadzhen [State Archive of Volyn Region. F. R-16: Volyn Territorial Department of Forest Protection and Afforestation].
- Ekolohizatsiia humanitarnoi osvity: istoriia Ukrainy, politolohiia, pravo [Greening of humanitarian education: history of Ukraine, political science, law]*. (2016). Lviv: Liha-Pres [in Ukrainian].
- Natsionalnyi lisotekhnichniy universytet Ukrainy [Ukrainian National Forestry University]*. (2014). Kyiv: Lohos Kyiv [in Ukrainian].
- Pro zasoby po pokrashchenniu okhorony pryrody Ukrainskoi RSR: Postanova TsK Kompartii Ukrainy i Rady Ministriv URSS, cherven 1958 roku [On Means to Improve the Nature Protection of the Ukrainian SSR: Resolution of the Central Committee of the Communist Party of Ukraine and the Council of Ministers of the Ukrainian SSR, June 1958]. (1958). *ZP URSS – CR URSS*, 6, st. 106 [in Ukrainian].
- Pro okhoronu pryrody na terytorii Ukrainskoi RSR: Postanova Rady Ministriv URSS vid 3 chervnia 1949 roku [On nature protection on the territory of the Ukrainian SSR: Resolution of the Council of Ministers of the USSR of June 3, 1949]. (1949). *ZP URSS – CR URSS*, 11, st. 40 [in Ukrainian].
- Roshko, Yu.R.** (2010). Ekoloho-ekonomichni aspekty rozvytku lisopromyslovoho kompleksu [Ecology-economic aspects of development of forest and industrial complex]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho lisotekhnichnoho universytetu Ukrainy – Scientific Bulletin of Ukrainian National Forestry University*, 20.9, 66–70. Lviv [in Ukrainian].

- Stoiko, S., & Kopach, V.** (2012). *Storichchia stvorenna pralisovykh rezervativ v Ukrainskykh Karpatakh [Centenary of Establishment of the Primeval Forest Reserves in the Ukrainian Carpathians]*. Lviv [in Ukrainian].
- Tretiak, Yu.D.** (1958). *Do istorii lisivnychoi nauky i osvity v Zakhidnykh oblastiakh URSR: naukove vydannia [To the history of forestry science and education in the Western regions of the USSR: a scientific publication]*. Lviv: Lviv Forestry Institute [in Ukrainian].
- Shvets, M.V.** (2008). Lisovporiadkuvannia v Ukraini: istoriia i suchasnist [Forest management in Ukraine: history and modernity]. *Derevoobrobnyk – Woodworker*. Retrieved from <https://www.derevo.info/content/detail/4032> [in Ukrainian].
- Yurchyshyn, N.H.** (2012). Pravove rehuliuвання instytutu prava vlasnosti na lisy u radianskyi period (1917–1990 rr.): stanovlennia ta rozvytok [Legal regulation the institution of right of property to forests in the Soviet period (1917–1990): establishment and development]. *Aktualni problemy derzhavy i prava Natsionalnoho universytetu «Odeska yurydychna akademiia» – Current Problems of State and Law National University "Odessa Law Academy"*, 68, 596–603. Odesa [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 03.03.2022 р.
Стаття рекомендована до друку 12.04.2022 р.

УДК 94(477.8):631.115.6"1944/1953"
DOI: 10.24919/2312-2595.10/52.257911

Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100; доцент кафедри мобілізаційної, організаційно-штатної, кадрової роботи та оборонного планування, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, вул. Героїв Майдану, 32, м. Львів, Україна, індекс 79026 (vilnickiy@gmail.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4969-052X>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/H-4431-2017>

Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57203399830>

Володимир СТАРКА

доктор історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, вул. Громицького, 1а, м. Тернопіль, Україна, індекс 46023 (starka1980@tnpu.edu.ua)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-0213-9298>

Researcher ID: <http://www.researcherid.com/rid/AAB-9856-2020>

Бібліографічний опис статті: Ільницький, В., & Старка, В. (2022). «Колгоспне рабство»: впровадження радянської моделі сільсько-господарського виробництва у західних землях України (1944–1953 рр.). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 10/52, 129–144. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.10/52.257911>.

**«КОЛГОСПНЕ РАБСТВО»:
ВПРОВАДЖЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ МОДЕЛІ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА
У ЗАХІДНИХ ЗЕМЛЯХ УКРАЇНИ (1944–1953 рр.)**

Анотація. Стаття присвячена дослідженню процесу запровадження колгоспної системи у західних землях України упродовж

© Василь Ільницький, Володимир Старка, 2022

ISSN 2312-2595 (Print) ISSN 2664-3715 (Online)

1944–1953 рр. **Мета статті** полягає у вивченні особливостей впровадження радянської моделі сільськогосподарського виробництва на західноукраїнських землях (1944–1953). **Методологія дослідження** ґрунтується на поєднанні принципів історизму, багатofакторності, системності, логічності. Застосовуються загальнонаукові (аналізу, синтезу, узагальнення) та спеціально-історичні (історико-типологічний, історико-генетичний, історико-системний) методи. **Наукова новизна** статті полягає у розкритті особливостей примусової колективізації сільського господарства західноукраїнських земель (1944–1953). Доведено, що радянська адміністрація використовуючи різноманітні засоби своє утвердження у регіоні вбачала через ліквідацію українського селянина-одноосібника і, отже, ослаблення оборонного потенціалу Української держави.

Висновки. Можемо констатувати, що невід'ємним компонентом радянської військової окупації західних земель України, стала поступова економічна інтеграція регіону до загальносоюзної моделі. За допомогою силових заходів та поступового збільшення податків і натуральних поставок, західноукраїнських селян поступово змушували відмовлятися від ведення одноосібного господарства та вступати до колгоспів. Таким чином, окупанти не лише знищували економічну основу українського національно-визвольного руху, але і встановлювали тотальний контроль за повсякденним життям населення краю. Фактично, у досліджуваній період, більшовики запровадили середньовічну модель неофеодальних податків та повинностей, запровадивши своєрідну форму колгоспного рабства.

Поданий у публікації матеріал лише окреслює окремі аспекти майбутніх досліджень історії примусової колективізації сільського господарства західноукраїнських земель. Очевидним на сучасний момент є те, що радянські / російські уряди завжди будуть намагатися у різноманітні способи ліквідувати українського селянина-одноосібника, з метою ослаблення оборонного потенціалу Української держави.

Ключові слова: колективізація; репресії; радянська адміністрація; Західна Україна.

Vasyl ILNYTSKYI

PhD hab. (History), Professor, Head of the Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100; Associate Professor, Department of Mobilization, Personnel and Human Resources Management and Defense Planning, Hetman Petro Sahaidachnyi National Ground Forces Academy, 32, Heroyiv Maydana Str., Lviv, Ukraine, postal code 79026 (vilnickiy@gmail.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4969-052X>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/H-4431-2017>

Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57203399830>

Volodymyr STARKA

PhD hab. (History), Associate Professor, Department of History of Ukraine, Archeology and Special Branches of Historical Sciences, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, 1a, Gromnytsky Str., Ternopil, Ukraine, postal code 46023 (starka1980@tnpu.edu.ua)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-0213-9298>

Researcher ID: <http://www.researcherid.com/rid/AAB-9856-2020>

To cite this article: Ilytskyi, V., & Starka, V. (2022). «Kolhospne rabstvo»: vprovadzhenia radianskoi modeli silskohospodarskoho vyrobnytstva u zachidnykh zemliakh Ukrainy (1944–1953 rr.) ["Collective farm slavery": the introduction of the Soviet model of agricultural production in the western lands of Ukraine (1944–1953)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 10/52, 129–144.* doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.10/52.257911> [in Ukrainian].

**"COLLECTIVE FARM SLAVERY":
THE INTRODUCTION OF THE SOVIET MODEL
OF AGRICULTURAL PRODUCTION
IN THE WESTERN LANDS OF UKRAINE
(1944–1953)**

Summary. *The article studies the process of introduction of the collective farm system in the western lands of Ukraine from 1944–1953. The purpose of the article is to study the peculiarities of the introduction of the Soviet model of agricultural production in Western Ukraine (1944–1953). The research methodology is based on a combination of the principles of historicism, multifactoriality, systematicity, and logic. General scientific (analysis, synthesis, generalization) and special-historical (historical-typological, historical-genetic, historical-systemic) methods are used. The scientific novelty of the article is to reveal the features of the forced collectivization of agriculture in the western Ukrainian lands (1944–1953). It is proved that the Soviet administration, using various*

means, saw its assertion in the region through the liquidation of the Ukrainian individual peasant and thus the weakening of the defence potential of the Ukrainian state. **Conclusions.** We can state that the gradual economic integration of the region into the all-Union model became an integral component of the Soviet military occupation of the western lands of Ukraine. With the help of forceful measures and a gradual increase in taxes and supplies, Western Ukrainian peasants were gradually forced to give up one-man farms and join collective farms. Thus, the occupiers did not only destroy the economic basis of the Ukrainian national liberation movement but also established total control over the daily lives of the population in the region. In fact, during the period under study, the Bolsheviks introduced a medieval model of neo-feudal taxes and duties, introducing a kind of collective farm slavery. The material presented in the publication outlines only some aspects of future research on the history of forced collectivization of agriculture in Western Ukraine. It is obvious at the moment that the Soviet / Russian governments will always try in various ways to eliminate the individual Ukrainian peasant, to weaken the defence potential of the Ukrainian state.

Key words: collectivization; repressions; Soviet administration; Western Ukraine.

Постановка проблеми. Поширення на окупованих російською армією українських теренах так званої «рубльової зони», в ході російсько-української війни 2014–2022 рр., зумовлює дослідницьку потребу вивчення подібних практик економічної експансії у попередні історичні періоди.

Російські окупанти упродовж ХХ ст., на захоплених українських територіях, завжди дотримувалися однієї схеми – економічна експансія з подальшою інтеграцією загарбаних територій, що зазвичай відбувається у два етапи. Під час першого, короткотривалого, окупанти не забороняють усталеного у регіоні економічного життя, а лише доволі ретельно вивчають його, при тому ведучи постійний моніторинг настроїв українського населення. Другий етап перетворень характеризується всеохопним запровадженням російської соціально-економічної моделі, що незмінно супроводжується тотальним терором місцевого населення з боку окупаційної адміністрації та силових структур.

Саме так відбувалося запровадження колгоспної системи у західних землях України упродовж 1944–1953 рр. Зазначимо, що пропонована тоді більшовиками соціально-економічна модель взає-

мин із галицькими селянами, абсолютно не враховувала ні місцевих особливостей господарської діяльності, ні, тим більше, побажань сільських мешканців.

Аналіз останніх досліджень. Питання запровадження колгоспно-радгоспної системи у західних землях України широко висвітлювалися у низці історичних праць та тематичних збірках документів. Серед них виокремимо фундаментальну працю В. Кука «Колгоспне рабство», яка вперше побачила світ у 1952 р. У ній тодішній провідник українського національно-визвольного руху ґрунтовно аналізує особливості радянської колгоспної системи і вказує на загрози, які вона несе для господарського життя українського народу. На той час видання набуло широкого поширення у середовищі української діаспори у країнах Західної Європи та США. Натомість в Українській СРСР, до складу якого входили західноукраїнські землі у 1950–1960-х рр., основний акцент історичних досліджень змістився до висвітлення процесу соціально-економічних перетворень, де червоною ниткою проходила теза про переваги соціалістичного способу виробництва та кардинальне зростання добробуту місцевого селянства. У цьому контексті виокремимо дослідження К. Сироцинського (Сироцинський, 1953) та М. Івасюти (Івасюта, 1958).

Відновлення незалежної Української держави дозволила історикам на основі нових методологічних підходів та із залученням раніше недоступного архівного матеріалу по-новому підійти до вивчення складних сторінок історії західноукраїнського регіону періоду примусової радянізації краю. У цьому контексті виділимо колективну працю «1939. Західні землі України» (Литвин, Луцький, & Науменко, 1999). У 2001 р. львівський історик М. Романюк проаналізував селянське питання в повстанських листівках (Романюк, 2001). Форми та методи насильницької колективізації проаналізовано у монографії М. Сеньківа (Сеньків, 2002).

Наприкінці 2000-х рр. науковцями Інституту історії НАН України підготовлено серію монографічних видань під загальною назвою «Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.)» (Даниленко, 2010а, 2010б).

Водночас можемо констатувати, що регіональні особливості колективізації у західноукраїнському регіоні, не знайшли належ-

ного наукового висвітлення. Цю прогалину покликана заповнити пропонована наукова публікація.

Мета статті полягає у вивченні особливостей впровадження радянської моделі сільськогосподарського виробництва на західно-українських землях (1944–1953).

Результати досліджень. Маючи певний негативний досвід запровадження колгоспно-радгоспної системи на теренах західно-українських земель упродовж 1939–1941 рр., радянська влада обрала стратегію поступового впровадження у регіоні окупаційної економічної моделі.

Під час першого етапу, що тривав два повоєнні роки, радянська влада відкрито не декларувала скасування приватного землеволодіння, не обмежувала ринкову торгівлю харчами за вільними цінами.

Водночас більшовики на захоплених територіях у доволі стислі строки впровадили радянську фіскальну систему, намагаючись зібрати із галицьких селян податки та збори, передбачені радянським бюджетом на 1944 р. (Коріненко та ін., 2016, с. 161). Наприклад, лише у Тернопільській області, у четвертому кварталі 1944 р., із сільського населення, радянськими фіскальними органами, зібрано 68 млн крб. податкових платежів (ДАТО, ф. П-1, оп. 1, спр. 277, арк. 2). Зауважимо, що нацистськими окупантами упродовж першого півріччя 1944 р. із селян Східної Галичини вже було зібрано левову частку грошових податків та натуральних поставок. Можемо констатувати, що упродовж 1944 р., західноукраїнські селяни були оподатковані, а фактично обкрадені, двічі, що вплинуло не лише на їх матеріальне становище, але й істотно погіршило морально-психологічний стан.

Щоб зменшити соціальну напругу, радянська влада, відповідно до листа Наркомфіну СРСР № 25-65, від 4 липня 1944 р.: «Про проведення державних, місцевих податків і зборів на звільненій території Волинської, Львівської, Ровенської, Станіславської, Тернопільської та Чернівецької областей» та постанов РНК СРСР № 129 від 8 лютого 1944 р. і № 803 від 30 червня 1944 р., у зазначених областях, скасувала недоїмку усіх фіскальних платежів з колгоспів та населення, які утворилися за період нацистської окупації і звільнила від сплати сільськогосподарського податку господарства,

дохід яких не перевищував 2000 крб. (ДАТО, ф. Р. 290, оп. 5, спр. 877, арк. 78).

Наприкінці 1944 р. в окремих місцевостях, представники радянської влади навіть показово здійснили розподіл між малоземельними селянськими господарствами частини земель, конфіскованих у них нацистами. Зокрема у с. Гаї, Винниківського району Львівської області, між селянами розподілили 300 моргів землі, відтак, родини отримали від 2 до 4 моргів (Коріненко та ін., 2016, с. 273). Подібний розподіл відбувався і у сусідній Тернопільській області. Очевидно, що такі акції мали пропагандистський характер.

Надаючи пільги окремим групам сільського населення, органи радянської влади намагалися здобути їх прихильність та водночас розколоти колись монолітну селянську спільноту.

Радянській тоталітарній державі не потрібен був численний заможний і не контрольований суспільний прошарок. Крім того, сильні одноосібні селянські господарства ніяк не вписувалися в радянську економічну модель сільськогосподарського виробництва.

З 1946 р. розпочинається другий етап радянських соціально-економічних трансформацій на теренах західноукраїнських земель. Активізувалася робота державного управлінського апарату, спрямована на створення великих колективних сільських господарств, яким відводилася не лише роль великотоварного виробництва, але і засобу тотального контролю з боку влади над повсякденним життям селян. Можна вести мову про впровадження своєрідної системи радянського неокріпацтва, яку останній головнокомандувач УПА В. Кук назвав «колгоспним рабством» (Кук, 2005, с. 3).

Створення колгоспів давало змогу радянській владі вибити економічну основу українського національно-визвольного руху. Що було у більшому пріоритеті, стверджували доволі складно, оскільки і до цього часу, в науковому середовищі ведуться дискусії, чого більшовики прагнули більше – створити колгоспи чи подолати спротив їх політиці з боку ОУН та УПА. 20 лютого 1945 р., секретар Львівського обкому КП(б)У І. Грушецький, під час наради із секретарями райкомів КП(б)У та керівництвом НКВС та НКДБ області наголошував, що: «Ми повинні однаково боротися з бандами і організовувати ініціативу селян для організації колгоспів» (ДАЛО, ф. П-3, оп. 1, спр. 194, арк. 105).

Усе частіше західноукраїнські аграрії почали помічати доволі цікаві трансформації у поведінці радянських окупантів. Далеко не всі «вільні» землі розподіляються поміж селянськими господарствами. Одночасно влада посилювала фіскальний тиск на заможне селянство.

Ще більше вразила людей агітація з боку радянської адміністрації, щоб селяни передавали до новостворених колгоспів землі, які ті отримали напередодні. Усвідомлюючи, що завадити створенню колгоспів нема змоги, селяни вдавалися до хитрості, створюючи земельні громади, для спільного обробітку землі. Подібне об'єднання у 1946 р. утворили малоземельні селяни с. Чишки Винниківського районі Львівської області (Коріненко та ін., 2016, с. 143). Зі свого боку, радянська влада відкрито не забороняла такої ініціативи, вбачаючи у земельних громадах – тимчасову перехідну форму до колгоспного господарювання.

Відтак, на початку 1946 р. темпи колгоспного будівництва не відповідали запланованим показникам. Станом на 28 березня 1946 р. у Тернопільській області, в 30 районах організовано лише 58 колгоспів, до цього числа входили і створені у 1944–1945 рр. 43 господарства (ДАТО, ф. П-1, оп. 1, спр. 710, арк. 16). У сусідній Львівській області ситуація не була кращою. Станом на 8 березня 1945 р. створено лише 10 колгоспів (ДАЛО, ф. П-3, оп. 1, спр. 256, арк. 11), відповідно станом на 13 вересня 1947 р. у регіоні функціонувало лише 89 колгоспів (ДАЛО, ф. П-3, оп. 1, спр. 511, арк. 3). Ще гіршою була ситуація у Станіславській та Дрогобицькій областях. Наприкінці 1946 р. у Станіславській області більшовикам вдалося відновити 18 колгоспів із 274 довоєнних (Андрухів, 2008, с. 361), а у Дрогобицькій області станом на 10 червня 1947 р., відновлено й реорганізовано лише 20 колгоспів із наявних 275 у 1940–1941 рр. (ГДА СБУ, ф. 2-Н, оп. 90 (1951), спр. 33, арк. 25–26).

У тих сільських громадах, де все ж більшовики зуміли організувати колективні господарства, селяни не поспішали усуспільнювати землю, реманент та худобу. Зокрема, у Копичинецькому районі Тернопільської області, в колгоспі ім. Калініна, окремі колгоспники продовжували володіти приватними земельними наділами обсягом 4 та навіть 6 га (ДАТО, ф. П-1, оп. 1, спр. 710, арк. 115).

Більшість сільських мешканців західноукраїнського села категорично відмовлялася вступати до колгоспів. На початку 1946 р.

мешканці с. Ступки Великобірківського району Тернопільської області відмовлялися вступати до колгоспу, мотивуючи тим, що, «ще буде війна з Англією і Америкою». Водночас якась частина людей наголошували, що перед тим, як вступимо у колгосп, «поріжемо корів, а коней продамо» (ДАТО, ф. П-12, оп. 1, спр. 22, арк. 7). Власне, не тільки широкі маси селянства чинили опір колективізації, але й окремі члени партії. 17 березня 1946 р. питання колективізації обговорювалося на загальних зборах сільської партійної організації у с. Копашне Хустського округу, на яких більшість комуністів висловилися за організацію колгоспу. Однак окремі члени парторганізації виступили проти колективної форми ведення сільського господарства, ба навіть більше – почали з цього приводу вести антиколгоспну агітацію. При цьому член партії Гангур, виступаючи на загальних зборах, заявив: «Колгоспу організувати не потрібно, так як нас комуністів будуть звинувачувати у знущаннях над народом». У результаті антиколгоспних виступів окремих членів парторганізації у с. Копашне антирадянська діяльність активізувалася (ГДА СБУ, ф. 16, оп. 7, спр. 4, т. 10, арк. 175–177). Радянський партійний актив, залучений до агітаційної кампанії зі створення колгоспів, змушений був констатувати, абсолютно негативне ставлення українських селян до такої форми господарювання. На початку 1947 р. у с. Блюдники Городенківського району Станіславської області під час політичного мітингу за створення колгоспу, з'ясувалося, що частина колишніх колгоспників, які створювали його у 1941 р., категорично не хочуть повертатися до нього знову. Зокрема, колишній рахівник колгоспу заявив: «...ви мене хоч повішайте, але я туди не піду», водночас, інший колгоспник впевнено заявляв, що «можете мене відвезти до Сибіру, але я туди більше не повернуся» (ДАІФО, ф. П-1, оп. 1, спр. 645, арк. 68).

Для пришвидшення процесу створення колгоспів, окремі представники радянської влади вдавалися до маніпуляції із документами, щоб записувати селян до колгоспів. Так, у квітні 1946 р. у Почаївському районі Тернопільської області мали місце факти, коли селян викликали до сільрад і просили підписатися в бланку нібито для перепису населення, в такий спосіб записуючи їх до колгоспів (ДАТО, ф. П-1, оп. 1, спр. 710, арк. 194).

Активний спротив впровадженню радянської колгоспної системи чинило заможне селянство, яке всупереч тиску радянської

влади продовжувало господарську діяльність, показуючи приклад своїм односельцям, що це цілком можливо. Наприклад, одне із можливих господарств у с. Ходачків Великобірківського району Тернопільської області, обробляло 14 га землі. Складаючись з 6 осіб, володіло 4-кімнатним будинком, 2 будівлями для худоби, 4 кінями, 4 коровами, 3 свиноматками, кінною молотаркою, сівалкою та іншим сільськогосподарським реманентом. Також у господарстві постійно працювали три наймані працівники, а на час жнив, додатково наймали від трьох до восьми робітників (ДАТО, ф. П-1, оп. 1, спр. 912, арк. 73).

Про вплив господарів на сільський «пролетаріат» свідчать офіційні документи радянських органів влади. Зокрема, в с. Ступки Великобірківського району Тернопільської області, під час конфіскації картоплі «за невиконання норм держпоставок» у заможного селянина, до вантажних робіт залучили бідняцький «актив» села. У присутності господаря бідняки працювали повільно, показуючи, що не погоджуються з таким станом справ. Як тільки господаря «відкликали» співробітники НКВС, бідняки швидко завантажили картоплю та відвезли на приймальний пункт (ДАТО, ф. П-1, оп. 1, спр. 912, арк. 76).

Крім заможного селянства, активно протидіяв створенню колгоспів український національно-визвольний рух, учасники якого у зверненнях та листівках до західноукраїнського селянства, неодноразово закликали не вступати до радянських колгоспів, наголошуючи, що «в колгоспах будете працювати без свят і відпочинку на те, щоби партійні нероби коштовно собі жирували» (НБ ЛНУ, ф. рк 357, оп. 1, спр. 34, арк. 1).

На нараді керівників ОУН у липні 1948 р. в Ілівському лісі Миколаївського району Дрогобицької області особливу увагу було зосереджено на питаннях боротьби проти колективізації. Її результатом було прийняття відповідного рішення. Націоналісти вважали колективізацію західних областей України особливо важливою проблемою. Вони розуміли, що, якщо радянській владі вдасться її завершити, то це завдасть підпіллю важкого удару і поставить його на межу знищення. У світлі цього було дано чіткі вказівки вести жорстоку боротьбу з колективізацією. Пропонувалося знищувати активістів і організаторів колгоспів, колгоспні будівлі та інші матеріальні цінності, техніку та інвентар (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 50,

арк. 2, 32). При цьому підпільники звертали особливу увагу на те, щоб тримати колгоспну адміністрацію під впливом і використовувати будь-яку нагоду саботувати і зривати колгоспне будівництво тощо (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 51, арк. 295; ф. 2-Н, оп. 57 (1953), спр. 1, т. 1, арк. 125–126; оп. 110 (1954), спр. 2, т. 7, арк. 32, 88).

У січні 1945 р. у с. Верховинне Косівського району Станіславської області вбито голову та бригадира місцевого колгоспу, а також доярку та прорадянську активістку із братами, що агітували за вступ до колгоспу (ДАІФО, ф. Р. 1576, оп. 1, спр. 308, арк. 19).

3 серпня на мості поблизу с. Великі Версти Кременецького району Тернопільської області обстріляно підводу з трьома радянськими партійними активістами та трьома селянами, які агітували за організацію в селі колгоспу, а 27 серпня 1947 р. в с. Сапанівка Кременецького району Тернопільської області, вбито місцевого радянського активіста, що «вишукував» приховану від колективізації землю (ДАТО, ф. П-1, оп. 1, спр. 874, арк. 39). В ніч з 16 на 17 березня 1948 р. в с. Чернелів Руський Великобірківського району Тернопільської області у власному домі побито двох жінок, ланкову місцевого колгоспу та секретарку місцевої комсомольської організації. Під час побиття невідомі вигукнули: «Ми вам дамо бригади і ланки». В с. Гаї Великі Великобірківського району Тернопільської області 1 вересня 1948 р. група чоловіків одягнених у радянську військову форму зустрівши по дорозі двох літніх чоловіків запитала, чи ті записалися до колгоспу. Отримавши ствердну відповідь, попередили типово галицькою лайкою: «Шляк вас трафить, як відробіте хоч по два трудовні – повісимо» (ДАТО, ф. П-1, оп. 1, спр. 1127, арк. 11, 43).

За таких умов у керівництві радянськими колгоспами спостерігалася значна плинність кадрів. Зокрема, середня тривалість перебування на посаді голів колгоспів в Тернопільській області у 1947 р. коливалася від 6 міс. – 1 р. (ДАТО, ф. П-1, оп. 1, спр. 947, арк. 1).

Відтак, з початку 1947 р. тиск на селянські господарства з боку радянської влади посилювався. Зокрема, через посилення фіскального тиску та збільшення норм поставок сільськогосподарської продукції.

У західних областях УРСР бюджетом на 1947 р. для куркульських господарств, понад типові норми податку сільськогосподарського та на сільськогосподарські послуги, додатково запроваджено

податок на прибуток від реалізації на ринку сільськогосподарської продукції та тварин. Крім того, для господарств що володіли земельними наділами до 7 га, норми поставок продуктів збільшили на 50 %, для тих, що володіли більше 7 га – на 100 %. Як зазначав секретар Тернопільського обкому І. Компанець: «...такі заходи обмежать економічний розвиток кулацьких господарств, зменшать їх вплив на бідняцькі господарств та прискорять соціалістичну перебудову сільського господарства західних областей УРСР» (ДАТО, ф. П-1, оп. 1, спр. 912, арк. 31, 33, 34).

Не витримуючи тиску, частина селянських господарств змушена була вступати до колгоспу. Радянська офіційна статистика починає фіксувати поступове зростання кількості колективних сільськогосподарських об'єднань.

Так, на кінець 1948 р., у Волинській області було колективізовано 80 % селянських господарств, у Дрогобицькій – 79 %, у Чернівецькій – 77 %, у Львівській – 34 %, у Тернопільській – 34 %, у Рівненській – 25 %, у Станіславській – 17 %, у Закарпатській – 46 % (Сеньків, 2002, с. 127–128).

Попри значний поступ у справі організації колгоспів, ефективність такої форми господарювання залишалася малоефективною. Зокрема, в кількох новостворених колгоспах Бережанського району Тернопільської області наприкінці 1947 р., для виконання польових робіт винаймалися приватні особи, оскільки більшість колгоспників не усупільнили інвентар, і продовжували обробляти власні земельні наділи загальною площею понад 2 га (ДАТО, ф. П-1, оп. 1, спр. 1007, арк. 6). В окремих господарствах Борщівського району Тернопільської області, до збору урожаю залучали школярів (ДАТО, ф. П-2, оп. 1, спр. 173, арк. 35).

Повільні темпи колективізації та саботаж у вже організованих колгоспах, посилювали державний терор. Зокрема, в с. Галушинці Скалатського району Тернопільської області, група радянських партійних працівників, направлених для організації колгоспу у лютому 1948 р. селян, котрі не хотіли вступати до колгоспу, тримали під вартою, погрожували, засобами фізичного впливу, незаконно вилучали сільськогосподарську продукцію доти, поки люди не погоджувалися вступити до колгоспу. Подібні факти мали місце в селах Плисівці Зборівського району, Задорів Коропецького району, Манилівка Залозецького району (ДАТО, ф. П-1, оп. 1, спр. 1128, арк. 44).

31 січня 1949 р. в с. Хлопівка Копичинецького району Тернопільської області провели показове відкрите судове засідання, в ході якого сімейну пару засудили показово за ст. 3 «Указу Президії ВР СРСР» від 4 червня 1947 р. «за розкрадання колгоспного майна» (ДАТО, ф. П-1, оп. 1, спр. 1444, арк. 24).

Терором та залякуванням радянській владі, станом на 1 травня 1949 р., вдалося організувати у західних областях України 5 304 колгоспів, які об'єднували 781 600 (54,2 %) загальної кількості селянських господарств (ГДА СБУ, ф. 2-Н, оп. 99 (1954), спр. 8, т. 5, арк. 284).

Водночас спротив тотальній колективізації тривав. Чимало західноукраїнських селян залишалися поза колгоспами. У Станіславській області наприкінці 1949 р. діяло 45 525 одноосібних господарств, які обробляли 141 660 га землі (ДАІФО, ф. 357, оп. 3, спр. 13, арк. 28). На початку 1950 р. у с. Йосипівка Олеського району Львівської області серед 313 селянських господарств, у колгоспі були лише 166, або 50 %. Подібна ситуація була і в с. Ясенівці Золочівського району Львівської області (Коріненко, Старка, Киданюк, & Терещенко, 2016, с. 152). Згідно з річним звітом Тернопільського облуправління сільського господарства, наприкінці 1950 р. 7 771 одноосібне селянське господарство продовжували обробляти 7 725 га землі (ДАТО, ф. Р-2, оп. 4, спр. 313, арк. 1). Очевидно, що твердження радянських функціонерів про завершення колективізації сільського господарства західних областей УРСР не відповідало дійсності. Зокрема, про це свідчать документи обкомів КП(б)У. упродовж 1949–1952 рр., під час кожної із нарад з партійним активом західноукраїнських областей наголошували на тому, що всю масово-політичну роботу у західноукраїнському селі потрібно підпорядкувати справі організаційно-господарського укрупнення колгоспів, подальшому розвитку колективізації, підвищення матеріального добробуту селян, вихованню у селян соціалістичної свідомості та радянського патріотизму. До політико-пропагандистської роботи активно рекомендували залучати сільську інтелігенцію, всіх вчителів, агрономів, медичних працівників, тощо (ДАТО, ф. П-1, оп. 1, спр. 1556, арк. 97). Очевидно, що попри всі намагання, окупантам не вдалося подолати антиколгоспної агітації. Зокрема, агент органів НКВС «Гой», із с. Бурканів Золотниківського району Тернопільської області, повідомив, що одна із місцевих жительок закли-

кала селян виступати проти об'єднання колгоспів, бо комуністам легше буде забирати хліб, а скоро прийдуть англійці та американці та розпустять колгоспи (ДАТО, ф. П-1, оп. 1, спр. 1790, арк. 74).

Лише на початку 1953 р. радянській владі вдалося завершити процес колективізації селянських господарств, і встановити однотипний з іншими регіонами Української РСР економічний устрій.

Висновки. Можемо констатувати, що невід'ємним компонентом радянської військової окупації західних земель України, стала поступова економічна інтеграція регіону до загальносоюзної моделі. За допомогою силових заходів та поступового збільшення податків і натуральних поставок, західноукраїнських селян поступово змушували відмовлятися від ведення одноосібного господарства та вступати до колгоспів. Таким чином, окупанти не лише знищували економічну основу українського національно-визвольного руху, але і встановлювали тотальний контроль за повсякденним життям населення краю. Фактично, у досліджуваний період більшовики запровадили середньовічну модель неофеодальних податків і повинностей, запровадивши своєрідну форму колгоспного рабства.

Поданий у публікації матеріал лише окреслює окремі аспекти майбутніх досліджень історії примусової колективізації сільського господарства західноукраїнських земель. Очевидним на сучасний момент є те, що радянські / російські уряди завжди будуть намагатися у різноманітні способи ліквідувати українського селянина-одноосібника з метою ослаблення оборонного потенціалу Української держави.

Джерела та література

Андрухів, І. (2008). Боротьба радянської влади проти збройних формувань ОУН та УПА на теренах Станіславської (Івано-Франківської) області в 40–50-х рр. ХХ ст. *Галичина: Всеукраїнський науковий і культурно-освітній краєзнавчий часопис*, 14, 356–364.

ГДА СБУ – Галузевий державний архів Служби безпеки України.

ДАІФО – Державний архів Івано-Франківської області.

ДАЛО – Державний архів Львівської області.

Даниленко, В. (2010а). *Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.)* (Кн. 2 (1–2)). Київ: Інститут історії України НАН України.

- Даниленко, В. (2010b). *Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.)* (Кн. 2 (3)). Київ: Інститут історії України НАН України.
- ДАТО – Державний архів Тернопільської області.
- Івасюта, М. (1958). *Нарис історії колективізації на Тернопільщині: 1939–1950 рр.* Київ: Держполітвидав УРСР.
- Коріненко, П., Старка, В., Киданюк, А., & Терещенко, В. (2016). *Податки і повинності в галицькому селі (кінець XVIII – середина XX ст.)*. Тернопіль.
- Кук, В. (2005). *Колгоспне рабство*. Львів: Центр досліджень визвольного руху.
- Литвин, М.Р., Луцький, О.І., & Науменко, К.Є. (1999). *1939. Західні землі України*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.
- НБ ЛНУ – Наукова бібліотека Львівського національного університету імені Івана Франка.
- Романюк, М. (2001). Селянське питання в повстанських листівках. *Визвольний шлях*, 9, 49–65.
- Сеньків, М. (2002). *Західноукраїнське село: насильницька колективізація 40 – поч. 50-х рр. XX ст.* Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича.
- Сироцинський, К. (1953). *Перемога колгоспного ладу в західних областях Української РСР*. Київ: Держполітвидав УРСР.

References

- Andruxhiv, I. (2008). Borotba radianskoi vlady proty zbroinykh formuvan OUN ta UPA na terenakh Stanislavskoi (Ivano-Frankivskoi) oblasti v 40–50-kh rr. XX st. [The struggle of the Soviet government against the armed groups of the OUN and UPA in the Stanislav (Ivano-Frankivsk) region in the 40–50's of the twentieth century]. *Halychyna: Vseukrainskyi naukovyi i kulturno-osvitnii kraieznavchyi chasopys – Galicia. All-Ukrainian Scientific and Cultural-Educational Journal of Local Lore*, 14, 356–364 [in Ukrainian].
- HDA SBU – Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy [Sectoral State Archive of Security Service of Ukraine].
- DAIFO – Derzhavnyi arkhiv Ivano-Frankivskoi oblasti [State Archives of Ivano-Frankivsk region].
- DALO – Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti [State Archives of Lviv Region].
- Danylenko, V. (2010a). *Povoienna Ukraina: narysy sotsialnoi istorii (druha polovyna 1940-kh – seredyna 1950-kh rr.)* [Post-war Ukraine: essays on

- social history (second half of the 1940s – mid-1950s)*. (Vol. 2 (1–2)). Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Danylenko, V.** (2010b). *Povoienna Ukraina: narysy sotsialnoi istorii (druha polovyna 1940-kh – seredyna 1950-kh rr.)* [Post-war Ukraine: essays on social history (second half of the 1940s – mid-1950s)]. (Vol. 2 (3)). Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- DATO – Derzhavnyi arkhiv Ternopilskoi oblasti [State Archives of Ternopil region].
- Ivasiuta, M.** (1958). *Narys istorii kolektyvizatsii na Ternopilshchyni: 1939–1950 rr.* [Essay on the history of collectivization in the Ternopil region: 1939–1950]. Kyiv: Derzhpolityvdav URSR [in Ukrainian].
- Korinenko, P., Starka, V., Kydaniuk, A., & Tereshchenko, V.** (2016). *Podatky i povynnosti v halytskomu seli (kinets XVIII – seredyna XX st.)* [Taxes and duties in the Galician countryside (late XVIII – mid XX century)]. Ternopil [in Ukrainian].
- Kuk, V.** (2005). *Kolhosne rabstvo* [Collective farm slavery]. Lviv: Tsentrdoslidzhen vyzvolnoho rukhu [in Ukrainian].
- Lytvyn, M.R., Lutsnyi, O.I., & Naumenko, K.Ye.** (1999). *1939. Zakhidni zemli Ukrainy* [Western lands of Ukraine]. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- NB LNU – Naukova biblioteka Lvivskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Franka [Scientific Library of Ivan Franko National University of Lviv].
- Romaniuk, M.** (2001). Selianske pytannia v povstanskykh lystivkakh [The peasant question in the insurgent leaflets]. *Vyzvolnyi shliakh – The way of liberation*, 9, 49–65 [in Ukrainian].
- Senkiv, M.** (2002). *Zakhidnoukrainske selo: nasylnytska kolektyvizatsiia 40 – poch. 50-kh rr. XX st.* [Western Ukrainian village: violent collectivization 40 – beg. 50s of the XX century]. Lviv: Instytut ukrainoznavstva imeni I. Krypiakevycha [in Ukrainian].
- Syrotskyi, K.** (1953). *Peremoha kolhospnogo ladu v zakhidnykh oblastiakh Ukrainskoi RSR* [Victory of the collective farm system in the western regions of the Ukrainian SSR]. Kyiv: Derzhpolityvdav URSR [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 15.03.2022 р.
Стаття рекомендована до друку 05.04.2022 р.

УДК 378.091(477.83-25)"1944/1953"
DOI: 10.24919/2312-2595.10/52.257899

Микола ГАЛІВ

доктор педагогічних наук, професор кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (halivm@yahoo.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7068-3124>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/F-3855-2018>

Олександра СВЙОНТИК

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (lesyadudnyk@dspu.edu.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0945-3538>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/AFS-4791-2022>

Мирослав ЮЩИШИН

магістр історії, здобувач освіти, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (myroslaw.yushchychyn@gmail.com)

Бібліографічний опис статті: Галів, М., Свійонтик, О., & Ющишин, М. (2022). Студенти педагогічного та учительського інститутів у Львові (1944–1953 рр.): чисельність, умови навчання і побуту. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 10/52, 145–163. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.10/52.257899>.

**СТУДЕНТИ ПЕДАГОГІЧНОГО ТА УЧИТЕЛЬСЬКОГО
ІНСТИТУТІВ У ЛЬВОВІ (1944–1953 рр.): ЧИСЕЛЬНІСТЬ,
УМОВИ НАВЧАННЯ І ПОБУТУ**

Анотація. Мета дослідження – з'ясувати чисельність та матеріальні умови життя і навчання студентів Львівського державного педагогічного інституту та Львівського державного учи-

© Микола Галів, Олександра Свійонтик, Мирослав Ющишин, 2022

ISSN 2312-2595 (Print) ISSN 2664-3715 (Online)

тельського інституту у 1944–1953 рр. **Методологія дослідження** спирається на принципи науковості, історизму, системності, авторської об'єктивності, а також на використання загальнонаукових методів (індукції та дедукції, аналізу і синтезу) та спеціально-історичних методів (історико-системний, історико-генетичний, історико-типологічний). **Наукова новизна** полягає у тому, що вперше здійснено аналіз матеріальних умов навчання і побуту студентів педагогічного та учительського інститутів Львова у перше повосеннє десятиліття (1944–1953). **Висновки.** У результаті дослідження встановлено, що контингенти студентів ЛДП і ЛДУ впродовж досліджуваного періоду поступово зростали. У 1944 р. прийнято 220 осіб, а на навчання з'явилася лише 181 особа. Студенти перших курсів не були достатньо підготовлені, але на кінець навчального року 12 студентів ЛДП були повними відмінниками. Кількість студентів у ЛДП на 1946–1947 н. р. сягнула 443 особи. Дисципліна студентів була невисокою: багато з них відклали виконання завдань і підготовку до екзаменів на кінець семестру, відвідуваність занять не перевищувала 90 %. Щороку певну кількість студентів заарештовували органи держбезпеки за «український націоналізм». План набору студентів на 1950–1951 н. р. був виконаний повністю із великим конкурсом на історичному та біологічному факультетах. За цей навчальний рік 132 студенти вступили до комсомолу, з них 118 – уродженці Західної України. Навчальний корпус ЛДП та ЛДУ мав 138 кімнат. Початково у ньому містився навіть гуртожиток. У зв'язку зі збільшенням контингенту студентів, будівля вже на 1948–1949 н. р. виявилася замалою. У ній не було лекційних аудиторій, де можна було б помістити понад 50 осіб. Бібліотеку інституту після війни комплектували заново: на 1947 р. вона налічувала близько 40 тис. томів, на 1951 р. – 71,5 тис. Їдальня інституту утримувалася трестом їдалень та ресторанів. Стан гуртожитків був критичним. На 1950 р. проблема гуртожитку посилилася. На 700 студентів, які потребували житла, студентський гуртожиток міг забезпечити його тільки 265 особам. При інституті до 1949 р. діяло підсобне господарство (52 га землі), а згодом ботанічний сад площею 3 га.

Ключові слова: Львівський державний педагогічний інститут; Львівський державний учительський інститут; студентство; освіта; побут; повсякдення.

Mykola HALIV

PhD hab. (Education), Professor, Department of Ukraine's History, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (halivm@yahoo.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7068-3124>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/F-3855-2018>

Oleksandra SVIONTYK

PhD (Education), Associate Professor, General Pedagogy and Preschool Education Department, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (lesyadudnyk@dspu.edu.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0945-3538>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/AFS-4791-2022>

Myroslav YUSHCHYSHYN

Master of History, Student, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (myroslav.yushchychyn@gmail.com)

To cite this article: Haliv, M., Sviontyk, O., & Yushchyshyn, M. (2022). Studenty pedahohichnoho ta uchytelskoho instytutiv u Lvovi (1944–1953 rr.): chyselnist, umovy navchannia i pobutu [Students of pedagogical and teaching institutes in Lviv (1944–1953): number, conditions of study and everyday life]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 10/52*, 145–163. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.10/52.257899> [in Ukrainian].

STUDENTS OF PEDAGOGICAL AND TEACHING INSTITUTES IN LVIV (1944–1953): NUMBER, CONDITIONS OF STUDY AND EVERYDAY LIFE

Summary. *The purpose of the study is to determine the number and everyday living and learning conditions of students of the Lviv State Pedagogical Institute and Lviv State Teachers' Institute in 1944–1953. The research methodology is based on the principles of science, historicism, systematic approach, author's objectivity as well as the use of general scientific methods (induction and deduction, analysis and syn-*

thesis) and special historical methods (historical-systemic, historical-genetic, historical-typological). The scientific novelty is that for the first time the analysis of material conditions of study and life of students of pedagogical and teacher's institutes of Lviv in the first postwar decade (1944–1953) was carried out. Conclusions. As a result of the study, it was found that the contingents of students of LSPI and LSTI during the study period gradually increased. In 1944, only 220 people were admitted, and only 181 people came to study. First-year students were not sufficiently prepared, but at the end of the school year, 12 LDPI students were excellent students. Number of students in LSPI for 1946–1947 academic year reached 443 people. Discipline of students was low: many students postponed assignments and exam preparation at the end of the semester, class attendance did not exceed 90%. Every year, a number of students were arrested by state security agencies for "Ukrainian nationalism". Recruitment plan for 1950–1951 academic year was performed entirely with a large competition at the faculties of history and biology. During this academic year, 132 students joined the Komsomol, 118 of them are natives of the Western Ukraine. The educational building of LSPI and LSTI had 138 rooms. Initially, it even housed a dormitory. Due to the increase in the number of students, the institute building built in 1948–1949 was too small. It did not have lecture halls that could accommodate more than 50 people. The library of the institute was rebuilt after the war: in 1947 it numbered about 40 thousand volumes, in 1951 – 71.5 thousand. The canteen of the institute was maintained by the trust of canteens and restaurants. The condition of the dormitories was critical. By 1950, the problem of the dormitory had intensified. For the 700 students in need of housing, the students dormitory could provide it to only 265 people. Until 1949, the institute had a subsidiary farm (52 hectares of land), and later a botanical garden with an area of 3 hectares.

Key words: *Lviv State Pedagogical Institute; Lviv State Teachers' Institute; students; education; life; everyday life.*

Постановка проблеми. Дослідження повсякденного життя населення західних областей України у перші післявоєнні роки (1944–1953) передбачає здійснення аналізу щоденних практик представників різних соціальних прошарків і груп. Однією з нечисленних, але суспільно активних соціальних груп населення завжди було студентство. Останнє завжди мало «інституційну прописку», оскільки представляло певний заклад вищої освіти. Вважаємо необхідним дослідити умови повсякденного життя студентів двох львівських державних педагогічних вишів – педагогічного та учитель-

ського інститутів, які одночасно відновили діяльність після звільнення Львова від німецької окупації, розміщувалися в одному приміщенні і керувалися спільною адміністрацією.

Аналіз останніх публікацій. Повсякдення життя студентства України було об'єктом дослідження багатьох українських вчених. Серед них згадаємо праці А. Бадера (Бадер, 2012), Н. Власової (2011), О. Кропивко (Кропивко, 2016), О. Комарніцького (Комарніцький, 2017), О. Рябченко (Рябченко, 2012), О. Сергійчук (2002), К. Трибулькевич (2016), Н. Хоменко (Хоменко, 2008). Різні аспекти повсякденних умов життя студентів західних областей України у перші повоєнні роки досліджували Р. Генега (Генега, 2007), Т. Марусик (Марусик, 1999), О. Свйонтик та М. Галів (Свйонтик & Галів, 2021), В. Льницький, Н. Кантор і Т. Батюк (Льницький, Кантор, & Батюк, 2021) та ін. Освітній процес і повсякдення професійної діяльності науково-педагогічних працівників львівських педагогічних вишів висвітлено у статтях М. Галіва, О. Свйонтик та М. Ющишина (Галів, Свйонтик, & Ющишин, 2021a, 2021b). Тож назріла необхідність спеціальної студії, присвяченої повсякденному життю студентів зазначених закладів вищої освіти Львова.

Мета дослідження – з'ясувати чисельність та матеріальні умови життя і навчання студентів Львівського державного педагогічного інституту (далі – ЛДПІ) та Львівського державного учительського інституту (далі – ЛДУІ) у 1944–1953 рр.

Виклад основного матеріалу. Відновлюючи у жовтні 1944 р. діяльність педагогічного та учительського інститутів, їхня спільна адміністрація планувала прийняти на усі курси 700 студентів. Проте цього не вдалося досягнути з огляду низку причин: пізніє відкриття роботи інститутів, транспортні труднощі в умовах Другої світової війни, недостатня кількість вступників з відповідним рівнем знань, загибель під час війни частини студентів, відсутність прагнень у місцевих українців вступати до радянських вишів. Було прийнято 220 осіб, а на навчання, яке розпочалося 1 жовтня 1944 р., з'явився лише 181 студент (ДАЛО, ф. Р-7, оп. 1, спр. 31, арк. 1).

Однак упродовж 1944–1945 н. р. у ЛДПІ відбулося поступове зменшення кількості студентів: на кінець першого семестру їх залишилося 173, а на кінець другого – 151. Причини полягали у тому, що частина студентів-поляків під час репатріації виїхали до Польщі, інша – змінили місце проживання у зв'язку з переїздом родин. Крім

того, чотири студенти покинули навчання через проблеми зі здоров'ям, одна студентка померла, а деяких здобувачів освіти затримали радянські органи держбезпеки (ДАЛО, ф. Р-7, оп. 1, спр. 31, арк. 3зв).

Студенти перших курсів не були достатньо підготовленими для навчання в ЛДПІ. Перерва у навчанні під час німецької окупації негативно позначилась на якості знань як вступників, так і студентів старших курсів. Наприклад, студенти I курсу українського відділення мовно-літературного факультету Яцків, Слоцька, Павлішак, Гаврилишин «дуже слабо» знали елементи української граматики та орфографії. Студентами російського відділення також мали труднощі зі знанням граматики російської мови. Недостатній рівень знань іноземних мов виявляли студенти старших курсів. Для прикладу, на III курсі мовно-літературного факультету лише одна студентка могла працювати з навчальним матеріалом із іноземної мови, решта працювали з матеріалом цієї дисципліни за II курс. Деякі студенти не вміли опрацьовувати книги, не слухали і не фіксували лекції, ще частина не розуміли широковживаних іноземних слів, як наприклад «маніфест», «агресія», «антагоністичний», «анімізм». У звіті дирекції інституту йшлося про те, що у немало студентів «низький загальний розвиток», вони мало читали наукову і науково-популярну літературу, були незнайомі з творами видатних західно-європейських, російських та українських письменників. З іншого боку, високий загальний розвиток, уміння працювати самостійно, студіювати не лише основну, але й додаткову літературу виявляли студенти Яковлева, Соколова, Черниш, Шеремета, Ваврик, Кияниченко, Омельчук, Пташек та ін. (ДАЛО, ф. Р-7, оп. 1, спр. 31, арк. 3зв–4).

Значна частина студентів, особливо перших курсів, вступили до інституту, не маючи достатніх навичок з організації самостійної праці. Тому у всіх групах викладачі ознайомили з планами та програмами роботи своїх дисциплін, вказували основну і додаткову літературу, на перших лекціях давали поради щодо конспектування та самостійної роботи з літературою. У березні 1945 р. навіть відбулася студентська конференція з питань самостійної роботи (ДАЛО, ф. Р-7, оп. 1, спр. 31, арк. 5–6).

У 1944–1945 н. р. колектив ЛДПІ провів значну роботу з відновлення будинку інституту і, зокрема, щодо проведення газового опалення, і саме студенти здійснювали земляні роботи для прокла-

дання труб. Під час снігопадів дирекція інституту вісім разів відряджала студентів на роботу з розчистки залізниці та аеродрому. Вони також брали участь у рейді із перевіркою законності видачі хлібних карток, 30 працювали у двох медичних установах, прибираючи будинки та двори лікарень. Спільними зусиллями викладачів та студентів ЛДПІ було впорядковано частину Стрийського парку у Львові. В інституті на 1944–1945 н. р. діяли й деякі спортивні секції: гімнастична – 17 осіб, легкоатлетична – 29, плавання – 15, спортивної гри – 15, лижна – 13 (ДАЛО, ф. Р-7, оп. 1, спр. 31, арк. 12–13).

Навчальна успішність студентів залишала бажати кращого. У липні 1945 р. 10 здобувачів освіти ЛДПІ (11,9 %) не склали екзаменів, в учительському інституті таких було аж 20 осіб (31 %). Особливо незадовільні результати з основ марксизму-ленінізму показали місцеві першокурсники, які до 1944 р. навчалися в українських гімназіях (ДАЛО, ф. Р-7, оп. 1, спр. 31, арк. 13–13зв). У 1944–1945 н. р. 12 студентів ЛДПІ були повними відмінниками, з них Омельчук та Черниш отримували «сталінські стипендії». В учительському інституті налічувалося шість відмінників. Лише на фізико-математичному факультеті ЛДПІ не було відмінників, а найкращою студенткою вважалася З. Козлова, котра мала, крім відмінних, добрі оцінки (ДАЛО, ф. Р-7, оп. 1, спр. 31, арк. 14–14зв).

У наступні роки кількість здобувачів освіти в обох вишах зростала. Так, у 1946–1947 н. р. чисельність студентів ЛДПІ сягнула 443 осіб. Зокрема, на філологічному факультеті навчалися 158 осіб (з них 76 на українському відділенні і 82 – на російському), на фізико-математичному – 78, на історичному – 115. В ЛДУІ на 15 вересня 1946 р. контингент студентів складав 237 осіб, а саме: на філологічному факультеті – 109 (українське відділення – 68, російське – 41), на фізико-математичному – 41, на історичному – 51, на природничо-географічному – 36. Разом у двох вишах, які резидували в одному будинку і керувалися однією адміністрацією, здобували освіту 680 осіб. Зменшення кількості студентів упродовж навчального року було незначним. Наприкінці навчального року з ЛДПІ вибули дев'ять осіб, з ЛДУІ – 27. Серед навчального року контингент студентів змінювався, оскільки відбувалося переведення з інших вишів, спостерігався відтік студентів з «вечірнього інституту». Всього з ЛДПІ за рік було відраховано 97 осіб. Більшість з них покинули навчання навесні і під час весняних екзаменів. При-

чини цього явища такі: переїзд поляків, чехів та словаків на батьківщину – 32 особи; заарештовано – 9; виїхали з чоловіками і сім'ями військових – 13; відраховано за академічну неуспішність – 26, інші причини – 12. Останніх викликали батьки на проведення весняних сільськогосподарських робіт, майже всі переїхали у східні області України, звідки не повернулися до Львова (ДАЛО, ф. Р-7, оп. 1, спр. 40, арк. 4–3).

Дисципліна студентів у I півріччі 1946–1947 н. р. була невисокою: багато студентів відкладали виконання завдань і підготовку до екзаменів на кінець семестру, відвідуваність занять не перевищувала 90 % загальної кількості здобувачів освіти. У II півріччі навчального року дещо поліпшилася відвідуваність занять студентами, сягнувши 92 % (ДАЛО, ф. Р-7, оп. 1, спр. 40, арк. 13зв).

Студенти під час навчального року організували різні культурно-виховні заходи: шість вечорів художньої творчості, 10 вечорів, присвячених різним ювілейним датам, концерт республіканської капели «Трембіта», вечір майстра художнього слова С. Бондаренка, концерт бандуристів Харківської філармонії, вечори зустрічей з письменниками Харкова і Львова, зустріч із публіцистом Я. Галаном, який зробив доповідь про всеслов'янський конгрес у Белграді, і вечір-диспут про книгу О. Фадеєва «Молода гвардія» (ДАЛО, ф. Р-7, оп. 1, спр. 40, арк. 13).

Загальна кількість студентів ЛДПІ, які здавали екзамени у 1946–1947 н. р. становила 422 особи, з них 375 успішно їх склали. Заборгованість із однієї дисципліни мали 34 студенти, з двох – 13, з трьох і більше дисциплін – 11. На повторний курс залишили 15 осіб, відраховали сім. У ЛДУІ складали екзамени 203 студенти, склали – 163. Не склали іспит з однієї дисципліни – 13 студентів, з двох – 10, із трьох і більше дисциплін – 17, залишено на наступний рік семеро, виключено – 11. Успішність студентів з основ марксизму-ленінізму була не однаковою на різних курсах. Наприклад, найбільш високою вона була на всіх курсах історичного факультету (ДАЛО, ф. Р-7, оп. 1, спр. 40, арк. 13зв–14).

У цей час в ЛДПІ працювали наукові студентські гуртки: хімічний (18 студентів), зоологічний (36 студентів), ботанічний (28 студентів), української мови (17 студентів), російської літератури (20 студентів), історії (21 студентів), математики (31 студентів), фізики (32 студентів), української літератури (10 студентів), підвищений

семінар по педагогіці (26 студентів), методичний гурток кафедри російської мови (12 студентів). Окремі гуртки ставили вузькоспеціалізовані завдання, наприклад, гурток української літератури займався складанням рецензій і критикою новинок радянських письменників. Науково-методичний гурток кафедри російської мови поставив головним завданням обговорення доповідей з методики викладання мови у середній школі. На гуртку із фізики були вислухані доповіді про останні новини у галузі фізики (ДАЛЮ, ф. Р-7, оп. 1, спр. 40, арк. 9зв–10). Однак такі гуртки виконували й ідеологічні функції. Для прикладу, гурток літератури посилював ідеологічну істерію навколо статей у «Правді» щодо ідеологічних переkrучень у літературі (Смаль, 1951, с. 4; Лук'яненко, 2019, с. 357).

На початку 1948–1949 н. р. при вступі до ЛДПІ на всіх факультетах відбувалися конкурсні вступні іспити, однак на фізико-математичний факультет були прийняті всі, хто отримав за вступний іспит оцінку «посередньо». Низькою виявилася орфографічна грамотність абітурієнтів. Так, із 740 вступників, які письмово склали перший іспит з російської мови, 240 отримали незадовільні оцінки і не були допущені до наступних іспитів. На початок 1948–1949 н. р. на денній формі навчання («денному відділенні») ЛДПІ здобували освіту 563 особи. Під час навчання додалось ще дев'ять студентів. Проте на кінець навчального року їх залишилося 537, позаяк 35 (6 % від загальної кількості) були відраховані. Такий великий «відсів» зумовлювався низьким рівнем підготовки першокурсників фізико-математичного факультету, переведенням восьми студентів в інші виші. Також деякі студенти були заарештовані органами держбезпеки за звинуваченням в «українському-німецькому націоналізмі» (9 осіб). Матеріальна незабезпеченість студентів І курсу, які через посередні оцінки не мали стипендії, також змусили деяких із них покинути навчання. З вечірнього відділення ЛДПІ відраховували 10 % здобувачів освіти (це переважно дружини і доньки військовослужбовців, які виїжджали зі Львова) (ДАЛЮ, ф. Р-7, оп. 1, спр. 51, арк. 3). Проблема полягала і в тому, що майже 700 студентів інституту були вихідцями із сіл західних областей України, а тому потребували забезпечення гуртожитком, а виш міг надати житло тільки 260 особам (ДАЛЮ, ф. Р-7, оп. 1, спр. 51, арк. 3зв).

У червні 1949 р. ЛДПІ випустив 241 спеціаліста, недовиконавши план випуску на дві особи (бо одна захворіла, інша – померла).

З усіх випускників лише сім отримали скерування на роботу у школи Львова, але вакансій для них не було. Це дружини місцевих військових, яких не можна було відправити в інші місцевості і відірвати від сім'ї (ДАЛО, ф. Р-7, оп. 1, спр. 51, арк. 3–4).

Результати заліків та екзаменів у другому півріччі 1948–1949 н. р. виявилися кращими, ніж у першому півріччі. На мовно-літературному факультеті (українське відділення) 77 з 84 студентів склали екзамени. На російському відділенні цього ж факультету результати виявилися гіршими. Загалом на факультеті із 330 студентів тільки 302 склали екзамени, а 57 отримали оцінки «відмінно» і «добре» (31 %). Краща ситуація спостерігалася на історичному факультеті, де із 135 осіб оцінку «відмінно» і «добре» отримали 66 студентів, що становило майже 50 %. На фізико-математичному факультеті із 200 студентів усі екзамени склали 175, а позитивні оцінки отримали 75 осіб. На природничому факультеті зі 108 осіб здали екзамени 105, оцінки «відмінно» та «добре» отримав 51 студент. Загалом в оцінки «відмінно» і «добре» отримали 40 % студентів, що вважалося доволі низьким показником. Найбільше оцінок «відмінно» припало на студентів, які були членами комсомолу (ДАЛО, ф. Р-7, оп. 1, спр. 51, арк. 8–9).

За 1948–1949 н. р. на різних курсах і факультетах ЛДПІ радянські органи держбезпеки заарештували 15 студентів за обвинуваченнями в «українсько-німецькому націоналізмі» (ДАЛО, ф. Р-7, оп. 1, спр. 51, арк. 7). Відзначимо, що ще в серпні 1947 р. секретар Львівського обкому КП(б)У закликав перевіряти навіть вступників до вишів Львова, бо виявилось, зокрема, що вступити до ЛДПІ хотів Г. Хархаліс – член молодіжної оунівської організації (Сливка та ін., 1995, с. 441). На листопад 1949 р. на обліку радянських спецорганів перебували 15 студентів, а компрометуючі матеріали щодо причетності до ОУН були на 48 студентів педагогічного та учительського інститутів Львова. Тоді ж заарештували одного студента ЛДПІ (Сливка та ін., 1995, с. 626, 628).

План набору студентів до ЛДПІ на 1950–1951 н. р. був виконаний повністю, із великим конкурсом на історичному та біологічному факультетах, і практично без конкурсу на фізико-математичному факультеті. Важко проходив набір на відділення англійської мови і відділення французької мови ЛДУІ. Це пов'язано з тим, що у сільських школах західних областей України англійська та фран-

пузька мови майже не викладалися. На денну форму навчання в ЛДПІ вступили 240 студентів, вечірню – 118, в ЛДУІ – 118. Контингент студентів в ЛДПІ складав 691 особу денної форми навчання, 138 – вечірньої, в ЛДУІ – 247. Впродовж року було відраховано 66 осіб: з ЛДПІ – 23 особи денної форми навчання, 24 – вечірньої, з ЛДУІ – 19. Найбільше відраховано через непояву на сесію, неуспішність і переведення в інші заклади освіти (ДАЛЮ, ф. Р-7, оп. 1, спр. 65, арк. 7–8). Відзначимо, що серед відрахованих у 1950 р. був і студент ЛДПІ Богдан Сташинський, якого завербували органи МДБ. Він виконував завдання спецслужб і згодом став відомим як убивця Лева Ребета і Степана Бандери (Галів, 2017, с. 270–277). Загалом із обох інститутів улітку 1949 р. випущено 313 спеціалістів. Всі випускники були направлені для роботи у сільські школи західних областей України (ДАЛЮ, ф. Р-7, оп. 1, спр. 65, арк. 9–10). За 1950–1951 н. р. 132 студенти ЛДПІ та ЛДУІ вступили до комсомолу, з них 118 – уродженці Західної України. На 1951 р. комсомольська організація обох інститутів нараховувала 787 осіб, з них 576 осіб місцевого населення. У IV-й (українській) академічній групі протягом трьох років був тільки один член комсомолу, а студенти цієї групи «не вели політичного життя». Проте через активну пропаганду, здійснену завідувачем кафедри педагогіки Олександром Дзевеверіним, до комсомолу вступили 16 студентів цієї групи (ДАЛЮ, ф. Р-7, оп. 1, спр. 65, арк. 30–31).

Відзначимо, що студенти ЛДПІ денної форми навчання, у тому числі і комсомольці, через наплив студентів-заочників, пропонувала переглянути студентський контингент заочних відділів. Студенти денної форми здобуття освіти рекомендували заочникам вибрати виші, розташовані територіально ближче до місця роботи, аби молодь могла швидше доїздити до місця навчання і не пропускати сесії (Лук'яненко, 2019, с. 120).

План набору студентів на 1953–1954 н. р. до ЛДПІ складав 300 осіб, до ЛДУІ – 60. Його було виконано повністю при значному конкурсі на історичний і український відділи історично-філологічного факультету. Незначний конкурс був на фізико-математичному факультеті, де план набору складав 150 осіб. На 1 вересня 1953 р. кількість студентів в обох інститутах становила 1173 особи. Наприкінці навчального року «відсів» студентів складав 17 осіб. Із них 16 припало на ЛДПІ, 1 – на ЛДУІ. За навчальний рік випущено 347

педагогів для середньої школи, із них з педінституту – 212 осіб, з учительського інституту – 135 осіб. Переважно випускники були направлені на роботу у сільські школи Львівської, Дрогобицької, Станіславської, Рівненської, Закарпатської областей. Одинадцять випускників виявили бажання працювати за межами України. В аспірантуру рекомендували п'ять осіб, на роботу асистентами у вишах – дві особи (ДАЛО, ф. Р-7, оп. 1, спр. 109, арк. 8–9).

Характеризуючи повсякденні умови навчання і проживання студентів ЛДПІ, відзначимо, що на 1 жовтня 1944 р. вдалося впорядкувати аудиторії та частково обладнати кабінети, лабораторії, бібліотеку і спортивний зал. Навчальний корпус інституту (вул. Дверницького, 15) мав 3,5 поверхи, 138 кімнат, що дало можливість розмістити в частині приміщень студентський гуртожиток на 75 осіб, оскільки на той час два гуртожитки на 800 місць міська влада Львова не звільнила від військових до початку навчального року. Навчальні приміщення інституту мали електричне освітлення та газове опалення, проведене у листопаді 1944 р. Крім газопроводу, довелось відремонтувати дах, пошкоджений унаслідок артилерійського обстрілу. Не було нестачі у столах, але відчувався брак стільців для всіх кімнат, тому часто доводилося переносити їх із аудиторій до кабінетів і назад. Крім аудиторних кімнат, інститут у 1944–1945 н. р. мав: бібліотеку, яка займала дві кімнати, читальний зал на 40 місць, 10 кабінетів, 4 лабораторії (фізики, хімії, зоології, ботаніки), столярну майстерню на 15 осіб, слюсарну майстерню на 6 осіб, спортивний зал, зал для зборів на 150 осіб (ДАЛО, ф. Р-7, оп. 1, спр. 31, арк. 2).

Бібліотека інституту, яка до початку війни налічувала більше 100 тис. книжок, була знищена в часі окупації. Тому її комплектували заново. За програмою «централізованого поповнення» книжок надійшло дуже мало. Упродовж 1944–1945 н. р. не було задоволено навіть мінімальних вимог інституту. На кінець навчального року вдалося довести кількість книжок до 9 тис. томів. Розпорядження Наркомату освіти УРСР про передачу Київським педінститутом 3 тис. книжок для ЛДПІ так і не було виконано (ДАЛО, ф. Р-7, оп. 1, спр. 31, арк. 9).

У 1944–1945 н. р. працювало 10 кабінетів: основ марксизму-ленінізму, педагогіки, історії, української мови та літератури, російської мови та літератури, фізики, математики, зоології, ботаніки,

хімії, військово-фізкультурний; та 4 лабораторії – хімії, ботаніки, зоології, фізики. Кабінети та лабораторії були недостатньо обладнані. Фізичний кабінет у 1945 р. мав лише 52 % обладнання, яке було у нього до 1941 р., його вартість складала 25000 крб. В усіх відділах бракувало багатьох основних приладів, наприклад, не було аналітичних терезів, приладів для вимірювання змінного струму, барометрів, великого індуктора, апаратів для фізичної оптики, навіть елементарного радіотехнічного обладнання. Обладнання кабінету не досягало рівня добре обладнаного кабінету середньої школи. Незадовільним був і стан спортивного залу: його обладнання і розміри не відповідали вимогам щодо підготовки майбутніх викладачів фізкультури в середній школі. У залі було таке обладнання: турник, бруси, козел для стрибків, два гімнастичні мостики, чотири шведські ослони, шведська стінка на чотири секції. Низька стеля залу не давала змогу розмістити частину устаткування та виконувати певні визначені програмою вправи. Не було душових кімнат. Найбільш обладнаним був кабінет основ марксизму-ленінізму, який мав навіть невелику бібліотеку і був повністю забезпечений меблями (ДАЛО, ф. Р-7, оп. 1, спр. 31, арк. 10–11).

У зв'язку зі збільшенням контингенту студентів, будівля ЛДПІ вже на 1948–1949 н. р. виявилася замалою. У ній не було лекційних аудиторій, де б можна було помістити понад 50 осіб. У корпусі розміщувалося лише вісім аудиторій, у яких можна було розмістити разом дві академічні групи. Лекції проводили для груп окремо, тому інститут працював у дві зміни, «що негативно позначається на проведенні позаунавчальних заходів». Кабінет фізики і хімічна лабораторії були недостатньо забезпечені потрібним обладнанням. У фізичному кабінеті одночасно могло працювати тільки дві підгрупи по 12 осіб. Бібліотека інституту налічувала приблизно 40 тис. томів. Фонди навчальної літератури не задовольняли вимоги викладання історії та літератури. Читальний зал бібліотеки вмщував 25 осіб (ДАЛО, ф. Р-7, оп. 1, спр. 51, арк. 1зв). Під час сесії заочного відділу, на яку прибували 1200 студентів-заочників, бібліотека і кабінети інституту не могли помістити усіх, хто бажав навчатися (ДАЛО, ф. Р-7, оп. 1, спр. 51, арк. 6зв). У 1952 р. на книгозбірню виділили чотири великих кімнати, де зміг розміститися читальний зал на 56 місць із новими столами та вітринами для книг. Але вхід на абонемент був тільки через прохідний читальний зал. Шум від постійного руху не

давав читачам змогу сконцентруватися (Лук'яненко, 2019, с. 217). На 1950–1951 рр. ЛДП залишався недостатньо забезпечений меблями. Частина меблів, яка не відповідала гігієнічним вимогам, потребувала заміни (ДАЛО, ф. Р-7, оп. 1, спр. 65, арк. 3–3зв).

Стан гуртожитків у 1944–1945 рр. був критичним. Львівська міська рада, незважаючи на всі постанови і вимоги обкому компартії, не звільнила гуртожитки інституту, які зайняла військова частина (ДАЛО, ф. Р-7, оп. 1, спр. 31, арк. 16–17). У наступному році один із них все ж повернули закладу освіти. Однак бракувало меблів. На 1946–1947 н. р. вдалося забезпечити студентів, які мешкали у гуртожитку, ліжками, але зміна білизна була одна (лише інваліди війни отримували дві). На той час у приміщенні гуртожитку працювала перукарня, проте не було пральні (ДАЛО, ф. Р-7, оп. 1, спр. 40, арк. 17–18). З 1 березня 1947 р. і до настання теплих днів почалися перебої з обігріванням гуртожитку, оскільки виконком Львівської міськради не додав інституту із запланованого 35 тонн вугілля (ДАЛО, ф. Р-7, оп. 1, спр. 40, арк. 4).

З огляду на збільшення кількості студентів денної форми навчання наприкінці 1940-х рр. площі гуртожитку виявилася недостатніми. На 700 студентів, які потребували житла, студентський гуртожиток міг забезпечити його тільки 265 особам. Гуртожиток загалом відповідав санітарним нормам, достатньо обігрівався, проте не вистачало гардеробів. За рішенням Львівського обкому КП(б)У виконком Львівської міської ради виділив під гуртожиток ЛДП ще й будинок на вул. Конєва, 1, де могли проживати 100–120 студентів (ДАЛО, ф. Р-7, оп. 1, спр. 51, арк. 11зв).

На початку 1950-х рр. площа гуртожитків ЛДП становила 1154 м², у них проживали 350 студентів. Забезпечення студентів житлом й надалі залишалося незадовільним, більше 500 особам не знайшлося місця у гуртожитку у 1953–1954 н. р. Кожного року частина першокурсників покидали інститут через відсутність місць у гуртожитку (ДАЛО, ф. Р-7, оп. 1, спр. 65, арк. 2).

Відзначимо, що ЛДП користувався підсобним господарством, яке у 1944–1945 н. р. складало 52 га землі і четверо коней. Діяльність підсобного господарства орієнтувалася на вирощування двох культур – картоплі і вівса. Їдальня в інституті утримувалася трестом їдалень та ресторанів. Харчування здійснювалось тричі на день – обід давався трестом, а сніданок та вечерю організовував ін-

ститут (ДАЛО, ф. Р-7, оп. 1, спр. 31, арк. 18–18зв). У 1946 р. начебто через посуху підсобне господарство ЛДПІ не дало запланованого врожаю, але все ж виш отримав 22,5 тони картоплі і декілька тонн інших овочів. Усі овочі були додані до продуктів треста їдалень і до березня 1947 р. студенти отримували дворазове, а згодом триразове щоденне харчування в їдальні інституту. З березня 1947 р. їдальня утримувалась винятково за рахунок тресту їдалень і харчування стало гіршим (ДАЛО, ф. Р-7, оп. 1, спр. 40, арк. 17).

Підсобне господарство ЛДПІ на початку 1949 р. ліквідували, а його територію передали до відновленого колгоспу, який займав ці землі до німецько-радянської війни. На той час їдальня ЛДПІ вважалася однією із кращих «вузівських» їдалень у Львові, у ній щоденно харчували приблизно 300 осіб. Згідно зі звітами, на обід готували 9–12 страв за цінами «їдалень третього розряду» (ДАЛО, ф. Р-7, оп. 1, спр. 51, арк. 11–11зв). Проте звіти за 1953–1954 н. р. стверджують, що вибір страв, попри доступні ціни, залишався невеликим. Студенти відвідували їдальню тільки один раз на день, оскільки готували їжу у гуртожитку, а більшість привозили продукти з дому (ДАЛО, ф. Р-7, оп. 1, спр. 65, арк. 42).

Замість підсобного господарства ЛДПІ отримав ботанічний сад площею 3 га. Упродовж 1950–1951 н. р. студенти посадили у ньому 76 видів дерев і кущів (ДАЛО, ф. Р-7, оп. 1, спр. 65, арк. 27–28). При ботанічному саду інституту було організовано навчально-випробувальну ділянку з відділами: овочевим, фруктовому саду, парниками. На цій ділянці студенти здобували навички організації роботи шкільних дослідів з ботаніки (ДАЛО, ф. Р-7, оп. 1, спр. 109, арк. 12–13).

Висновки. Отже, контингенти студентів ЛДПІ і ЛДУІ впродовж досліджуваного періоду поступово зростали. У 1944 р. прийнято 220 осіб, однак на навчання з'явилася лише 181 особа. Студенти перших курсів не були достатньо підготовлені, але на кінець навчального року 12 студентів ЛДПІ були повними відмінниками. Кількість студентів у ЛДПІ на 1946–1947 н. р. сягнула 443 особи. Дисципліна була невисокою: багато студентів відкладали виконання завдань і підготовку до екзаменів на кінець семестру, відвідуваність занять не перевищувала 90 %. Щороку певну кількість студентів заарештовували органи держбезпеки за «український націоналізм». План набору студентів на 1950–1951 н. р. був виконаний повністю

із великим конкурсом на історичному та біологічному факультетах. За цей навчальний рік 132 студенти вступили до комсомолу, з них 118 – уродженці Західної України. Навчальний корпус ЛДПІ та ЛДУІ мав 138 кімнат. Початково у ньому містився навіть гуртожиток. У зв'язку зі збільшенням контингенту студентів, будівля вже на 1948–1949 н. р. виявилася замалою. У ній не було лекційних аудиторій, де можна було б помістити понад 50 осіб. Бібліотеку інституту після війни комплектували заново: на 1947 р. вона налічувала близько 40 тис. томів, на 1951 р. – 71,5 тис. Їдальня інституту утримувалася трестом ідалень та ресторанів. Стан гуртожитків був критичним. На 1950 р. проблема гуртожитку посилилася. На 700 студентів, які потребували житла, студентський гуртожиток міг забезпечити його тільки 265 особам. При інституті до 1949 р. діяло підсобне господарство (52 га землі), а згодом ботанічний сад площею 3 га.

Джерела та література

- Бадер, А.В.** (2012). Громадсько-політична діяльність як елемент повсякденного життя студентської молоді УРСР у середині 1950-х – середині 1980-х рр. (на матеріалах Донбасу). *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*, 18 (253), 164–171.
- Власова, Н.М.** (2011). Дозвілля студентів України в 1953–1964 рр. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди*, 41, 146–150.
- Галів, М.** (2017). Документи зі студентського життя Богдана Сташинського (1948–1951 рр.). *Східноєвропейський історичний вісник*, Спецвипуск II, 270–277.
- Галів, М., Свійонтик, О., & Ющишин, М.** (2021a). Освітній процес у Львівському державному педагогічному інституті (1944–1953): організаційні та змістові аспекти. *Молодь і ринок*, 10 (196), 11–18.
- Галів, М., Свійонтик, О., & Ющишин, М.** (2021b). Науково-педагогічні кадри Львівського державного педагогічного інституту у перші повоєнні роки (1944–1953): повсякдення професійної діяльності. *Молодь і ринок*, 11–12 (197–198), 12–20.
- Генега, Р.Я.** (2007). *Студентство міста Львова в українському національному русі (1944–1953)*. (Дис. ... канд. іст. наук). Львів.
- ДАЛО – Державний архів Львівської області.
- Льницький, В., Кантор, Н., & Батюк, Т.** (2020). Повсякденне життя у Дрогобицькому учительському інституті: новий документ до історії (1946–1949). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць*

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія, 6/48, 342–364.

- Комарніцький, О.Б.** (2017). *Студенти-педагоги у модернізації вищої освіти радянської України у 1920–1930-х рр.* Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута».
- Кропивко, О.** (2016). Повсякденне життя київського студентства у 1960–1970-х рр.: соціально-побутові аспекти. *Київські історичні студії*, 1, 141–145.
- Лук'яненко, О.** (2019). *«Найближчі друзі партії»: колективи педагогічних вишів України в образах щодення 1920-х – першої половини 1960-х років.* Полтава: Видавництво «Сімон».
- Марусик, Т.В.** (1999). Студентство Буковини під тиском сталінських репресій (1945–1950-ті роки). *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*, 1/2 (10/11), 457–468.
- Рябченко, О.** (2012). *Студенти радянської України 1920–1930-х років: практики повсякденності та конфлікти ідентифікації.* Харків: ХНАМГ.
- Свійонтик, О., & Галів, М.** (2021). Документ з історії повсякденного життя Чернівецького державного учительського інституту (1948 р.): археографічний аналіз. *Молодь і ринок*, 2 (188), 16–21.
- Сергійчук, О.М.** (2002). *Вища школа України в умовах лібералізації суспільного життя 1953–1964 рр.* (Автореф. дис. ... канд. іст. наук). Переяслав-Хмельницький.
- Сливка, Ю.Ю. та ін.** (Ред.). (1995). *Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали. Т. I: 1939–1953.* Київ: Наукова думка.
- Смаль, В.** (1951, 15 грудня). Студентське наукове товариство. *Радянська освіта*, 50, с. 4.
- Трибулькевич, К.Г.** (2016). *Розвиток студентського самоврядування у вищих навчальних закладах України (1917–2010 рр.).* Одеса: Купрієнко С.В.
- Хоменко, Н.М.** (2008). *Повсякденне життя студентської молоді України (1950–1960-ті рр.).* (Автореф. дис. ... канд. іст. наук). Київ.

References

- Bader, A.V.** (2012). Hromadsko-politychna diialnist yak element povsiakdennoho zhyttia studentskoi molodi URSSR u seredyni 1950-kh – seredyni 1980-kh rr. (na materialakh Donbasu) [Socio-political activity as an element of everyday life of student youth of the USSR in the mid-1950s – mid-1980s (based on Donbass)]. *Visnyk LNU imeni Tarasa Shevchenka – Bulletin of Taras Shevchenko Luhansk National University*, 18 (253), 164–171 [in Ukrainian].

- Vlasova, N.M.** (2011). Dozvillia studentiv Ukrainy v 1953–1964 rr. [Leisure of students of Ukraine in 1953–1964]. *Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H.S. Skovorody – Collection of scientific works of the Hryhoriy Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University*, 41, 146–150 [in Ukrainian].
- Haliv, M.** (2017). Dokumenty zi studentskoho zhyttia Bohdana Stashynskoho (1948–1951 rr.) [Documents from the student life of Bohdan Stashynsky (1948–1951)]. *Skhidnoievropeyskyi istorychnyi visnyk – Eastern European Historical Bulletin*, Special issue II, 270–277 [in Ukrainian].
- Haliv, M., Sviontyk, O., & Yushchyshyn, M.** (2021a). Osvitnii protses u Lvivskomu derzhavnomu pedahohichnomu instytuti (1944–1953): orhanizatsiini ta zmistovi aspekty [Educational process at the Lviv State Pedagogical Institute (1944–1953): organizational and semantic aspects]. *Molod i rynek – Youth and market*, 10 (196), 11–18 [in Ukrainian].
- Haliv, M., Sviontyk, O., & Yushchyshyn, M.** (2021b). Naukovo-pedahohichni kadry Lvivskoho derzhavnoho pedahohichnoho instytutu u pershi povoienni roky (1944–1953): povsiakdennia profesiinoi diialnosti [Scientific and pedagogical staff of the Lviv State Pedagogical Institute in the first postwar years (1944–1953): everyday professional activity]. *Molod i rynek – Youth and market*, 11–12 (197–198), 12–20 [in Ukrainian].
- Heneha, R.Ya.** (2007). *Studentstvo mista Lvova v ukrainskomu natsionalnomu rusi (1944–1953) [Students of the city of Lviv in the Ukrainian national movement (1944–1953)]*. (Candidate's thesis). Lviv [in Ukrainian].
- DALO – Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti [State Archives of Lviv Region].
- Ilytskyi, V., Kantor, N., & Batiuk, T.** (2021). Povsiakdenne zhyttia u Drohobyskomu uchytelskomu instytuti: novyi dokument do istorii (1946–1949) [Everyday life at the Drohobych Teachers' Training Institute: a new document on history (1946–1949)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 6/48, 342–364 [in Ukrainian].
- Komarnitskyi, O.B.** (2017). *Studenty-pedahohy u modernizatsii vyshchoi osvity radianskoi Ukrainy u 1920–1930-kh rr. [Students-teachers in the modernization of higher education in Soviet Ukraine in the 1920s and 1930s]*. Kamianets-Podilskyi: TOV "Drukarnia "Ruta" [in Ukrainian]
- Kropyvko, O.** (2016). Povsiakdenne zhyttia kyivskoho studentstva u 1960–1970-kh rr.: sotsialno-pobutovi aspekty [Everyday life of Kyiv students in the 1960s – 1970s: social and everyday aspects]. *Kyivski istorychni studii – Kyiv historical studies*, 1, 141–145 [in Ukrainian].

- Lukianenko, O.** (2019). «*Naiblyzhchi druzi partii*»: kolektyvy pedahohichnykh vyshiv Ukrainy v obrazakh shchodennia 1920-kh – pershoi polovyny 1960-kh rokiv [“*The closest friends of the party*”: groups of pedagogical universities of Ukraine in the images of everyday life of the 1920s – first half of the 1960s]. Poltava: Vydavnytstvo "Simon" [in Ukrainian].
- Marusyk, T.V.** (1999). Studentstvo Bukovyny pid tyskom stalinskykh represii (1945–1950-ti roky) [Students of Bukovina under the pressure of Stalinist repressions (1945–1950s)]. *Z arkhiviv VUChK-HPU-NKVD-KHB – From the archives of VUChK-GPU-NKVD-KGB*, 1/2 (10/11), 457–468 [in Ukrainian].
- Riabchenko, O.** (2012). *Studenty radianskoi Ukrainy 1920–1930-kh rokiv: praktyky povsiakdennosti ta konflikty identyfikatsii* [Students of Soviet Ukraine in the 1920s and 1930s: practices of everyday life and conflicts of identification]. Kharkiv: KhNAMH [in Ukrainian].
- Sviontyk, O., & Haliv, M.** (2021). Dokument z istorii povsiakdennoho zhyttia Chernivetskoho derzhavnoho uchytelskoho instytutu (1948 r.): arkhеоhrafichnyi analiz [Document on the history of everyday life of the Chernivtsi State Teachers' Training Institute (1948): archeographic analysis]. *Molod i rynok – Youth and market*, 2 (188), 16–21 [in Ukrainian].
- Serhiichuk, O.M.** (2002). *Vyshcha shkola Ukrainy v umovakh liberalizatsii suspilnoho zhyttia 1953–1964 rr.* [Higher school of Ukraine in the conditions of liberalization of public life 1953–1964]. (Extended abstract of Candidate's thesis). Pereiaslav-Khmelnytskyi [in Ukrainian].
- Slyvka, Yu.Yu. et al.** (1995). *Kulturne zhyttia v Ukraini. Zakhidni zemli. Dokumenty i materialy. T. I: 1939–1953* [Cultural life in Ukraine. Western lands. Documents and materials. Vol. I: 1939–1953]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Smal, V.** (1951, December 15). Studentske naukove tovarystvo [Student Scientific Society]. *Radianska osvita – Soviet education*, 50, p. 4 [in Ukrainian].
- Trybulkevych, K.H.** (2016). *Rozvytok studentskoho samovriaduvannia u vyshchykh navchalnykh zakladakh Ukrainy (1917–2010 rr.)* [Development of student self-government in higher educational institutions of Ukraine (1917–2010)]. Odesa: Kupriienko S.V. [in Ukrainian].
- Khomenko, N.M.** (2008). *Povsiakdenne zhyttia studentskoi molodi Ukrainy (1950–1960-ti rr.)* [Everyday life of student youth of Ukraine (1950–1960s)]. (Extended abstract of Candidate's thesis). Kyiv [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 22.03.2022 р.
Стаття рекомендована до друку 01.04.2022 р.

УДК 37(091)(477.8)"1944/1953"

DOI: 10.24919/2312-2595.10/52.257925

Володимир СТАРЖЕЦЬ

кандидат історичних наук, учитель історії, Обарівський ліцей Городоцької сільської ради, вул. Ставківська, 40, с. Обарів, Рівненський р-н, Рівненська обл., Україна, індекс 35307 (starzhets92@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6807-0935>

Бібліографічний опис статті: Старжець, В. (2022). Заходи радянської влади щодо відновлення шкільної освіти в Західній Україні у післявоєнний період. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 10/52, 164–179. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.10/52.257925>.

ЗАХОДИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ ЩОДО ВІДНОВЛЕННЯ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ В ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ У ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД

Анотація. *Мета дослідження* – полягає в аналізі основних заходів та методів, які впроваджувала радянська влада для подолання післявоєнної розрухи в освітній сфері Західної України. *Визначити особливості реорганізації системи шкільної освіти, розв'язання матеріальних проблем та дефіциту педагогічних кадрів. Методологія дослідження* ґрунтується на принципах науковості, системності, історизму, верифікації. У ході дослідження використовувались проблемно-історичний, пошуковий методи, а також методи мікроісторії та локальної історії. **Наукова новизна статті** полягає у тому, що на основі широкого архівного матеріалу, радянської та сучасної історіографії здійснено комплексний аналіз політики радянської влади щодо подолання післявоєнної розрухи в освітній сфері. *Визначено ефективність цих заходів та їх вплив на подальший розвиток шкільної освіти в регіоні. Висновки.* У науковій статті на прикладах показано важке становище шкільної освіти західноукраїнського регіону у 1944–1953 рр. Обґрунтовано, що процес формування радянської освітньої системи в західних

© Володимир Старжець, 2022

областях УРСР післявоєнного періоду був складним та неоднозначним. Відновлення шкільної сфери ускладнювалося руйнацією внаслідок подій Другої світової війни, нестачею коштів, слабкою навчально-матеріальною базою, гострим дефіцитом педагогічних кадрів. На освітні процеси негативно впливали недовіра комуністичної влади до західноукраїнського населення та ідеологізація навчального-виховного процесу. Водночас, незважаючи на складне економічне становище західноукраїнських територій, розруху господарства, політичну конфронтацію, радянській владі вдалося у короткі терміни відновити освітню мережу, надати доступ більшості населення до навчання.

Ключові слова: освіта; шкільництво; вчителі; ідеологія; радянська влада; західні області УРСР, післявоєнний період.

Volodymyr STARZHETS

PhD (History), History teacher, Obariv Lyceum of Horodok Village Council, 40, Stavkivska Str., Obariv village, Rivne district, Rivne region, Ukraine, postal code 35307 (starzhets92@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6807-0935>

To cite this article: Starzhets, V. (2022). Zakhody radianskoï vldy shchodo vidnovlennia shkilnoi osvity v Zakhidnii Ukraini u pislivoienniï period [Measures of the Soviet authorities regarding the restoration of school education in the Western Ukraine in the postwar period]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia Istoriiã – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 10/52*, 164–179. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.10/52.257925> [in Ukrainian].

MEASURES OF THE SOVIET AUTHORITIES REGARDING THE RESTORATION OF SCHOOL EDUCATION IN THE WESTERN UKRAINE IN THE POSTWAR PERIOD

Summary. *The purpose of the study is to analyze the main measures and methods introduced by the Soviet government to overcome the postwar devastation in the educational sphere of the Western Ukraine. Identify the features of the reorganization of the school education system, the solution of material problems and shortage of teachers. The research methodology is based on the principles of scientificity, systematization,*

historicism, verification. The study used problem-historical, exploratory methods, methods of microhistory and local history. The scientific novelty of the article is that on the basis of extensive archival material, soviet and modern historiography, a comprehensive analysis of the policy of the Soviet government to overcome the postwar devastation in education. The effectiveness of these measures and their impact on the further development of school education in the region is determined. Conclusions. The scientific article shows the difficult situation of school education with examples of the western Ukrainian region in 1944–1953. It is substantiated that the process of formation of the Soviet educational system in the western regions of the USSR in the postwar period was complex. The restoration of the school sphere was complicated by the destruction caused by the events of the Second World War, lack of funds, weak training facilities, acute shortage of teachers. Educational processes were negatively affected by the communist government's distrust of the western Ukrainian population and ideologization of the educational process. At the same time, despite the difficult economic situation in the western Ukrainian territories, economic collapse, political confrontation, the Soviet government managed in a short time to restore the educational network, to provide access of the majority of the population to education.

Key words: *education; schooling; teachers; ideology; Soviet government; the western regions of USSR, postwar period.*

Постановка проблеми. Особливе місце в післявоєнних відбудовчих процесах відводилось західноукраїнському регіону, адже в «щасливій сім'ї народів» ці землі були порівняно недовго. Сталінський режим прагнув якнайшвидше здійснити соціалістичні перетворення (індустріалізацію, колективізацію, культурну революцію) та створити необхідні умови для остаточної інтеграції західноукраїнського регіону до складу СРСР. Далеко не остання роль у цих планах відводилась освіті, адже через шкільну мережу, професійно-виробничу та вищу школу суспільству насаджувалися потрібні комуністичній владі ідеали. Отже, відновлення системи шкільної освіти у регіоні було одним із пріоритетних завдань радянської влади.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Для написання статті цінними були праці, присвячені політиці радянської влади в освітній сфері західноукраїнського регіону (С. Сворак (1997), Н. Красножон (2007), Д. Сажін (Сажин, 2012)), однак недостатньо висвітленими є заходи місцевого керівництва щодо реорганізації шкільної

системи. Широко вивчаються сучасними українськими дослідниками різні аспекти післявоєнної відбудови господарства та культурної сфери (А. Жив'юк (2011), Е. Білоус (2011), В. Даниленко (2010) та ін.), хоча вони лише дотично торкаються освітньої проблематики. Для аналізу загального зрізу ситуації у регіоні цікавими є дослідження повоєнних освітніх процесів у працях Р. Попп (2020), Ю. Галабурди (2018) та ін.

Мета дослідження полягає в аналізі основних заходів та методів, які впроваджувала радянська влада для подолання післявоєнної розрухи в освітній сфері Західної України. Визначити особливості реорганізації системи шкільної освіти, вирішення матеріальних проблем та дефіциту педагогічних кадрів. На прикладах показати складне становище шкільництва у післявоєнний період.

Виклад основного матеріалу. Нацистський окупаційний режим завдав величезної шкоди економіці західноукраїнського регіону, зокрема матеріальній базі освітньої системи. Не дивно, що з поверненням у 1944 р. радянської влади освітня мережа Західної України перебувала на стадії зламу та реорганізації, характеризувалася складнощами у відбудові культурно-освітніх закладів. Розвиток освіти виявився повністю залежним від соціально-економічних та політичних процесів, які відбувалися в тогочасній Україні як складовій державного механізму СРСР.

Радянська політична система трималася не на міцній основі, населення краю негативно ставилося до більшовицької влади і тоталітарної системи управління. Виявом панівних у регіоні антирадянських настроїв стало масштабне розгортання збройного національно-визвольного руху. Відтак тут розпочалася «друга радянізація», і в умовах складної військово-політичної ситуації комуністичній владі практично довелося «відвойовувати» свої позиції впродовж досить тривалого часу (Білоус, 2011, с. 76).

Утвердження мирного життя, швидкість відновлення економіки краю та системи освіти значною мірою залежало від керівних кадрів. Кадрове питання також було важливим з точки зору правильного втілення державної політики. Більшовицькі управлінці мали знаходити правильні рішення і згуртовувати населення краю на виконання поставлених завдань. Від здібностей керівника управляти підприємством чи школою значною мірою залежало ставлення населення до влади загалом (Даниленко, 2010, с. 141).

Політика призначення і висування на керівні посади мало чим відрізнялася від довоєнної, головний принцип становили не фаховість і компетентність, а відданість комуністичним ідеалам та неухильне дотримання лінії партії. Позаяк місцевим кадрам практично не довіряли, то основу керівного прошарку західноукраїнського суспільства склали вихідці зі східних районів УРСР та інших території Радянського Союзу. Секретар ЦК КП(б)У М. Хрущов, оцінюючи ідеологічно-політичну ситуацію в регіоні як нестабільну через сильні позиції ОУН, звітував перед Й. Сталіним, що «до органів ЦК КП(б)У в західних областях України було направлено більше 30 тисяч працівників. В даний час нами відбираються і будуть направлені до 1 січня 1945 року ще 5 200 працівників» (ЩДАГОУ, ф. 1, оп. 23, спр. 893, арк. 52). Це уможливило укомплектувати штати керівних та відповідальних працівників на 86,5 % (Сливка, 1989, с. 405). Натомість якість їх підготовки та рівень компетентності виявилися низькими.

Процес направлення партійних чиновників продовжувався ще тривалий час, станом на 1 січня 1947 р. на номенклатурних посадах обкомів, райкомів і міськкомів партій загалом працювали 63 060 осіб, з них місцевих 30 443, або 49 %, причому керівниками обкомів КП(б)У були лише вихідці зі східних областей (Жив'юк, 2011, с. 88–89) Ці явища були типовим, допоки партія не «виростила» нову генерацію відданих їй чиновників з місцевого активу. У переважній більшості представники «більшовицького десанту» не знали мови, звичаїв, традицій та й не намагалися пристосуватися до місцевих умов, ставлячи собі за мету «перевиховати» і підкорити населення краю (Шаповал, 2004, с. 186). Їхніми «руками» у суспільстві насаджувалася думка, що в усіх проблемах народу винні «шкідники», «куркульські елементи», «вороги народу», особливо – «українські буржуазні націоналісти». З огляду на таку політику влади недостатню компетентність новоприбулих кадрів, нерозуміння ними специфіки краю, активний спротив політиці радянзації українських націоналістів, призводило до посилення конфронтації та недовіри населення до влади і навпаки. В таких умовах потрібно було відновити зруйноване війною господарство і налагодити систему загальної середньої освіти.

Катастрофічну ситуацію в шкільній сфері засвідчує «Доповідна записка про стан підготовки шкіл західних областей УРСР до

1944/45 навчального року». У документі зазначалось, що у 1940/41 н. р. у західних областях республіки нараховувалося 7 596 шкіл – 1 455 048 учнів (ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 73, спр. 75, арк. 26). За час німецької окупації значна частина шкіл була цілком зруйнована або серйозно постраждала, відтак станом на 1 вересня 1944 р. у західних областях змогли розпочати роботу лише 4 460 шкіл (Волинській – 284, Дрогобицькій – 672, Тернопільській – 743, Львівській – 869, Рівненській (Ровенській) – 884, Станіславській – 625) (ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 73, спр. 75, арк. 28). Однією з головних причин занепаду шкільного життя на окупованих територіях була нацистська ідеологія, згідно з якою підкореним народам освіта вважалася непотрібною, навіть шкідливою.

Загалом німецькі окупанти цілеспрямовано й систематично руйнували мережу освіти, типовим було явище коли вони перетворювали школи та інші освітні установи на госпіталі, тюрми, канцелярії, штаби та навіть концентраційні табори, конюшні, лазні (ДАІФО, ф. Р-3, оп. 2, спр. 91, арк. 2). Масштаб руйнувань по областях, відповідно до даних, різнився: найбільше постраждали ті регіони, де проходили фронтіві бої та діяли формування антинацистського руху опору. Так, «німці у Волинській обл. зруйнували – 480 і наполовину зруйнували 315, Станіславській обл. – 56 і 118, Дрогобицькій – 39, Тернопільській 50 і 203 відповідно» (ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 73, спр. 75, арк. 26). Також потрібно враховувати той факт, що у вцілілих школах майже не збереглись меблі, навчальне обладнання, підручники, не було канцелярського приладдя.

Незважаючи на регулярні фінансові надходження, для відновлення культурно-освітніх установ коштів не вистачало. Нагадаємо, що все ж основна частина державних грошей спрямовувалася на відновлення важкої та оборонної промисловості. Звіти Міністерства освіти УРСР засвідчують значне недофінансування державного плану шкільного будівництва. У 1946 р. недовиконання плану капіталовкладень по шкільному будівництву складало: 28,3 % (у 1944 р. – 69,5 %), у 1947 р. – 45 %, 1948 р. – 17 %, 1949 р. – 19,5 % і в 1950 р. – 4,2 % (Красножон, 2007, с. 126). Наслідком складної фінансової ситуації в освітній сфері була необлаштованість навчальних приміщень, нестача підручників, наочності, шкільних меблів та канцелярського приладдя, у більшості шкіл не було їдалень. Багато

шкільних приміщень, особливо в містах, використовувались не за призначенням, був погано організований підвіз учнів з віддалених сіл.

У міністерських звітах зазначалась як надзвичайно гостра проблема опалення шкіл: у 1947 р. обсяги палива у школах Дрогобицької області складали всього 6 % від потреби (ЦДАВОУ, ф. 166, оп. 15, спр. 243, арк. 228). У Волинській області забезпечення газом і керосином було незадовільним, а в окремих школах його просто не було (ДАЛО, ф. Р-163, оп. 4, спр. 9, арк. 8).

Недостатнє фінансування системи освіти у середині 40-х рр. позначалося на матеріально-технічному забезпеченні шкіл, становищі освітян, на умовах навчання школярів. Так, агрошкола Львова (яка готувала важливих для післявоєнної держави спеціалістів) не була забезпечена навчальним приладдям, наочністю, у ній не були заклені вікна, не проведений ремонт, не забезпечено харчування учнів (ДАЛО, ф. П-3, оп. 1, спр. 222, арк. 7). Внаслідок цього був значний недобір учнів та погана відвідуваність. У районах Рівненської області окремі школи працювали в 3–4 зміни (ДАРО, ф. Р-2, оп. 3, спр. 23, арк. 3). У деяких школах Рівненщини через відсутність стільців діти навчались стоячи (ДАЛО, ф. Р-163, оп. 4, спр. 9, арк. 59). Схожою була проблема і в районах Станіславської області. У 1950 р. директор Заріччянської семирічної школи у присутності секретаря Яремчанського райкому КП(б)У заявив, що в минулому році у школі «діти сиділи на підлозі і писали на колінах, так як були відсутні парти» (ДАІФО, ф. П-1, оп. 1, спр. 1265, арк. 6). У школах Волинської області не було налагоджено підвезення дітей до школи з віддалених населених пунктів, не були організовані їдальні та буфети для учнів (ДАВО, ф. П-1, оп. 3, спр. 1589, арк. 21). Значна частина шкільних приміщень була непристосована і не відповідала санітарно-гігієнічним вимогам.

У зв'язку з такою ситуацією місцеві органи влади широко залучили до процесу відбудови шкільної мережі громадськість сіл та міст. Набув поширення рух за відбудову зруйнованих і спорудження нових шкільних приміщень силами, засобами і руками самого населення – «методом народної будови» (Грищенко, 1960, с. 55), який виник ще в роки війни з ініціативи жителів с. Верхівня на Житомирщині. Варто зазначити, що у питанні розширення шкільної мережі, громада та органи влади виступали спільно. Завдяки такому підходу сотні шкіл, незважаючи на складні умови, відбудовувались

і ремонтувалися колективними зусиллями. Наприклад, вчителі, батьки й учні Стебницької семирічної школи Дрогобицької області, не витрачаючи державних коштів, своїми силами повністю відремонтували шкільні приміщення, підвели до них газ, обладнали електроосвітлення (Грищенко, 1960, с. 56). На теренах Львівщини з 16 до 23 червня 1946 р. тривали «недільники», в результаті яких було відремонтовано 683 школи і 898 квартир вчителів, було завезено паливо (ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 73, спр. 450, арк. 5). На Волині вчителі разом з учнями, батьками та працівниками школи виготовляли шкільне обладнання, наочність. Селяни за свої кошти придбали скло, фарби, цвяхи, пиломатеріали, вапно, глину, пісок, паливо (ДАВО, ф. П-1, оп. 2, спр. 46, арк. 19). Таким методом у 1944–1950 рр. у республіці було побудовано та відновлено 1 669 шкіл на півмільйона учнівських місць (Баран & Даниленко, 1999, с. 44).

Влада всіляко залучала громадськість до підготовки освітніх закладів до навчання і на початку 50-х рр. Виконуючи постанову РМ УРСР «Про підготовку початкових, семирічних і середніх шкіл УРСР до нового 1951–1952 н. р.» у районах Тернопільської області було оголошено місячники для підготовки шкіл до занять. Населення займалось ремонтом шкіл, класних кімнат та квартир вчителів, виготовленням меблів, будівництвом нових шкіл, зокрема завдяки їхнім зусиллям школи забезпечувалися паливом: «80 % палива вивезено силами громадськості, що дало економію на 91 000 тис. карб.» (ДАТО, ф. Р-18, оп. 1, спр. 165, арк. 8). Загалом в області методом народної будови було побудовано та пристосовано для шкіл 41 будинок на 3 044 учнівських місць (ДАТО, ф. Р-18, оп. 1, спр. 165, арк. 8).

Непоодинокими були випадки коли число шкіл збільшувалось за рахунок приміщень, конфіскованих у репресованих селян. Для прикладу, Ярема Яконюк, житель с. Дубляни, що на Рівненщині, повернувшись після семи років ув'язнення, застав у своєму, тепер уже колишньому домі початкову школу. Незважаючи на документи, у яких зазначалось, що Я. Яконюка було заарештовано безпідставно, будинок йому не повернули, натомість його дружину взяли прибиральницею, а самого Ярему влаштували кочегаром у цю школу, по суті, у власний дім (Галабурда, 2018, с. 154). Також подібна практика застосовувалась під час переселення польського і чеського населення, коли у кращих будинках переселених господарів орга-

нізували різноманітні адміністративні та господарські установи, зокрема і школи.

Отже, більшість шкіл західних областей України в післявоєнний період зуміли відновили роботу за допомогою громади. Відтак значна частина дітей отримали доступ до освіти. Можна підсумувати, що адміністративно-командна система вміло використовувала емоційне піднесення народу, його намагання облаштувати мирне життя. Позитивним результатом було те, що означений рух сприяв відбудові й обладнанню необхідним зруйнованих у роки війни шкіл, а також подальшому розширенню шкільної мережі.

Більшовики активно використовували факти і цифри у сфері освіти для своєї пропаганди і агітації, повсякчас наголошуючи, що розширення системи загальноосвітньої школи – це перевага соціалістичного способу життя. Варто враховувати, що розгортання шкільної мережі та заходи щодо подолання неосвіченості значної частини населення були викликані не бажанням забезпечити розвиток національного життя українців, а далекосяжними планами сталінського політичного режиму.

Проведені урядом заходи з відновлення шкільництва дали помітні результати. З кожним роком розширювалась мережа шкіл, як наслідок, збільшувалась кількість дітей, охоплених навчанням, що сприяло піднесенню освітнього рівня жителів регіону та зміцненню впливу радянської влади. Результати відбудови можна прослідкувати за звітами та планами обласних відділів освіти щодо розгортання шкільної мережі. На території Станіславської області у 1944/1945 н. р. працювало 747 шкіл, що охоплювали 121 677 тис. учнів; 1945/1946 н. р. – 853 школи на 137 751 тис. учнів; 1946/1947 н. р. – 892 школи на 148 655 тис. учнів; 1947/1948 н. р. – 913 шкіл на 154 572 тис. учнів (ДАІФО, ф. Р-3, оп. 2, спр. 91, арк. 2). Зростала кількість шкіл у Рівненській області, якщо в 1945/46 н. р. працювало 879 шкіл (ДАРО, ф. Р-2, оп. 4, спр. 92, арк. 30), то в 1948/49 н. р. діяло вже 959 шкіл (ДАРО, ф. Р-2, оп. 3, спр. 26, арк. 21). Після вигнання німецьких військ у Волинській області була найгірша ситуація із розгортанням шкільної мережі, а вже станом на 1951/1952 н. р. тут діяло 1 015 шкіл (ДАВО, ф. Р-59, оп. 10, спр. 9, арк. 5). На початку 1950-х рр. відбудова шкіл в основному була завершена і розгорнулося будівництво нових шкільних приміщень, відкривались школи для дітей з обмеженими можливостями,

поліпшувалася матеріальна база шкіл, відбувалася реорганізація системи народної освіти.

Одним з головних факторів, що позначився на процесі відновлення радянської освітньої системи у західноукраїнському регіоні було питання уніфікації освітнього процесу відповідно до всесоюзних стандартів. Комуністична система цінностей підмняла собою національне виховання. Основною метою шкільної освіти стало виховання учнівської молоді на засадах матеріалістичного світогляду, атеїзму, відданості радянській владі та партії, обожнюванні комуністичних лідерів, любові до «братнього російського народу», не-навісті до класових ворогів.

Важливе місце у розвитку післявоєнної системи освіти займала ліквідація неписьменності серед населення Західної України. Хоча у цьому питанні також не обійшлося без політичного підтексту. У постанові Міністерства освіти УРСР від 4 червня 1947 р. наголошувалося: «ліквідація неписьменності та малописьменності має виключне державне значення, ця робота допомагає населенню активно включатися в наше соціалістичне життя» (ЦДАВОУ, ф. Р-166, оп. 15, спр. 243, арк. 6).

План навчання «неграмотних та малограмотних» у західних областях УРСР на 1947/48 н. р. визначав, що всього потрібно навчити 138,4 тис. осіб (ДАТО, ф. Р-1833, оп. 5, спр. 59, арк. 86). Найгірша ситуація була у Волинській області, де «неграмотних» нараховувалося 30,8 тис. осіб, «малограмотних» – 14 тис. та Станіславській відповідно 11,2 тис. та 18 тис. (ДАТО, ф. Р-1833, оп. 5, спр. 59, арк. 86). На ліквідацію неписьменності виділялись значні ресурси, наприклад виконком Тернопільської області на 1948/49 н. р. затвердив розгорнути в області 35 шкіл для малописьменних, відкрити окремих 162 класи, та додатково створити 2 951 гурток. Загалом це давало змогу охопити навчанням 25 979 малописьменних осіб (ДАТО, ф. Р-18, оп. 1, спр. 39, арк. 97).

Рада міністрів УРСР вимагала завершити ліквідацію неписьменності до кінця 1949 р., однак у більшості областей цього розпорядження не виконали. Зокрема, в Станіславській області у 1950 р. на обліку перебували 6 860 неписьменних та 26 410 малописьменних осіб (ДАІФО, ф. П-1, оп. 1, спр. 227, арк. 88). У Тернопільській області ця проблема також вирішувалася повільно: на 1 січня 1951 р. на навчання перебували 5 153 осіб неписьменних та 12 141

малописьменних, з них за 1951 р. було навчено відповідно 4 303 та 6 218 осіб (ДАТО, ф. Р-18, оп. 1, спр. 39, арк. 215). Продовжували діяти школи з ліквідації неписьменності у Рівненській області, де у 1951/1952 н. р. загалом нараховувалось 5 722 неписьменних і 22 160 малописьменних осіб (ДАРО, ф. Р-2, оп. 4, спр. 385, арк. 1). У Волинській області на початку 1953 р. все ще «в процесі навчання перебувало 13 737 неграмотних і 21 795 малограмотних» (ДАВО, ф. Р-295, оп. 7, спр. 962, арк. 4). Безперечно, проведені владою та освітянами (на плечі яких лягло виконання наказів міністерства) заходи підняли рівень освіченості західноукраїнського населення на якісно новий рівень, скоротивши число неписьменного населення в регіоні до мінімуму.

Важливою справою була реалізація концепції про загальнообов'язкове навчання та залучення дітей шкільного віку, що перебували поза школою, до освітнього процесу. Потрібно зауважити, що закону про загальнообов'язкове навчання або «закону про всеобуч», як єдиного нормативно-правового документа, не існувало. У 1940–50-ті рр. під цим поняттям розуміли перелік різних документів, головними з яких були: Конституція УРСР 1937 р. у частині забезпечення права громадян країни на освіту і Закон СРСР про п'ятирічний план відновлення і розвитку народного господарства СРСР на 1946–1950 рр. (Сажин, 2012, с. 164). Найбільшою перешкодою з налагодження обліку дітей шкільного віку було те, що переважна більшість населення не мала документів, які б засвідчували вік особи. Через відсутність свідоцтва про народження у господарських книгах сільських рад вік дітей записували зі слів батьків або просто «на око» (ДАВО, ф. П-1, оп. 3, спр. 1589, арк. 20). Поширеними були випадки приписок, так, у Долинському районі Станіславської області за офіційними даними до школи були залучені всі діти, але перевірка показала, що картина насправді інша. У с. Болієв поза школою виявилося чотири, а у с. Кадобна – три учні; подібна ситуація була і в інших селах (ДАІФО, ф. Р-3, оп. 2, спр. 129, арк. 113). Типовим для більшості районів Волинської області було залучення дітей до робіт на колективних полях, відтак йшлося про притягнення до відповідальності тих голів колгоспів, які залучають до роботи дітей шкільного віку. З цього приводу спеціальна міністерська перевірка констатувала: «якщо перевірити по дворах фактичну кількість дітей шкільного віку, то виявиться, що їх набагато більше не охопле-

но школою, ніж показано в списках» (ДАВО, ф. П-1, оп. 3, спр. 1589, арк. 20). Міністерство та обласні відділи освіти пояснювали причину того, що частина дітей шкільного віку залишились поза школою, незадовільним обліком та відсутністю контролю за цим процесом з боку районних відділів освіти. Районні відділи, зі свого боку, посилялись на те, що чисельність неписьменного населення у західних областях була надзвичайно великою через освітню політику попередньої, польської влади, збитків завданих війною, нестачею фахівців.

У цих умовах основний тягар за відновлення освітньої системи у повоєнні роки ліг на вчительство краю. Надзвичайно гострою залишалася проблема педагогічних кадрів, підсилена тим, що за період війни республіка втратила близько третини довоєнного складу вчителів. Про складне становище системи освіти в Західній Україні йшлося також у звітах ОУН: «школи стоять на дуже низькому рівні з браку вчительських сил» (ЦДАВОУ, ф. 3836, оп. 1, спр. 2, арк. 95). Дефіцит вчительських кадрів призвів до того, що у західноукраїнських областях спостерігався колосальний недокомплект фахівців: у Львівській обл. станом на 1944/45 н. р. працювали 3 729 вчителів за потреби 5 658 (не вистачало 1 929) (ДАЛО, ф. Р-163, оп. 4, спр. 1, арк. 5); у Рівненській обл. працювали 3 100 осіб, не вистачало 1 664 (ДАРО, ф. Р-440, оп. 3, спр. 77, арк. 1); у Тернопільській обл. працювало 4 138 осіб, потрібно було ще 1 340 (ДАТО, ф. Р-18, оп. 1, спр. 38, арк. 19); у Волинській області ситуація з педагогічними кадрами була найгірша: працювали лише 2 145 вчителів і з цієї причини не змогли відновити роботу 196 шкіл (ДАВО, ф. Р-59, оп. 3, спр. 5, арк. 19). Кадровий «голод» вирішували шляхом звільнення педагогів з лав Червоної армії, відкликанням з евакуації, перепідготовкою вчителів на короткотермінових курсах, у середніх та вищих педагогічних закладах, мережі заочної освіти, а також шляхом направлення у західні області вчителів з інших областей України.

Радянська політика підпорядковувалася завданню будь-якими засобами покінчити з національно-визвольним рухом. Саме цей фактор домінував при формуванні педагогічних кадрів західноукраїнського регіону, які мали виховувати молоде покоління у дусі відданості соціалістичним ідеалам. У перші повоєнні роки масштаби направлення вчителів з інших регіонів УРСР, переважно східних, вражає. Начальник управління шкіл НКО УРСР М. Грищенко вказував що, станом на 1 жовтня 1944 р. із східних областей було від-

ряджено – 7 000 вчителів (ЩДАГОУ, ф. 1, оп. 73, спр. 75, арк. 1). У грудні того ж року лише Наркоматом освіти було направлено ще 10 125 осіб (ЩДАГОУ, ф. 1, оп. 23, спр. 893, арк. 73). З проблемою напливу вчителів-східняків дуже швидко зіткнулося українське підпілля, особливо у сільській місцевості. Негайно були розроблені інструкції та різні методики взаємодії повстанців із новоприбулими педагогами (Попп, 2020, с. 172).

Водночас частину місцевих вчителів позбавляли права займатися педагогічною діяльністю, аргументуючи тим, що вони виховувалися у дусі західної ідеології і лише півтора року жили в умовах радянської дійсності. Це було причиною недовіри до місцевих освітян та звинувачення багатьох у політичній неблагонадійності. У подальшому ідеологічний тиск та переслідування західноукраїнської інтелігенції сталінським режимом лише посилювалися.

Намагання швидко відновити максимальну кількість закладів освіти та укомплектувати їх кадрами призвело до того, що до педагогічної роботи часто залучали спеціалістів без відповідної фахової освіти. У Львівській області у 1944/1945 н. р. працювали 3 872 вчителів, з них вищу освіту мали – 637, незакінчену вищу – 427, середню – 2 356, незакінчену середню освіту – 452 (ДАЛО, ф. П-3, оп. 1, спр. 322, арк. 10зв.). У Станіславській області у 1945/1946 н. р. із загальної кількості 3 767 вчителів вищу і незакінчену вищу освіту мали лише 20,4 %, середню – 47,4 %, незакінчену середню – 32,2 % (Сворак, 1997, с. 32). Освітні керівники на Рівненщині скаржилися, що «лише десята частина направлених міністерством вчителів мала відповідну освіту на рівні педучилища та учительського інституту» (ДАРО, ф. Р-400, оп. 3, спр. 190, арк. 14). У школах Тернопільської області у 1947/1948 н. р. працювали 5 158 вчителів, з них 1 496 не мали відповідної педагогічної освіти (ДАТО, ф. Р-18, оп. 1, спр. 76, арк. 19). Подібний стан з педагогічними кадрами у післявоєнний час прослідковуємо у всіх областях Західної України. Згодом ситуація дещо стабілізувалася, хоча дефіцит кваліфікованих освітянських кадрів існував до середини 1950-х рр.

Висновки. Обґрунтовано, що відновлення шкільної сфери Західної України ускладнювалося руйнацією внаслідок подій Другої світової війни, нестачею коштів, слабкою навчально-матеріальною базою, гострим дефіцитом педагогічних кадрів. На освітні процеси негативно впливали недовіра комуністичної влади до західноукра-

їнського населення та ідеологізація освітнього процесу. Водночас, незважаючи на складне економічне становище західноукраїнських територій, розруху господарства, політичну конфронтацію, радянській владі вдалося у короткі терміни відновити освітню мережу, надати доступ більшості населення до навчання.

Джерела та література

- Баран, В., & Даниленко, В.** (1999). *Україна в умовах системної кризи (1946–1980-і рр.)*. Київ: Альтернативи. (Серія «Україна кризь віки»; т. 13).
- Білоус, Е.** (2011). Основні джерела поповнення управлінських кадрів західноукраїнських областей у 1944–1945 рр. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Серія: Історія*, 2, 76–81.
- Галабурда, Ю.** (2018). *Життя із пам'яті у слово*. Дермань: [б. в.].
- Грищенко, М.** (1960). *Народна освіта в західних областях Української РСР*. Київ: Радянська школа.
- ДАВО – Державний архів Волинської області.
ДАІФО – Державний архів Івано-Франківської області.
ДАЛО – Державний архів Львівської області.
- Даниленко, В.** (Ред.). (2010). *Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.)* (Кн. 1 (1–2)). Київ: Інститут історії України НАН України.
- ДАРО – Державний архів Рівненської області.
ДАТО – Державний архів Тернопільської області.
- Жив'юк, А.** (2011). *За московським часом: контрверсії радянзації Рівненщини (кін. 1930-х – кін. 1950-х рр.)*. Рівне: ВАТ «Рівненська друкарня».
- Красножон, Н.** (2007). Фінансове забезпечення загальноосвітньої школи України (1943–1953 рр.). *Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту Українознавства*, 18, 122–128.
- Попп, Р.** (2020). Повоєнне шкільництво у світлі звітних документів Українського націоналістичного підпілля. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 3/45, 168–185. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.3/45.203986>.
- Сажин, Д.** (2012). Правовое содержание всеобща в советский период. *Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики*, 10, 163–167.

- Свора́к, С.** (1997). Освіта на західноукраїнських землях у повоєнний період. *Український історичний журнал*, 2, 28–42.
- Сливка, Ю.** (Ред.). (1989). *Возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною*. Київ: Наукова думка.
- ЦДАВОУ – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.
- ЦДАГОУ – Центральний державний архів громадських об'єднань України.
- Шаповал, Ю.** (2004). Війна після війни. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, 11, 184–201.

References

- Baran, V., & Danylenko, V.** (1999). *Ukraine v umovakh systemnoi kryzy (1946–1980 rr.) [Ukraine in the conditions of systemic crisis (1946–1980)]*. Kyiv: Alternatyvy. (Seriiia «Ukraine kriz vyky»; Vol. 13) [in Ukrainian].
- Bilous, E.** (2011). Osnovni dzherela popovnennia upravlinskykh kadriv zakhidnoukrainskykh oblastei u 1944–1945 rr. [The main sources of replenishment of managerial staff of the western Ukrainian regions in 1944–1945]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. Volodymyra Hnatiuka. Seriiia: Istoriia – The Scientific Issue Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University. Series: History*, 2, 76–81 [in Ukrainian].
- Halaburda, Yu.** (2018). *Zhyttia iz pamiaty u slovo [Life from memory to word]*. Derman: [N. p.] [in Ukrainian].
- Hryshchenko, M.** (1960). *Narodna osvita v zakhidnykh oblastiakh Ukrainskoi RSR [Public education in the western regions of the Ukrainian SSR]*. Kyiv: Radianska shkola [in Ukrainian].
- DAVO – Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti [State Archives of Volyn region].
- DAIFO – Derzhavnyi arkhiv Ivano-Frankivskoi oblasti [State Archives of Ivano-Frankivsk region].
- DALO – Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti [State Archives of Lviv region].
- Danylenko, V.** (Ed.). (2010). *Povoienna Ukraina: narysy sotsialnoi istorii (druha polovyna 1940-kh – seredyna 1950-kh rr.) [Post-war Ukraine: essays on social history (second half of the 1940s – mid-1950s)]*. (Vol. 1 (2–3)). Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- DARO – Derzhavnyi arkhiv Rivnenskoï oblasti [State Archives of Rivne region].
- DATO – Derzhavnyi arkhiv Ternopilskoi oblasti [State Archives of Ternopil region].
- Zhyviuk, A.** (2011). *Za moskovskym chasom: kontroversii radianizatsii Rivnenshchyny (kin. 1930-kh – kin. 1950-kh rr.) [Moscow time: controversies*

of the sovietization of Rivne region (late 1930s – late 1950s)]. Rivne: VAT «Rivnenska drukarnia» [in Ukrainian].

- Krasnozhan, N.** (2007). Finansove zabezpechennia zahalnoosvitnoi shkoly Ukrainy (1943–1953 rr.) [Financial support of the secondary school of Ukraine (1943–1953)]. *Zbirnyk naukovykh prats Naukovo-doslidnogo instytutu Ukrainoznavstva – Scientific papers collection of the National research institute of Ukrainian Studies*, 18, 122–128 [in Ukrainian].
- Popp, R.** (2020). Povoienne shkilnytstvo u svitli zvitnykh dokumentiv Ukrainskoho natsionalistychnoho pidpillia [Post-war schooling in the light of reporting documents of the Ukrainian nationalist underground resistance]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 3/45, 168–185. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.3/45.203986> [in Ukrainian].
- Sazhin, D.** (2012). Pravovoe sodержanie vseobucha v sovetskiy period [Legal content of general compulsory education during soviet period]. *Istoriicheskie, filosofskie, politicheskie i yuridicheskie nauki, kulturologiya i iskusstvovedenie. Voprosy teorii i praktiki – Historical, philosophical, political and legal sciences, cultural studies and art history. Questions of theory and practice*, 10, 163–167 [in Russian].
- Svorak, S.** (1997). Osvita na zakhidnoukrainskykh zemliakh u povoiennyi period [Education in western Ukraine in the postwar period]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 2, 28–42 [in Ukrainian].
- Slyvka, Yu.** (Ed.). (1989). *Vozziednannia zakhidnoukrainskykh zemel z Radianskoiu Ukrainoiu [Reunification of Western Ukrainian lands with Soviet Ukraine]*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- TsDAVOU – Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlyady ta upravlinnia Ukrainy [The Central State Archive of Higher Authorities and Administration of Ukraine].
- TsDAHOU – Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy [The Central State Archive of Public Associations of Ukraine].
- Shapoval, Yu.** (2004). Viina pislia viiny [War after war]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist – Ukraine: cultural heritage, national consciousness, statehood*, 11, 184–201 [in Ukrainian].

*Стаття надійшла до редакції 29.03.2022 р.
Стаття рекомендована до друку 20.04.2022 р.*

УДК 394-057.85(4:477.8)"1944/1953"
DOI: 10.24919/2312-2595.10/52.257912

Степан КОБУТА

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України і методики викладання історії, Факультет історії, політології і міжнародних відносин, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені В. Стефаніка», вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, Україна, індекс 76000 (step-ko@i.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9210-3319>

Бібліографічний опис статті: Кобута, С. (2022). Життя, побут, заняття західноукраїнських правників у радянському та західному світах у повоєнні роки (1944–1953 рр.). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 10/52, 180–196. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.10/52.257912>.

ЖИТТЯ, ПОБУТ, ЗАНЯТТЯ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ПРАВНИКІВ У РАДЯНСЬКОМУ ТА ЗАХІДНОМУ СВІТАХ У ПОВОЄННІ РОКИ (1944–1953 рр.)

Анотація. *Мета* – на прикладі долі українських правників Станіславицини порівняти життя представників західноукраїнської інтелігенції на завершальному етапі Другої світової війни та у перші повоєнні роки під радянським режимом і на Заході. **Методологія дослідження** визначена застосуванням принципів історизму, цивілізаційного підходу й об'єктивності. У його ході використовувалися такі методи історичних досліджень, як конкретно-історичний, історико-порівняльний, системний, біографічний, загальнонаукові методи узагальнення, поведінковий, аналізу і синтезу та ін. **Наукова новизна** статті полягає у порівняння можливостей фахової і громадянської самореалізації, повсякденного життя української інтелігенції у визначений хронологічний період. **Висновки.** На завершальному етапі війни українська інтелігенція в Галичині знову опинилася перед вибором: залишитися на захоплених радянськими військами землях і наразитися на потенційні репресії, чи рятуючи

© Степан Кобута, 2022

тися втечею на захід, у європейські країни. Ті, хто в силу різних обставин залишався на рідній землі, змушені були мімікрувати перед радянським режимом, демонструвати покірність і лояльність. Лише одиниці змогли в нових умовах використати юридичні знання за фахом. Не обійшлося без арештів і репресій за звинуваченнями у співпраці з нацистськими окупантами. Більшість колишніх правників, як освічених осіб із досвідом громадської діяльності та розумінням суспільних процесів, обирали еміграцію. Так вони рятували себе та своїх рідних, але змушені були адаптуватися до складних умов післявоєнного життя на чужині: перебування в таборах для переміщених осіб, проходження фільтраційних заходів спецслужб, забезпечення мінімальних життєвих благ. Частина змогла займатися інтелектуальною працею, вести громадські справи серед співвітчизників, реалізувати свої знання та вміння. Імігранти інтегрувалися у іномовні суспільства, набували нового досвіду, зберігаючи національну і громадянську ідентичність, гідність, готовність продовжувати громадську роботу.

Ключові слова: адвокати; Галичина; Західна Європа; імміграція; НКВС; репресії; Станіславщина; повсякденність; табори.

Stepan KOBUTA

PhD (History), Associate Professor, Department of History of Ukraine and Educational Methodology, Faculty of History, Politology and International Relations, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, 57, Shevchenko Str., Ivano-Frankivsk, Ukraine, postal code 76000 (step-ko@i.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9210-3319>

To cite this article: Kobuta, S. (2022). Zhyttia, pobut, zaniattia zakhidnoukrainskykh pravnykiv u radianskomu ta zakhidnomu svitakh u povoienni roky (1944–1953 rr.) [Daily life and routine of the western Ukrainian lawyers in the Soviet and Western reality in the post-war period (1944–1953)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 10/52, 180–196. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.10/52.257912> [in Ukrainian].

**DAILY LIFE AND ROUTINE
OF THE WESTERN UKRAINIAN LAWYERS
IN THE SOVIET AND WESTERN REALITY
IN THE POST-WAR PERIOD (1944–1953)**

Summary. The objective of the paper is to analyse the fate of lawyers as representatives of the Stanistav intellectual stratum during the World War II and following post-war period under the communist regime and under the Western influence. The methodology of the research includes the principles of history, civilizational approach and objectivity approach. The research uses the following methods of historical research and general research: concrete-historical, comparative-historical, systematic, biographic, behavioral, as well as generalization, analysis, and synthesis etc. The scientific novelty of the article is in the comparison of the professional and civil opportunities of the intelligentsia, as well as their daily lives in the given period. Conclusions. In the final days of war the Ukrainian intelligentsia of Halychyna had the choice: to stay on the Soviet-occupied territories and face possible repressions or to leave for the Western countries, for Europe. Those ones who stayed on their native land had to conform to the Soviet regime, to show and prove their loyalty. It was a rare case when they could use their professional legal knowledge. Some of them were arrested and repressed as they were accused of collaboration with the Nazis. Being well-educated people who understood the intricacies of civic work and social processes, the majority of former lawyers chose to emigrate. In this way they were able to save themselves and their loved ones; yet, they still had to adapt to the difficult post-war circumstances in the foreign countries: they had to endure filtrations of the security services, live in the camps for displaced people, and their life standard met bare minimum. A part of former lawyers were able to engage in intellectual work, they tried to provide legal assistance for their fellow compatriots and use their knowledge and skills. Immigrants integrated in the foreign language speaking communities, they gained new experience, yet, they usually managed to preserve their national and civic identity, dignity, and readiness to serve their people.

Key words: advocates; Halychyna; Western Europe; immigration; NKVD; repressions; Stanislav region; daily routine; camps.

Постановка проблеми. Хід та наслідки Другої світової війни вчоргове обумовили важкі наслідки для українців. Постала проблема адаптації західноукраїнського населення до нових умов, що

супроводжувалася змінами у суспільному і повсякденному житті, черговою хвилиною масового міграційного процесу. В контексті цієї проблеми увага звертається на соціальний прошарок українських правників як складової частини галицької інтелігенції, що вкотре опинилася перед необхідністю вибору світоглядних орієнтацій між двома суспільними системами: західною демократичною та радянською тоталітарною.

Аналіз останніх досліджень. Суспільно-політичні процеси, репресивна політика СРСР і повсякденність життя у західноукраїнських областях у 1944–1953 рр. знайшли наукове відображення у працях вітчизняних дослідників І. Андрухів, П. Арсенича, І. Біласа, В. Вятровича, М. Галіва, В. Ільницького, С. Кобути, Т. Марусик, Р. Попп та ін., в колективних монографіях та узагальнювальних працях, в опублікованих збірниках архівних документів та матеріалів. Водночас порівняльний аналіз умов життя та поведінки українців, що опинилися по різні сторони поділеного післявоєнного світу, ще потребують свого вивчення. Пропонована розвідка спрямована на з'ясування долі правничої інтелігенції Станіславщини, є продовженням розпочатого автором дослідження. Джерельну основу статті склали опубліковані за кордоном спогади очевидців та учасників подій, розсекречені кримінальні справи українських правників, що містяться у фондах Державного архіву Івано-Франківської області (ДАІФО) та Архіву Управління Служби безпеки України в Івано-Франківській області (АУ СБУ ІФО).

Мета статті – на прикладі долі українських правників Станіславщини (нині Івано-Франківщина) порівняти життя представників західноукраїнської інтелігенції на завершальному етапі Другої світової війни та у перші повоєнні роки під радянським режимом і на Заході.

Виклад основного матеріалу. Воєнно-політична ситуація у 1944 р. засвідчила наближення невідворотності військової поразки нацистської Німеччини та її сателітів. Радянсько-німецький фронт просувався на захід, війська Червоної Армії виганяли гітлерівських завойовників з української території. Навесні 1944 р. розпочалося, а влітку відбулося звільнення західноукраїнських областей, що знову опинилися під контролем радянської держави. Для місцевого українського населення, особливо інтелігенції, повернення комуністичного режиму стало тривожним сигналом. Сумний досвід репресивної

політики органів Народного комісаріату внутрішніх справ (НКВС) та комуністичної судової системи у 1939–1941 рр. залишав мало надії на якусь юридичну справедливість. Зокрема, із майже чотирьох десятків станіславських адвокатів, котрі потрапили у застінки НКВС напередодні війни, вдалося уникнути ув'язнення всього кільком (Кобута, 2020b, с. 104–130). Тож нечисленна в часи німецької окупації Прикарпаття українська правнича інтелігенція (трохи більше двох десятків осіб) опинилася перед вибором: утримуватися на місці чи знову виїжджати на захід, на контрольовані нацистами території.

Перший варіант обирали здебільшого люди літнього віку, які сподівалися на певну терпимість радянських органів в обмін на свою лояльність до нової влади. На подібні рішення впливали також проблеми із здоров'ям самих правників чи членів їх сімей, труднощі вимушеної евакуації під ударами наступаючих радянських частин, непевність у своєму майбутньому на чужині. Таких людей, зважаючи на жорстокість воєнного лихоліття, знецінення ваги людського життя, було небагато.

Серед кількох правників Станіславщини, хто відмовився від виїзду, був відомий у м. Станіслав (нині Івано-Франківськ) адвокат Михайло Литвинович (1978–1944). З приходом більшовиків у Галичину у 1940 р. він був позбавлений можливості займатися правничою справою. Його приватний будинок-канцелярія комуністична влада конфіскувала, разом із сім'єю змушений перебратися до однокімнатного помешкання, йому загрожувало виселення до Сибіру. Після втечі радянських військ на початку липня 1941 р. М. Литвинович увійшов до складу української міської управи, очолив міський суд. Саме завдяки його діяльності були зафіксовані численні злочини НКВС у Станіславській в'язниці (Арсенич, 2006, с. 42). У часи окупації правник намагався вести адвокатську справу, але уже німецька влада обмежувала правозахисні можливості. Тож М. Литвинович влаштувався бухгалтером у місцевому господарському товаристві. У 1944 р. відмовився від виїзду через слабкий стан здоров'я, з приходом Червоної армії знову був змушений покинути рідний будинок, із труднощами оформив пенсію. Знову потрапив під увагу каральних органів, але завдала репресіям природна смерть у грудні 1944 р. через загострення легеневої хвороби (Романюк, 2019).

Натомість два молодші колеги М. Литвиновича по адвокатській роботі в обласному центрі, прибічники довоєнних лівих орга-

нізацій Олександр Маркус та Осип-Антон Левицький відновили у місті юридичну діяльність. Щодо них не виявлено якихось претензій з боку радянських каральних органів. У повосенний час вони працювали юрисконсультами в Станіславській обласній колегії адвокатів до досягнення пенсійного віку (Гловацький, 2014, с. 106, 113).

Залишився на місці у 1944 р. у районному містечку Косів на Гуцульщині довоєнний адвокат Михайло Боднар. У часи польської влади він неодноразово захищав у політичних процесах місцевих комуністів та їх прихильників, після 1939 р. перейшов в освітянську галузь, працював вчителем, під час німецької окупації – знову юрист. Із липня 1944 р. – уповноважений Косівського районного виконавчого комітету. Намагався бути лояльним до комуністичної держави, але практика насильства органів НКВС у боротьбі з місцевими українськими повстанцями спонукала його написати звернення до керівництва республіки й країни із критичними зауваженнями щодо стану дотримання соціалістичної законності (Пелипейко, 2004, с. 356). В одному з листів на адресу Й. Сталіна М. Боднар пропонував перелік заходів з поліпшення діяльності радянської каральної системи, що принципово йшла врозріз з чинною сталінською практикою. Тож не дивно, що правника взяли в «агентурну розробку», і це завершилося для нього арештом, обвинувальним вироком на 8 років ув'язнення та 5 років позбавлення прав із конфіскацією майна (Галів & Ільницька, 2021).

У містечку Болахів до рук НКВС потрапили правники Петро Зволинський і Остап Навроцький. Колишній місцевий адвокат П. Зволинський виїхав у 1939 р. до Німеччини, оскільки його дружина за національністю була німкенею. У 1943 р. родина повернулася до Болехова, він влаштувався працювати помічником бухгалтера у місцевому райпромсоюзі. Окупаційна влада повернула конфіскований більшовиками шестикімнатний будинок, Зволинські мали змогу отримувати пайок і обслуговуватися у спеціальному магазині для німців. Після встановлення радянських порядків у липні 1944 р. П. Зволинський на пропозицію нового керівника підприємства продовжив працювати бухгалтером. Однак на початку листопада 1944 р. уся родина: сам правник, дружина Валерія та її літні батьки, були арештовані, будинок і майно описані і взяті на облік місцевою владою (ДАІФО, ф. Р-2157, оп. 2, спр. 13124-П, арк. 17–24).

Стосовно П. Зволинського завели кримінальну справу, у якій звинувачуваними проходили також члени сім'ї. Слідство тягнулося понад десять місяців і 3 жовтня 1945 р. Особливою нарадою при НКВС СРСР троє осіб (матір дружини померла під час слідства) були засуджені за стандартним звинуваченням «за зрадницьку поведінку під час німецької окупації», що проявилася у «прийнятті німецького підданства (фольксдойче)» на один рік позбавлення волі (термін усім зараховувався з дня арешту 4 листопада 1944 р.). Такий мінімальний вирок стосовно звинувачених наводить на думку, що в ході слідства підсудні погодилися на якусь угоду. Припускаємо, це міг бути компроміс стосовно конфіскації їхнього будинку і господарства, що, мабуть, «приглянулися» комусь із комуністичного начальства. Підставою цього є збережений у справі детальний опис майна та побутових речей, складений на момент арешту (подібні документи рідко зустрічалися в інших кримінальних справах) і також накладена військовим прокурором на звинувачувальному висновку (за пів року до ухвалення рішення) пропозиція міри покарання – 8 років заслання (ДАІФО, ф. Р-2157, оп. 2, спр. 13124-П, арк. 70–78). То ж, мабуть, згода звинувачених на висунуті проти них інвективи без будь-яких спроб оскарження, спонукала слідчого клопотати про ухвалення мінімального строку, загалом не властивого для практики особливих нарад НКВС. Через місяць термін покарання закінчився і П. Зволинський та рідні отримали дозвіл на проживання у Болехові (а не звичне виселення на схід для «пособників» ворога).

Дещо іншою була ситуація з адвокатом О. Навроцьким. У перші місяці німецької окупації він працював у гірському містечку Делятин, де виконував обов'язки посадника (голови містечка), згодом адвокатом, а перед наступом більшовиків у 1944 р. переїхав до Болехова. Там у березні 1945 р. був арештований, звинувачений у співпраці з нацистами та причетності до знищення єврейського населення, в інших злочинах. У ході слідства більшість свідків заперечували вину О. Навроцького, що було відзначено в багатьох протоколах, але Станіславський трибунал військ НКВС СРСР засудив правника на десять років виправних таборів. Дружина подала касаційну скаргу в прокуратуру УРСР. Після перегляду справи, в ході нового засідання трибуналу звинувачення діяча у причетності до злочинів нацистів не підтвердилися, але вирок все одно був караль-

ним, термін ув'язнення зменшений до шести років і обмеження в правах п'ять років (АУ СБУ ІФО, спр. 8212-П, арк. 94–107). Дожити до звільнення адвокату не судилося.

Цікавим є той факт, що з понад трьох десятків станіславських правників, котрі були засуджені перед війною, відбув покарання і повернувся живим додому тільки коломиїський адвокат Іван Могильницький. Напередодні свого звільнення у 1944 р. із сибірського табору надіслав лист-повідомлення про себе калузький адвокат Іван Сохацький. Однак через деякий час рідні правника отримали повідомлення, що 60-річний І. Сохацький помер від хвороби (Когут, 1991).

Тож репресивна практика радянських каральних органів нічим не відрізнялася від їх передвоєнної поведінки. З огляду на таку природу комуністичної «юриспруденції» більшість станіславських правників з наближенням радянсько-німецького фронту до Галичини задалегідь готувалися до виїзду на захід. У такому намірі солідаризувалися і ті, хто був у м'якій колаборації з німецьким режимом, і пасивні противники більшовизму, хто повернувся на українські терени у 1941–1943 рр., відчувши на собі досвід нацистського «нового порядку» у Генеральній Губернії чи самому Рейху, і частина осіб, які зуміли тихо пережити «перших совітів». Усі вони не мали ілюзій щодо власної безпеки перед наступаючою радянською силою. Тож у 1944 р. більшість правників вирушила в чергову евакуацію.

Із Станіслава евакуювалися адвокати Осип Бойчук, Іван Волянський, Антон Перегінець, Юрій Фединський, Степан Шлапак; із Коломиї Андрій Гаєцький, Роман Ставничий; із Долини Степан Грубський, Роман Курбас, Остап Площанський; із Косова Іван Библів; із Городенки Василь Кассіян.

Розуміння невідвратної небезпеки примушувало виїжджати тих, хто працювали у місцевих структурах, були пов'язані роботою з окупаційною адміністрацією. Серед таких осіб варто виділити колишнього посадника м. Коломия Лева Рубінгера, городенківського суддю Теодозія Комаринського, правника і члена Станіславської обласної управи Василя Яшана.

Адвокат Л. Рубінгер повернувся до Коломиї після року роботи (1941–1942) окружним прокурором у м. Чортків. Ініціатива зміни діяльності належала націоналістичному підпіллю, члени якого добре знали фахові і людські якості правника. Тож працюючи міським

посадником у 1943–1944 рр. він доклав чимало зусиль для забезпечення нормального роботи міських служб, наскільки це було можливо в умовах німецької окупації. Колишній старшина австрійської армії він знаходив розуміння і комунікацію з німецькими чиновниками та військовими, допомагав українському підпіллю, хоч і не міг завадити організованому німцями винищенню місцевого єврейського населення (Романенчук, 1988, с. 60–70). Виїзд у Німеччину, згодом за океан дав можливість Л. Рубінгеру не тільки вижити, але й плідно займатися науковою і творчою діяльністю, зайняти помітне місце в українській громаді.

Адвокат Т. Комаринський в часи окупації працював начальником повітового суду у Городенці. На відміну від репресованого перед війною свого старшого брата Романа він зумів заховатися від більшовицьких переслідувань. З наближенням фронту разом із сім'єю виїхав спочатку на польські землі, пізніше – до західної Німеччини. Пройшов через табори біженців, пізніше емігрував до США, де зумів продовжити свою юридичну і громадську роботу (Марунчак, 1978, с. 617).

Активним українським громадським діячем упродовж 1941–1944 рр. був адвокат городенківець В. Яшан. Як член української обласної управи, він керував адміністративним відділом, а з утвердженням німецької адміністрації перейшов до місцевого Союзу громад. Через особисті взаємини з німецькими чиновниками надавав допомогу і підтримку українцям, був у контакті із керівниками української народної самооборони. У липні 1944 р. виїхав через карпатський перевал у Словаччину, звідти до Австрії, де працював до 1949 р. організаційним референтом в Українському центральному допомоговому об'єднанні (Яшан, 1989, с. 270–271). Пройшовши складні поневіряння, В. Яшан перебрався до Канади. Там проявився його письменницький таланти, він був автором низки творів, у тому числі й книги «Під брунатним чоботом» про німецьку окупацію Станіславщини.

У квітні 1944 р. подався до Німеччини косівський суддя в цивільних справах Іван Библів. Він жив до закінчення війни у м. Любек а потім потрапив під репатріацію радянських громадян, що перебували на зайнятих Червоною армією німецьких територіях (Пелипейко, 2004, с. 53). Якщо названим правникам вдалося виїхати, то адвокат із Жаб'є (нині с. Верховина) Роман Матренчук на пере-

ході словацького кордону був затриманий і арештований передовими загонами НКВС. Його дії кваліфікували як злочин, правника ув'язнили і подальша доля невідома (Гловацький, 2014, с. 114).

Кілька станіславських правників у 1943–1944 рр. вступили до української дивізії «Галичина», щоб у збройний спосіб воювати проти комуністичного ворога. Серед чільних організаторів воєнного з'єднання був відомий політичний діяч Дмитро Паліїв. Завдяки своєму авторитету серед українців він у чині майора посів посаду політичного референта при німецькому командуванні дивізії, неодноразово стримував безпідставні нападки на дивізійників з боку командира дивізії генерала Фріца Фрайтага. У липні 1944 р. Д. Паліїв відмовився покинути дивізію, котра потрапила в радянське оточення під Бродами, залишився разом з підлеглими і за припущенням очевидців загинув у бою під с. Білий Камінь під час прориву вояків із «бродівського» котла (Іськів, 2016).

Офіцерами в дивізії служили також правники Володимир Мурович та Тит Стефанів. Перший – на посаді адвоката дивізійного суду, у 1944 р. уникнув оточення під Бродами, разом із вцілілою частиною відійшов до Словаччини. Там у м. Жилін через прикрий випадок (самовільне заняття опечатаного гестапівцями вільного житлового помешкання) був засуджений до страти, зумів втекти із дивізійної в'язниці і добратися до Відня (Нагаєвський, 1985, с. 76–77). Після війни переїхав до Баварії, жив у Мюнхені. Займався публіцистичною і редакційною діяльністю. Написав низку релігійно-наукових праць, серед яких брошуру «Греко-католицька церква в житті українського народу». Став членом Українського християнського союзу Німеччини, тривалий час був редактором мюнхенського журналу «Українські християнські вісті».

Адвокат Т. Стефанів (молодший брат генерала УГА Гната Стефаніва) теж мав офіцерський чин майора, у липні 1944 р. зумів з боєм вирватися з «бродівського котла». Увійшов до складу створеної на базі дивізії Української національної армії (УНА). Після закінчення війни як вояк УНА отримав можливість поселитися в Англії. Жив у м. Бірмінгем, вів громадську діяльність, був членом Об'єднання українців у Великобританії, Союзу колишніх вояків-українців. Помер і похований у Лондоні (Кобута, 2020а, с. 500).

Наважився на втечу на захід і відомий на Станіславщині громадсько-політичний діяч і правник Іван Макух. У 1939–1941 рр. він

змушений був переховуватися від арешту НКВС у господарстві свого зятя на Тернопільщині, під час німецької окупації спроби повернутися до Товмача (нині Тлумача) наразилися на загрозу втратити свободу з боку гестапо (яка зайняла націоналізований більшовиками будинок адвоката). Тож літній діяч продовжував під виглядом найманого робітника-садівника нелегально жити в господарстві своєї доньки. Весною 1944 р. разом із родиною доньки І. Макух вирушив підводою через Польщу до Австрії. У своїх спогадах описав небезпеки і складнощі евакуації, життя на чужині, беззахисність біженців перед військовою та цивільною адміністрацією. Діставшись австрійських земель працював звичайним сільським працівником заради харчів та даху над головою. Коли І. Макух отримав дозвіл на переїзд до Відня, австрійська столиця опинилася під бомбовими ударами, тож довелося обживати занедбаний хутір поблизу м. Зальцбург, де провів останні свої роки (Макух, 2001, с. 540–542).

Був знайомий з репресивною сутністю комуністичної влади і колишній адвокат з Долини Олекса Дереш. У 1939 р. заарештований НКВС він уник розправи тільки завдяки німецькому походження дружини і заступництву офіцерів німецької комісії по репатріації, котрі наполягли на звільненні та виїзді родини Дерешів у підконтрольну німцями Польщу. Під час німецько-радянської війни О. Дереш повернувся до Галичини, займався господарськими справами окупаційному відділі сільського господарства у Львові. Наприкінці 1943 р. виїхав спочатку до Відня, де працював в Українському Центральному Комітеті, а з 1944 р. – до Німеччини. До закінчення війни жив у Мюнхені, вів адвокатську діяльність. Із травня 1945 р. перебував у баварських таборах для переміщених осіб Регенсбург, Ульма, Кляйнкетц, надавав правову допомогу українцям в рамках діяльності Міжнародної організації в справах біженці (ІРО). У 1952 р. родина Дерешів перебралася до США. Жив поблизу Нью-Йорка, працював звичайним робітником на місцевій фабриці. Після виходу на пенсію продовжував громадську і культурницьку роботу, написав низку літературних творів та розвідок про тваринний світ Українських Карпат (Пеленська & Бабяк, 1993, с. 260–262).

Важкі умови перебування українців у таборах переміщених осіб у західній Німеччині описав у своїх спогадах адвокат з Долини Ярослав Гриневич. Він разом із матір'ю – відомою українською письменницею Катрею Гриневичівною (Катериною Гриневич) та

родиною брата Володимира Гриневича (теж правника) виїхали спочатку до Австрії, згодом – Німеччини (Гриневич, 1968, с. 62–68). Після трьох років життя біженцями, смерті К. Гриневич, родинам братів Гриневичів вдалося переїхати до США. Там Я. Гриневич успішно займався господарсько-економічними справами, був активним учасником національно-культурного життя української діаспори.

Трагічно закінчилася евакуаційна епопея для косівського адвоката Остапа Копцюха. Він щасливо пережив загрозу більшовицького арешту перед війною, у перші її місяці зумів організувати українське самоврядування в Косові, вів правничу діяльність. Навесні 1944 р. його інтернували угорські вояки і тільки допомога українського націоналістичного підпілля дозволила звільнитися. Через Словаччину родина Копцюхів добралася до Німеччини, де кілька років перебувала у таборі біженців. Через тяжкі умови життя, що загострили хворобу, літній правник помер. Його родині вдалося переїхати до США, де вони змогли налагодити побут, реалізувати власний професійний потенціал (Пелипейко, 2004, с. 356–358).

Незважаючи на складнощі адаптації до післявоєнних умов життя в європейських чи заокеанських країнах, більшість колишніх правників змогли знайти своє місце в нових реаліях, стали повноправними громадянами західного соціуму, продовжували займатися громадською роботою, літературною чи науковою творчістю. Натомість у радянській державі тільки одиниці отримали можливість гідно завершити свій життєвий шлях. При цьому щодо них залишалася загроза нових репресивних заходів комуністичної системи, котра ревно сприймала поведінку представників колишньої «буржуазної» інтелігенції.

У 1947 р. наклав на себе руки доведений до відчаю колишній адвокат у Рогатині Михайло Баб'юк. Випускник Віденського університету, приятель Івана Франка, знавець десяти мов, у тому числі китайської, прибічник комуністичних ідей, після війни залишився без засобів до існування, йому відмовили в оформленні пенсії, прирікши на жебрацьке життя («Баб'юк Михайло», б.р.). Портовим робітником в Одесі завершував свій життєвий шлях уродженець Гуцульщини, відомий адвокат Роман Домбчевський. Після відбуття сфабрикованого НКВС перед війною покарання йому відмовили у можливості повернутися до Галичини. Жив у злидених реаліях

робітничого гуртожитку, передчасно помер у 1952 р. (Горбещ, 2016). Важкі умови життя були і у репресованих колишніх адвокатів Володимира Горбового в Долині, Михайла Степаняка на Богородчанщині, Івана Могильницького в Коломиї. Поза увагою влади доживав віку колишній суддя і адвокат у Снятині Михайло Фірманюк. Він був близьким другом письменника та правника Марка Черемшини, але тогочасній радянській системі його писемні спогади про діяча як і життєвий досвід не були цікавими.

Навіть ті, хто зумів пристосуватися до радянського способу життя, залишалися під загрозою. Уже згадуваний І. Библів у Косові у повоєнний час працював у школі рахівником і вчителем, одночасно вів гурток художньої самодіяльності. Закоханий у театральне мистецтво, створив самодіяльний колектив, з яким ставив різні постановки. Під час однієї з таких вистав стався курйозний випадок, що ледь не кваліфікувався як ідеологічна диверсія. І. Библів з театральною пристрасстю та мімікою прочитав один із розділів Франкової казки «Лис Микита», чим викликав переполох у присутнього районного партійного начальства. Перший секретар райкому сприйняв вживання імені казкового героя як негідний натяк на образ тогочасного партійного і радянського керівника Микити Хрущова. Тож самодіяльному актору довелося довго вибачатися і пояснювати партійному невігласу зміст і сутність твору І. Франка, на що була дана категорична повчальна рекомендація: «Треба краще підбирати матеріал для читання» (Пелипейко, 2004, с. 353–354).

Висновки. На завершальному етапі війни українська інтелігенція в Галичині знову опинилася перед вибором: залишитися на захоплених радянськими військами землях і наразитися на потенційні репресії, чи рятуватися втечею на захід, у європейські країни. Ті, хто в силу різних обставин залишалися на рідній землі, змушені були мімікрувати перед радянським режимом, демонструвати свою покірність і лояльність. Лиш одиниці змогли в нових умовах використати юридичні знання за фахом. Не обійшлося без арештів і репресій за звинуваченнями у співпраці з нацистськими окупантами. Більшість колишніх правників, як освічених осіб із досвідом громадської діяльності та розумінням суспільних процесів, обирали еміграцію. Так вони рятували себе та своїх рідних, але змушені були адаптуватися до складних умов післявоєнного життя на чужині: перебування в таборах для переміщених осіб, проходження філь-

траційних заходів спецслужб, забезпечення мінімальних життєвих благ. Частина змогли займатися інтелектуальною працею, вести громадські справи серед співвітчизників, реалізувати свої знання та вміння. Іммігранти інтегрувалися в іномовні суспільства, набували нового досвіду, зберігаючи свою національну і громадянську ідентичність, гідність, готовність продовжувати громадську роботу.

Джерела та література

- Арсенич, П.** (2006). *Галичани – жертви більшовицьких репресій*. Івано-Франківськ: Лілея – Нова Зоря.
- АУ СБУ ІФО – Архіву Управління Служби безпеки України в Івано-Франківській області.
- Баб'юк Михайло.* (б.р.). Взято з <https://www.geni.com/people/Mykhaylo-Babiuk/6000000014605023664>.
- Галів, М., & Гльницька, Н.** (2021). Лист галицького правника Михайла Боднара до керівників радянської держави (13 серпня 1945 р.): аналіз крізь призму історії повсякдення. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 7/49, 103–119.
- Гловацький, І.** (2014). *Українські адвокати Східної Галичини у світлі архівних джерел і некрологів 1800–1943 рр.* (Вид. друге). Львів: Ліга-Прес.
- Горобець, О.** (2016, 16 лютого). Тінь забутого предка. Повернімо пам'ять про Романа Домбчевського. *Слово Просвіти*. Взято з <http://slovoprosvity.org/2016/02/18/tin-zabutogo-predka/>
- Гриневич, Я.** (1968). *Катря Гриневичева: біографічний нарис*. Торонто: Гомін України.
- ДАІФО – Державний архів Івано-Франківської області.
- Іськів, В.** (2016, 1 квітня). Політик і воїн Дмитро Паліїв. *Вісті Калущини*. Взято з <http://vistikalush.com.ua/articles/category/society/2016/04/01/15168/view>.
- Климишин, М.** (Ред.). (1985). *Альманах Станиславівської землі: збірник матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини* (Т. 2). Нью-Йорк, Торонто, Мюнхен.
- Кобута, С.** (2020а). Стефанів Тит Петрович. *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія: До 100-річчя Західно-Української Народної Республіки. Т. 3: П–С*. Івано-Франківськ: Манускрипт-Львів.
- Кобута, С.** (2020б). Українські адвокати Станиславівщини – жертви комуністичного і нацистського репресивних режимів у 1939–1945 рр. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобиць-*

кого державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія, 4/46, 104–130.

- Когут, М.** (1991). Внесок в політичне і громадське життя міста доктора Івана Сохачького. *Пам'ять. Вісник Калуської організації історико-просвітницького товариства «Меморіал», 2.*
- Кравців, Б.** (Ред.). (1975). *Альманах Станиславівської землі: збірник матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини* (Т. 1). Нью-Йорк, Торонто, Мюнхен.
- Макух, І.** (2001). *На народній службі. Спогади.* Київ: Основні цінності.
- Марунчак, М.** (Ред.). (1978). *Городеничина: історико-мемуарний збірник.* Нью-Йорк, Торонто, Вінніпег.
- Нагаєвський, І.** (1985). *Спогади польового духовника.* Торонто: Українська Книжка.
- Пеленська, І., & Бабяк, К.** (Ред.). (1993). *Стрийщина: Історично-мемуарний збірник Стрийщини, Скільщини, Болехівщини, Долинщини, Рожнятівщини, Журавенищини, Жидачівщини і Миколаївщини* (Т. III). Нью-Йорк, Париж, Сідней, Торонто.
- Пелипейко, І.** (2004). *Містечко над Рибницею: книжка про Косів.* Косів: «Писаний Камінь».
- Романенчук, Б.** (Ред.). (1988). *Коломия й Коломийщина: збірник споминів і статей про недавнє минуле.* Філадельфія.
- Романюк, В.** (2019, 19 листопада). Правознавець європейського рівня родом з Галичини. *Галицький кореспондент.* Взято з <https://gk-press.if.ua/pravoznavets-yeuropejskogo-rivnya-rodом-z-galychynty/>
- Яшан, В.** (1989). *Під брунатним чоботом: німецька окупація Станиславівщини в Другій світовій війні, 1941–1944.* Торонто.

References

- Arsenyh, P.** (2006). *Halychany – zherty bilshovytskykh represii [People of Galychyna – victims of the communist regime].* Ivano-Frankivsk: Lileia – Nova Zoria [in Ukrainian].
- AU SBU IFO – Arkhiv Upravlinnia Sluzhby bezpeky Ukrainy u Ivano-Frankivskii oblasti [The Archive of the Security Service of Ukraine in the Ivano-Frankivsk Region].
- Babiuk Mykhailo [Babiuk Mykhailo].** (n.d.). Retrieved from <https://www.geni.com/people/Mykhaylo-Babiuk/6000000014605023664> [in Ukrainian].
- Haliv, M., & Pnytska, N.** (2021). Lyst halytskoho pravnyka Mykhaila Bodnara do kerivnykiv radianskoï derzhavy (13 serpnia 1945 r.): analiz kriz pryzmu istorii povsiakdennia [The Galician lawyer Mykhailo Bodnar's letter to the senior officials the Soviet state (August 13, 1945): analysis through the prism of history of everyday]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk*

- naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 7/49, 103–119 [in Ukrainian].*
- Hlovatskyi, I.** (2014). *Ukrainski advokaty Shkhidnoi Halychyny u svitli arkhivnykh dzherel i nekrolohiv 1800–1943 rr.* [Ukrainian lawyers of the Eastern Halychyna in the light of archive documents and obituaries 1800–1943] (2nd ed.). Lviv: Liha-Pres [in Ukrainian].
- Horobets, O.** (2016, February 16). Tin zabutoho predka. Povernimo pamiat pro Romana Dombchevskoho [The shadow of the forgotten ancestor. In the memory of Roman Dombchevsky]. *Slovo Prosvity – Slovo Prosvity (Prosvita newspaper)*. Retrieved from <http://slovoprosvity.org/2016/02/18/tin-zabutogo-predka/> [in Ukrainian].
- Hrynevych, Ya.** (1968). *Katria Hrynevychyeva: biohrafichnyi narys [Katria Hrynevychyeva: The biographical insight]*. Toronto: Homin Ukrainy [in Ukrainian].
- DAIFO – Derzhavnyi arkhiv Ivano-Frankivskoi oblasti [The State Archive of the Ivano-Frankivsk Region].
- Iskiv, V.** (2016, April 1). Polityk i voin Dmytro Paliiv [The politician and warrior Dmytro Paliiv]. *Visti Kalushchyny – Kalush news (Kalush newspaper)*. Retrieved from <http://vistikalush.com.ua/articles/category/society/2016/04/01/15168/view> [in Ukrainian].
- Klymyshyn, M.** (Ed.). (1985). *Almanakh Stanyslavivskoi zemli: zbirnyk materialiv do istorii Stanyslavova i Stanyslavivshchyny [The almanac of the Stanislaviv land: collection of materials on the history of Stanislavov and Stanislavivshchyna]*. (Vol. 2). Niu-York, Toronto, Miunkhen [in Ukrainian].
- Kobuta, S.** (2020a). Stefaniv Tyt Petrovych. *Zakhidno-Ukrainska Narodna Respublika 1918–1923. Entsyklopediia: Do 100-richchia Zakhidno-Ukrainskoi Narodnoi Respubliki. T. 3: P–S – Western Ukrainian National Republic 1918–1923. Encyclopedia: Dedicated to the 100th anniversary of Western Ukraine National Republic. Vol. 3: P–S*. Ivano-Frankivsk: Manuscript-Lviv [in Ukrainian].
- Kobuta, S.** (2020b). *Ukrainski advokaty Stanyslavivshchyny – zhertry komunistychnoho i natsyystskoho represyvykh rezhymiv u 1939–1945 rr.* [Ukrainian lawyers of Stanislaviv region – victims of the communist and Nazi regimes]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 4/46, 104–130 [in Ukrainian].*

- Kohut, M.** (1991). Vnesok v politychne i hromadske zhyttia mista doktora Ivana Sokhatskoho [Dr. Ivan Sokhatskyi's contribution to the political and civic life of the town]. *Pamiat. Visnyk Kaluskoi orhanizatsii istoriko-prosvitnytskoho tovarystva «Memorial» – Memory. Herald of the Kalush organization of historical-educational community "Memorial"*, 2 [in Ukrainian].
- Kravtsiv, B.** (Ed.). (1975). *Almanakh Stanyslavivskoi zemli: zbirnyk materialiv do istorii Stanyslavova i Stanyslavivshchyny* [The almanac of the Stanislaviv land: collection of materials on the history of Stanislavov and Stanislavivshchyna]. (Vol. 1). Niu-York, Toronto, Miunkhen [in Ukrainian].
- Makukh, I.** (2001). *Na narodnii sluzhbi: spohady* [On public service: Memoires]. Kyiv: Osnovni tsinnosti [in Ukrainian].
- Marunchak, M.** (Ed.). (1978). *Horodenshchyna* [Horodenka region]. Niu-York, Toronto, Vinnipeh [in Ukrainian].
- Nahaievskiy, I.** (1985). *Spohady polovoho dukhovnyka* [Memoirs of a Polish priest]. Toronto: Ukrainska Knyzhka. Retrieved from <https://diasporiana.org.ua/memuari/5628-nagayevskiy-i-o-spogadi-polovogo-duhovnika/> [in Ukrainian].
- Pelenska, I., & Babiak, K.** (Eds.). (1993). *Stryishchyna: istorychno-memuarnyi zbirnyk Stryishchyny, Skilshchyny, Bolekhivshchyny, Dolynshchyny, Rozhniativshchyny, Zhuravenshchyny, Zhydachivshchyny i Mykolaivshchyny* [Stryi region: Historical memoirs of the regions of Stryi, Sokil, Bolekhiv, Dolyna, Rozhniativ, Zhuraven, Zhydachiv, Mykholaiv]. (Vol. 3). Niu-York, Paryzh, Sydnei, Toronto [in Ukrainian].
- Pelypeiko, I.** (2004). *Mistechko nad Rybnytseiu: knyzhka pro Kosiv* [The Town upon Rybnytzia: a book about Kosiv]. Kosiv: «Pysanyi Kamin» [in Ukrainian].
- Romanenchuk, B.** (Ed.). (1988). *Kolomyia y Kolomyishchyna* [Kolomyia and Kolomyia Region]. Filadelfia [in Ukrainian].
- Romaniuk, V.** (2019, November 19). Pravoznavets yevropeiskoho rivnia rodom z Halychyny [The European level lawyer of a Halychyna origin]. *Halytskyi korespondent – Halych Correspondent*. Retrieved from <https://gk-press.if.ua/pravoznavets-yevropejskogo-rivnya-rodom-z-galychyny/> [in Ukrainian].
- Yashan, V.** (1989). *Pid brunatnym chobotom: nimetska okupatsiia Stanyslavivshchyny v Druhii svitovii viini, 1941–1944* [Under the Red Boot: German occupation of the Stanislaviv Region in World War II, 1941–1944]. Toronto [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 17.03.2022 р.
Стаття рекомендована до друку 28.04.2022 р.

УДК 394.26(477.87)"1944/1946"

DOI: 10.24919/2312-2595.10/52.257916

Павло ЛЕНЬО

кандидат історичних наук, доцент кафедри археології, етнології та культурології, Ужгородський національний університет, площа Народна, 3, м. Ужгород, Україна, індекс 88000 (pavlo.len@uzhnu.edu.ua)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4196-6173>

Бібліографічний опис статті: Леньо, П. (2022). Святкування новорічної ялинки в Закарпатській Україні у контексті радянської політики пам'яті (1944–1946 рр.). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 10/52, 197–212. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.10/52.257916>.

СВЯТКУВАННЯ НОВОРІЧНОЇ ЯЛИНКИ В ЗАКАРПАТСЬКІЙ УКРАЇНІ У КОНТЕКСТІ РАДЯНСЬКОЇ ПОЛІТИКИ ПАМ'ЯТІ (1944–1946 рр.)

Анотація. *Мета дослідження.* Простежити, на основі архівних документів і матеріалів преси, процес появи та особливості запровадження новорічних урочистостей в Закарпатській Україні (1944–1946). **Методологія.** Автор розуміє зміни святково-обрядової сфери, які відбувалися у період превентивної радянізації Закарпаття, як елемент комплексного впливу на його символічний простір та інструмент історичної політики радянської влади. Розгляд архівних документів та матеріалів преси здійснено за допомогою нарративного і візуального аналізу. **Наукова новизна.** Використання такого сімейного календарного свята як Новий рік в якості інструменту пропаганди та ідеології й політики пам'яті – це доволі маловідома сторінка історії Закарпаття. Вона представляє науковий інтерес і тому, що дослідники радянської обрядовості зазвичай фокусувалися на військово-патріотичних, трудових та революційних святах, але приділяли значно менше уваги календарним святам. **Висновки.** Знайдені документи дають підставу ствердити, що офіційно Новий рік на території Закарпатської України запрова-

© Павло Леньо, 2022

ISSN 2312-2595 (Print) ISSN 2664-3715 (Online)

джували під гаслами турботи про дітей. Однак насправді основною метою організації новорічних святкувань 1944 р. було забезпечення прояву вдячності місцевих жителів своїм «визволителям», маніфестації їх прагнення до визволення й об'єднання з радянською Україною. Це достатньо чітко впливає, зокрема, з тексту рукописної промови на честь Нового року, де фігурують різноманітні пропагандистські ідеологеми про віковічне рабство, тисячолітню експлуатацію українців чужинцями, які намагалися заборонити рідну мову та звичаї. Використання новорічного свята як інструмента ідеології та історичної політики радянської влади продовжувалося нетривалий час, фактично допоки Закарпатська Україна не увійшла до складу Української РСР, що підтверджує політичну підставу появи й поширення Нового року на Закарпатті.

Ключові слова: Закарпатська Україна; новорічна ялинка; ритуали; історична політика; ідеологеми.

Pavlo LENO

PhD (History), Associate Professor, Department of Archaeology, Ethnology and Culturology, Uzhgorod National University, 3, Narodna Square, Uzhgorod, Ukraine, postal code 88000 (pavlo.len@uzhnu.edu.ua)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4196-6173>

To cite this article: Leno, P. (2022). Sviatkuvannia novorichnoi yalynky v Zakarpatskii Ukraini u konteksti radianskoi polityky pamiaty (1944–1946 rr.) [Celebration of the New Year in Transcarpathian Ukraine in the context of the Soviet politics of memory (1944–1946)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 10/52, 197–212. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.10/52.257916> [in Ukrainian].

**CELEBRATION OF THE NEW YEAR
IN TRANSCARPATHIAN UKRAINE IN THE CONTEXT
OF THE SOVIET POLITICS OF MEMORY (1944–1946)**

Summary. The purpose of the research. This article is based on archival sources and materials of the press of Transcarpathian Ukraine (1944–1946). The main purpose of this article is to study the process of introducing New Year holidays, which are considered as an instrument

of the historical policy of the Soviet government. **Methodology.** The author considers the changes in the festive and ritual sphere carried out during the period of preventive sovietization of the region as an element of a complex impact on its symbolic space. In the process of studying archival data and local press materials methods of narrative content and visual analysis were used. **Scientific novelty.** The use of the New Year as an instrument of propaganda, ideology and politics of memory is a little-known page in the history of Transcarpathia. This topic is also interesting because researchers of Soviet rituals usually concentrated on military-patriotic, labor and revolutionary holidays but at the same time paid less attention to the rituals of the calendar sphere. **Conclusions.** The discovered documents allow us to say, that the New Year was officially introduced on the territory of Transcarpathian Ukraine under the slogan of care for children. But in fact, the main goal of organizing the celebration of the New Year in 1944 was to ensure, that local residents expressed gratitude to their "liberators". There were also declared their desire for liberation and unification with Soviet Ukraine. These theses are beautifully illustrated in the text of the handwritten speech in honor of the New Year, which formed the basis of the narrative analysis of this study. In particular, there are various propaganda ideologemes about centuries of slavery, thousands of years of exploitation of Ukrainians by outsiders who tried to ban their native language and customs. The use of this holiday as an instrument of ideology and historical policy of the Soviet government continued until Transcarpathian Ukraine became part of the Ukrainian SSR. This fact confirms the thesis about the political basis for the appearance of this holiday in Transcarpathia.

Key words: Transcarpathian Ukraine; New Year's tree; rituals; historical politics; ideologemes.

Постановка проблеми. У цьому тексті йдеться про нетривалий період існування Закарпатської України¹ (1944–1946), впродовж якого відбулися процеси превентивної радянзації краю. Тотальну радянзацію здійснили вже після його включення до складу Української РСР як Закарпатську область, але навіть півтора роки існування Закарпатської України (далі ЗУ) засвідчили суттєві зміни у всіх сферах буття. Тоді ж з'явилися радянські свята і ритуали, котрі були покликані раціоналізувати новий ідеологічний та політичний порядок.

¹ У науковій літературі є різні варіанти означення статусу Закарпатської України: маріонеткова держава, квазідержавне утворення, перехідна держава і т. д.

Дослідники радянської святково-обрядової сфери у своїх студіях насамперед аналізують революційні, патріотичні та трудові свята, натомість рідше звертаються до календарних. Це пояснюється тим, що урочистості на кшталт Нового року мали невисоке ідеологічне навантаження, попри масовий характер дійства, яке організували напередодні чи в день 31 грудня в установах, школах, дитячих садках на заводах і фабриках. Хоча Новий рік запровадили в часи Леніна як колективне святкування, однак він поступово трансформувався у розряд сімейних свят (Lane, 1981, p. 137). Він символізував календарну зміну, а не увічнивав ритуальним способом якусь політичну подію чи особистість.

Варто зазначити слушність подібних висновків. Вочевидь саме в силу ідеологічної й політичної нейтральності Новий рік, на відміну від багатьох інших радянських свят, досі користується популярністю серед широких верств населення України. Але приклад ЗУ свідчить, що навіть таке громадянське свято в перші роки радянської влади поширилося в як інструмент її пропаганди. Його поява на Закарпатті була пов'язана із прагненням влади організувати вияв вдячності місцевого населення за «визволення з віковичного рабства», що випливає із документів, які ініціювали його запровадження й побутування на Закарпатті. Аналізу цих не надто відомих фактів і присвячене пропоноване невелике дослідження.

Мета дослідження: простежити історію появи та побутування свята новорічної ялинки на території Закарпатської України, з'ясувати ідеологічну основу його популяризації.

Джерела та історіографія. Заглибитися у проблему допомогли документи з Державного архіву Закарпатської області (далі ДАЗО) у фондах центрального органу влади ЗУ – Народної Ради Закарпатської України (далі НРЗУ) та Ужгородського міського народного комітету. Серед них, зокрема, Інструкція 1944 р. («Дирекціям всех школ». ДАЗО, ф. 190, оп. 1, спр. 117, арк. 21) про проведення першого новорічного святкування в ужгородських школах, яке запланували фактично одразу після «визволення» краю. Цікавим також є рукописний текст урочистої промови написаний ніби від імені ужгородських школярів («Солодкие товарищи!»). ДАЗО, ф. 190, оп. 1, спр. 117, арк. 22–23), який рясніє правками та вставками, аналіз якого буде зроблений на сторінках цієї статті. Розглянуто також Постанову НРЗУ про організацію роком пізніше свята

ялинки, яке мало відбутися у масштабах всього регіону («Постанова НРЗУ». ДАЗО, ф. Р-14, оп. 1, спр. 257, арк. 1–4).

У дослідженні фігурують також матеріали преси обкому компартії ЗУ. Упродовж пізньосталінського періоду в регіоні виходили: «Закарпатська Україна» (згодом «Советское Закарпатье»), «Молодь Закарпаття» та «Закарпатська правда». Хоча кожна з редакцій мала власний штатний колектив, але загалом основною функцією газет було переповідати новини всесоюзної «Правди» та республіканської газети «Радянська Україна», розбавляючи їх місцевим матеріалом. Виходила подібна за форматом угорськомовна «Kárpáti Igaz Szó» та молодіжна «Kárpátontúli Ifjúság», що була угорською реплікою «Молоді Закарпаття». Були газети окружних центрів, чий зміст чудово рефлектує назви: «Сталінське слово» (м. Хуст), «Сталінський прапор» (м. Виноградів), «Прапор перемоги» (м. Мукачево), «Сталінським шляхом» (сmt. Великий Березний), «Ленінським шляхом» (м. Рахів), «Радянська Верховина» (сmt. Міжгір'я) і т. д. Їх контент переважно дублював відомості обласних газет, а тому для цієї статті вони не надто придатні. Серед оглянутих матеріалів цікавими є титульні сторінки новорічних газет, які вміщують візуальну та текстову інформацію з патріотично-виховними тезами й апелюють до несправедливого історичного минулого навіть у передовицях на кшталт вітання з Новим роком.

У період пізнього соціалізму вивчення радянської обрядовості було достатньо популярною темою серед вітчизняних етнографів. Вона заохочувалася владою, якій було вигідно констатувати успіхи та перемогу прогресивних комуністичних обрядів над релігійною та консервативною традицією, що насправді не зовсім відповідало дійсності. Серед етнологів, які мали стосунок до дослідження радянських обрядів, були відомі радянські академіки та вчені типу Ю. Бромлея (1981), Л. Тульцевої (1985), а також дослідники місцевого рівня, зокрема, М. Тиводар (1968), М. Логойда (1973) та багато інших. У їх працях знаходимо теоретичні роздуми про прогресивну роль та місце нових соціалістичних обрядів у побуті населення, свідчення успішного поступу радянської обрядовості та поступового нівелювання народно-релігійних традицій. Безумовно, подібні висновки були даниною часу та будувалися згідно з ідеологічними вимогами, які диктували напрям та часто й результати наукових досліджень.

У добу незалежності інтерес вітчизняних дослідників до теми радянських ритуалів після спаду зацікавлення й перерви в кількох-надцять років знову зріс. Не в останню чергу до цього спричинилися класичні вже західні дослідження (Lane, 1981; Рольф, 2009; Тумаркин, 1999) з їх антропологічним фокусом на аналізі соціалістичних свят. Актуальним стало переосмислення радянського спадку, у контексті чого радянську обрядовість у нас аналізують як один з інструментів ідеології (політичної релігії) й суспільної індоктринації; засобів насадження атеїзму; патріотичного виховання; формування ідентичностей та відтворення культурних практик (Єскельчик, 2018; Каганов, 2019; Шліхта, 1999 та ін.). У більшості випадків увагу дослідників насамперед привертала загальнодержавні революційні та патріотичні й трудові свята, а також відповідні їм обряди, оскільки вони відповідали за «правильне» ідеологічне й політичне та трудове виховання населення. І традиційно вчені менше фокусувалися на радянських календарних святах, оскільки вони були менш ідеологізовані. Одне із таких – Новий рік стало предметом мого аналізу в цій статті, оскільки, попри загалом цивільний та політично нейтральний характер, в перші роки існування Закарпатської України воно використовувалося як елемент ідеології та історичної політики.

Виклад основного матеріалу. На території недавно звільненої від угорської окупації Підкарпатської Русі² 26 листопада 1944 р. у Мукачеві відбувся I з'їзд Народних Комітетів Закарпатської України, який проголосив Маніфест про возз'єднання Закарпатської України із Радянською Україною. Після цього був сформований центральний орган влади – НРЗУ, яка розпочала процес радянзації та входження регіону до Української РСР.

Дослідник цього періоду історії Закарпаття Василь Міщанин у своїй монографії (Міщанин, 2018) звертає увагу на масштабні зміни в культурному та символічному просторі краю вже впродовж періоду превентивної радянзації (1944–1945). Вони включали перейменування вуличних топонімів та назв населених пунктів, запровадження радянської символіки, свят та обрядів і т. д. Учений згадує також про певні заходи органів влади, спрямовані на органі-

² Підкарпатська Русь – назва Закарпаття міжвоєнного періоду, коли воно перебувало у складі Чехословаччини.

зацію першого новорічного свята в Закарпатській Україні наприкінці 1945 р.

Ужгородський дослідник трохи помилився, оскільки він мав на увазі перше всезагальне святкування Нового року в масштабах всієї ЗУ. Насправді це свято пробували організувати ще роком раніше. Про це довідуємося із Розпорядження № 50.030/1944 уповноваженого НРЗУ у справах народної освіти, де оголошувалося про різдвяні канікули та влаштування торжества зустрічі святкової ялинки у всіх школах після обіду 31 грудня 1944 р. («Дирекциям всех школ». ДАЗО, ф. 190, оп. 1, спр. 117, арк. 21).

Хоча тоді ще йшла війна, а фактичне визволення території краю відбулося кількома тижнями раніше³, нова радянська влада вважала за необхідне організації цього, по суті, сімейного свята, виявляючи турботу про закарпатських дітей-школярів. Не ставимо під сумнів цю доволі шляхетну мету, але водночас довідуємося про ще одну, можливо, головну причину його запровадження. Уявлення про те, що насправді вимагалось від організаторів торжества, дає Інструкція Відділення шкіл та народної освіти Народного комітету Ужгорода від 21 грудня 1944 р., яку було розіслало директорам шкіл («Дирекциям всех школ». ДАЗО, ф. 190, оп. 1, спр. 117, арк. 21).

Відповідно до цього документа, керівники шкіл мали координувати дії з організації урочистостей, а також «... позаботится о том, чтобы программа торжества была не только занимательной для детей, но носила характер освобождения, когда с отступающим годом ушло и тысячелетнее рабство. Новый год мы встречаем впервые в освобожденном Закарпатье, как свободные граждане. Причем все мы выражаем надежду, что в Новом Году осуществится наша заветная мечта, – воссоединения Закарпатской Украины с Радянскою Украиною. Таким образом все торжество должно носить характер манифестации за присоединение».

Процитований оригінальний текст був підписаний секретарем-референтом В.І. Крайняницею (поширене місцеве прізвище).

³ Офіційна дата визволення Закарпаття – 28 жовтня 1944 р., але насправді бойові дії відбувалися на території краю і кількома тижнями пізніше – див. Офіцинський, Р.А. (2014). Сонце довгожданної волі. Коли ми маємо святкувати день визволення Закарпаття і всієї України? І чи визволення? *Сталеві нерви тореадора... Україна. 2009–2014* (с. 134–140). Ужгород: Гражда.

Однак сумніваюся, що він дійсно автор цього документа, оскільки впродовж перших місяців після визволення закарпатці (навіть щирі русофіли) ще не встигли оволодіти риторикою та стилем, притаманними радянській бюрократії. Про це яскраво свідчать тогочасні рукописні документи, один з яких буде проаналізовано нижче. Це дає підставу твердити, що текст Інструкції написаний російськомовною особою, яка не була родом із Закарпаття. Так само на цю користь свідчать використані ідеологеми про тисячолітнє рабство та заповітну мрію закарпатців про возз'єднання, які поширилися в регіоні впродовж останніх місяців і були взяті з радянських пропагандистських методичок.

Цитована вище Інструкція зберігається в одній архівній справі з рукописним текстом урочистої новорічної промови, яка була написана ніби від імені школярів («Солодке товарищи!». ДАЗО, ф. 190, оп. 1, спр. 117, арк. 22–23). Вочевидь її було створено, щоб надати новорічному торжеству бажаний «... *характер манифестації за приєднання*». Хто написав її невідомо, але судячи з усього це була людина місцевого походження, імовірно русофільської орієнтації. У промові наявні локальні лексичні звороти та діалектизми, зокрема звертання «Солодке товарищи!», що є калькою «*дорогих товарищей*». Помітно, що людина не звикла до кириличного написання, оскільки деякі букви вона автоматично пише латинкою, зокрема, замість літери «к» у тексті вживається «*k*». Він буквально рясніє виправленнями, які зроблені олівцем та чорнильним пером тією ж рукою. Попри численні редагування помітно, що текст авторський, оскільки не нагадує характерний безособовий радянський бюрократичний новояз. Водночас у ньому використано чимало тогочасних радянських ідеологем, метафор та закликів. Йому властиві популізм та пропагандистський характер, присутнє викривлення історичних фактів, штампи радянської риторики про національне пригноблення й економічну експлуатацію місцевого населення, прагнення до возз'єднання з «*русь-українцями*», звеличення Червоної Армії та Сталіна. Нижче наводжу основні тези цієї промови разом із моїми коментарями:

– Упродовж тисячоліття сини Карпат / закарпатські українці перебували під чужою владою, між чужими людьми (*бачимо протиставлення угорської влади та слов'янського світу, опозицію «свій-чужий*»), вживання етноніму «*українці*», який до приходу радян-

ської влади тут фактично не побутував, згадується негативний історичний досвід угорського політичного режиму).

– Акцентується увага на тисячолітній економічній експлуатації закарпатських українців чужими панамі, констатується неймовірно важке ярмо в якому перебували прадіди (*повторно нагадується про несправедливе історичного минуле, яке слід виправити*).

– Наголошується, що чужа влада змушувала відмовлятися від рідних свят, як це було у випадку «... *новогодичної ёлки... .. и с другими нашими словянскими обычаями...*» та засвоювати чужі звичаї (*насправді новорічна ялінка ніколи не була місцевою традицією. Замовчується, а точніше фальсифікується той факт, що попередні політичні режими не втручалися у сферу календарних чи сімейних обрядів місцевого українського населення*).

– Фігурує справедлива критика попередньої угорської влади, зокрема заборона навчатися рідною мовою (*але, водночас, бачимо, що ця святково-викривальна промова написана російською мовою, а не місцевим діалектом чи українською мовою*).

– Від повного зникнення місцевий народ врятував тільки «... *старший брат русь-украинец...*», який подав свою сильну руку допомоги (*в рукописі спершу згадується Червона Армія, однак ця частина була викреслена та замінена на метафору про сильну руку. Бачимо тут також апеляцію до «рідної крові»*).

– Завдяки цій допомозі чорний та похмурий небосхил «*закарпатских украинцев*» змінився на яскраве сонце, що знаменувало початок нового щасливого життя (*використання різноманітних літературних метафор характерне для радянських пропагандистських текстів та промов того періоду, серед яких особливо акцентують про «нове щасливе життя»*).

– Наголошується, що «... *наша Красная Армия...*» під керівництвом маршала Сталіна розбила найсильнішу в світі гітлерівську армію, чого не вдалося зробити жодній іншій країні (*цікаво, що в тексті спершу було написано повністю ім'я, по батькові та прізвище радянського лідера, але потім залишили тільки «Сталін». Вочевидь коректори та порадики, які редагували промову, звернули увагу автора, що в Радянському Союзі імені вождів батьків-засновників типу Леніна та Сталіна прийнято вживати без ініціалів*).

– Відзначається, що учні / школярі повинні набувати знань та вчитися, для того щоб старе життя ніколи не повернулося. Конста-

тується, що з минулим роком закінчується остання сторінка старого життя з яким ми з *«... мерзостью прощаємся...»* і відкриваємо нову щасливу сторінку життя за яку вдячні Червоній армії та братам по той бік Карпат (*знов іде протиставлення старого «темно-го» минулого животіння та нового щасливого освіченого життя*).

Загалом основний зміст промови, яку, вочевидь, писала доросла людина, а не якийсь школяр, відповідав заявленій в Інструкції «Дирекціям всех шкіл Ужгорода» меті проведення свята ялинки – висловити вдячність за визволення та маніфестувати віковичне прагнення закарпатців до возз'єднання з Українською РСР. У архівних документах відсутні вказівки про те, хто і в якому місці проголосив цю промову, але однозначно, що її було озвучено на урочистостях в ужгородських школах 31 грудня 1944 р. У загальних рисах тези цієї промови повторювали ідеологи, які фігурують в тексті Маніфесту про возз'єднання 26 листопада 1944 р. У широкому сенсі подібні ідеологи впливали на формування ідентичності та коригували історичну пам'ять, загострювали почуття національної образи місцевого русинського (українського) населення у ставленні до представників попередніх політичних режимів – угорського, чехословацького.

Святкові випуски місцевих газет вийшли тоді не в традиційному монохромному вигляді, а в урочистих червоних кольорах. Усі, вслід за головною газетою «Закарпатська Україна», вмістили привітання НРЗУ, де йшлося про визволення та вдячність закарпатців до братів-визволителів, про Маніфест, возз'єднання і війну («Новорічне привітання», 1944, с. 1). Для прикладу, газета «Молодь Закарпаття» перше число якої з'явилося саме 1 січня 1945 р. («За молодість нашу щасливу», 1945, с. 1) на титульній сторінці надрукувала своєрідну промову-тост, яка в основних моментах повторювала тези згаданого вище привітання від імені школярів. У ній також йшлося про безмежну вдячність Сталіну та визволителям, за братерську допомогу яких пропонувалося підняти наповнені келихи. Так само там нагадувалося про сотні важких років життя, коли чужинці-загарбники шматували тіло й душу закарпатців та намагалися знищити їх мову й культуру й народність, зробити з них безправних рабів з ярмом на шії. Завершувалася передовиця надіями на реалізацію віковичних мрій про швидке возз'єднання із Українською РСР. На тій же титульній сторінці фігурували й інші статті

та замітки, наприклад, згадане вище «Новорічне привітання Народної Ради». Окрема публікація закликала молодь вступати в добровольчі війська. Цей заклик іти воювати сусідив з великим гаслом-привітанням, що розмістилося на всю ширину сторінки – «З Новим роком, юні друзі!». Центральною світлиною титульної сторінки новорічного числа газети було зображення червоноармійців, які з криком йдуть в атаку.

Зміст розглянутих документів та матеріалів достатньо чітко демонструють ідеологічну та політичну мету організації новорічного торжества наприкінці грудня 1944 року. Але вже через рік низка запланованих новорічних заходів відзначилася відсутністю риторики, яка могла б призвести до мобілізації етнічності українців регіону. Наприкінці 1945 р. проведення свята ялинки було анонсовано на території всього краю, що передбачало значний обсяг залучених осіб та фінансів. Про це довідуємося із відповідної Постанови НРЗУ від 14 грудня. У ній відзначається, що святкування слід «... *провести на високому художньому та політичному рівні, щоб діти відчували турботу про себе партії та уряду*» («Постанова НРЗУ». ДАЗО, ф. Р-14, оп. 1, спр. 257, арк. 1–4). Помітно, що цього року зникла вимога маніфестації вдячності місцевого населення, проте залишилося вимога правильного виховання з тим, щоб діти обов'язково відчували турботу партії та уряду, тобто можемо говорити про свідоме формування в них почуття вдячності й обов'язку. Тоді ж з'явився жанр новорічних поздоровлень, якими обмінювалися керівники військового гарнізону та члени НРЗУ і КПЗУ. У цих привітаннях зазвичай бажали успіхів в організації та укріпленні радянської влади, відновленні і розвитку промисловості й сільського господарства тощо (Мищанин, 2018, с. 122). Подібні формальні вербальні формули засвідчили орієнтацію представників влади насамперед на мирне будівництво, а не виконання військових цілей, на відміну від побажань, які фігурували на сторінках минулорічних газет.

Згідно з Постановою НРЗУ, свято ялинки треба було провести не тільки в школах, але й на підприємствах, в установах, театрах, клубах та головній площі окружних міст. Залучалися комсомольці, піонери працівники шкіл, лісгоспів, різних підприємств, артисти театру та художньої самодіяльності і багато інших. Для реалізації заходу виділялося 5 тис. ялинок та 10 тис. комплектів іграшок для дітей, які розподілили за допомогою профспілок в основних містах

регіону: Ужгороді, Мукачеві, Хусті, Севлюші (суч. Виноградів) та Берегові. Попри значно більший розмах святкування у порівнянні з попереднім роком, ефект від його проведення був вочевидь не надто помітним, оскільки основна маса населення, а відповідно шкіл та учнів проживали в сільській місцевості, де традиційно готувалися зустрічати Різдво.

Менший ідеологічний та патріотичний пафос у порівнянні з попереднім роком продемонструвала й преса. Зокрема, святкове число «Молоді Закарпаття» від 30 грудня 1945 р. вийшло в монохромній гамі. Воно містило велику фотографію Сталіна в оточенні багатьох дітей у національних костюмах. Це вочевидь краще відповідало формату газети, чиєю аудиторією вважалися підлітки, ніж зображення атакуючих червоноармійців, які фігурували в новорічному числі газети роком раніше. Відкривала сторінку передовиця «За щасливе майбутнє» («За щасливе майбутнє», 1945, с. 1), де йшлося про актуальні проблеми повоєнної відбудови, висловлювалися слова вдячності Сталіну та згадувалося про велике щастя, якого діждалися закарпатці – возз'єднання із УРСР. Нагадувалося там про наступний важливий етап у житті краян – вибори. Загалом, риторика газетних публікацій орієнтує краян на виконання трудових, а не військових обов'язків, тобто бачимо поступовий перехід країни на мирні рейки та повоєнну відбудову господарства.

Висновки. Загалом можемо говорити про свято новорічної ялинки в якості інструмента комуністичної ідеології та радянської історичної політики в перший рік існування Закарпатської України. Наразі невідомо про документи, які б засвідчували використання урочистостей з приводу Нового року у подібному контексті в наступні роки чи десятиліття. Тобто це було актуально тільки в період, коли велася активна пропаганда серед місцевого населення з приводу інкорпорації регіону до складу Української РСР. Годі було важливо створити колективну думку та підтримку радянської влади, що надавало додаткового аргументу Радянському Союзу в перемовинах із Чехословаччиною з приводу території Закарпаття. Договір між країнами про включення Закарпатської України до складу УРСР був укладений 29 червня 1945 р., тож відповідно відпала необхідність в активному маніпулюванні з історичною пам'яттю, загостренні етнічних почуттів українців краю засобами урочисто-святкової сфери.

Дещо пізніше, насамперед в хрущовські часи, ідеологічна роль новорічного свята почасти зросла у зв'язку з антирелігійною політикою держави. Метою його активного насадження було витіснення Різдва із життя пересічних закарпатців. Загалом Новий рік в радянські часи вважався сімейним торжеством, яке на Закарпатті існувало паралельно із забороненим Різдрвом. Після занепаду СРСР останнє «вийшло із підпілля» та офіційно зайняло провідне місце в ієрархії календарних і сімейних свят, яким, по суті, було й раніше. У сучасності Новий рік та ялинка залишилися частиною ритуалу проводжання старого календарного року та стрічання нового, який зберігся попри нівелювання інших свят соціалістичної держави. Це свято не несе ніякого ідеологічного навантаження, окрім факту, що з радянських часів залишилася традиція заслуховувати новорічні привітання, формальні звітування й майбутні плани політичного лідера країни про державний розвиток.

Джерела та література

- Бромлей, Ю.** (1981). Новая обрядность – важный компонент советского образа жизни. *Традиционные и новые обряды в быту народов СССР* (с. 5–28). Москва: Наука.
- ДАЗО – Державний архів Закарпатської області.
Дирекциям всех школ Ужгорода. (б.р.). *ДАЗО*, ф. 190, оп. 1, спр. 117, арк. 21.
- Скельчик, С.** (2018). *Повсякденний сталінізм. Київ і кияни після Великої війни*. Київ: Lauruss.
- За молодість нашу щасливу. (1945). *Молодь Закарпаття*, 1, с. 1.
- За щасливе майбутнє. (1945). *Молодь Закарпаття*, 54, с. 1.
- Каганов, Ю.** (2019). *Конструювання радянської людини (1953–1991): українська версія*. Запоріжжя: Інтер-М.
- Логойда, В.М.** (1973). Громадські свята Радянського Закарпаття і подолання релігійних пережитків. *Культура і побут населення українських Карпат*: матеріали республіканської наукової конференції. (с. 60–65). Ужгород: Закарпатська обласна друкарня.
- Міщанин, В.** (2018). *Радянїзація Закарпаття 1944–1950 рр.* Ужгород: РІК-У.
- Новорічне привітання Народної Ради. (1944, 31 грудня). *Закарпатська Україна*, с. 1.
- Офіцинський, Р.А.** (2014). Сонце довгожданної волі. Коли ми маємо святкувати день визволення Закарпаття і всієї України? І чи визволення? *Сталеві нерви тореадора... Україна. 2009–2014* (с. 134–140). Ужгород: Гражда.

- Постанова НРЗУ про організацію новорічних ялинок та про роздачу дітям подарунків. (б.р.). ДАЗО, ф. Р-14, оп. 1, spr. 257, арк. 1–4.
- Рольф, М.** (2009). *Советские массовые праздники*. Москва: РОССПЭН.
- Солодкие товарищи! (б.р.). ДАЗО, ф. 190, оп. 1, spr. 117, арк. 22–23.
- Тиводар, М.П.** (1968). *Общественный и семейный быт колхозников Закарпаття (на материалах Закарпатской области). Историко-этнографическое исследование*. (Автореф. ... канд. ист. наук). Институт искусствоведения, фольклористики и этнографии им. М.Т. Рильского АН УССР. Киев.
- Тульцева, Л.А.** (1985). *Современные обряды и праздники народов СССР*. Москва: Наука.
- Тумаркин, Н.** (1999). *Культ Ленина в советской России*. Санкт-Петербург: Гуманитарное агентство «Академический проект».
- Шліхта, Н.** (1999). Основні форми і методи атеїстичної пропаганди в Українській РСР наприкінці 50-х – на початку 60-х років. *Наукові записки НАУКМА: Історія*, 14, 80–87.
- Lane, Ch.** (1981). *The rites of rulers. Ritual in industrial society – the Soviet Case*. Cambridge: Cambridge University Press.

References

- Bromley, Yu.** (1981). Novaya obryadnost – vazhnyy komponent sovetskogo obraza zhizni [New rituals are an important component of the Soviet way of life]. *Traditsionnye i novye obryady v bytu narodov SSSR – Traditional and new rites in the life of the peoples of the USSR* (pp. 5–28). Moskva: Nauka [in Russian].
- DAZO – Derzhavnyi arkhiv Zakarpatskoi oblasti [State Archives of Zakarpattia region].
- Direktsiyam vseh shkol Uzhgoroda [In the directorate of all schools in Uzhgorod]. (n.d.). *Derzhavnyi arkhiv Zakarpatskoi oblasti – State Archives of Zakarpattia region*, f. 190, op. 1, spr. 117, арк. 21 [in Ukrainian].
- Yekelchyk, S.** (2018). *Povsiakdenniy stalinizm. Kyiv i kyiany pislia Velykoi viiny [Everyday Stalinism. Kyiv and Kyiv residents after the Great War]*. Kyiv: Lauruss [in Ukrainian].
- Za molodist nashu shchaslyvu [For our happy youth]. (1945). *Molod Zakarpattia – The youth of Transcarpathia*, 1, p. 1 [in Ukrainian].
- Za shchaslyve maibutnie [For a happy future]. (1945). *Molod Zakarpattia – The youth of Transcarpathia*, 54, p. 1 [in Ukrainian].
- Kahanov, Yu.** (2019). *Konstruiuvannya radianskoi liudyny (1953–1991): ukrainska versiia [Construction of the Soviet man (1953–1991): Ukrainian version]*. Zaporizhzhia: Inter-M [in Ukrainian].

- Lohoida, V.M.** (1973). Hromadski sviata Radianskoho Zakarpattia i podolannia relihiinykh perezhytkiv [Public holidays of Soviet Transcarpathia and overcoming religious remnants]. *Kultura i pobut naseleння ukraïnskykh Karpat: materialy respublikanskoi naukovoï konferentsii – Culture and life of the population of the Ukrainian Carpathians: materials of the republican scientific conference.* (pp. 60–65). Uzhhorod: Zakarpatska oblasna drukarnia [in Ukrainian].
- Mishchanyn, V.** (2018). *Radianizatsiia Zakarpattia 1944–1950 rr. [Sovietization of Transcarpathia in 1944–1950]*. Uzhhorod: RIK-U [in Ukrainian].
- Novorichne pryvitannia Narodnoi Rady [New Year's greetings from the People's Council]. (1944, December 31). *Zakarpatska Ukraina – Transcarpathian Ukraine*, p. 1 [in Ukrainian].
- Ofitsynskyi, R.A.** (2014). Sontse dovozhdannoi voli. Koly my maiemo sviatkuvaty den vyzvolennia Zakarpattia i vsiiei Ukrainy? I chy vyzvolennia? [The sun of long-awaited freedom. When to celebrate the day of liberation of Transcarpathia and all of Ukraine? And is liberation really?]. *Stalevi nervy toreadora... Ukraina. 2009–2014 – Steel nerves of a bullfighter... Ukraine. 2009–2014* (pp. 134–140). Uzhhorod: Grazhda [in Ukrainian].
- Postanova NRZU pro orhanizatsiïu novorichnykh yalynok ta pro rozdachu ditiam podarunkiv [Resolution of the NRZU on the organization of New Year trees and the distribution of gifts to children]. (n.d.). *Derzhavnyi arkhiv Zakarpatskoi oblasti – State Archives of Zakarpattia region*, f. R-14, op. 1, spr. 257, ark. 1–4 [in Ukrainian].
- Rolf, M.** (2009). *Sovetskie massovyie prazdniki [Soviet mass holidays]*. Moskva: ROSSPEN [in Russian].
- Solodkie tovarishchi! [Sweet comrades!]. (n.d.). *Derzhavnyi arkhiv Zakarpatskoi oblasti – State Archives of Zakarpattia region*, f. 190, op. 1, spr. 117, ark. 22–23 [in Russian].
- Tivodar, M.P.** (1968). *Obshchestvennyy i semeynyy byt kolkhoznikov Zakarpattia (na materialakh Zakarpatskoy oblasti). Istoriko-etnograficheskoe issledovanie [Social and family life of the collective farmers of Transcarpathia (on the materials of the Transcarpathian region). Historical and ethnographic research]*. (Extended abstract of Candidate's thesis). Institute of Art History, Folklore and Ethnography M.T. Rylsky Academy of Sciences of the USSR. Kiev [in Russian].
- Tultseva, L.A.** (1985). *Sovremennye obryady i prazdniki narodov SSSR [Modern rituals and holidays of the peoples of the USSR]*. Moskva: Nauka [in Russian].
- Tumarkin, N.** (1999). *Kult Lenina v sovetskoï Rossii [Cult of Lenin in Soviet Russia]*. Sankt-Peterburg: Gumanitarnoe agentstvo «Akademicheskiiy proekt» [in Russian].

- Shlikhta, N.** (1999). *Osnovni formy i metody ateistychnoi propahandy v Ukrainskii RSR naprykintsi 50-kh – na pochatku 60-kh rokiv* [The main forms and methods of atheistic propaganda in the USSR in the late 50's – early 60's]. *Naukovi zapysky NAUKMA: Istorii – NAUKMA Research Papers. History*, 14, 80–87 [in Ukrainian].
- Lane, Ch.** (1981). *The rites of rulers. Ritual in industrial society – the Soviet Case*. Cambridge: Cambridge University Press.

*Стаття надійшла до редакції 10.03.2022 р.
Стаття рекомендована до друку 06.04.2022 р.*

УДК 355.089(477.8)"1944/1946"

DOI: 10.24919/2312-2595.10/52.257906

Ігор ДРОГОБИЦЬКИЙ

кандидат історичних наук, викладач кафедри теорії та методики навчання, Івано-Франківський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, пл. Міцкевича, 3, м. Івано-Франківськ, Україна, індекс 76000 (drogobutsky@ukr.net)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-8718-9544>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/Z-5919-2019>

Бібліографічний опис статті: Дрогобицький, І. (2022). Особливості сприйняття збройної боротьби національно-визвольного руху опору в середовищі окремих соціальних верств західноукраїнського регіону (1944–1946 рр.). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 10/52, 213–229. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.10/52.257906>.

**ОСОБЛИВОСТІ СПРИЙНЯТТЯ ЗБРОЙНОЇ БОРОТЬБИ
НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ ОПОРУ
В СЕРЕДОВИЩІ ОКРЕМИХ СОЦІАЛЬНИХ ВЕРСТВ
ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОГО РЕГІОНУ (1944–1946 рр.)**

Анотація. Мета дослідження полягає в аналізі сприйняття представниками окремих соціальних верств суспільства західноукраїнського регіону збройних виявів опору нацистській та радянській окупаційно-репресивним системам; представленні видозміни їх ставлення до ідеї національного війська загалом та практичної реалізації її складових, зокрема. *Методологія дослідження* ґрунтується на принципах історизму, об'єктивності та науковості й використанні загальнонаукових (аналіз, синтез тощо) методів. *Визначальним методологічним підходом у реалізації завдань є системно-хронологічний. Наукова новизна* полягає у загальному окресленні причин та особливостей процесу реалізації представниками націоналістичного крила національного руху Опору розбудови військових структур армійського типу. Теоретичним підґрунтям для цього слугувало сприйняття збройної боротьби як невід'ємного

© Ігор Дрогобицький, 2022

ISSN 2312-2595 (Print) ISSN 2664-3715 (Online)

елементу здобуття та утвердження національного державного суверенітету. Більш рельєфною вагомість військового чинника у справі реалізації складових національної ідеї стала у часі нацистсько-радянського протистояння у межах сучасних кордонів України (1941–1944). Збройному опору відводилася важлива роль у протидії утвердженню та діяльності репресивно-тоталітарної радянської системи у краї із другої половини 1944 р.

Проте як керівництво українських націоналістів, так і широкі верстви населення краю не характеризувалися одностайністю у баченні значення, доцільності та форм військової діяльності. Такий стан зумовив еволюцію сприйняття концепції збройної боротьби загалом та окремих форм розбудови національних збройних сил у регіональному вияві зокрема. У матеріалі представлено основні етапи розгортання як збройної складової національного руху Опору, так і сприйняття їх крізь призму бачення представників основних верств національної спільноти краю. **Висновки** – із часу нацистсько-радянської війни та в післявоєнний період спостерігається еволюція уявлень представників основних суспільних верст щодо справи як постання та розвитку національного війська, так і щодо збройних змагань за реалізацію національних інтересів, визначальний з яких полягав у досягненні державного суверенітету.

Ключові слова: націоналізм; збройні сили; державний суверенітет; Українська Народна Самооборона; рух Опору.

Ihor DROHOBYTSKYI

PhD (History), Lecturer, Department of Theory and Methods of Teaching, Ivano-Frankivsk Regional Institute of Postgraduate Teacher's Education, 3, Mitskevych Square, Ivano-Frankivsk, Ukraine, postal code 76000 (drogobutsky@ukr.net)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-8718-9544>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/Z-5919-2019>

To cite this article: Drohobytskyi, I. (2022). Osoblyvosti spryiniattia zbroinoi borotby natsionalno-vyzvolnoho rukhu oporu v seredovyshchi okremykh sotsialnykh verstv zakhidnoukrainskoho rehionu (1944–1946 rr.) [The peculiarities of the perception of the armed struggle of the national resistance in the environment of the certain social layers of the western Ukrainian region (1944–1946)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 10/52, 213–229. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.10/52.257906> [in Ukrainian].

**THE PECULIARITIES
OF THE PERCEPTION OF THE ARMED STRUGGLE
OF THE NATIONAL RESISTANCE IN THE ENVIRONMENT
OF THE CERTAIN SOCIAL LAYERS
OF THE WESTERN UKRAINIAN REGION
(1944–1946)**

Summary. The purpose of the study is to analyze the perception of representatives of certain social groups of society in the western Ukrainian region of armed resistance to the Nazi and Soviet occupation-repressive systems; presenting the changes in their attitude to the idea of the national army in general and the practical implementation of its components, in particular. The methodology of the study is based on the principles of historicism, objectivity and scientificity and the use of general scientific (analysis, synthesis, etc.) methods. The defining methodological approach in the implementation of tasks is system-chronological. The scientific novelty lies in the general outline of the reasons and features of the process of the development of military structures. The theoretical basis for this was the perception of armed struggle as an integral part of gaining and establishing national state sovereignty. The importance of the military factor in the realization of the components of the national idea became more prominent during the Nazi-Soviet confrontation within the modern borders of Ukraine (1941–1944). Armed resistance has been given an important role in counteracting the establishment and operation of the repressive and totalitarian Soviet system in the region since the second half of 1944.

However, both the leadership of Ukrainian nationalists and the general population of the region were not unanimous in their vision of the meaning, expediency and forms of military activity. This state has led to the evolution of the perception of the concept of armed struggle in general and some forms of development of national armed forces in the regional context in particular. The material presents the main stages of the deployment of both the armed component of the national Resistance movement and their perception through the prism of the vision of the representatives of the main social groups of the national community of the region. Conclusions – since the Nazi-Soviet war and in the postwar period there has been an evolution of ideas of the main social groups on the formation and development of the national army in particular, and on the armed struggle for national interests, the defining of which was to achieve state sovereignty in particular.

Key words: nationalism; armed forces; state sovereignty; Ukrainian People's Self-Defense; resistance movement.

Постановка проблеми. Збройна боротьба за утвердження національного суверенітету, що її вітчизняне суспільство веде у реаліях теперішньої російсько-української війни, є логічним продовженням військових змагань процесу державотворення, що яскраво характеризують національну історію ХХ ст. У цьому контексті відзначимо, що справа організації збройних сил (ЗС) як невід'ємної складової національного державного організму глибоко розпрацьовувалася на теоретичному рівні представниками різних вітчизняних політичних сил.

Концепція національного війська та збройної боротьби загалом належала до першочергових у баченні представників націоналістичного крила національного політикуму міжвоєнного етапу. Період II-ї світової війни, загалом та нацистсько-радянського конфлікту, зокрема, став часом спроби розбудови національних ЗС відповідно до бачення керівництва Організації українських націоналістів (ОУН), а згодом і її радикального (бандерівського) крила (ОУН (б)). Тут важливо наголосити на складності цього процесу. Він зумовлювався станом міжнародних взаємин в означеному періоді, дійсністю присутності на вітчизняних територіях нацистського та радянського окупаційно-репресивних режимів, існуванням розбіжностей у поглядах на створення ЗС серед представників керівництва ОУН (б) тощо.

Важливим в означеному контексті було також сприйняття справи формування ЗС у середовищі окремих тодішніх соціальних верств, зокрема селянства й інтелігенції. Адже саме представники першої становили більшість особового складу розгорнутих під егідою представників ОУН (б) Української повстанської армії (УПА) (Волинь, 1942 р.) та Української народної самооборони (УНС) (Галичина, 1943 р.). Варто підкреслити, що об'єктивне представлення цієї проблематики створює належне підґрунтя для системного відображення не тільки еволюції складових вітчизняної державницької традиції, але й процесів, які належать до сфери досліджень із історії повсякдення.

Окремо відзначимо, що реалізація таких досліджень та популяризація їх результатів сприятимуть поступовому подоланню

необ'єктивних стереотипів у сприйнятті значення та ролі окремих політичних сил у вітчизняній історії, а також глибшому розумінню процесу постання і розвитку національних збройних формувань.

Аналіз останніх досліджень передбачає представлення монографічного корпусу напрацювань із окресленого об'єкта дослідження у вигляді декількох груп.

Вивчення означеної проблематики здійснювалося науковцями та публіцистами із вітчизняної діаспори повоєнного часу. Ученими означеної групи аналізувалися події національно-визвольної боротьби середини ХХ ст. із представленням збройного чину у цьому процесі (Бедрій, 1983, 64 с.). Водночас, слід відзначити тенденційність окремих положень та узагальнень у діаспорній літературі із окресленої тематики (Мірчук, 1953, 319 с.).

Серед сучасних вітчизняних досліджень із окресленої проблематики слід згадати праці присвячені висвітленню історії націоналістичного фрагменту національного руху Опору середини ХХ ст. як у всеукраїнському (Киричук, 2003; Дзьобак та ін., 2005; Патриляк, 2012), так і у регіональному вимірах (Льницький, 2016). У згаданих дослідженнях, як і у окремих попередніх роботах за участю автора (І. Дрогобицький & О. Дрогобицька, 2019, с. 159–179) аналізуються як теоретико-ідеологічні, так і практичні складові активності ОУН (б) спрямовані на досягнення визначальної мети у вигляді Української Самостійної Соборної Держави (УССД).

Важливо також виокремити дослідження проблематики яких схожа із тією, що винесена у тему статті (Попп, 2019, с. 270–286). Поява таких робіт уможливорює більш глибоке розуміння специфіки повоєнного повсякдення у західноукраїнському регіоні та, відповідно, повніше представлення особливостей національно-визвольного руху в зазначеному хронологічному періоді.

До невирішених раніше частин загальної проблеми, можна передовсім віднести доречність здійснення аналізу відображення процесу розбудови збройних структур націоналістичного крила національного руху Опору у сприйнятті представників таких соціальних верств, як селянство та інтелігенція. На основі зіставлення та дослідження матеріалів офіційного характеру, що постали у націоналістичному середовищі, зі свідченнями, що їх зафіксовано у документах окремих тактичних та організаційних структур УПА та УНС, а згодом і оунівського підпілля у післявоєнний період, мож-

ливим є окреслення у загальних рисах етапів функціонування військових структур, як невід'ємної складової загальнонаціонального руху Опору.

Мета представленого матеріалу полягає у загальному аналізі сприйняття представниками окремих соціальних верств національної спільноти краю збройної боротьби під егідою ОУН (б) у часі нацистсько-радянського протистояння та у післявоєнний період, в умовах радянської окупації регіону.

Завдання, які передбачаються окресленою метою, зводяться до загального означення базових засад концепції розвитку збройних сил у середовищі ОУН (б); представлення специфіки ставлення представників інтелігенції та селянства регіону до справи військового будівництва і збройного опору загалом; встановлення зв'язку між чинниками зовнішньополітичного та внутрішньополітичного характеру у процесі визначення їхнього впливу на означену сферу відношення.

Виклад основного матеріалу. Потреба організації власних збройних сил напередодні і у ході Другої світової війни чітко окреслювалася діями як вітчизняного націоналістичного руху загалом, так і його радикального крила, після розколу у 1940 р. (Бедрій, 1983, с. 5–8).

Схожі уявлення та бачення характеризують позицію представників різних соціальних середовищ та верств – громадських діячів, політиків, священнослужителів як у краї, так і поза його межами. Одним із підтверджень цьому є свідчення Михайла Ільківа, учасника Українського національного об'єднання (УНО), який констатував, що створення національних збройних сил *«для (...) українців дуже важлива справа, бо ми хочемо відбудувати нашу самостійну українську державу»* (Ільків, 2020, с. 206).

Відзначимо неоднозначність розбудови ЗС під егідою ОУН (б) у 1941–1944 рр. Такий стан зумовлювався як впливом на події чинників зовнішньополітичного характеру, так і розбіжностями у баченні шляхів досягнення остаточної цілі у середовищі Центрального Проводу (ЦП) ОУН (б). Одним із вагомих чинників цього процесу було ставлення широких верств громадськості до питання національного війська.

У межах Галичини початки ЗС треба пов'язувати із формуванням загонів Української Народної Самооборони (УНС) (липень

1943 р.). Проте ці події варто трактувати як регіональний вияв процесу постання Української Повстанської Армії (УПА), розпочатого на Волині у 1942 р. Окреслюючи причини виникнення загонів УПА у межах «Північно-західних українських земель» (ПЗУЗ), Роман Шухевич наголошував на «жорстокому гнобленні» українців із сторони нацистів, а також радянських партизан (Шухевич, 2007, с. 337).

Схоже, Ростислав Волошин, один із організаторів військових структур під керівництвом ОУН (б), початки збройного опору констатував, що *«у відповідь на жорстокий національний і соціальний гніт, український селянин, щоб оборонити своє та своєї сім'ї життя перед нападом німецьких посіпак та (...) большевицьких партизанських банд (...) злучившись з такими ж, як сам, односельчанами, створив перші збройні відділи самооборони – Української Повстанчої Армії»* (Волошин, 1995, с. 244). Водночас автор окреслює етапність згаданого процесу. Ним наголошується, що станом на 1943 р. *«УПА вже не партизанка, це зав'язок майбутньої української збройної сили, це будуча державна Українська Народня Армія»* (Волошин, 1995, с. 245).

На шпальтах офіційного видання ЦП ОУН (б) станом на середину 1943 р. у характеристиці *«відношення громадянства до проблеми збройної сили»*, стверджувалося, що найбільш задіяним до процесу її формування є селянство, яке *«дає для цієї справи все, що може дати»* (В. Д., 1995, с. 250). Водночас констатувалося, що *«армія – це незвичайно складний механізм, який вимагає цілих кадрів фахівців не тільки для поодиноких стягів (родів зброї), але й помічних служб. Їх – ці кадри – мусить дати українське місто. Воно їх дає – але замало (...) Приходить час активної боротьби. Щоб вона була успішна, у ній мусить взяти участь кожний українець: селянин, робітник, інтелігент (...) В українські мізки мусить врости свідомість, що тільки власна армія уможливить нам здвигнення і закріплення української держави»* (В. Д., 1995, с. 250).

Водночас поширення ідеї про необхідність організованої боротьби за державний суверенітет та подальше сприйняття і реалізація її положень у середовищі широких верств національної спільноти, зокрема у межах Галичини, треба трактувати як поступовий процес із не завжди однозначно результативними наслідками. Опоередкованим підтвердженням окресленої ситуації є уривки із доку-

ментів, що стосуються діяльності окремих тактичних одиниць УПА-Захід (УПА-З) та регіональних частин організаційної структури ОУН (б). Промовистим, зокрема, є фрагмент такого змісту: *«Которин(и) (сучасна Жидачівщина, Львівська обл.) це село малосвідоме. На нас люди дивляться, як на «військо» ліпше від німців і «коломийці» (калмиків) тому, що ми самі нічого не забираємо, також тому, що ми так само говоримо, як вони. Шанують нас за те, що ми на їх думку дуже дисципліновані та любимо порядок. Одначе не усвідомляють цього духовного зв'язку, який повинен бути між нацією та її армією»* («За Дністром», 2012, с. 546). Як бачимо, автором документу чітко фіксується необізнаність населення, зокрема селян, із ходом створення та розбудови ЗС у формі збройних одиниць спершу УНС, а згодом – УПА-З.

Доводиться констатувати, що часом, коли у середовищі вітчизняного загалу Галичини починає викристалізовуватися бачення в структурах УПА-З початків *«українського війська»* став, фактично, період повернення радянської окупаційної системи у 1944 р. Водночас уявлення стосовно можливостей успіху збройної боротьби націоналістичного крила національного руху Опору були не однастайними. У документах підпілля повоєнного часу фіксувалися відповідні настрої. Констатовалося, зокрема, що *«коли ж йде про певний погляд на будуче нас рідко вчисляється як силу, що встановлятиме лад на цих землях, а нашу долю узалежнюють виключно від зовнішніх факторів»* (Данило, 2012, с. 627).

Відзначимо, отже, що сприйняття справи як національного державотворення загалом, так і розгортання спротиву, у тому числі й збройного, нацистському та радянському репресивно-окупаційним режимам у середовищі окремих соціальних страт було різним і залежало від багатьох чинників. У подальший період таке ставлення не тільки збереглося, але й посилювалося. У звітній документації ОУН (б) Станіславщини (сучасна Івано-Франківська область) при характеристиці подій *«Зимової блокади»* 1946 р. констатовалося: *«В першій половині блокади (населення) втратило цілком майже віру (...) в нашу перемогу, але і існування. Настрої нижче депресій, заляканий терором селянин не то що не вірив в існування Української Повстанчої Армії, підпілля, недалеко був від того, щоб признати большевикам перемогу, і закріплення на довший час існуючого стану. Стрясення з цієї апатії прийшло після першої половини*

березня (після промови Черчіля в Фултоні, 3.III.1946 р.), ожили настрій, надії на зміну існуючого стану, ожила віра в упадок большевизму. В перемогу революційно-визвольних сил і можливість створення революції маси не вірять, натомість вірять в третю світову війну, в якій Англія і Америка – переможе і буде Україна» («Звіт», 2013, с. 349).

У звітах із Коломийської округи ОУН (б) (сучасна Івано-Франківщина) констатувалося, що «населення вправді бачить у нас борців за волю, однак багато сумнівається у виборення УССД власними силами і розчисляє на Англію та Америку» (Хома, 2015, с. 137).

Схоже представляв ситуацію станом на весну 1946 р. окружний провідник Коломийщини Григорій Борис «Легкий» констатуючи, що «населення тримається добре, головним підтримуючим моральним чинником для нього є надія (на) швидкий початок війни» (Легкий, 2015а, с. 65). У такому становищі відзначалося, що «населення так сильно вірить у конфлікт, що старається передавати всю віру Українським Повстанцям, підпільникам, незалежно від того, що вони до сподівань населення ставляться скептично» (Легкий, 2015б, с. 75).

Означений вище спосіб сприйняття дійсності був характерним не тільки для селянського середовища. Аналогічні думки домінували і у середовищі інтелігенції. Оунівцями стверджувалося, зокрема, що загал останньої «признає правильність нашої боротьби, однак майже вся (інтелігенція – авт.) бачить визволення лише при допомозі альянтів» (Хома, 2015, с. 137).

Функціонери підпілля із меж Коломийщини констатували, що «ставлення старої інтелігенції до нашої визвольної-революційної боротьби наскрізь неправильне (...) Нашу боротьбу вони уважають тимчасовим своєвільним явищем, а жертви наші безцільними, внаслідок чого большевики тільки посилюють свій терор та нищать українське населення. Самих повстанців називають молодими запальчивими людьми, фанатиками, які з замкненими очима йдуть на певну смерть. На думку цієї інтелігенції тепер треба спокійно сидіти вдома та ждати слушного моменту (...) Цим слушним моментом вона вважає той час, коли вже Америка розіб'є большевиків» (Буджак, 2015, с. 681, 682).

У документах підпілля констатувалося: «Інтелігенція не може зрозуміти чому орієнтуємося тільки на власні сили. Між нею мож-

на чути навіть такі думки: «Не можна заперечити історичного значення нашої визвольно-революційної боротьби під сучасний момент, але чому ми повторюємо помилку з перед 30-ти років і орієнтуємось тільки на власні сили». Є ще і такі думки, що «краще б було піти на еміграцію, бо боротьба в краю вимагає дуже великих жертв» (...). так думає поважніша частина української інтелігенції, згідно міського населення» (Легкий, 2015b, с. 75, 76).

Натомість відповідь ідеологів націоналістичного крила національного руху Опору окреслювалася тим, що «проллята кров, хоч і є трагізмом нації, але вона рівночасно є її моральною силою, є її життям. (...) Вона є сумлінням народу, що не дає йому заснути в неволі. Ця пролита кров борців, хоч і становить трагізм народу, але це здоровий трагізм, творчий трагізм. Він (...) пориватиме народ до нових і нових кровавих змагань доти, доки цих змагань не освятить перемога» (Дяченко, 1979, с. 19).

Висновки. Таким чином, напередодні Другої світової війни та, зокрема, у часі нацистсько-радянського зіткнення спостерігається намагання ЦП ОУН (б) реалізувати власну концепцію розбудови національних ЗС, які, зі свого боку, трактувалися як невід'ємний чинник у досягненні визначальної мети – УССД.

Дійсність постанови збройних відділів підпорядкованих ОУН (б) характеризується протиставленням різних підходів до реалізації спротиву окупантам, що існували у середовищі керівництва організації. Також на цей процес впливали реалії окупаційних режимів та перебіг радянсько-гітлерівського протистояння.

Відзначимо, що ініціатива у справі розгортання збройного опору окупаційним чинникам виходила від широких народних мас. Проте серед представників окремих верств тодішнього вітчизняного соціуму справа розвитку національних ЗС, як і збройна боротьба за УССД сприймалася не завжди однозначно. При цьому на початках давалася визнаки відсутність належної поінформованості загалу про постанови збройних структур під егідою ОУН (б) у регіоні. У післявоєнний період, на етапі функціонування воєнізованого підпілля, неоднозначність сприйняття збройної боротьби зумовлювалася несприйняттям концепції опертя на власні сили та відсутністю міжнародної підтримки у справі реалізації національних інтересів. Натомість у процесі протистояння із репресивно-окупаційними режимами з метою здобуття та утвердження державного суверенітету

представниками проводу ОУН (б) обґрунтовувалася невідворотність збройного опору. При цьому у ньому вбачався інструмент виконання завдань не тільки у суспільно-політичній, але й в ідеологічній площинах. Кінцевою ж метою визначалося утвердження УССД.

Джерела та література

- Бедрій, А.** (1983). *ОУН і УПА*. Нью-Йорк, Лондон, Мюнхен, Торонто: Українська центральна інформаційна служба.
- Буджак, Т.** («Сталевий»). (2015). Звіт за 1949 р. В Д. Проданик & В. Гуменюк (Упоряд.), *Літопис УПА. Нова серія. Т. 25: Коломийська округа ОУН. Документи і матеріали. 1945–1952* (с. 510–688). Київ, Торонто: НАН України, Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, вид-во «Літопис УПА», Державний комітет архівів України, ЦДАГО України, ГДА СБУ.
- В. Д.** (1995). Час не жде. Кілька завваг на тему збройної сили. В Ю. Маївський & Є. Штендера (Ред.), *Літопис УПА. Основна серія. Т. 24: Ідея і чин: Орган Проводу ОУН, 1942–1946. Передрук підпільного журналу* (с. 247–250). Торонто: Вид-во «Літопис УПА».
- Волошин, Р.** («Борисенко А. С.»). (1995). На шляхах збройної боротьби. В Ю. Маївський & Є. Штендера (Ред.), *Літопис УПА. Основна серія. Т. 24: Ідея і чин: Орган Проводу ОУН, 1942–1946. Передрук підпільного журналу* (с. 243–247). Торонто: Вид-во «Літопис УПА».
- Данило.** (2012). Організаційний звіт (липень-серпень 1944 р.). В С. Волянчук (Упоряд.), *Літопис УПА. Нова серія. Т. 20: Воєнна Округа УПА «Лисоня». Документи і матеріали. 1943–1952* (с. 619–627). Київ, Торонто: НАН України, Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, вид-во «Літопис УПА», Державний комітет архівів України, ЦДАГО України, ГДА СБУ.
- Дзьобак, В., Гльюшин, Г., Касьянов, А., & Кентій, А.** (Упоряд.). (2005). *Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія: історичні нариси*. Київ: Наукова думка.
- Дрогобицький, І., & Дрогобицька, О.** (2019). Особливості постановня збройних сил під егідою ОУН(б) (1941–1943 рр.): між теорією та практикою. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія, 2/44*, 159–179. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.2/44.184674>.
- Дяченко, М.** («Марко Босслав»). (1979). Кров героїв (На увагу зневіреним у перемогу). В Є. Штендера & Й. Потічний (Ред.), *Літопис УПА. Основна серія. Т. 4: Чорний ліс: видання команди Станіславівського тактичного відтинка УПА (Чорний Ліс), 1947–1950. Передрук під-*

- пільного журналу УПА. Кн. II: 1948–1950* (с. 18–20). Торонто: Вид-во «Літопис УПА».
- За Дністром. Звіт з рейду і переходу фронту сот. Холодноярців. (2012). В С. Волянюк (Упоряд.), *Літопис УПА. Нова серія. Т. 20: Воєнна Округа УПА «Лисоня». Документи і матеріали. 1943–1952* (с. 546–548). Київ, Торонто: НАН України, Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, вид-во «Літопис УПА», Державний комітет архівів України, ЦДАГО України, ГДА СБУ.
- Звіт за час від 1.I. – 15.IV.1946 р. (зимова блокада 1946 р.). (2013). В Д. Проданик & С. Лесів (Упоряд.), *Літопис УПА. Нова серія. Т. 22: Станіславівська округа ОУН. Документи і матеріали. 1945–1951* (с. 317–352). Київ, Торонто: НАН України, Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, вид-во «Літопис УПА», Державний комітет архівів України, ЦДАГО України, ГДА СБУ.
- Льків, М.** (2020). Німецькі концентраційні лагери. Спогад. В М. Романюк (Ред.), *Українські націоналісти в боротьбі проти нацизму: збройне протистояння, спротив у німецьких тюрмах і концтаборах, діяльність на еміграції. Документи та матеріали* (с. 203–218). Львів: НАН України Ін-т українознавства імені І. Крип'якевича.
- Льницький, В.** (2016). *Карпатський край ОУН в українському визвольному русі (1945–1954)*. Дрогобич: Посвіт.
- Киричук, Ю.** (2003). *Український національний рух 40–50-х років ХХ століття: ідеологія і практика*. Львів: Добра справа.
- Легкий, Г. («Борис»)**. (2015а). Друже! (лист до провідника КК ОУН (б) Ярослава Мельника). В Д. Проданик & В. Гуменюк (Упоряд.), *Літопис УПА. Нова серія. Т. 25: Коломийська округа ОУН. Документи і матеріали. 1945–1952* (с. 64–68). Київ, Торонто: НАН України, Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, вид-во «Літопис УПА», Державний комітет архівів України, ЦДАГО України, ГДА СБУ.
- Легкий, Г. («Борис»)**. (2015б). Інформаційний звіт. Події за час від 1.10.1946 – 31.3.1947 р. В Д. Проданик & В. Гуменюк (Упоряд.), *Літопис УПА. Нова серія. Т. 25: Коломийська округа ОУН. Документи і матеріали. 1945–1952* (с. 69–76). Київ, Торонто: НАН України, Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, вид-во «Літопис УПА», Державний комітет архівів України, ЦДАГО України, ГДА СБУ.
- Мірчук, П.** (1953). *Українська Повстанська Армія, 1942–1952*. Мюнхен: Цицерон.

- Патриляк, І.** (2012). *Встань і борись! Слухай і вір... Українське націоналістичне підпілля та повстанський рух 1939–1960 рр.* Львів: Часопис.
- Попп, Р.** (2019). Ставлення населення до діяльності ОУН і УПА у перші повоєнні роки (на матеріалах підпільних звітів). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія, 2/44*, 270–286. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.2/44.184679>.
- Хома, В.** («Марко»). (2015). Інформативний звіт за мм. квітень і травень 1947 р. В Д. Проданик & В. Гуменюк (Упоряд.), *Літопис УПА. Нова серія. Т. 25: Коломийська округа ОУН. Документи і матеріали. 1945–1952* (с. 106–143). Київ, Торонто: НАН України, Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, вид-во «Літопис УПА», Державний комітет архівів України, ЦДАГО України, ГДА СБУ.
- Шухевич, Р.** («Тарас Чупринка»). (2007). До генези Української Головної Визвольної Ради. В С. Богунов, В. Даниленко, А. Кентій, С. Кокін, В. Лозицький, М. Посівнич (Упоряд.), *Літопис УПА. Нова серія. Т. 10: Життя і боротьба «Тараса Чупринки» (1907–1950). Документи і матеріали* (с. 335–347). Київ, Торонто: НАН України, Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, вид-во «Літопис УПА», Державний комітет архівів України, ЦДАГО України, ГДА СБУ.

References

- Bedrii, A.** (1983). *OUN i UPA [OUN i UPA]*. Niu-York, London, Miunkhen, Toronto: Ukrainiska tsentralna informatsiina sluzhba [in Ukrainian].
- Budzhak, T.** («Stalevyi»). (2015). Zvit za 1949 r. [Report for 1949]. In D. Prodanyk & V. Humeniuk (Comps.), *Litopys UPA. Nova seriia. T. 25: Kolomyiska okruha OUN. Dokumenty i materiialy. 1945–1952 – Litopys UPA. New Series. Vol. 25: Kolomyia district of the OUN. Documents and materials. 1945–1952* (pp. 510–688). Kyiv, Toronto: National Academy of Sciences of Ukraine (NANU), M.S. Hrushevskyyi Institute of Ukrainian Archaeography and Source Studies; Litopys UPA Publishing House, State Committee for Archives of Ukraine, Branch State Archive of the Security Service of Ukraine [in Ukrainian].
- V. D.** (1995). Chas ne zhde. Kilka zavvah na temu zbroinoi syly [Time is not waiting. A few remarks on the subject of the armed forces]. In Yu. Maivskyyi & Ye. Shtendera (Eds.), *Litopys UPA. Osnovna seriia. T. 24: Ideia i chyn: Orhan Provodu OUN, 1942–1946. Peredruk pidpilnoho zhurnalu – Litopys UPA. Basic series. Vol. 24: Idea and Aktion: Journal of the OUN*

- Leadership, 1942–1946. Reprint of the Underground Journal* (pp. 247–250). Toronto: Vyd-vo «Litopys UPA» [in Ukrainian].
- Voloshyn, R.** («Borysenko A.S.»). (1995). Na shliakhakh zbroinoi borotby [On the Path of the Armed Struggle]. In Yu. Maivskyyi & Ye. Shtendera (Eds.), *Litopys UPA. Osnovna seriia. T. 24: Ideia i chyn: Orhan Provodu OUN, 1942–1946. Peredruk pidpilnoho zhurnalu – Litopys UPA. Basic series. Vol. 24: Idea and Aktion: Journal of the OUN Leadership, 1942–1946. Reprint of the Underground Journal* (pp. 243–247). Toronto: Vyd-vo «Litopys UPA» [in Ukrainian].
- Danylo.** (2012). Orhanizatsiinyi zvit (lypen-serpen 1944 r.) [Organizational report (July-August 1944)]. In S. Volianiuk (Comp.), *Litopys UPA. Nova seriia. T. 20: Voienna Okruha UPA «Lysonia». Dokumenty i materialy. 1943–1952 – Litopys UPA. New Series. Vol. 20: Lysonya UPA Military District. Documents and materials. 1943–1952* (pp. 619–627). Kyiv, Toronto: National Academy of Sciences of Ukraine (NANU), M.S. Hrushevskyyi Institute of Ukrainian Archaeography and Source Studies; Litopys UPA Publishing House, State Committee for Archives of Ukraine, Branch State Archive of the Security Service of Ukraine [in Ukrainian].
- Dzobak, V., Iliushyn, H., Kasianov, A., & Kentii, A.** (Comps.). (2005). *Orhanizatsiia Ukrainskykh Natsionalistiv i Ukrainska Povstanska Armiia: istorychni narysy [Organization of Ukrainian Nationalists and Ukrainian Insurgent Army: Historical Essays]*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Drohobytskyi, I., & Drohobytska, O.** (2019). Osoblyvosti postannia zbroinykh syl pid ehidoiu OUN(b) (1941–1943 rr.): mizh teoriieiu ta praktykoiu [Features of the formation of an armed forces under the auspices of the OUN (b) (1941–1943): between theory and practice]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 2/44*, 159–179. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.2/44.184674> [in Ukrainian].
- Diachenko, M.** («Marko Boieslav»). (1979). Krov heroiv (Na uvahu znevirenym u peremohu) [Blood of the Heroes (Attention to the desperate in victory)]. In Ye. Shtendera & Y. Potichnyi (Eds.), *Litopys UPA. Osnovna seriia. T. 4: Chornyi lis: vydannia komandy Stanyslavivskoho taktychnoho vidtynka UPA (Chornyi Lis), 1947–1950. Peredruk pidpilnoho zhurnalu UPA. Kn. II: 1948–1950 – Litopys UPA. Basic series. Vol. 4: Black Forest: publication of the Stanislaviv Tactical Division of the Ukrainian Insurgent Army (Black Forest), 1947–1950. Reprint of the Under-*

ground Journal. Iss. II: 1948–1950 (pp. 18–20). Toronto: Vyd-vo «Litopys UPA» [in Ukrainian].

Za Dnistrom. Zvit z reidu i perekhodu frontu sot. Kholodnoiartsiv [Beyond the Dniester. Report on the raid and crossing of the front of Kholodnoyarcy's sotnya]. (2012). In S. Volianiuk (Comp.), *Litopys UPA. Nova seriia. T. 20: Voienna Okruha UPA «Lysonia». Dokumenty i materialy. 1943–1952 – Litopys UPA. New Series. Vol. 20: Lysonya UPA Military District. Documents and materials. 1943–1952* (pp. 546–548). Kyiv, Toronto: National Academy of Sciences of Ukraine (NANU), M.S. Hrushevskyyi Institute of Ukrainian Archaeography and Source Studies; Litopys UPA Publishing House, State Committee for Archives of Ukraine, Branch State Archive of the Security Service of Ukraine [in Ukrainian].

Zvit za chas vid 1.I. – 15.IV.1946 r. (zymova blokada 1946 r.) [Report for the time from 1.I. – 15.IV.1946 (Winter Blockade of 1946)]. (2013). In D. Prodanyk & S. Lesiv (Comps.), *Litopys UPA. Nova seriia. T. 22: Stanyslavivska okruha OUN. Dokumenty i materialy. 1945–1951 – Litopys UPA. New Series. Vol. 22: Stanislaviv district of the OUN. Documents and materials. 1945–1951* (pp. 317–352). Kyiv, Toronto: National Academy of Sciences of Ukraine (NANU), M.S. Hrushevskyyi Institute of Ukrainian Archaeography and Source Studies; Litopys UPA Publishing House, State Committee for Archives of Ukraine, Branch State Archive of the Security Service of Ukraine [in Ukrainian].

Ilkiv, M. (2020). Nimetski kontsentratsiini lahery. Spohad [German concentration camps. Recollection]. In M. Romaniuk (Ed.), *Ukrainski natsionalisty v borotbi proty natsyzmu: zbroine protystoiannia, sprotyv u nimetskykh tiurmakh i kontstaborakh, diialnist na emihratsii. Dokumenty ta materialy – Ukrainian nationalists in the struggle against Nazism: armed confrontation, resistance in German prisons and concentration camps, activities in exile. Documents and materials* (pp. 203–218). Lviv: NAN Ukrainy In-t ukrainoznavstva imeni I. Kryp'iakevycha [in Ukrainian].

Ilnytskyi, V. (2016). *Karpatskyi kraj OUN v ukrainskomu vyzvolnomu rusi (1945–1954) [The OUN Carpathian region in ukrainian liberation movement (1945–1954)]*. Drohobych: Posvit [in Ukrainian].

Kyrychuk, Yu. (2003). *Ukrainskyi natsionalnyi rukh 40–50-kh rokiv XX stolittia: ideolohiia i praktyka [Ukrainian National Movement of the 40–50's of the XX century: ideology and practice]*. Lviv: Dobra sprava [in Ukrainian].

Lehkyi, H. («Borys»). (2015a). Druzhe! (lyst do providnyka KK OUN (b) Yaroslava Melnyka) [Friend! (Letter to the leader of the OUN (b) Yaroslav Melnyk)]. In D. Prodanyk & V. Humeniuk (Comps.), *Litopys UPA. Nova seriia. T. 25: Kolomyiska okruha OUN. Dokumenty i materialy. 1945–1952 – Litopys UPA. New Series. Vol. 25: Kolomyia district of the*

- OUN. Documents and materials. 1945–1952* (pp. 64–68). Kyiv, Toronto: National Academy of Sciences of Ukraine (NANU), M.S. Hrushevskiy Institute of Ukrainian Archaeography and Source Studies; Litopys UPA Publishing House, State Committee for Archives of Ukraine, Branch State Archive of the Security Service of Ukraine [in Ukrainian].
- Lehkyi, H.** («Borys»). (2015b). Informatyynyi zvit. Podii za chas vid 1.10.1946 – 31.3.1947 r. [Information report. Events for the period from October 1, 1946 to March 31, 1947]. In D. Prodanyk & V. Humeniuk (Comps.), *Litopys UPA. Nova seriia. T. 25: Kolomyiska okruha OUN. Dokumenty i materiialy. 1945–1952 – Litopys UPA. New Series. Vol. 25: Kolomyia district of the OUN. Documents and materials. 1945–1952* (pp. 69–76). Kyiv, Toronto: National Academy of Sciences of Ukraine (NANU), M.S. Hrushevskiy Institute of Ukrainian Archaeography and Source Studies; Litopys UPA Publishing House, State Committee for Archives of Ukraine, Branch State Archive of the Security Service of Ukraine [in Ukrainian].
- Mirchuk, P.** (1953). *Ukrainska Povstanska Armiia, 1942–1952 [Ukrainian Insurgent Army, 1942–1952]*. Miunkhen: Tsytseron [in Ukrainian].
- Patryliak, I.** (2012). *Vstan i borys! Slukhai i vir... Ukrainske natsionalistychne pidpillia ta povstanskyi rukh 1939–1960 rr. [Get up and fight! Listen and Believe... The Ukrainian Nationalist Underground and the Insurgent Movement of 1939–1960]*. Lviv: Chasopys [in Ukrainian].
- Popp, R.** (2019). Stavlennia naselennia do diialnosti OUN i UPA u pershi po-voienni roky (na materialakh pidpilnykh zvitiv) [Public attitude towards organization of Ukrainian nationalists' (OUN) and Ukrainian Insurgent Army's (UPA) activities in the first postwar years (based on materials of secret reports)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 2/44, 270–286*. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.2/44.184679> [in Ukrainian].
- Khoma, V.** («Marko»). (2015). Informatyvnyi zvit za mm. kviten i traven 1947 r. [Informative report by April and May 1947]. In D. Prodanyk & V. Humeniuk (Comps.), *Litopys UPA. Nova seriia. T. 25: Kolomyiska okruha OUN. Dokumenty i materiialy. 1945–1952 – Litopys UPA. New Series. Vol. 25: Kolomyia district of the OUN. Documents and materials. 1945–1952* (pp. 106–143). Kyiv, Toronto: National Academy of Sciences of Ukraine (NANU), M.S. Hrushevskiy Institute of Ukrainian Archaeography and Source Studies; Litopys UPA Publishing House, State Committee for Archives of Ukraine, Branch State Archive of the Security Service of Ukraine [in Ukrainian].

Shukhevych, R. («Taras Chuprynka»). (2007). Do henezhy Ukrainskoi Holovnoi Vyzvolnoi Rady [On the Genesis of the Ukrainian Supreme Liberation Council]. In S. Bohunov, V. Danylenko, A. Kentii, S. Kokin, V. Lozytskyi, M. Posivnych (Comps.), *Litopys UPA. Nova serii. T. 10: Zhyttia i borotba «Tarasa Chuprynky» (1907–1950). Dokumenty i materialy – Litopys UPA. New Series. Vol. 10: The Life and Struggle of General "Taras Chuprynka" (1907–1950). Documents and materials* (pp. 335–347). Kyiv, Toronto: National Academy of Sciences of Ukraine (NANU), M.S. Hrushevsky Institute of Ukrainian Archaeography and Source Studies; "Litopys UPA" Publishing House, State Committee for Archives of Ukraine, Central State Archive of Public Associations of Ukraine, Branch State Archive of the Security Service of Ukraine [in Ukrainian].

*Стаття надійшла до редакції 24.03.2022 р.
Стаття рекомендована до друку 29.04.2022 р.*

УДК 378.091(477.87)"1945/1946"
DOI: 10.24919/2312-2595.10/52.257919

Василь МІЩАНИН

доктор історичних наук, доцент, професор кафедри модерної історії України та зарубіжних країн, ДВНЗ «Ужгородський національний університет», пл. Народна, 3, м. Ужгород, Україна, індекс 88000 (vasyl.mistchanyn@uzhnu.edu.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1705-0333>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/AAAY-5123-2021>

ScopusID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56031499200>

Бібліографічний опис статті: Міщанин, В. (2022). Перший навчальний рік Ужгородського державного університету (1945/1946): будні та свята викладачів і студентів. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 10/52, 230–249. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.10/52.257919>.

ПЕРШИЙ НАВЧАЛЬНИЙ РІК УЖГОРОДСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ (1945/1946): БУДНІ ТА СВЯТА ВИКЛАДАЧІВ І СТУДЕНТІВ

Анотація. *Мета статті* – проаналізувати повсякденне життя перших викладачів і студентів Ужгородського державного університету, на яких партійним і радянським керівництвом покладалася велика відповідальність за організацію вищої освіти на Закарпатті. **Методологія та методи дослідження** – принципи науковості, об'єктивності, історизму, методи зовнішньої та внутрішньої критики джерел. **Наукова новизна** полягає у тому, що в розрізі історії повсякдення дослідження окресленої проблематики ще не здійснювалося. **Висновки.** На підставі аналізу доступних автору статті матеріалів Державного архіву Закарпатської області (зокрема фонду 545 – Ужгородський державний університет) можна стверджувати, що радянська влада надавала великого значення відкриттю університету на Закарпатті. Активізувалася

© Василь Міщанин, 2022

справа з відкриттям вузу після підписання договору між Радянським Союзом і Чехословаччиною про перехід Закарпатської України до складу Української РСР (СРСР). Вже в липні керівництво Народної Ради видає постанову про відкриття університету. 18 жовтня 1945 р. уряд Радянської України та ЦК КП(б)У прийняли спільну постанову «Про відкриття державного університету в м. Ужгороді». Ця дата вважається датою заснування університету. Проте постанова про відкриття університету вийшла до офіційного завершення входження Закарпаття до УРСР. У 1946 р. завершили юридичне оформлення університету документи союзних органів: постанова Ради міністрів СРСР від 28 травня 1946 р. та наказ міністерства вищої освіти СРСР від 7 червня 1946 р. Та все таки УжДУ було створено. Навчання студентів розпочалося 1 лютого 1946 р. До роботи приступили перші викладачі, на плечі яких лягла організація наукової, навчальної, виховної роботи перших студентів. Ще одним із найголовніших завдань стало «правильне» ідейне виховання студентів. Ці та інші проблеми життя викладачів і студентів Ужгородського університету початкового етапу його становлення висвітлюються у цій статті на основі відповідного і достатньо репрезентативного масиву джерел та наукової літератури.

Ключові слова: Закарпаття; СРСР; УРСР; Ужгородський державний університет; викладачі; студенти.

Vasyl MISHCHANYN

PhD hab. (History), Associate Professor, Professor, Department of Modern History of Ukraine and Foreign Countries, Uzhgorod National University, 3, Narodna Sq., Uzhgorod, Ukraine, postal code 88000 (vasyl.mistchanyn@uzhnu.edu.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1705-0333>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/AAAY-5123-2021>

ScopusID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56031499200>

To cite this article: Mishchanyn, V. (2022). Pershyi navchalnyi rik Uzhhorodskoho derzhavnogo universytetu (1945/1946): budni ta sviata vykladachiv i studentiv [First study year of Uzhhorod State University (1945/1946): weekdays and holidays of teachers and students]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya Istoriiā – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 10/52, 230–249.* doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.10/52.257919> [in Ukrainian].

**FIRST STUDY YEAR
OF UZHGOROD STATE UNIVERSITY (1945/1946):
WEEKDAYS AND HOLIDAYS OF TEACHERS
AND STUDENTS**

*Summary. The purpose of the article is to analyze the daily life of the first teachers and students of Uzhhorod State University, on whom the party and Soviet leadership had great responsibility for the organization of higher education in Transcarpathia. **Methodology and research methods** – the principles of science, objectivity, historicism, methods of external and internal criticism of sources. **The scientific novelty** is that in the context of the history of everyday research, the outlined issues have not yet been carried out. **Conclusions.** Based on the analysis of the materials available to the author of the State Archives of the Transcarpathian region (including the fund 545 – Uzhhorod State University), it can be argued that the Soviet government attached great importance to the opening of the university in Transcarpathia. The case with the opening of a university intensified after the signing of an agreement between the Soviet Union and Czechoslovakia on the transition of Transcarpathian Ukraine to the Ukrainian SSR (USSR). Already in July, the leadership of the People's Council issues a resolution on the opening of the university. On October 18, 1945, the government of Soviet Ukraine and the Central Committee of the CP(b)U adopted a joint resolution "On the opening of a state university in Uzhgorod". This date is considered the date of foundation of the university. However, the decision to open a university came before the official completion of Transcarpathia's entry into the USSR. In 1946, the legalization of the university was completed by resolutions and orders of allied bodies: the resolution of the USSR Council of Ministers of May 28, 1946 and the order of the USSR Ministry of Higher Education of June 7, 1946. However, Uzhgorod State University was established. The teaching students began on February 1, 1946. The first teachers began to work, on whose shoulders lay the organization of scientific, educational, educational work of the first students. Another very important task was the "correct" ideological education of students. These and other problems of life of teachers and students of Uzhgorod University of the initial stage of its formation are covered in this article on the basis of a relevant and sufficiently representative array of sources and scientific literature.*

Key words: Transcarpathia; USSR; UkrSSR; Uzhhorod State University; teachers; students.

Постановка проблеми. Ужгородський державний університет у радянські часи був єдиним закладом вищої освіти на Закарпатті. У період незалежності України він зумів зберегти за собою позиції лідера. За вагомі здобутки у царині освіти і науки у 2000 р. отримав статус національного. Нині ДВНЗ «Ужгородський національний університет» є найпотужнішим закладом вищої освіти в Закарпатській області.

Свою історію він розпочав у важкі післявоєнні роки. Одним із головних його завдань, була підготовка спеціалістів для народного господарства, освіти, медицини. Проте компартійними ідеологами на університет покладались і завдання ідеологічного характеру – виховати радянського громадянина, а в близькій перспективі – комуніста, який нестиме в маси ленінсько-сталінські принципи побудови комунізму.

Аналіз досліджень та публікацій. Нині ми спостерігаємо посилення інтересу дослідників до історії повсякдення. Початком його дослідження можемо вважати вихід у серії «З історії повсякденного життя в Україні» низки монографій під грифом Інституту історії України НАН України на початку 2010-х рр. Повсякденню періоду пізнього сталінізму присвячені три частини колективної монографії «Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.)», відповідальним редактором якої виступив В. Даниленко (Даниленко, 2010а, 2010b). Ще одна колективна монографія, присвячена повсякденності пізнього сталінізму і хрущовській добі (Даниленко, 2014).

Теоретичні й практичні питання історії повсякденності обговорювались на всеукраїнській науковій конференції, яка відбулась 14–15 травня 2010 р. в Переяслав-Хмельницькому. Годі ж віддруковано матеріали конференції (Лукашевич & Нагайко, 2010). Окремі дослідження торкались життя науково-педагогічної інтелігенції (Прохоренко, 2010) й студентства (Хоменко, 2010).

Активізувались й дослідження історії повсякденного життя населення західноукраїнських земель повоєнного періоду. У 2021 р. під редакцією В. Ільницького вийшла колективна монографія «Повсякденне життя населення західних земель України у перші повоєнні роки» (1944–1953) (Ільницький, 2021). Тут опубліковано 14 наукових розвідок. Найбільш наближеною до теми нашого дослідження є публікація про життя викладацької інтелігенції в Дрого-

бицькому учительському інституті в часи повоєнної радянзації (Ільницький, Кантор, & Батюк, 2021).

На сьогоднішній час про освіту і науку, окремі структурні підрозділи, відомих педагогів і науковців Ужгородського університету написано вже чимало. Відзначимо синтезуючі довідково-інформаційні та біографічні видання які вийшли до півстолітнього ювілею закладу (Гранчак та ін., 1995). У 2000 р. побачило світ ілюстративне книжкове видання про структурні підрозділи університету (Сливка, 2000). У цих публікаціях знаходимо короткі відомості про перші роки функціонування університету. Проте вона подавалася, в основному, як «хроніка розвитку й зростання». До наступного, 60-літнього, ювілею університету також вийшли окремі видання. Зокрема, довідковий проспект «Ужгородський національний університет на порозі III тисячоліття» (Вегеш, 2005) за редакцією М. Вегеша та документальне видання «Сторінками історії Ужгородського університету» (Жулканич, 2005), упорядником якого стала Н. Жулканич. Значна частина опублікованих документів стосуються першої університетської радянської п'ятирічки. Досліджуючи процеси радянзації Закарпаття, частково висвітлив повсякденне життя творчої інтелігенції, в тому числі викладачів Ужгородського державного університету В. Міщанин (Міщанин, 2011, 2018).

Метою статті є дослідити повсякденне життя викладачів Ужгородського університету в перший функціонування, що збіглося з початком радянзації Закарпаття.

Виклад основного матеріалу. Дослідники відзначають, що відкриття університету в Ужгороді стало подією історичної ваги. Питання відкриття вищої школи на Закарпатті вперше постало у 1848 р. На слов'янському з'їзді в Празі громадські і політичні діячі ставили вимогу до властей Австрійської монархії відкрити для русинів заклад вищої освіти (Гранчак та ін., 1995, с. 3). За словами Й. Кобаля: «Адольф Добрянський і пов'язані з ним люди – наприкінці 1849 р. добилися створення окремого національного округу, до якого входили території Ужанського, Березького, Угочанського і Марамороського комітатів, у яких більшість населення становили українці. Але такий округ проіснував всього близько 5 місяців, до березня 1850 р., і реалізувати ідею створення окремого університету, звичайно, не вдалося. Зате вихідці із Закарпаття дістали можли-

вість вступати до Львівського університету у Галичині, яка також була частиною Австрійської імперії» (Кобаль, 2020).

Від вимоги до реалізації ідеї пройшло майже століття. Офіційною датою відкриття університету вважається 18 жовтня 1945 р. В цей час ще офіційно не завершилися входження Закарпатської України до складу Радянської України (Радянського Союзу). Нагадаємо, що 26 листопада 1944 р. відбувся з'їзд народних комітетів, на якому прийняли рішення приєднати Закарпатську Україну до Радянської України. 29 червня 1945 р. СРСР і Чехословацька Республіка уклали договір, за яким колишня територія Підкарпатської Русі (Закарпатська Україна) виходила зі складу Чехословаччини і входила до складу СРСР. Утім ратифікація договору парламентами двох країн відбулася тільки в останній декаді листопада 1945 р. На юридичні казуси з відкриттям університету вказують й інші дослідники: «18 жовтня 1945 р. юрисдикція УРСР ще не поширювалася на Закарпатську Україну...» (Офіцинський, 2010, с. 363).

Підготовка до відкриття університету починається зі спільної «Постанови Секретаріату Центрального Комітету Комуністичної Партії Закарпатської України та Народної Ради Закарпатської України» у якій йшлося, що «з дня 19 липня 1945 р. м. Ужгород, про утворення Закарпато-Українського Університету». До слова, постанова наприкінці документа датована і підписана уповноваженими чиновниками 20 липня 1945 р. У ній вказувалась необхідність створення університету, організацію роботи в 1945/1946 н.р. на чотирьох факультетах (історичному, філологічному, біологічному, медичному), виділення для потреб університету приміщень у центрі міста. Зокрема будинки на пл. М. Горького № 1 (колишня гімназія Другета), № 3, 6, 8, 10 та на вулиці Жовтневій № 46 (власність греко-католицької церкви). До 10 серпня з цих приміщень мали виселити всіх мешканців. Для організації роботи створювалася комісія, яка мала завданням організувати навчальний процес із 1 жовтня 1945 р. У постанові встановлювався перший набір – 240 студентів (по 60 на кожному факультеті) «і то з таким розрахунком, щоб в першу чергу були прийняті до Університету діти робітників, селян та трудової інтелігенції». Також просили ЦК КП(б)У «надіслати проф. викладацький склад до Університету відповідно встановлених фахів в Університеті» (ДАЗО, ф. 545, оп. 1, спр. 1, арк. 1). Для викладачів створюваного університету з міського фонду Ужгорода виділялось

35 квартир. Уповноважений НРЗУ в справах освіти мав оголосити набір до університету вже 20 липня.

Для створення наукової університетської бібліотеки НРЗУ віддала в розпорядження університету «всі безгосподарчі бібліотечні фонди», а також дозволила «відбирати у всіх наявних бібліотеках ті книги та рукописи», які потрібні (ДАЗО, ф. 545, оп. 1, спр. 1, арк. 1).

Фінансовий відділ для організації роботи університету у III кварталі мав виділити 5 000 000 пенгів¹, а комунальний та лісовий – забезпечити «виконувати всі замовлення університету в справі його ремонту та обладнання, розглядаючи всі роботи як роботи першого чергового державного значіння» (ДАЗО, ф. 545, оп. 1, спр. 1, арк. 1).

Проте у жовтні 1945 р. університет ще не був готовий приймати студентів. 18 жовтня 1945 р. уряд УРСР та ЦК КП(б)У прийняли спільну постанову «Про відкриття державного університету в м. Ужгороді». Вісім пунктів постанови стосувалися організації роботи створюваного ЗВО. Києвом був скоригований контингент першого табору. Він мав становити 180 осіб: по 30 студентів на історичному та біологічному факультетах та по 60 на філологічному та медичному. Наркомати освіти та охорони здоров'я, а також Управління у справах Вищої школи при Раднаркомі УРСР до 30 листопада мали забезпечити університет професорсько-викладацьким персоналом. Загалом до Ужгорода мав прибути 21 спеціаліст.

До Ужгородського університету надсилалося також обладнання для історичного та літературного кабінетів «за рахунок наявного обладнання педагогічних інститутів та університетів Української РСР». Для бібліотеки Ужгородського університету Комітет в справах політосвітніх установ при Раднаркомі УРСР з фондів, «що повернено з Німеччини» мав виділити 10 000 примірників навчальної, наукової, політичної та художньої літератури. Ще 20 000 примірників у IV кварталі 1945 р. мав надіслати Укркнигокультторг. Академію наук зобов'язали до 1 листопада 1945 р. виділити і на-

¹ Пенге (П) – грошова одиниця Угорщини, яка разом з чехословацькою кроною перебували в обігу в Закарпатській Україні. Постановою НРЗУ від 12 січня 1945 р. встановлювався обмінний курс: 1 пенге дорівнював 2,21 чехословацьким кронам (Кч); 1 крона дорівнювала 0,45 пенге. З 15 листопада 1945 р. на території Закарпатської України введено в обіг радянську грошову одиницю карбованець (рубль).

діслати 10 000 книг, а також обладнання для кабінетів і лабораторій біологічного факультету (ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 16, спр. 59, арк. 122–125. На 131+1 арк.). Наказ № 414 Управління в справах вищої освіти при РНК УРСР від 29 жовтня 1945 р. «Про відкриття державного університету в м. Ужгороді» продублював ці рішення (ДАЗО, ф. 545, оп. 1, спр. 2, арк. 6–6 зворот.). Ще раз відзначимо, що рішення партійних та радянських органів УРСР про відкриття університету приймалося до юридичного оформлення входження Закарпаття до Радянської України.

22 січня 1946 р. Указом Президії Верховної Ради СРСР затверджено подання Президії Верховної Ради Української РСР про утворення Закарпатської області з центром у м. Ужгород. Указом Президії Верховної Ради УРСР від 24 січня 1946 р. з 25 січня 1946 р. в Закарпатській області вводилося законодавство Української Радянської Соціалістичної Республіки. На думку Р. Офіцинського: «Наступні кроки здійснювалися в межах правового поля Радянського Союзу. Останню крапку ставили в ту пору не в Києві. У Москві на початку літа 1946 року вийшли два документи російською мовою. Вони названі однаково "Про відкриття Ужгородського державного університету в м. Ужгороді Української РСР"» (Офіцинський, 2010, с. 363). Мова йде про постанову Ради міністрів СРСР від 28 травня 1946 р. та наказ міністерства вищої освіти СРСР від 7 червня 1946 р.

Останній документ дозволяв «Раді міністрів Української РСР і Міністерству вищої освіти УРСР відкрити в 1946 році Ужгородський державний університет в м. Ужгороді Української РСР». З цього часу університет отримав постійну назву – Ужгородський державний університет (скорочено УЖДУ). Його віднесли до ЗВО першої категорії і підпорядкували союзному міністерству вищої освіти. З 1946 р. при УЖДУ створювались постійні річні підготовчі курси (150 слухачів), а книгозбірня університету потрапила до списку бібліотек, які отримували обов'язковий примірник всіх друкованих видань Радянського Союзу (ДАЗО, ф. 545, оп. 1, спр. 2, арк. 5).

Передача університету у відання Міністерства вищої освіти УРСР відбулося 18 липня 1946 р. в Ужгороді у присутності уповноважених Міністерства вищої освіти СРСР М. Терещенко, Міністерства освіти УРСР П. Годечко, ректора Ужгородського університету А. Курішко (ДАЗО, ф. 545, оп. 1, спр. 3, арк. 3). На цей час за університетом були закріплені: будівлі навчального корпусу,

приміщення ректорату та спортзал за адресою площа Горького, 53; студентський гуртожиток (вул. Жовтнева, 46); «професорський будинок» (пл. Горького 6, 8, 10) (ДАЗО, ф. 545, оп. 1, спр. 3, арк. 4). На думку комісії, будівлі перебували у доброму технічному стані, за винятком невеликого ремонту даху, територія облагороджена. Загальна площа всіх навчально-лабораторних приміщень, включаючи бібліотеку, становила 816 м². Відзначалось, що лабораторії і кабінети не мають обладнання, а наявні прилади можуть забезпечувати на лекціях тільки окремі досліди. З навчальних приміщень і аудиторного фонду: актовий зал на 150 місць; спортзал на 25 місць 5 аудиторій на 50 місць та 10 аудиторій на 25 місць; читальний зал на 25 місць (ДАЗО, ф. 545, оп. 1, спр. 3, арк. 5, 7).

Книжковий фонд бібліотеки на цей час становив 64 000 примірників підручників, наукової і художньої літератури, журналів. Із них 18 000 віднесено до спецфонду. Із всієї наявної літератури 47 374 примірників російською мовою, 2 891 – українською, 13 735 іноземними мовами (ДАЗО, ф. 545, оп. 1, спр. 3, арк. 6).

За кілька днів перед цим, 13 липня 1946 р., державна штатна комісія Ради міністрів СРСР затвердила штат УЖДУ в кількості 143 одиниці із загальною сумою зарплати по 122 посадових окладах 57 350 карбованців щомісячно. Відповідно до нього затверджувалася посада ректора з окладом 6 000 крб., проректора по навчальній і науковій роботі – 5 000 крб., проректора по АГЧ – 1 500 крб. У навчальній частині секретар вченої ради отримував 800 крб., секретар вченої частини – 600 крб., диспетчер – 700 крб., статистка – 450 крб. Деканам всіх чотирьох факультетів виділялося по півставки. Оплата за це чомусь не вказана. А от секретар факультету отримував 450 крб. Серед управлінського персоналу начальник відділу кадрів отримував 1 000 крб., зав канцелярією – 600, діловод – 450, машиністка – 500, архіваріус – 600. По бухгалтерії: головбух отримував 1 500 карбованців, його заступник – 1 000, старший бухгалтер – 950, бухгалтер – 750, касир – 550. Середня зарплата навчально-допоміжного персоналу становила 515 карбованців. Завідувачі музею і ботанічного саду отримували по 800 карбованців, старші наукові співробітники по 700, наукові співробітники 650. Найменше оплачувалася праця сторожа, вахтера, прибиральника, гардеробника – 250 карбованців (ДАЗО, ф. 545, оп. 1, спр. 3, арк. 14–17).

Управління університету відбувалось за радянськими освітніми стандартами. Так, на перше півріччя 1946 р. заплановано 13 пунктів організаційної роботи, 8 навчально-методичної, по 5 з організації самостійної роботи студентів та умов проведення колоквиумів, заліків та іспитів. Активно залучались викладачі і студенти університету до «культосвітньої» роботи. До прикладу, у квітні 1946 р. планувалося проведення 7 таких заходів: 4 лекції «Марксистсько-ленінське вчення про війну», «Наші героїчні предки. Дмитрій Донської» (після неї – вечір самодіяльності), «Світове значення російської літератури», «Еволюційне вчення Дарвіна», теоретична студентська конференція за книгою Сталіна «Велика Вітчизняна війна Радянського Союзу по наказах і промовах 9/II-1946», вечір присвячений дню народження В. Леніна (з художньою частиною) та урочисті збори приурочені до травня (також з художньою частиною) (ДАЗО, ф. 545, оп. 1, спр. 4, арк. 2 зворот.). Організація і проведення цих заходів покладалися на кафедру марксизму-ленінізму, профком, окремих викладачів.

6 січня 1946 р. ректор А. Курішко підписав навчальні плани. У них чітко прослідковуються пріоритети, які ставилися перед студентами і викладачами. На історичному факультеті навчання тривало 8 семестрів. Протягом цього часу викладачі мали вчитати 4 804 години. Вкажемо на предмети, які увійшли до навчального плану: історія народів СРСР – 500 годин, військова підготовка – 360 годин, іноземна мова – 340 годин, історія нового часу – 312 годин, латинська мова – 304 години. Значна кількість годин виділялася на вивчення «ідеологічних» дисциплін: основи марксизму-ленінізму – 254 години, політекономія – 140, діалектичний та історичний матеріалізм – 136 годин. На дисципліни психолого-педагогічного блоку виділялось значно менше годин: педагогіка – 72, логіка – 70, психологія – 48, методика викладання історії – 32. Незначною була й кількість годин на викладання таких дисциплін, як: основи археології – 54, етнографія – 48, історіографія – 40, джерелознавство – 32. На дисципліни за вибором виділялось 484 години, написання дипломної роботи – 370, педпрактику – 108 (ДАЗО, ф. 545, оп. 1, спр. 5, арк. 1). На історію російської літератури виділялось 100 годин, а на вивчення історії української літератури на 18 годин менше – 82 години.

Як бачимо, навчальні плани передовсім передбачали вивчення історії СРСР, дисциплін, які мали притягти молодому поколінню «постулати» марксизму лєнінізму, любов до «великого» російського народу тощо. Ще не пройшло року від завершення війни, а тому значна кількість годин виходила з військових стратегій СРСР – значна кількість годин відводилася на військову підготовку та вивчення іноземної мови.

Розпочали навчальний процес університеті 1 лютого 1946 р. 28 викладачів. Серед них: п'ять кандидатів наук, доцентів, п'ять старших викладачів, десять викладачів, шість асистентів, два старших лаборантів. До першого червня 1946 р. ще прибув один доктор наук, професор, п'ять доцентів, шість кандидатів наук, вісім старших викладачів, п'ять викладачів та три асистенти. Водночас покинули університет «із-за незабезпечення житлом і з причин неетичної поведінки» три кандидати наук (з них два доценти), за сімейними обставинами чотири викладачі і один асистент (ДАЗО, ф. 545, оп. 1, спр. 8, арк. 3–4). Керівництво університету змушене було констатувати, що «професорсько-викладацький персонал в його сьгоднішньому складі не може повністю виконати завдання з підготовки висококваліфікованих і розгортання науково-дослідної роботи із-за своєї малочисельності». А тому просили надіслати до університету на 1946/1947 н. р. 15 докторів наук, трьох доцентів, два старших викладачів. Професори мали заповнити вакантні посади керівників структурних підрозділів.

Набір перших студентів відбувся за рахунок молоді, яка закінчила раніше гімназії та чотиримісячні курси, організовані НРЗУ, а також частково за рахунок демобілізованих червоноармійців. Певних змін зазнав і контингент перших студентів. На початку семестру (01.02.1946) він становив 180 осіб. Протягом семестру з різних причин (невідвідування пар, переїзд на нове місце проживання) покинули заклад 19 студентів. На їх місце за рахунок переводу і відновлення прибуло 27 студентів (ДАЗО, ф. 545, оп. 1, спр. 8, арк. 6–7, 28).

Перший рік навчальна робота коригувалася у «ручному режимі». Стабільного розкладу на весь семестр не було, максимум він складався на місяць та й то його щотижнево коригували. Це було пов'язано з тим, що ряд кафедр залишались не укомплектовані професорсько-викладацьким складом. А викладачі-сумісники мали часті непередбачувані відродження. Так, порушення графіка занять на

біологічному факультеті сталося через неприбуття професора, який мав читати курс зоології безхребетних та доцента – викладача курсу геології з основами палеонтології. Довелося пари замінити аналітичною хімією та ботанічним практикумом (ДАЗО, ф. 545, оп. 1, спр. 8, арк. 7).

Слабким, на думку керівництва університету, було й забезпечення окремих предметів підручниками та навчальною літературою. Так, на історичному й філологічному факультетах на деякі предмети припадало по одному-два підручники. А з етнографії, археології, латинської та давньоруської мов, вступу до мовознавства, античної, західноєвропейській та російської літератури підручників не було зовсім. Хоча тут дозволимо собі трохи не погодитись із цим твердженням. Згадаймо, хоча б тонни літератури, конфіскованої з приватних бібліотек, бібліотеки Мукачівського монастиря, але вона ще не пройшла перевірки цензурою і не могла бути допущена для використання у радянському освітньому процесі (Мищанин, 2012). Добре забезпеченою підручниками та навчальною літературою виявилася кафедра марксизму-ленінізму (ДАЗО, ф. 545, оп. 1, спр. 8, арк. 8). Навіть більше – окремо укомплектований кабінет марксизму-ленінізму «задовільно забезпечено літературою, газетами, журналами, однак недостатньо забезпечений навчальними посібниками, відсутні діаграми, схеми, карти і т. п. Під кабінет «Основ [марксизму-ленінізму]» виділено хороше приміщення, кабінет обладнаний меблями, шафами та ін.» (ДАЗО, ф. 545, оп. 1, спр. 8, арк. 10).

Уся навчальна робота неодноразово обговорювалась на раді університету, а виконання навчального плану контролювалося проректором, к. б. н. Я. Рогалем особисто (ДАЗО, ф. 545, оп. 1, спр. 8, арк. 12).

Особливе місце в університеті зайняла «політико-виховна» робота. За перший (урізаний, бо процес навчання розпочався тільки 1 лютого) навчальний рік в університеті проведено 30 масових заходів: святкові зустрічі, присвячені різним датам і ювілеям, радянським святкам (річниця Червоної армії, 75-ї річниця від дня народження Л. Українки, 85-й річниця з дня смерті Т. Шевченка, 30-й річниця від дня смерті І. Франка, міжнародному жіночому дню, 1 Травня); лекції – про виступ Й. Сталіна перед виборцями 9.02.1946 р., «виступ Сталіна та наші завдання», «великого російського» вченого І. Павлова, «видатного російського» фізика П. Лебедева та «великого

російського вченого Тімірязєва», день Паризької комуни, «марксистсько-ленінське вчення про війну» тощо; вечори зустрічі з письменниками Закарпаття та українськими радянськими письменниками В. Сосюрою та О. Вишнею (4 вечори), а також присвячений черговому дню народження В. Леніна та 10-й річниці смерті М. Горького; відзначили дні більшовицької преси, радіо. День Перемоги; провели теоретичні конференції – студентську за книгою Й. Сталіна «Велика Вітчизняна війна Радянського Союзу» та викладацькі, «Марксистсько-ленінська наука про державу» та присвячені виступу Й. Сталіна перед виборцями. Ще одним заходом став масовий «похід за місто» (ДАЗО, ф. 545, оп. 1, спр. 8, арк. 18). Подібні заходи мали показати істинність марксистсько-ленінського вчення, мудрість великого вождя Й. Сталіна, продемонструвати дружбу російського і українського народів.

Також перед викладачами університету ставились завдання проводити подібні заходи для місцевого населення. Приміром, тільки викладачами кафедри української літератури прочитано 21 лекцію. В обласних газетах викладачами УжДУ надруковано більше трьох десятків статей. Заохочувалися виступи на радіо.

Слід відзначити, що подібні заходи чітко планувалися і контролювались керівництвом університету. Так, у плані роботи кафедри російської і загальної літератури на перший семестр 1945/1946 н.р. разом з навчально-методичною, науковою, організацією самостійної роботи студентів та роботи кабінетів виділявся блок культурно-масової роботи кафедри. У ньому, зокрема, передбачалося підтримувати зв'язки зі Спілкою письменників Закарпаття, влаштовуючи спільні заходи і ювілейні вечори, співпрацювати з вчителями середніх шкіл, допомагати їм у виробленні методики викладання російської літератури в школі, прочитати серед інтелігенції міста та у військових частинах не менше восьми лекцій з літератури, написати в місцеву пресу не менше трьох статей з літератури і мистецтва (ДАЗО, ф. 545, оп. 1, спр. 12, арк. 1).

Укінці року про це звітували. Читаємо зведений звіт по університету: «Кафедра мовознавства. Доц. Чередниченко І. прочитав 2 лекції надрукував у місцевій пресі 3 статті. Кафедра української літератури. Зав. каф. Ясько М. прочитав 12 лекцій, надрукував у місцевій пресі 7 статей, зробив 6 виступів на радіо... Кафедра російської літератури. Доц. Вознесенський М. прочитав 9 лекцій, на-

друкував 3 статті... Кафедра історії. Кандидат наук Сміян П. прочитав 2 лекції, надрукував 1 статтю» (ДАЗО, ф. 545, оп. 1, спр. 12, арк. 3 зворот.). Загалом за перший навчальний рік викладачами університету у «політико-виховному» напрямку роботи було прочитано 43 лекції, надруковано 25 статей та зроблено 8 виступів на радіо.

Увага також приділялася фізкультурним заходам. Викладачі військової кафедри спільно з комітетом добровільного спортивного товариства «Наука» організували секції, із графіком занять двічі на тиждень: футбольну, а також чоловічі і жіночі баскетбольну, волейбольну, гімнастичну секції. У них займалася 91 особа (ДАЗО, ф. 545, оп. 1, спр. 8, арк. 18). Також проводились змагання та здачі норм ГТО.

Трудова дисципліна серед професорсько-викладацького складу була «на високому рівні». Викладачі вчасно приходили на заняття. Запізнення чітко фіксувалися. Окремі випадки зриву занять зафіксовані тільки за сумісниками. Наприклад, викладач історії стародавнього сходу Стасів неодноразово спізнився на 6–10 хвилин, а із-за «систематичних командировок» старшого викладача Яремчука сталося «недовиконання годин навчального плану з основ марксизму-ленінізму на біологічному та медичному факультетах» (ДАЗО, ф. 545, оп. 1, спр. 8, арк. 19).

Допоміжний персонал масово не виходив на роботу «в дні релігійні», зокрема на Великдень. Студенти в більшості відвідували заняття «без запізнень і акуратно», але окремі «пропускали і не відвідували заняття з неповажних причин». У таких випадках з ними проводили «виховні заходи і оргвисновки». П'ятьох студентів за невідвідування відрахували. А тому великим резонансом став випадок, коли близько половини студентів історичного, філологічного та біологічного факультетів не з'явилися на заняття на Паску і три наступні дні.

То ж кафедри марксизму-ленінізму роботи вистачало. У плані роботи на перший семестр 1945/1946 н. р. чітко прослідковувалися напрями ідейного виховання студентів: «Глибоке вивчення «Короткого курсу історії ВКП(б)», творів класиків марксизму-ленінізму, особливо книги товариша Сталіна «Про Велику Вітчизняну війну» та його промову на передвибірчих зборах 9.ІІ.1946 р. ...» (ДАЗО, ф. 545, оп. 1, спр. 16, арк. 2).

Слідкувало керівництво університету й за успішністю студентів. Так, за результатами першого навчального року на всіх факультетах університету 17 студентів мали по одній заборгованості, шість студентів – по дві і сім студентів – по три і більше. За неуспішність відрахували чотирьох студентів. На особливому контролі були такі дисципліни, як основи марксизму-ленінізму та військова підготовка, залік з цих предметів склали відповідно 100 і 86 студентів університету.

Визначились і «круглі» відмінники: на історичному факультеті Неоніла Гурова; на філологічному – Ціма Гольфельд, Петро Потушняк; на біологічному – Куц, Чередніченко, Верснїч, Татарскій, Заяц; на медичному – Касарді, Завдун, Кишко, Гатальян (ДАЗО, ф. 545, оп. 1, спр. 8, арк. 20).

Для поліпшення матеріально-побутового становища, поліпшення харчування студентів і професорсько-викладацького складу, університету мали виділити 40 га землі для ведення підсобного господарства. Але фактично виділено 2,9 га виноградників та 4,2 га орної землі, на якій навесні 1946 р. посадили городні культури. У липні 1946 р. за 50 кілометрів від залізничної станції Ужгород, поблизу селища Батьово, університету надали «бувчий поміщицький маєток з площею 200 га орної землі з садибою», використання якого планували розпочати з осені.

Студентська їдальня могла прохарчувати 180 студентів, викладачів і співробітників університету (ДАЗО, ф. 545, оп. 1, спр. 8, арк. 23). Середня місячна вартість харчування одного студента становила близько 100 карбованців. Але великою проблемою була відсутність кухонного посуду та інвентарю.

В університетському гуртожитку проживали 97 студентів, які «забезпечені постільною білизною і ліжками». Але для нового набору цього не вистачало (ДАЗО, ф. 545, оп. 1, спр. 8, арк. 24). При університеті запрацювала й швейна майстерня, яка мала завданням обслуговувати викладачів і студентів.

Висновки. Відкриття закладу вищої освіти на Закарпатті мало особливе значення для мешканців краю. У 1945 р. збулась давня мрія краян про отримання вищої освіти молодим поколінням у себе вдома. Відкриття Ужгородського університету відбулося у непростий період. У жовтні 1944 р. Закарпаття було звільнено від німецько-угорських окупантів. На теренах краю створено перехідне

державне утворення Закарпатська Україна, на яке покладалося завдання здійснити возз'єднання краю з радянською Україною. Після підписання договору між СРСР і ЧСР про входження Закарпатської України до складу УРСР (29 червня 1945 р.) активізується питання з відкриттям університету в Ужгороді. Вже в липні керівництво Народної Ради Закарпатської України видає постанову про відкриття ЗВО, а 18 жовтня 1945 р. вийшла спільна постанова уряду Радянської України та ЦК КП(б)У «Про відкриття державного університету в м. Ужгороді». Навчання студентів розпочалося 1 лютого 1946 р. Окрім завдань з організації процесу навчання, навчально-наукової роботи та побутового життя викладачів і студентів, одним з найголовніших завдань стало «правильне» ідейне виховання студентів.

Джерела та література

- Вегеш, М.** (2005). *Ужгородський національний університет на порозі III тисячоліття*. Ужгород.
- Гранчак, І., Довганич, О., Сливка, Ю., & Туряниця, В.** (1995). *Осередок освіти, науки, культури. Ужгородському державному університету – 50 років*. Ужгород.
- ДАЗО – Державний архів Закарпатської області.
- Даниленко, В.** (2010а). *Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.)*: колективна монографія (Кн. 2 (1–2)). Київ: Інститут історії України НАН України.
- Даниленко, В.** (2010б). *Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.)*: колективна монографія (Кн. 2 (3)). Київ: Інститут історії України НАН України.
- Даниленко, В.** (2014). *Соціальні трансформації в Україні: пізній сталінізм і хрущовська доба*: колективна монографія. Київ: Інститут історії України.
- Скельчик, С.** (2018). *Повсякденний сталінізм. Київ і кияни після Великої війни*. Київ: Laurus.
- Жулканич, Н.** (2005). *Сторінки історії Ужгородського національного університету: Документи і матеріали*. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші.
- Гльницький, В.** (2021). *Повсякденне життя населення західних земель України у перші повоєнні роки (1944–1953)*: колективна монографія. Львів – Торунь: Liha-Pres.

- Льницький, В., Кантор, Н., & Батюк, Т. (2021). Повсякденне життя у Дрогобицькому учительському інституті: новий документ до історії (1946–1949). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 6/48, 342–364. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.6/48.228501>.
- Кобаль, Й. (2020). *Хроніка розвитку вищої освіти на Закарпатті*. Взято 12 лютого 2022 р. з <https://mediacenter.uzhnu.edu.ua/news/khronika-rozvytku-vyshchoi-osvity-na-zakarpatti/2020-07-04-42363>.
- Лукашевич, О., & Нагайко, Т. (2010). *Історія повсякденності: теорія та практика*: матеріали Всеукраїнської наукової конф., Переяслав-Хмельницький, 14–15 травня 2010 року. Переяслав-Хмельницький.
- Міщанин, В. (2011). Функціонування Ужгородського університету в умовах посиленого ідеологічного контролю КПРС у перші роки Радянської влади на Закарпатті (1946–1950 рр.). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*, 26, 47–55.
- Міщанин, В. (2012). Втручання цензури в діяльність редакцій газет, бібліотек та книготоргівлі на Закарпатті в 1944–1950 рр. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*, 27, 166–172.
- Міщанин, В. (2018). *Радянізація Закарпаття*. Ужгород: РІК-У.
- Офіцинський, Р. (2010). Ужгородський державний університет. *Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура. Україномовний варіант українсько-угорського видання*. Ужгород: Ліра.
- Прохоренко, О. (2010). Характерні риси та особливості повсякденного життя науково-педагогічної інтелігенції 40-х – 50-х рр. XX ст. *Історія повсякденності: теорія та практика*: матеріали Всеукр. наук. конф. (с. 187–189).
- Сливка, Ю. (2000). *Ужгородський державний університет (2000)*. Ужгород: ПП «Видавництво "М-Студія"».
- Турияця, В. (1997). *Педагоги-науковці: До 50-річчя університету* (Ч. 1). Ужгород.
- Хоменко, Н. (2010). Колективне дозвілля як спосіб контролю за студентською повсякденністю. *Історія повсякденності: теорія та практика*: матеріали Всеукр. наук. конф. (с. 191–193).
- ЦДАГОУ – Центральний державний архів громадських об'єднань України.

References

- Vehesh, M. (2005). *Uzhhorodskiy natsionalnyi universytet na porozhi III tysyacholittia [Uzhhorod National University on the threshold of the third millennium]*. Uzhhorod [in Ukrainian].

- Hranchak, I., Dovhanych, O., Slyvka, Yu., Turianytsia, V.** (1995). *Oseredok osvity, nauky, kultury. Uzhhorodskomu derzhavnomu universytetu – 50 rokiv [Center for Education, Science, Culture. Uzhhorod State University is 50 years old]*. Uzhhorod [in Ukrainian].
- DAZO – Derzhavnyi arkhiv Zakarpatskoi oblasti [State Archives of Zakarpattia region].
- Danylenko, V.** (2010a). *Povoienna Ukraina: narysy sotsialnoi istorii (druha polovyna 1940-kh – seredyna 1950-kh rr.) [Postwar Ukraine: Essays on Social History (the 2nd half of the 1940s – mid 1950s)]*. (Vol. 2 (1–2)). Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Danylenko, V.** (2010b). *Povoienna Ukraina: narysy sotsialnoi istorii (druha polovyna 1940-kh – seredyna 1950-kh rr.) [Postwar Ukraine: Essays on Social History (the 2nd half of the 1940s – mid 1950s)]*. (Vol. 2 (3)). Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Danylenko, V.** (2014). *Sotsialni transformatsii v Ukraini: piznii stalinizm i khrushchovska doba [Social transformations in Ukraine: late Stalinism and the Khrushchev era]*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Yekelchuk, S.** (2018). *Povsiakdennyi stalinizm. Kyiv i kyiany pislia Velykoi viiny [Daily Stalinism. Kyiv and Kyiv residents after the Great War]*. Kyiv: Laurus [in Ukrainian].
- Zhulkanych, N.** (2005). *Storinky istorii Uzhhorodskoho natsionalnogo universytetu: Dokumenty i materialy [Pages of the history of Uzhhorod National University: Documents and materials]*. Uzhhorod: Vydavnytstvo Oleksandry Harkushi [in Ukrainian].
- Ilnytskyi, V.** (2021). *Povsiakdenne zhyttia naseleennia zakhidnykh zemel Ukrainy u pershi povoienni roky (1944–1953) [Everyday life of the population of the western lands of Ukraine in the first postwar years (1944–1953)]*. Lviv – Torun: Liha-Pres [in Ukrainian].
- Ilnytskyi, V., Kantor, N., & Batiuk, T.** (2021). *Povsiakdenne zhyttia u Drohobytському uchytsel'skomu instytutu: novyi dokument do istorii (1946–1949) [Everyday life in Drohobych Teacher's Institute: a new document in history (1946–1949)]*. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 6/48, 342–364. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.6/48.228501> [in Ukrainian].
- Kobal, Y.** (2020). *Khronika rozvytku vyshchoi osvity na Zakarpatti [Chronicle of the development of higher education in Transcarpathia]*. Retrieved

- February 12, 2022, from <https://mediacenter.uzhnu.edu.ua/news/khronika-rozvytku-vyshchoi-osvity-na-zakarpatti/2020-07-04-42363> [in Ukrainian].
- Lukashevych, O., & Nahaiko, T.** (2010). *Istoriia povsiakdennosti: teoriia ta praktyka: materialy Vseukrainskoi naukovoï konferentsii [History of everyday life: theory and practice: materials of the All-Ukrainian scientific conference, Pereiaslav-Khmelnyskyi, May 14–15, 2010].* [in Ukrainian].
- Mishchanyn, V.** (2011). Funktsionuvannia Uzhhorodskoho universytetu v umovakh posylenoho ideolohichnoho kontroliu KPRS u pershi roky Radianskoi vlady na Zakarpatti (1946–1950 rr.) [Functioning of Uzhhorod University in the conditions of the strengthened ideological control of the CPSU in the first years of the Soviet power in Transcarpathia (1946–1950)]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Istoriia – Scientific Bulletin of Uzhgorod University. Series: History*, 26, 47–55 [in Ukrainian].
- Mishchanyn, V.** (2012). Vtruchannia tsenzury v diialnist redaktsii hazet, bibliotek ta knyhotorhivli na Zakarpatti v 1944–1950 rr. [Censorship interference in the activities of newspapers, libraries and book trade in Transcarpathia in 1944–1950]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Filolohiia. Sotsialni komunikatsii – Scientific Bulletin of Uzhgorod University. Series: Philology. Social communications*, 27, 166–172 [in Ukrainian].
- Mishchanyn, V.** (2018). *Radianizatsiia Zakarpattia 1944–1950 rr. [Sovietization of Transcarpathia 1944–1950].* Uzhhorod: RIK-U [in Ukrainian].
- Ofitsynskyi, R.** (2010). Uzhhorodskiy derzhavnyi universytet [Uzhhorod State University]. *Zakarpattia 1919–2009 rokiv: istoriia, polityka, kultura. Ukrainomovnyi variant ukrainsko-uhorskoho vydannia – Transcarpathia 1919–2009: history, politics, culture. Ukrainian version of the Ukrainian-Hungarian edition.* Uzhhorod: Lira [in Ukrainian].
- Prokhorenko, O.** (2010). Kharakterni rysy ta osoblyvosti povsiakdennoho zhyttia naukovo-pedahohichnoi intelihentsii 40-kh – 50-kh rr. XX st. [Characteristic features and peculiarities of everyday life of the scientific and pedagogical intelligentsia of the 40's – 50's of the twentieth century]. *Istoriia povsiakdennosti: teoriia ta praktyka: materialy Vseukrainskoi naukovoï konferentsii – History of everyday life: theory and practice: materials of the All-Ukrainian scientific conference, Pereiaslav-Khmelnyskyi, May 14–15, 2010.* (pp. 187–189) [in Ukrainian].
- Slyvka, Yu.** (2000). *Uzhhorodskiy derzhavnyi universytet [Uzhhorod State University].* Uzhhorod: PP «Vydavnytstvo "M-Studiiia"» [in Ukrainian].
- Turianytsia, V.** (1997). *Pedahohy-naukovtsi: Do 50-richchia universytetu [Teachers-scientists: To the 50th anniversary of the university].* (Vol. 1). Uzhhorod [in Ukrainian].

- Khomenko, N.** (2010). Kolektyvne dozvillia yak sposib kontroliu za student-skoiu povsiakdennistiu [Collective leisure as a way to control student life]. *Istoriia povsiakdennosti: teoriia ta praktyka: materialy Vseukrainskoi naukovoï konferentsii – History of everyday life: theory and practice: materials of the All-Ukrainian scientific conference*, Pereiaslav-Khmelnytskyi, May 14–15, 2010. (pp. 191–193) [in Ukrainian].
- TsDAHOU – Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy [Central State Archive of Public Associations of Ukraine].

*Стаття надійшла до редакції 31.03.2022 р.
Стаття рекомендована до друку 22.04.2022 р.*

УДК 930.2:332.33(477.86)"1946"

DOI: 10.24919/2312-2595.10/52.257917

Оксана МЕДВІДЬ

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (oksana-medvid@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8777-9760>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/F-9444-2018>

Бібліографічний опис статті: Медвідь, О. (2022). Хлібозаготівельна кампанія на Городенківщині (1946 р.): нове документальне свідчення. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 10/52, 250–284. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.10/52.257917>.

ХЛІБОЗАГОТІВЕЛЬНА КАМΠΑНІЯ НА ГОРОДЕНКІВЩИНІ (1946 р.): НОВЕ ДОКУМЕНТАЛЬНЕ СВДЧЕННЯ

Анотація. *Мета статті* – опублікувати і проаналізувати підпільний документ «Городенщина. Інформаційний звіт за місяць серпень 1946 р.» як джерело до вивчення історії повсякденного життя та протистояння радянській окупаційній владі у Городенківському районі Станіславської області зокрема, так і в Західній Україні загалом. **Методологія дослідження** базується на загальноприйнятих принципах науковості, об'єктивності, історизму, методах зовнішньої та внутрішньої критики джерел. **Наукова новизна** полягає у тому, що до наукового обігу вперше вводиться досі невідомий документ про повсякденне життя у Городенківському районі Станіславської області у серпні 1946 р. та здійснюється його аналіз. **Висновки.** Отже, публікований документ («Городенщина. Інформаційний звіт за місяць серпень 1946 р.») є важливим джерелом до вивчення історії повсякдення селян не лише Городенківського району Станіславської області, але й всієї Західної України. Він зберігається в Галузевому Державному архіві СБУ (фонд 13, том 82, справа 376, аркуш 82–95). До нього увійшли інфор-

© Оксана Медвідь, 2022

маційні звіти щодо проведення хлібозаготівельної кампанії на Городенківщині у серпні 1946 р. та репресій радянської влади щодо місцевих селян. Також упорядник вказує на методи пропаганди, які використовувала більшовицька влада для популяризації хлібозаготівель, поширенні ідеї боротьби з українським революційним рухом та греко-католицькою церквою. Документ був підготовлений 9 вересня 1946 р. У виданні без змін подано географічні назви, прізвища та імена осіб, максимально збережено авторські і редакторські особливості джерела. Виправленню підлягали лише найбільш очевидні граматичні помилки.

Ключові слова: хлібозаготівельна кампанія; більшовицька окупаційна влада; уповноважений МВС; повсякденне життя; український революційно-визвольний рух.

Oksana MEDVID

PhD (History), Associate Professor, Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (oksana-medvid@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8777-9760>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/F-9444-2018>

To cite this article: Medvid, O. (2022). Khlibozahotivelnna kampaniia na Horodenkivshchyni (1946 r.): nove dokumentalne svidchennia [Bread procurement campaign in Horodenka district (1946): new documentary evidence]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu imeni Ivana Franka. Seriia Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 10/52, 250–284. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.10/52.257917> [in Ukrainian].

BREAD PROCUREMENT CAMPAIGN IN HORODENKA DISTRICT (1946): NEW DOCUMENTARY EVIDENCE

Summary. *The purpose of the article is to publish and analyze the underground document "Horodenshchyna. Information report for the month of August 1946" as a source for studying the history of everyday life and opposition to the Soviet occupation authorities in the Horodenka district of the Stanislav region in particular, and in the Western Ukraine in general. Research methodology is based on generally accep-*

ted principles of scientificity, objectivity, historicism, methods of external and internal criticism of sources. The scientific novelty is that the hitherto unknown document on everyday life in the Horodenka district of Stanislav region was introduced into scientific circulation in August 1946 and its analysis is carried out. Conclusions. Thus, the published document ("Horodenshchyna. Information report for the month of August 1946") is an important source for studying the history of everyday life of peasants not only Horodenka district of Stanislav region, but also the whole of Western Ukraine. It is stored in the Branch State Archive of the Security Service of Ukraine (Fund 13, Volume 82, Case 376, sheets 82–95). This document included informational reports on the holding of a grain procurement campaign in the Horodenka district in August 1946 and the Soviet government's repression of local peasants. Also in the document, the compiler points to the methods of propaganda used by the Bolshevik government to popularize grain supplies, spread the idea of fighting the Ukrainian revolutionary movement and the Greek Catholic Church. The document was prepared on September 9, 1946. The publication contains unchanged geographical names, surnames and names of persons, the author's and editorial features of the source are preserved as much as possible. Only the most obvious grammatical errors could be corrected.

Key words: *bread procurement campaign; Bolshevik occupation authorities; authorized by the Ministry of Internal Affairs; everyday life; Ukrainian revolutionary liberation movement.*

Постановка проблеми. Питання повсякденного життя населення західноукраїнського регіону викликає значний інтерес дослідників. У сучасних політичних реаліях особливо актуальним є висвітлення методів становлення окупаційної більшовицької влади на селі у повоєнні роки. Дослідники намагаються на основі документів реконструювати тогочасні реалії життя населення. На сьогодні є чимало опублікованих документів щодо повсякденного життя західноукраїнського села. Але щоразу дослідникам вдається знаходити нові свідчення про окупаційну політику сталінської влади в Україні, що дає змогу закривати певні прогалини в історії. Саме до таких належить виявлений документ «Інформаційний звіт за місяць серпень 1946 р.», який характеризує перебіг хлібозаготівельної кампанії.

Аналіз останніх досліджень. Чимало джерел щодо повсякденного життя населення західноукраїнських земель опубліковано у збірниках В. Сергійчука (Сергійчук, 1998, 2005), першому томі

збірника документів «Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали» (Сливка, 1995). Вивченням історії повсякдення населення Західної України на основі джерел займалися В. Старка (Старка, 2019), М. Галів, Н. Ільницька (Галів, 2015a, 2015b; Галів & Ільницька, 2021); В. Ільницький, Н. Кантор, Т. Батюк (Ільницький, Кантор, & Батюк, 2021), Р. Попп, М. Ярушак (Попп & Ярушак, 2021). І. Андрухів та А. Француз проаналізували суспільно-політичне життя Станіславської області (Андрухів & Француз, 2001). Вивченням повсякденного життя окремих верств населення Західної України присвячено розвідки Я. Антонюка (Антонюк, 2013), М. Гавришко (Гавришко, 2015), Г. Стародубець (Стародубець, 2005).

Мета статті – опублікувати і проаналізувати підпільний документ «Городенщина. Інформаційний звіт за місяць серпень 1946 р.» як джерело до вивчення історії повсякденного життя та протистояння радянській окупаційній владі у Городенківському районі Станіславської області зокрема, так і в Західній Україні загалом.

Виклад основного матеріалу. Документ «Городенщина. Інформаційний звіт за місяць серпень 1946 р.» міститься на чотирнадцяти аркушах. У ньому вказано лише дату укладання – 9 вересня 1946 р., прізвище упорядника відсутні. Подібні інформаційні звіти складали провідник або ж організаційний референт району. Відомо, що у серпні-вересні 1946 р. провідником Городенківського районного проводу ОУН був Ізидор Морозевич¹, а посаду організаційного референта обіймав Василь Шинкарук².

¹ **Морозевич Ізидор Михайлович** («Бурун», «Хрін»; 1913, с. Чернятин Городенківського району Івано-Франківської обл. – 16.04.1949, між сс. Вербівці і Торговиця Городенківського р-ну Івано-Франківської обл.). Освіта 7 кл. Брав участь у освітньо-культурному житті села. Служив у польській армії (1933). Член «Просвіти». Член ОУН (1938). Заарештований органами НКВС (1939). Звільнений із Станіславської тюрми (1940). Покликаний у ЧА. Військовий референт районного проводу ОУН (1941–1944). Ройовий сотні «Орлика» (01 – осінь 1945). Провідник Городенківського районного проводу ОУН (12.1945 – 05.1948). Провідник Чорнолицького районного проводу ОУН (05.1948 – 04.1949). Нагороджений Бронзовим хрестом заслуги (ч. 2/48 від 02.09.1948). Фігурант АС «Місцеві».

² **Шинкарук Степан Іванович** («Корній», «Остап», «Швейко»; 16.04.1920, с. Торговиця Городенківського р-ну Івано-Франківської обл. – 06.01.1948, с. Ясенів Пільний Городенківського р-ну Івано-Франківської обл.). Освіта 4 кл. Брав активну участь у культурно-освітньому житті. Член Юнацтва ОУН (1942). Перейшов на військовий вишкіл УНС (1943). Член ОУН. Станичний с. Торговиця Городенків-

У документі подано дані щодо плану хлібозаготівель, які встановила більшовицька окупаційна влада у Городенківському районі Станіславської області станом на серпень 1946 р., а також вказано, що радянська влада намагалася вилучити все продовольство у селян. З цією метою було видано розпорядження про заміну норми збіжжя на будь-які продукти, а саме конюшину, гречку, лляну пряжу, сіно тощо (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 82, арк. 82). Тут же автор вказує, що українські селяни не мають наміру здавати хліб добровільним шляхом, тому хлібозаготівельна кампанія проводилася методом терору та грабежів. З цією метою по селах Городенщини, як і Західної України загалом, були створені т. зв. «станіці істребітелів», які щодня у селах проводили обшуки, вилучали все продовольство, арештовували селян та чинили над ними фізичну розправу.

З метою популяризації хлібозаготівлі більшовики по селах організовували «червоні валки». Збирали підводи біля сільської ради, прикрашали їх лозунгами та прапорами і після здачі зерна селянами все урочисто, під музику, везли на заготівельний пункт. Місцеве населення хоча й здавало норму хлібозаготівлі, але намагалася його доправити самостійно, оминаючи ці «червоні валки» і тим самим продемонструвати свій спротив московським окупантам (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 82, арк. 83–85).

У ході хлібозаготівельної кампанії проходила й агітація за колгоспи. Зокрема селяни часто скаржилися, що не можуть здати план хлібопоставки з огляду на неврожай. Місцеве більшовицьке керівництво рекомендувало їм подати заяву до колгоспу, бо лише тоді можна отримати знижку чи відтермінування здачі хлібопоставки (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 82, арк. 85).

Одночасно з грабіжницькою хлібозаготівлею йшла боротьба з українським повстанським рухом. У Городенківський район приїхали загони МВС та МДБ. Вони робили засідки по лісах, полях, селах з метою виявлення членів ОУН-УПА та їх прихильників. Заарештовували всіх, кого підозрювали у співпраці з повстанцями,

ського р-ну Івано-Франківської обл. У боївці СБ (1944). Провідник кушового проводу ОУН (1945). Організаційний референт Городенківського районного проводу ОУН (1946 – 01.1948).

інколи просто розстрілювали на дорозі місцевих селян (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 82, арк. 89).

Вдавалися більшовики і до провокацій. Зокрема, перевдягалися в одяг підпільників та, як правило, вночі заходили до селян, вимагали харчів і горілки. Але населення було добре проінформоване про дії окупантів, тому досить часто таких «бійців» здавали місцевим органам влади (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 82, арк. 90).

Звичним явище для окупаційної московської влади були й арешти селян. Їх звинувачували в тому, що дають продукти повстанцям, не виконують плану хлібопоставки та приховують врожай, не хочуть вступати в «істребітелі» тощо. Як правило, після проведення виховної роботи (катування) їх через кілька днів випускали, але накладали грошові штрафи, конфісковували борошно, забирали навіть взуття, куртки, спідниці, хустки (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 82, арк. 92).

Для популяризації хлібозаготівельної кампанії та боротьби з українським повстанським рухом радянська влада проводила мітинги, на яких використовувала звичний метод залякування: погрожувала арештами, судом, конфіскацією майна, депортацією до Сибіру і т. д. (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 82, арк. 93). Місцева радянська преса у своїх статтях намагалася налаштувати громадян проти українського руху. В усіх газетах друкувалися статті «Нові хазяї українсько-німецьких націоналістів», «Міжнародня банда шпигунів», «Вовки міняють шкіру», «Націоналістичні упирі», «Чорна згряя» та інші (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 82, арк. 94).

Традиційною була боротьба радянської влади з греко-католицькою церквою. Протягом весни-літа 1946 р. майже всі священники були переведені у православ'я, а хто відмовлявся, тих відправляли до Сибіру. Але, як вказано у документі, місцеве населення байдуже ставилося до цього процесу (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 82, арк. 95).

Висновки. Отже, публікований документ («Городенщина. Інформаційний звіт за місяць серпень 1946 р.») є важливим джерелом до вивчення історії повсякдення селян не лише Городенківського району Станіславської області, але й всієї Західної України. Він зберігається у Галузевому Державному архіві СБУ (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 82, арк. 82–95). До нього увійшли інформаційні звіти щодо проведення хлібозаготівельної кампанії на Городенків-

щині у серпні 1946 р. та репресій радянської влади щодо місцевих селян. Також упорядник вказує на методи пропаганди, які використовувала більшовицька влада для популяризації хлібозаготівель, поширенні ідеї боротьби з українським революційним рухом та греко-католицькою церквою. Документ був підготовлений 9 вересня 1946 р. У виданні без змін подано географічні назви, прізвища та імена осіб, максимально збережено авторські та редакторські особливості джерела. Виправленню підлягали лише найбільш очевидні граматичні помилки.

Джерела та література

- Андрухів, І., & Француз, А.** (2001). *Станіславщина: Двадцять буремних літ (1939–1959): суспільно-політичний та історико-правовий аналіз*. Івано-Франківськ.
- Антонюк, Я.** (2013). *СБ ОУН (б) на Волині та Західному Поліссі (1946–1951 рр.)*. Луцьк: Ключі.
- Гавришко, М.** (2015). Гендерні аспекти сексуальної моралі в ОУН і УПА у 1940–1950-х роках. *Український визвольний рух*, 20, 199–212.
- Галів, М.** (2015а). Радянська педагогіка в дії: документи управління МДБ та обкому компартії Дрогобиччини щодо побиття учнів у школах області. *Актуальні питання гуманітарних наук*, 13, 13–20.
- Галів, М.** (2015б). Участь учнівської та студентської молоді Дрогобицької області в національно-визвольному русі (1946 – початок 1947 рр.): мовою одного документа. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*, Спецвип. II, 465–474.
- Галів, М., & Льницька, Н.** (2021). Лист галицького правника Михайла Боднара до керівників радянської держави (13 серпня 1945 р.): аналіз крізь призму історії повсякдення. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 7/49, 103–119. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.7/49.234425>.
- ГДА СБУ – Галузевий Державний архів Служби безпеки України.
- Даниленко, В.** (2010). *Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.)* (Кн. 2 (3)). Київ: Інститут історії України НАН України.
- Льницький, В.** (2016). *Карпатський край ОУН в українському визвольному русі (1945–1954)*. Дрогобич: Посвіт.
- Льницький, В., Кантор, Н., & Батюк, Т.** (2021). Повсякденне життя у Дрогобицькому учительському інституті: новий документ до історії (1946–1949). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць*

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія, 6/48, 342–364.

- Ковпак, Л.** (2003). *Соціально-побутові умови життя населення України у другій половині ХХ ст. (1945–2000 рр.)*. Київ: Інститут історії України НАН України.
- Коляструк, О.** (2012). Повсякденне життя українського суспільства у перші повоєнні роки. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія «Історія», 20, 131–136.*
- Малярчук, О.** (2006–2007). Галицький національний кетман: село в ідеологічній війні з партійно-радянським тоталітаризмом. *Галичина: Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис, 12–13, 157–166.*
- Попп, Р., & Ярушак, М.** (2021). Житловий аспект повсякдення інтелігенції західного регіону України у 1944–1953 рр. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія, 7/49, 72–90.*
- Сергійчук, В.** (1998). *Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944–1953 рр.: нові документи і матеріали*. Київ: Дніпро.
- Сергійчук, В.** (2005). *Український здвиг: Прикарпаття. 1939–1955*. Київ: Українська видавнича спілка.
- Сливка, Ю.** (Ред.) (1995). *Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали. Т. 1: (1939–1953)*. Київ: Вид-во «Наукова думка».
- Смолій, В.** (2006). *Історія українського селянства: нариси (Т. 1–2; Т. 2)*. Київ: Наукова думка.
- Старка, В.** (2019). *Повсякденне життя західноукраїнського села в умовах тоталітарних режимів 1939–1953 рр.* (Дис. ... д-ра іст. наук). Переяслав-Хмельницький.
- Стародубець, Г.** (2005). Організація медико-санітарної служби у повстанському запллі (друга половина 1943–1944 рр.). *Наукові записки з української історії, 17, 199–204.*

References

- Andruxhiv, I., & Frantsuz, A.** (2001). *Stanislavshchyna: Dvadtsiat buremnykh lit (1939–1959): suspilno-politychnyi ta istoryko-pravovyi analiz [Stanislavshchyna: Twenty Turbulent Years (1939–1959): Socio-Political and Historical-Legal Analysis]*. Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].
- Antoniuk, Ya.** (2013). *SB OUN (b) na Volyni ta Zakhidnomu Polissi (1946–1951 rr.) [OUN (b) Security Council in Volyn and Western Polissya (1946–1951)]*. Lutsk: Kliuchi [in Ukrainian].

- Havryshko, M.** (2015). Henderni aspekty seksualnoi morali v OUN i UPA u 1940–1950-kh rokakh [Gender aspects of sexual morality in the OUN and UPA in the 1940s and 1950s]. *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh – Ukrainian liberation movement*, 20, 199–212 [in Ukrainian].
- Haliv, M.** (2015a). Radianska pedahohika v dii: dokumenty upravlinnia MDB ta obkomu kompartii Drohobychchyny shchodo pobytta uchniv u shkolkakh oblasti [Soviet pedagogy in action: documents of the MGB and the regional committee of the Communist Party of Drohobych on the beating of students in schools in the region]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk – Current issues of the humanities*, 13, 13–20 [in Ukrainian].
- Haliv, M.** (2015b). Uchast uchnivskoi ta studentskoi molodi Drohobytiskoi oblasti v natsionalno-vyzvolnomu rusi (1946 – pochatok 1947 rr.): movoiu odnogo dokumenta [Participation of pupils and students of Drohobych region in the national liberation movement (1946 – early 1947): in the language of one document]. *Drohobytyskyi kraieznavchyi zbirnyk – Drohobych local lore collection*, Special issue II, 465–474 [in Ukrainian].
- Haliv, M., & Ilytska, N.** (2021). Lyst halytskoho pravnyka Mykhaila Bodnara do kerivnykiv radianskoi derzhavy (13 serpnia 1945 r.): analiz kriz pryizmu istorii povsiakdennia [Letter of the Halytsky jurist Mykhayl Bodnar to the leaders of the Soviet state (August 13, 1945): analysis of the crisis of the history of everyday life]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytiskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 7/49, 103–119. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.7/49.234425> [in Ukrainian].
- HDA SBU – Haluzevyi Derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy [Sectoral State Archive of the Security Service of Ukraine].
- Danylenko, V.** (2010). *Povoienna Ukraina: narysy sotsialnoi istorii (druha polovyna 1940-kh – seredyna 1950-kh rr.) [Postwar Ukraine: Essays on Social History (Second Half of the 1940s – Mid-1950s)]*. (Vol. 2 (3)). Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Ilytskyi, V.** (2016). *Karpatskyi kraj OUN v ukrainskomu vyzvolnomu rusi (1945–1954) [OUN Carpathian Territory in the Ukrainian Liberation Movement (1945–1954)]*. Drohobych: Posvit [in Ukrainian].
- Ilytskyi, V., Kantor, N., & Batiuk, T.** (2021). Povsiakdenne zhyttia u Drohobytiskomu uchytelskomu instytuti: novyi dokument do istorii (1946–1949) [Everyday life at the Drohobych Teachers' Training Institute: a new document on history (1946–1949)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytiskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities*.

- History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 6/48, 342–364 [in Ukrainian].
- Kovpak, L.** (2003). *Sotsialno-pobutovi umovy zhyttia naselennia Ukrainy u druhii polovyni XX st. (1945–2000 rr.) [Socio-living conditions of the population of Ukraine in the second half of the twentieth century (1945–2000)]*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Koliastruk, O.** (2012). Povsiakdenne zhyttia ukrainskoho suspilstva u pershi povoieni roky [Everyday life of Ukrainian society in the first postwar years]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu im. M. Kotsiubynskoho. Seriia «Istoriia» – Scientific notes of Vinnytsia M. Kotsyubynsky State Pedagogical University. History Series*, 20, 131–136 [in Ukrainian].
- Maliarchuk, O.** (2006–2007). Halytskyi natsionalnyi ketman: selo v ideolohichnii viini z partiino-radianskym totalitaryzmozom [Galician National Ketman: a village in an ideological war with party-Soviet totalitarianism]. *Halychyna: Vseukrainskyi naukovyi i kulturno-prosvitnii kraieznavchyi chasopys – Galicia: All-Ukrainian scientific and cultural-educational journal of local lore*, 12–13, 157–166 [in Ukrainian].
- Popp, R., & Yarushak, M.** (2021). Zhytlovyi aspekt povsiakdennia intelihtentsii zakhidnoho rehionu Ukrainy u 1944–1953 rr. [Housing aspect of everyday life of intellectuals in the western region of Ukraine in 1944–1953]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia Istoriia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 7/49, 72–90 [in Ukrainian].
- Serhiichuk, V.** (1998). *Desiat buremnykh lit. Zakhidnoukrainski zemli u 1944–1953 rr.: novi dokumenty i materialy [Ten turbulent years. Western Ukrainian lands in 1944–1953: new documents and materials]*. Kyiv: Dnipro [in Ukrainian].
- Serhiichuk, V.** (2005). *Ukrainskyi zdvyh: Prykarpattia. 1939–1955 [Ukrainian shift: Prykarpattia. 1939–1955]*. Kyiv: Ukrainska vydavnycha spilka [in Ukrainian].
- Slyvka, Yu.** (Ed.). (1995). *Kulturne zhyttia v Ukraini. Zakhidni zemli. Dokumenty i materialy. T. 1: (1939–1953) [Cultural life in Ukraine. Western lands. Documents and materials. Vol. 1: (1939–1953)]*. Kyiv: Vyd-vo «Naukova dumka» [in Ukrainian].
- Smolii, V.** (2006). *Istoriia ukrainskoho selianstva: narysy [History of the Ukrainian peasantry: essays]*. (Vols. 1–2; Vol. 2). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

- Starka, V.** (2019). *Povsiakdenne zhyttia zakhidnoukrainskoho sela v umovakh totalitarnykh rezhymiv 1939–1953 rr.* [Everyday life of the western Ukrainian village in the conditions of totalitarian regimes of 1939–1953]. (Doctoral thesis). Pereiaslav-Khmelnytskyi [in Ukrainian].
- Starodubets, H.** (2005). Orhanizatsiia medyko-sanitarnoi sluzhby u povstanskomu zapilli (druha polovyna 1943–1944 rr.) [Organization of the medical and sanitary service in the insurgent garrison (second half of 1943–1944)]. *Naukovi zapysky z ukrainskoi istorii – Scientific notes on Ukrainian history*, 17, 199–204 [in Ukrainian].

Документ

Городенщина

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЗВІТ за місяць серпень 1946 р.

Адміністрація.

Місяць серпень пройшов виключно під знаком хлібозаготівельної кампанії. На цей фронт більшовицька окупаційна влада кидає всі свої сили, щоб тільки якнайбільше витиснути хліба з українського села. Окупаційні адміністративні, партійні, поліційні, а навіть військові чинники основним з завдань у звітньому місяці ставили це питання перед собою.

Успіх цієї кампанії забезпечує ворог при допомозі широковідомих методів московсько-більшовицької практики, якої характеристичними рисами є нечуваний терор та грабіж. Московсько-більшовицькі грабіжники вже неодноразово переконалися про серйозний опір, який ставить українське село, що добровільним шляхом український селянин не здасть так велику кількість хліба, тому й відразу взялися до цих жорстоких методів.

Пропаганду, хоч й веде ворог в цьому напрямку, то вона має більш на меті прикривати та виправдовувати цю грабіжницьку практику, ніж забезпечити успіх виконання /лозунги та статті в газетах, плакати, мітинги, і т. з. «червоні валки» і т. п.

Московські грабіжники не узгляднюють цьогорічного неврожаю, не узгляднюють незасіяних земель, не узгляднюють потреб українського селянина. Селянин може залишитися без куска хліба

вже сьогодні в перспективі зими, він може бути від сьогодні приречений на голодову смерть. В них тільки один девіз: «Хліб – державі»; це треба розуміти – хліб Москві, і цей девіз здійснять при допомозі найжорстокіших засобів.

Цим московсько-більшовицькі загарбники вже мільйонний раз документують свою жорстоку, грабіжницько-бандитську, імперіалістичну політику на Україні.

Якщо у зв'язку з неврожаєм не вдається стягнути бажану кількість хліба ворог готовий брати все інше в заміну, щоб тільки якнайбільше всього вирвати з рук українського селянина. Тому-то й видав розпорядження за яким в заміну за хлібне збіжжя, можна здавати: вику, квасолу, біб, насіння льону, коноплі, конюшину, пряжу і т. п. Згідно з розпорядженням величина заміни така:

1. кг. насіння льону рівняється 6 кг. збіжжя

- " - коноплі - " - 4. - " -

- " - конюшини - " - 6. - " -

- " - вики - " - 2. - " -

- " - гречки - " - 3. - " -

- " - лляної пряжі - " - 12. - " - і т. д.

Заготівельні пункти приймають також не тереблену кукурудзу /в шульках/, щоб тільки негайно все, що можливо вирвати з рук селянина. Це розчислюють так:

100 кг. не теребленої кукурудзи рівняється 70 кг. зерна.

В снятинському районі у зв'язку з можливішим урожаєм підвищили величину хлібопоставки. Отже:

1. група 140 кг. на 200 кг.

2. - " - 200. - " - 300. - " -

3. - " - 300. - " - 400. - " -

За все здане в рахунок поставки більшовики виплачують по таким цінам:

100 кг. жита 6, 37 крб.

- " - ячменю 6, 10 - " -

- " - пшениці 6, 95 - " -

- " - сіно 3, 40 - " - і т.д.

В половині другої звітнього місяця райфінвідділи визначили податки і страховки, які згідно з їхнім розпорядженнями мали б бути зреалізовані до кінця місяця жовтня. Величину податків вони виміряють від величини річного доходу.

Згідно з більшовицьким оцінюванням величина річних доходів селянина така:

дохід з 1 га орної землі	1000 крб.
- " - 1 га сіножатеї	400 - " -
від 1 коня	1000 - " -
- " - 1 корови	1200 - " -

Величина визначеного податку становить 10 % загального доходу. Рівночасно селяни зобов'язані сплачувати також страховки. Величина страховки назначується від вартості страхованого майна.

Страховка будівель виносить 11,5 %, а тварин від 5–8 % їх вартості. В середньому вартості страхованого майна вони оцінюють: звичайна селянська хата крита бляхою, або дахівкою від 2500–3500 крб.

кінь - " -	500-800 - " -
корова - " -	500-600 - " -
вівця - " -	70-90 - " -

В другій половині звітнього місяця більшовики стягали також останню рату т. з. «державної позики».

Всі уповноважені по заготівлі, кожний з охороною кількох істребітелів, та більшовиків-червонопогонників, щоденно бувають у своїх «участках» /селах/. Вони перевіряють, вже кільканадцятий раз, виконання хлібопоставки, примушують селян молотити збіжжя на молотілках привезених з МТС-у, організують т. з. «червоні валки», шукають за захованим збіжжям, списують та конфіскують господарства, видають на суд, арештують та побивають селян за термінове невиконання хлібопоставки.

Крім цього під кінець звітнього місяця в деякі райони прибуло підкріплення для допомоги грабіжницькій заготівельній акції. Це підкріплення становлять військові частини, яких розмістили в деяких багатших селах, що відстають з хлібопоставкою. Такі групи розміщені в таких селах:

Поточиська	21 чоловік	Волчківці	22 чоловік
Семанівці	30. - " -	Любківці	9. - " -
Сороки	18. - " -	Красноставці	120. - " -

Можливо, що ще й прибудуть в інші села, бо різні уповноважені по заготівлі вже неодноразово говорили про прихід війська, що візьме участь в заготівельній кампанії.

В чернелицькому районі, який найбільше відстав з хлібопоставкою в області, більшовики заборонили сіяти озимину тим селянам, що ще не здали хлібопоставки. За порушення цього грозять трирічною каторжною роботою.

На протязі місяця серпня більшовики даліше проводили конфіскування маєтків арештованих громадян.

Тут подаю ряд замітніших фактів про дію більшовицьких адміністративних чинників у звітньому місяці /серпні/:

26 липня ц.р. в с. Вербівці приїхали уповноважений по заготівлі Кондрат Петро, начальник МВС кап. Таран, слідчий МВС лейт. Медванов та їхня охорона в числі 10 істребітелів. Заїхавши до сільради Таран і Кондрат накинулися на голову сільради, чому село відстає з хлібопоставкою. Після цього кап. Таран разом з істребітелями пішов в село, та шукав за захованим зерном в тих громадян, що ще не здали нажну (визначену – авт.) кількість хлібопоставки. У гром. Сенкевича Василя вони знайшли та забрали 350 кг. жита, а в громад. Сенкевича Михайла 500 кг. пшениці.

29 липня ц.р. в с. Городниця уповноважені по заготівлі Григолинський цілу ніч скликав до сільради громадян, що терміново не виконують хлібопоставки. Всім грозив судом, конфіскацією майна, вивозом на Сибір. Цієї ночі цей уповноважений побив десятихатника Олійника Семена за те, що цей не справляється з роботою.

Після таких цілонічних занять 30 липня ц.р. на заготівельний пункт в Городенці городницькі селяни доставили понад 200 цент. хліба.

1 серпня ц.р. в с. Залуче-Долішне голова сільради Гоян Грицко та комендант місцевої істребітельної станиці Гунька Петро зорганізували т.з. «червону валку», яка складалася з 72 підвод, та цією валкою везла збіжжа на заготпункт. На чолі цієї «червоної валки» їхав голова сільради та істребітелі з більшовицькими прапорами. На багатьох підводах було тільки по 50 кг. збіжжа. Тут ішло, перш всього про велику валку.

2 серпня ц.р. в с. Орелець, Тулова, Усте зорганізували велику «червону валку» уповноважені Варивода і Миховська. Валка начисляла около 190 підвод. На ряді підвод було тільки від 20–50 кг. збіжжа. Така валка з музикою, прапорами та лозунгами /«Добровільно хліб державі», «Виконуймо п'ятирічний план» і інші/ відправи-

лися в Снятин на заготпункт. Валку організував уповноважений по заготівлі Солодкий.

3 серпня ц. р. в с. Поточиська уповноважений по заготівлі Голощепа сконфіскував у гр. Марянського Василя-бідняка, демобілізованого з ЧА, все збіжжя не залишивши йому навіть на посів. Конфіскаату провів у зв'язку з тим, що даний громадянин не виконував хлібопоставки.

4 серпня ц. р. в с. Корневі більшовики завезли молотілку та примушували громадян, що ще не здали хлібопоставки молотити збіжжя. Молотьба відбувалася під наглядом більшовиків. Після кількадечної молотьби більшовики заграбили 68 цент. збіжжя, zorganizували т. з. «червону валку» з 32 підвод, та відправили 9 серпня ц. р. це зерно на заготівельний пункт.

5 серпня ц. р. в с. Русові намагався zorganizувати т. з. «червону валку» Басалига Роман. Однак йому не вдалось, бо громадяни, які вели поставку, об'їхали іншими дорогами. Самий Басалига з прапорами простояв пів дня на головній дорозі біля сільради.

5 серпня ц. р. в с. Стецевій zorganizував т. з. «червону валку» уповноважений з району – голова райспоживспілки Олійник при допомозі 8 більшовиків і істребітелів. Він розложив більшовиків і істребітелів на всіх дорогах, що виходять зі села та наказував здержувати всіх селян, що будуть везти поставку та направляти в напрямку сільради. Валка начисляла около 40 підвод.

6 серпня ц. р. в с. Залуче-Горішнє примушували громадян молотити та негайно везти хлібопоставку до райвоенкомату Мойсеє, голова сільради Оробець, секретар сільради Івасюк. При провірці викрикували на громадян, що вони бандерівцям дають, а перед державою саботують.

6 серпня ц. р. в с. Белелуй приїхав прокурор з 6 істребітелями. Він скликав десятихатників на відправу, на якій обговорював питання хлібопоставки.

7 серпня ц. р. в с. Залуче-Горішнє уповноважений по заготівлі Кравець та голова сільради Оробець перевіряли виконання хлібопоставки та вели розшуки за захованим збіжжям. У гром. Гоян Василя знайшли захованого 30 кг. пшениці та забрали. Коли ж цей громадянин просив, щоб не забирали, бо він не має що їсти, то голова сільради Оробець відповів: «було не годувати бандерівців, та

тепер був би мав що здати» /в цього громадянина більшовики ще весною ц. р. знайшли криївку, в якій перебували підпільники/.

7 серпня ц. р. в с. Стрільче більшовики видали попередження 16 господарям за те, що не виконують хлібопоставки. Цього дня голова сільради Дідич скликав мітинг, де наказував, що знищка (відміна – авт.) назначеної хлібопоставки можлива тільки в тому разі, якщо той чи інший громадянин впишеться до колгоспу, та закликав громадян подавати заяви в колгосп.

8 серпня ц. р. в с. Джурові уповноважений по заготівлі заст. Голови райвиконкому Луговий з 9 більшовиками ходив по господарствах та примушував селян готувати збіжжа для поставки. Коло 10 год. Вони зайшли до гром. Симотюка Лук'яна /інвалід «вітчизняної війни»/ та застали, що він відвівав збіжжа, яке попереднього дня вимолотив молотілкою. Побачивши, що господар відвівав збіжжа Луговий зі своїми посіпаками ждав аж поки цей господар не закінчить роботу. Той ждав аж до год. 16. В той час було кінчено відвівання збіжжа. Луговий забрав 600 кг. збіжжа та відійшов.

Через три дні районна більшовицька газета «Під прапором Сталіна» писала, що гром. Симотюк Лук'ян – «передова радянська людина», що «достроково розрахувався з державою» і т. п.

9 серпня ц. р. в с. Завагле начальник істребітелів Павлюк та голова сільради Вакарук перевіряли виконання хлібопоставки, списали майно в гром.: Одинського Якова, Одинського Володимира, Лазарука Теодора, Храпка Івана, Вовка Михаїла, Одинської Параски, Лакусти Розалії. Вони погрожували, що коли негайно не здадуть назначену кількість поставки, то сконфіскують майно.

9 серпня ц. р. в с. Карлів перевіряли виконання хлібопоставки заступник голови Андрусак та істребітель з району Будз.

9 серпня ц. р. в с. Торговиця уповноважений по заготівлі Заяць вечером скликав до сільради тих громадян, що терміново не виконують хлібопоставку. Він на поминав людей, щоб нелегковажили справу поставки, бо в противному разі більшовики заберуть самі. Цього вечора цей уповноважений з більшовиками побив двох гром. Нагірняк Анну та Матейчук Євдокію, що ще до того часу не починали здавати хлібопоставки, та відмовлялися, що не мають що здати.

10 серпня ц. р. в с. Белелуй перевіряли виконання хлібопоставки райуповмінзах Авдієнко та уповноважені Миронюк, Юрій-

чук. Громадянам, які говорили, що не мають що здати, вони рекомендували подати заяву в колгосп, бо тільки тоді можливо одержати знижку.

10 серпня ц. р. в с. Залуче-Горішне прибув кап. райвоенкомату Мойсеєв, та ще якихось три лейтенанти. Разом з головою сільради Оробцем вони пішли перевіряти господарські спроможності тих громадян, що терміново не виконують хлібопоставки. В усіх таких громадян вони провели ревізії за захованим збіжжям. У гром. Василика Семена вони знайшли захованих 10 цент. пшениці, 3 цент. жита і все забрали.

11 серпня ц. р. в с. Карлові уповноважені Андрусяк і Будз намагалися зорганізувати т. з. «червону валку», та цією валкою з прапорами та музикою везти збіжжа на заготпункт. Однак більшість громадян, які цього дня везли контингент збіжжа об'їхали іншими вулицями та поїхали поодиночі в Снятин на заготпункт. Уповноважені стояли біля сільради до години 11, а опісля відпустили тих п'ять підвод, що вдалося оперти біля сільради, бо «червону валку» зорганізувати не вдалося.

12 серпня ц. р. в с. Городниці уповноважений по заготівлі Григолинський побив десятихатника Москалика Олексу за те, що його учасок відставав з хлібопоставкою.

13 серпня ц. р. в с. Карлові перевіряли виконання хлібопоставки вже вищезгадані Андрусяк і Будз, при співучасті якихось трьох більшовиків. В гром. Волощука Василя, який не виконав поставки, вони списали весь сільськогосподарський реманент, при чому зазначували, що коли цей громадянин не здасть до трьох днів повний контингент хлібопоставки, то все переписане skonфіскують.

13 серпня ц. р. в с. Красноставці перевіряли виконання хлібопоставки прокурор в охороні 5 більшовиків. В гром. Шлемко Параски, яка ще не здала контингенту збіжжа та в часі перевірки мотивувала невиконання цього річним неврожаєм вони зазначили, що коли вона не здасть до трьох днів означену кількість хлібопоставки, то skonфіскують усе.

14 серпня ц. р. в с. Підвисока більшовики на чолі з уповноваженим по заготівлі Василюгою списали майно гром. Книгицької Параски та Паюк Насті. Спис майна зробили у зв'язку з невиконанням хлібопоставки.

15 серпня ц. р. в с. Залуче-Горішне уповноважений по заготівлі Кравець перевіряв виконання поставки хліба. Провіряючи, він зайшов до гром. Фодчук Марії, яка ще повністю не здала назначену поставку. Коли ця громадянка почала виправдовуватись неврожаєм, він почав кричати, що вона навмисне не виконує обов'язків перед державою, що вона така сама бандерівка, як її дочка /дочка цієї громадянки арештована та вивезена на Сибір/, та наказав їй, щоб до 24 год. викинчила весь контингент хлібопоставки. Після цього цей уповноважений зайшов до гром. Нагірняк Калини /урод. 1889 р./, якої дочка також арештована та вивезена на Сибір. Вище згадана громадянка у зв'язку зі старістю літ мала б бути звільнена від хлібопоставки, однак не вчисляючись цього він наказав негайно здати хлібопоставку, бо в противному разі забере самий. Далі цей Кравець зробив ревізію у гром. Гоян Івана. Він знайшов 30 кг. захованої пшениці, яку забрав, та після цього списав акт ліквідації господарства. Далі він зазначив, що конфіскує господарство, або громадянин здає поставку. Громадянин погодився на друге, кажучи, що купить хліба, але поставку здасть.

15 серпня ц. р. в с. Вербівці приїхав працівник райземвідділу Ковальський. Він скликав земгромаду, після чого всі пішли міряти землю гром. Коркози Миколи. При перемерюванні показалося, що цей громадянин не записав точно кількість землі. За це покарано його грошовою карою сума чотири тисячі крб.

16 серпня ц. р. в с. Сороки арештували більшовики гром. Аннюка Петра та Перегінчука Івана за те, що вони не виконували хлібопоставки.

16 серпня ц. р. в с. Карлові перевіряли виконання хлібопоставки уповноважений по заготівлі заступник голови райвиконкому Андрусяк та істребитель Будз. В часі перевірки вони побили гром. Калитчука Петра за те, що не виконав хлібопоставки та доказував їм, що цього року не має з чого здавати хлібопоставку.

17 серпня ц. р. в с. Топорівці уповноважений по заготівлі Ткачук та голова сільради Сливчук Микола закликали до сільради громадян, що терміново не виконують хлібопоставку, та вимагали, щоб громадяни підписали зобов'язання, що до трьох днів здадуть повністю назначену хлібопоставку, бо в противному разі більшовики сконфісують майно.

18 серпня ц. р. в с. Вербівці голова сільради Ключівський Михайло скликав зібрання селян, де наказував, щоб громадяни негайно здавали хлібопоставку, бо в противному разі більшовики будуть конфіскувати майно.

18 серпня ц. р. в с. Залуче-Горішнє більшовики арештували за невиконання хлібопоставки гром. Верстюка Дмитра, та ще двох громадян. Після двохденного ув'язнення їх відпустили.

18 серпня ц. р. в с. Підвисока відбувся публічний суд над гром. Книгиницькою Параскою та Паюк Настею, яким перед кількома днями списали маєтковий стан. Суд відбувся в приміщенні місцевого клубу. Громадян на цей суд зігнали насильно. Суд провадив уповноважений Басалига та ще двох більшовиків. Цей суд присудив гром. Паюк Насті грошеву кару в сумі 3500 крб., а гром. Книгиницькій Парасці 300 крб., та обидвом до 24 год. здати всю належну поставку.

18 серпня ц. р. в с. Сороки більшовики завезли молотілку до гром. Фуць Євдокії, яка до цього часу не здала хлібопоставки, та змолотивши все збіжжа, забрали, не залишивши на посів.

19 серпня ц. р. в с. Топорівці двох більшовиків та дев'ятох істребітелів, що прибули з району, ходили по родинарештованих і переписували та оцінювали майно. Частина майна, що належала тим членам родин, що арештовані, більшовицька влада буде конфісковувати. Переписали господарства таких громадян: Великочого Івана, Ковблюк Миколи, Федорука Миколи, Сливчука Василя, Угрин Анни, Угрин Олени.

20 серпня ц. р. голова городенківського райвиконкому Голєв викликав в район голів сільрад Стрільча і Пробабина /Дідича і Качура/, за те, що їхні села відстають з хлібопоставкою. Він попереджував голів сільрад, що коли не покращає справа хлібопоставки в їх селах, то вони відповідатимуть перед судом.

20 серпня ц. р. в с. Слобідка більшовики арештували гром. Валігурського Івана за те, що не виконував хлібопоставки.

21 серпня ц. р. в с. Задубрівці перевіряли виконання хлібопоставки перший секретар райкому КП/б/ У П'ятун, голова райвиконкому Рябченко, та секретар райвиконкому Троян. Вони закликали в сільраду всіх громадян третьої групи, що ще не виконали хлібопоставки, та примушували всіх підписатися, що до 25 числа здадуть назначений контингент. Хто з громадян не хотів підписатися моти-

вуючи тим, що не вродило, вони висилали до другої кімнати, де зрадник істребитель Николайчук-Явір побивав. Бив до того часу, поки той чи інший громадянин погодився підписати зобов'язання, що здасть назначений йому контингент до 25 числа.

21 серпня ц. р. в с. Потічок вечером переїхала ця група, що в день провадила перевірку хлібопоставки в с. Задубрівцях /П'ятун, Рябченко, Троян/ в охороні 12 більшовиків та істребителей. Ніччю в сільраду викликали заможніших громадян, які ще не здали хлібопоставки, та примушували всіх підписатися, що до 25 числа все виконають. Громадяни, які не годилися підписати вказане зобов'язання, так само, як і в с. Зарубівцях висилали до другої затемненої кімнати де істребитель зі с. Стечеви побивав разом з двома більшовиками-червонопогонниками. При побитті приказували «Маєш Самостійну Україну», «Маєш Бандеру» і інше. Тієї ночі побили таких гром.: Шимко Миколу /урод. 1889 р./, Самиргу Івана /демобілізованого з ЧА/, Остафійчук Миколу /урод. 1888 р./.

21 серпня ц. р. в с. Завалле уповноважена по заготівлі Куділова та голова сільради Вакарух, у зв'язку з невиконанням хлібопоставки сконфіскували мастки таким громадянам: Дудчака Василя, Гуньки Анни, Лакусти Михайла.

23 серпня ц. р. в с. Джуrowі уповноважений по заготівлі Луговий /заступник голови райвиконкому/ з кількома більшовиками з оборонного гарнізону місцевої гуральні, провіряв виконання хлібопоставки. В гром. Семеня Василя, який не виконував хлібопоставку він зробив розшуки за захованим збіжжям. Знайшов 40 кг. та 30 кг. кукурудзяної муки та все забрав. Цього дня уповноважений Луговий у зв'язку з невиконанням хлібопоставки, сконфіскував муку ще в таких громадян: Яковця Василя около 35 кг.

Равлюк Євдокії - " - 20. - " -

Настюка Василя около 100. - " -

23 серпня ц. р. в с. Трофанівка більшовики завезли молотілку та примушують молотити збіжжа тих громадян, що ще не виконали хлібопоставки, головно тих, що належать до третьої групи 25 і 26 серпня ц. р. молотили у гром. Рурака Петра та Скавуляка Петра.

24 серпня ц. р. в с. Кулачківцях більшовики вимолотили молотілкою привезеною з МТС – у все збіжжа у гром. Стефанського Федора та забрали не залишивши йому навіть на посів. Всього збі-

жжа забрано 25,5 цент. Другого дня вони змолотили та забрали збіжжа в гром. Дячука Семена.

25 серпня ц. р. в с. Підвисока цілу ніч перевіряли виконання хлібопоставки секретар райкому КП/б/У П'ятун, начальник РВ МВС ст. лейтенант Афанасієв та Басалига. Вони викликали всіх господарів третьої групи, що не здали наложеної кількості хлібопоставки, та примушували підписатись, що негайно здадуть назначений контингент.

25 серпня ц. р. в с. Пробабич та Городниця були в справі хлібопоставки начальник РВ МВС кап. Таран та начальник РВ МДБ Мозолевський.

25 серпня ц. р. в с. Джурові оперуповноважений МВС ст. лейтенант Чопов зайшов до місцевого млина та перевіряв, чи всі громадяни мають дозвіл на зелення. В гром. Романина Семена, що ще не мав дозволу на зелення, skonфіскував 85 кг. збіжжа.

26 серпня ц. р. в с. Чернятин більшовики зорганізували суд над господарем Грицюк Дмитром, Заліщук Марією за те, що не виконували хлібопоставки. Підсудні покарані грошовою карою по 2000 крб. за кожний центнер збіжжа, який мав бути зданий, та до трьох днів виконати весь контингент хлібопоставки. Зі села Чернятин віддані під суд за невиконання хлібопоставки ще такі громадяни: Човганюк Іван, Грицюк Марія, Заліщук Олекса.

27 серпня ц. р. в с. Горговиця прибули уповноважені по заготівлі прокурор Саппа та Заяць. Цього дня вони провели відправу з головою сільради та десятихатниками. Предметом відправи була справа негайного стягнення хлібопоставки.

27 серпня ц. р. в с. Залуче-Горішне більшовики skonфіскували у гром. Оробця Дмитра 300 кг. збіжжа за те, що терміново не виконав хлібопоставки.

27 серпня ц. р. в с. Поточиська за нездачу хлібопоставки за судили гром. Кузик Тому на 10 літ ув'язнення та skonфіскацією всього маєтку, Колодія Павла грошовою карою 5000 крб. та до трьох днів здати всю вимірену йому поставку, Гулин Семена грошовою карою 10000 крб. та негайно здати всю вимірену поставку. Суд організував якийсь представник з області, районний прокурор та уповноважений по заготівлі Голощепа.

28 серпня ц. р. в с. Поточиська уповноважений по заготівлі Голощепа, лейт. Дадаєв та якийсь представник з області у зв'язку з

невиконанням хлібопоставки списали маєток в громадянина Микитчина Михайла та справу віддали під суд.

28 серпня ц. р. в с. Вишнівці уповноважений по заготівлі Підсудевський списав маєток в Шпака Степана у зв'язку з невиконанням хлібопоставки.

28 і 29 серпня ц. р. в с. Торговиці прокурор Саппа та Заяць скликали громадян по десяткам та примушували всіх підписати зобов'язання, що негайно виконують всю назначену хлібопоставку.

29 серпня ц. р. в с. Рожневі Поля прибули начальник райфінвідділу Кавун та уповноважений по хлібозаготівлі Будзик. Вони перевіряли виконання хлібопоставки. Цього дня вони сконфіскували у гром. Шпінтюка Юрка все вимолочене збіжжя /500 кг./ за те, що не викінчив назначену йому хлібопоставку. Вечером цього дня вони викликали в сільраду тих громадян, що не виконали хлібопоставку та примушували підписати зобов'язання, що до 5 вересня ц. р. закінчать хлібопоставку. Рівно ж стягли податок Цього вечора вдалося їм вирвати в рожнепільських селян около 6000 крб.

30 серпня ц. р. в с. Рожневі Поля уповноважений по заготівлі Будзик перемірював землю у гром. Никифорука Миколи, бо хтось доніс більшовикам, що цей громадянин не записав точно всю землю. При перемірюванні показалося, що цей громадянин не записав 70 а. землі. Будзик після цього списав відповідний акт, та передав справу під суд.

30, 31 серпня ц. р. в с.с. Поточиська і Семаківцях група більшовиків на чолі з уповноваженим МВС лейт. Дадаєвим ходили по полям та перевіряли, чи хто не посіяв озимини.

МВС та МДБ /НКВС та НКДБ/.

Звітній місяць пройшов майже виключно під знаком хлібозаготівельної кампанії. На цей фронт більшовицька влада кидає всі свої сили, розуміється в тому числі і районні органи МВС та МДБ. Зовсім ясно, що це мусіло вплинути й на характер дії цих органів. Тому-то в звітньому місяці констатуємо зменшення активності цих поліційних органів в напрямку боротьби з українським революційно-визвольним рухом.

Звітній місяць був небагатий в облави, які здебільша мали на меті держати нас у напрузі, засідками, арештуванням а навіть провакаційними вироками. Спецгрупи внутрішніх військ, які навіть в

терені, були, перш всього були включені до хлібозаготівельного фронту.

Ось факти про їхню дію у звітньому місяці:

Облави:

28 липня ц. р. істребітелі з села Серафинці під командуванням уповноваженого Книгиницького робили облаву на полі на південь від села попри границю Буковини.

31 липня ц. р. в с. Карлові спецгрупа внутрішніх військ в числі 15 чоловік на спілку з місцевими істребітелями провели невеличку облаву. Облава почалася ніччю в годині 23 і тривала до 7 год. ранку слідуєного дня. В часі облави провели ґрунтовні перешуки в таких громадян: Берлад Володимира, Лелюка Миколи, Нейван Івана, Смолюка Дмитра.

1 серпня ц. р. в селах Залуче-Долішне та Залуче-Горішне була проведена облава, в якій брало участь 20 більшовиків та істребітелів з села Залуче-Долішне. Облава була на городах та лугах над Черемошем. В облаві брав участь РВ МДБ кап. П'ятков.

13 серпня ц. р. істребітелі с. Серафинці під командуванням уповноваженого МВС Книгиницького робили облаву на полях на південь від села.

16 серпня ц. р. в с. Вербівці спецгрупа внутрішніх військ в числі 21 чоловік провела велику облаву, яка й була безрезультатною.

23 серпня ц. р. група внутрішніх військ, одітих в маскувальні уніформи, в числі 150 чоловік, яка надїхала з напрямку Снятина, за квартирувала в лісі біля с. Поточиська. В цих лісах квартирувала вона аж до 28 числа. Напртязі цього часу вони провели ґрунтовні облави в цих лісах. 24 числа ця група зробила заставу на цьому безрі ріки Дністра, бо на другому боці ріки була величезна облава.

24 серпня ц. р. група цих самих військ в числі около 50 чоловік перейшла з напрямку Городенки через села: Олієва-Королева, Корнів, Вільхівці, Чернелиця, Репуженці та за квартирувала в лісах біля останнього. Тут робили заставу в часі облав на другому боці Дністра, та облави і засідки в лісі біля Репуженець.

28 числа ц. м. виїхали в напрямку Городенки.

25 серпня ц. р. істребітелі з с. Балинці під командуванням уповноваженого МВС лейт. Мельникова робили облаву на полях між с. Вишнівкою та с. Ганківцями.

29 серпня ц. р. в лісах над рікою Дністром біля сіл Поточиська, Симаківці, Михальче була челика облава, в якій брало участь 200 чоловік. Для облави були стягнуті всі станиці істребітелів з чернелицького району, Облаву організував оперуповноважений МВС лейт. Дадаєв.

31 серпня ц. р. в лісах біля с. Поточиська група більшовиків в числі 22 чоловік на чолі з лейт. Дадаєвим провела невелику облаву.

Засідки:

2 і 3 серпня ц. р. на полі біля с. Волчківці коло хати гром. Кибча Василя місцеві істребітелі під командуванням уповноваженого МВС лейт. Несторова протягом двох ночей робили засідки. Засідки були безрезультатні.

4 серпня ц. р. в с. Тулупій при стежці, що веде з лугів над Прутом, місцеві істребітелі під командуванням мол. лейт. Кузеніна протягом цілої ночі сиділи на засідці.

5 серпня ц. р. в с. Чернятині кілька більшовиків під командуванням лейт. Біловуса робили засідку в господарстві гром. Неміш Юрка.

5 серпня ц. р. в с. Драгасимові при одній стежці, що веде через городи, робили засідку більшовики з охоронного гарнізону гуральні в с. Княже. Групою, що була на засідці командував енкаведист Малінов.

6 серпня ц. р. в с. Карлові, при стежах, що ведуть з Видинова та Тулови, робили засідки істребітелі під командуванням Басалиги.

7 серпня ц. р. в с. Чернятині більшовики робили засідку біля господарства гром. Панаса Юрка.

8 серпня ц. р. в с. Чернятині більшовики робили засідку. Засідали за мурованою огорожею гром. Дмитрука Василя.

9 серпня ц. р. в с. Княже більшовики робили засідку при двох стежах, що ведуть з лугів над Черемошем в село.

10 серпня ц. р. в Глинцях робили засідку місцеві істребітелі. Засідка була біля двох господарств, які розміщені під лісом.

11 серпня ц. р. в с. Тулуків група більшовиків в числі 8 чоловік робила засідку при одній вулиці /Млинській/.

14 серпня ц. р. в с. Топорівці група більшовиків під командуванням лейт. МДБ Біловуса робили засідку біля хати місцевого священника о. Олексієва.

15 серпня ц. р. в с. Залуче-Горішнє місцеві істребітелі та більшовики робили засідки біля господарств гром.: Кобивки Дмитра, Марковського Ігнатія, Трудія Петра.

16 серпня ц. р. в с. Топорівці більшовики знову робили засідку біля місцевого священника.

17 серпня ц. р. в с. Волчківцях місцеві істребітелі під командуванням лейт. Нестерова зробили засідку біля господарства гром. Пудика Гриця. На цю засідку попали в год. 3 чотири підпільники, які виходили з села. Всім вдалося щасливо відступити. Відступаючи підпільники згубили 2 буханці хліба. Ранком лейт. Несторов знайшов цей хліб, та у зв'язку з цим арештував двох гром. Гудзюк Євдокію та Данилюка Федора. Після триденного ув'язнення їх звільнили.

19 серпня ц. р. в с. Завалле місцеві істребітелі робили засідку при стежці, що веде в село з напрямку с. Залуча.

20 серпня ц. р. на полі між с.с. Волчківці та Любківці робили засідку оперуповноважений МВС ст. лейт. Чортов та лейт. Несторов з істребітелями з села Любківці.

21 серпня ц. р. в с. Волківці, при стежці, що веде з с. Орелець, робили засідку місцеві істребітелі на чолі з ст. лейт. Чортовим.

25 серпня ц. р. біля с. Поточиська, при дорозі, що веде в напрямку ліса, робила засідку група більшовиків в числі 9 чоловік під командуванням лейт. Дадаєва.

26 серпня ц. р. в с. Олешкові, при стежці, що веде до броду на ріці Прут, робили засідку місцеві істребітелі.

27 серпня в с. Тулова група більшовиків під командуванням лейт. Шептуна зробила засідку недалеко хати місцевого голови сільради Харуна Василя. Коли ж вечером цей голова сільради вертав додому, більшовики не здержуючи його відразу відкрили вогонь та важко його ранили. Другого дня голова сільради Харук помер у снітинській лікарні.

27 серпня ц. р. біля с. Поточиська, при дорозі, що веде в напрямку с. Городниця, робили засідку більшовики під командуванням лейт. Дадаєва.

28 серпня ц. р. в с. Волчківці місцеві істребітелі під командуванням лейт. Нестерова робили засідку на роздоріжжі біля господарства гром. Зеленко Марії.

26 серпня ц. р. біля с. Тишківці робила засідку група більшовиків і істребітелів в числі 15 чоловік під командуванням лейт. Кам-

лаченка. На засідку попало трьох підпільників, один з яких зівстав вбитий, а один легко ранений.

31 серпня ц. р. біля с. Семаківці, при стежці, що веде з с. Поточиська до с. Дубки робила засідку група більшовиків під командуванням лейт. Дадаєва.

Провокації:

9 серпня ц. р. в с. Зібранівка оперуповноважений МВС ст. лейт. Чортов намагався спровокувати завідуючу сан пункту санітарку Карбіч Марію, яка недавно прибула зі східних областей. Він представив себе командиром відділу УПА «отаманом Хмарою», та намагався домовитися, щоб ця санітарка постійно передавала медикаменти до його відділу. Зв'язки до нього він вказував через місцевих підпільників /Наталку, Білого/. Однак спровокувати цю санітарку йому не вдалося.

10 серпня ц. р. в с. Передіване група більшовиків під командуванням кап. Котова, яка вдавала українських повстанців вечером ходила по селі та питала в громадян зв'язку до місцевих підпільників. Говорили, що вони три дні місцевих підпільників шукають і в жодний спосіб не можуть пов'язатися. Однак спровокувати нікого не вдалося.

12 серпня ц. р. в с. Драгасимів около 10 год. ніччю зайшла спецгрупа до гром. Фербей Параскеви ж. Василя. Збудивши її представили себе, що вони українські повстанці, та щоб вона получила їх з місцевими підпільниками.

18 серпня ц. р. в с. Топорівцях ніччю прибула група більшовиків в числі 10 чоловік під командуванням лейт. Кузніцова. Всі вони були одіті у різні уніформи, деякі навіть у мазепинках з тризубами, та вдаючи українських повстанців, ходили селом та намагаючись пов'язатися з кимось з місцевих підпільників.

19 серпня ц. р. в с. Топорівцях досвідком вище згадана група більшовиків за квартирувала в stodolі в гром. Грищука Гриця. Коли ж громадянин рано вийшов до stodolі, вони представилися українськими повстанцями, та почали оповідати, що йдуть з гір, що дуже помучені і голодні. Далі просили господаря, щоб виніс щось їсти. Однак громадянин впізнав, що це більшовики та повідомив про це в сільраду. Коло полудня двох більшовиків із цієї групи, що квартирувала в stodolі, пішли до сусіднього гром. Грищука Танасія та просили, щоб дав їсти. Господар відмовлявся, але вони почали

грозити, що вечером його повісять. Після цього цей громадянин дав харчів, а сам пішов у сільраду та повідомив про це. Вечером ця група «бандерівців» на чолі з лейт. Кузнєцовим зайшла до гром. Угриня Василя. Представились українськими повстанцями, вони оповідали, що йдуть з гір, що вони голодні та просили харчів. Вище згаданий громадянин дав їм повечеряти після чого вони відійшли. Далі вони зайшли до гром. Федорчука Василя та просили сала і горілки, але не дістали нічого. Були ще цієї ночі в гром. Касіяна Антона, та намагалися його спровокувати. Досвідком вони прийшли до стодоли гром. Марковського Василя, та квартирували тут цілий день 20 серпня.

20 серпня ц. р. вечером ця група знову ходила селом /Топорівці/. На дорозі вони зустріли гром. Сливчука Василя, та випитували його чи немає в селі більшовиків. Далі вступили до гром. Сливчука Івана та випитували, де живе станичний, бо вони йдуть з гір, та хотіли б пов'язатися. Однак громадянин не тільки не сказав нічого, але й прогнав з хати.

21 серпня ц. р. вище згадана група квартирувала в лугах біля с. Топорівці. Вечером робили засідку при дорозі, що веде з с. Підвисока.

25 серпня ц. р. в с. Торговиця група більшовиків під командуванням лейт. Кузнєцова досвітком за квартирувала у гром. Стефанюк Євдокії. Коли ж вище згадана громадянка ранком зайшла до стодоли, вони представилися українськими повстанцями, та випитували, чи в селі не має більшовиків. Громадянка, пізнавши, що це більшовики, негайно зголосила в сільраді. Після пройшов «провіряти» цих «бандерівців» уповноважений по заготівлі Заяць, та істребитель Писарчук, що якраз цього дня були в селі. Вони забрали зі собою цю групу більшовиків та повели на обід до гром. Кушнірука Дмитра.

Арештування:

23 липня ц. р. в с. Торговиця начальник істребительного батальйонів по городенківському районі лейт. Пушкаров арештував трьох громадян: Липчука Івана, Перегінського Василя, Савочку Василя. Арештування було в зв'язку з тим, що згадані громадяни відмовлялися вступати в істребитель. Після дводенного ув'язнення Липчук Іван та Перегінський Василь погодилися вступити в істребитель, а Савочку Василя звільнили в зв'язку з надщербленим здоров'ям.

2 серпня ц. р. в с. Драгасимові три істребітелі з с. Княже, а саме Гантов'юк Микола, Тодорук Василь, Дмитрук Василь – арештували гром. Тодорук Катерину. Арештована – це жінка одного місцевого підпільника, яка також крилася.

3 серпня ц. р. в с. Белелуй уповноважений МВС лейт. Терещенко з групою в числі 16 чоловік провів ревізію в гром. Андріящука Мартина, Микитюка Грицька, після чого арештував обох вищезгаданих громадян.

5 серпня ц. р. в с. Драгасимові більшовики арештували двох гром. Григорчука Дмитра та Грицюк Катерину. Арештували їх у зв'язку із всипом перед двома днями арештованої Тодорук Катерини.

6 серпня ц. р. в с. Сарафинцях уповноважений МВС Книгиницький арештував кількох громадян, які в період німецької окупації служили в СС-поліції. Арештовані: Гродецький Василь, Москалик Петро, Юріян Юрко, Лазарович Іван. Після переслухання їх третього дня звільнили.

7 серпня ц. р. в с. Пробабин більшовики арештували гром. Бурдиган Анастасію. Вищезгадану громадянку арештовано у зв'язку з тим, що вона давала їсти провокаційній групі в кінці місяця липня. Другого дня її звільнили.

8 серпня ц. р. в с. Сарафинцях чинники МВС арештували таких громадян: Матійчука Івана, Атаманюка Дмитра, Бабій Петро, Атаманюка Івана. Всі арештовані у зв'язку з тим, що відмовилися вступати в істребітелі. Після п'ятиденного ув'язнення їх звільнили.

8 серпня ц. р. в с. Красноставці лейт. Терещенко арештував гром. Долинчук Євдокію. Її заарештовано у зв'язку з підозрінням співпраці з підпіллям. Після дводенного ув'язнення її звільнили.

10 серпня ц. р. в с. Пробабин слідчий МБД лейт. Плаксін арештував у зв'язку з підозрінням співпраці з підпіллям гром. Антонюк Одарку. Звільнили її аж 17 числа.

11 серпня ц. р. в с. Торговиця більшовики арештували трьох істребітелів: Филипчука Петра, Кордійчука Михайла, Писарчука Івана. Їх арештували у зв'язку з тим, що в часі їхнього дежурю на станиці істребітелів хтось викрав зброю. Другого дня їх звільнили.

12 серпня ц. р. в с. Рожневі Поля ст. лейт. Чортов арештував гром. Крижанівського Івана, який недавно вернув з Німеччини. Він намагався вищезгаданого громадянина заангажувати до агентурної роботи. Після переслухання ще таки того дня його звільнено.

17 серпня ц. р. в с. Топорівці були заарештовані гром. Сливчук Анна та Мандрик Олена, які перед кількома тижнями втекли з Сибіру.

19 серпня ц. р. в с. Карлів більшовики арештували гром. Кейвана Юрія. Арештовано у зв'язку з тим, що згаданий громадянин в період німецької окупації служив в дивізії СС.

21 серпня ц. р. в с. Карлів арештовано гром. Івасюк Юлію та Антонюк Петра. Причиною арешту було вбивство коменданта місцевої станиці істребітелів Радиша. Другого дня їх звільнили.

22 серпня ц. р. в с. Вербівцях лейт. МДБ Біловус арештував гром. Масевич Анну. Арештована – це жінка підпільника Рясного, який упав ще осінню минулого року.

23 серпня ц. р. в с. Торговиця лейт. Кузнецов арештував двох громадян, які в період німецької окупації служили в СС-поліції. Арештовані: Грицюк Михайло, Липчук Федір.

31 серпня ц. р. в с. Залуче-Горішне начальник Снятинського РВ МДБ кап. П'янков переслухав кількох громадян, які ще в минулому році були арештовані та звільнені, а саме: Воротняк Марію, Василик Олену, Василик Калину, Оробець Марію, Чибор Анну, Козенка Семена, Гоян Михайла, Гоян Параску, Гриценка Євстафія, Чичула Дмитра.

Ревізії, грабунки, крадежі:

9 серпня ц. р. в с. Чернятин ніччю заїхало 4 більшовиків підводою до гром. Панаса Дмитра. Коли ж громадянин пустив в хату вони відразу наказали всім членам родини лягати на землю та не рухатися. Самі забрали 400 кг. збіжжя, одіж, дві пари пари взуття та відїхали.

10 серпня ц. р. в с. Глушків ніччю 6 більшовиків заїхало підводою до гром. Заліщука Федора. Вони вломилися до хати та загарбали всю одіж, 2000 тис. крб. та відїхали в напрямі Городенки. Вищезгаданий громадянин це все бачив, але боявся навіть говорити.

11 серпня ц. р. в с. Слобідка ніччю п'ять більшовиків, що вдали українських повстанців заїхали підводою до гром. Киф'яка Олекси. Вони поставили перед згаданим громадянином вимогу, щоб дав сала та меду. Однак він відмовився. Далі ці більшовики зробили ревізію та забрали: 2 пари взуття, 3 куртки, 100 кг. пшениці, 300 крб. і інше та відїхали.

13 серпня ц. р. комендант істребительної станиці с. Залуче-Горішне Сташинський Семен разом зі своїм братом та 10 іншими істребителями, вдаючи українських повстанців, провели кілька грабунків в с. Слобода на Буковині. Вони спочатку ограбили одну громадянку, далі пішли до гром. Проскурняка Івана та його ограбили. Опісля грабили ще гром. Крульовську Стефанію, Козьму Дмитра. Коли ж вони грабили гром. Крульовську Стефанію, жінка пографленого гром. Проскурняка пішла в сільраду і повідомила більшовикам, які тоді квартирували в селі, що бандерівці грабують. Більшовики негайно пішли у вказаному напрямку та оточили «бандерівців» з залучської станиці істребителей. Після короткої перестрілки істребители здалися. В висліді перестрілки були ранені один більшовик та один істребитель. Всіх істребителей більшовики арештували та відставили в РВ МВС у Вашківцях. Другого ж дня всіх істребителей випустили, а коменданта Сташинського передали снітинському відділові МВС. Після шість денного ув'язнення його звільнили, але виключили з істребителей.

13 серпня ц. р. в с. Драгасимів ніччю 8 більшовиків з охоронного гарнізону гуральні в с. Княже, які вдавали українських повстанців, заграбили в гром. Гринчука Івана 50 кг. пшеничної муки.

17 серпня ц. р. в с. Красноставці група більшовиків в числі 15 чоловік під командуванням уповноваженого МВС лейт. Терещенка ранком обскочила хату гром. Аксанюка Івана та провела ґрунтовну ревізію. Спочатку шукали в соломі, а далі за криївкою. Говорили, що там мав би квартирувати місцевий підпільник Хмара. Того самого дня ця група провела ще ревізії в гром. Книгницького Гриця та Угрин Миколи. В останнього знайшли та забрали 9 цент. збіжжя.

18 серпня ц. р. в с. Сороки ніччю більшовики пограбили Нагірняк Марію. Забрали 100 кг. пшениці, кілька спідниць та хусток.

26 серпня ц. р. в с. Ганківцях уповноважений МВС Васильов, комендант місцевої істребительної станиці Захарук та голова сільради Юрак Микола провели ревізію в кількох господарствах. Говорили, що шукають за місцевими громадянами, що втікли з роботи з Донбасу.

27 серпня ц. р. в с. Альбанівка уповноважений МВС Васильов з двома істребителями з банківської станиці провів ревізію в гром. Гаврилюка Василя. Він знайшов та забрав виправлену шкіру.

Істребітелі.

Станіці істребітелів знаходяться далі в тих самих місцевостях. Нових станіць у звітньому місяці не організували нігде. Більші доповнення були тільки в торговецькій, карловській та залуче-горішній станіцях істребітелів.

У звітньому місяці більшовики почали ширше використовувати станіці істребітелів до облав, засідок і т. п. Більшість облав, засідок, арештувань і т. п. було проведено при участі істребітелів чи навіть виключно ними.

Істребітелі за прикладом своїх хазяїв – московських більшовиків, вдаються часто до грабунків та крадіжей. Одним з характеристичних прикладів є Залуче-Горішне істребітельна станіця /див. вище/.

Рух військ МВС.

Більша група внутрішніх військ МВС в числі около 200 чоловік, яка мала з собою полеву кухню, кілька підвод та 13 верхівців, надїхала в напрямку Снятина та перед вечером 21 серпня ц. р. за квартирувала в с. Серафінцях. Вечером прибули до с. Серафинець начальник районних органів МВС та МДБ кап. Таран, кап. Мозолевський та слідчий МДБ лейт. Плаксін, які провели тригодинну розмову з комендантами цієї групи. Другого дня цей відділ, перодівши ся в маскувальні уніформи, поділився на три групи з яких одна вийшла в напрямку с. с. Олієва-Королівки, друга в числі около 100 чоловік в напрямку с. Поточиська, третя в числі около 80 чол. В напрямку с. Городниця. Перша пройшла через с.с. Олієва-Королівки, Корнів, Вільхівці, Чернелиця та ранком 24 числа за квартирувала в лісах біля с. Репуженці. Друга ще 22 числа за квартирувала в лісах біля с. Поточиська. Третя заїхала в с. Городниця, де всі купалися в ріці Дністрі. Перед вечером нагнали в селі багато домашньої птиці та виїхали в напрямку ліса біля с. Поточиська, де й за квартирували.

Групи квартирували в тих лісах аж до 28 числа. За цей час вони провели кілька ґрунтовних облав в цих лісах. 24 числа вони робили застави на цьому березі ріки Дністра, бо в цей день на другому боці були великі облави.

В останніх днях звітнього місяця проїхало кілька ешелонів погранвійськ в напрямку Чернівці. Останні переїзджаючі частини погранвійськ за квартирували в деяких наших районних центрах. В

Снятині за квартирувало около 500 чол. З жінками та різними речами /меблями, перинами, подушками і т. п./. В Городенці за квартирувала ця група в кількох домах при головній вулиці коло райспоживспілки. Мешканців примусили звільнити ці дома. Дома, в яких вони за квартирували, обснували дротами.

Сьогодні ще не помітно їхньої дії.

Райкоми КП/б/У та ЛКСМУ.

Райкоми КП/б/У – це ініціатори всієї дії більшовицької окупаційної влади. Вони також безпосередньо кермують пропандивною роботою.

Сітка компартії у звітньому місяці поширилась за рахунок включення ряду кандидатів, які вербуються з місцевого вислужницького елемента.

Райкоми комсомолу роблять намагання зорганізувати свої ячейки в ще не опанованих ними селах.

Пропаганда.

Ворожа пропаганда у звітньому місяці була звернена перш всього на хлібозаготівельний фронт. Сталінські грабіжники, при допомозі цього засобу, намагаються прикривати та виправдовувати свою грабіжницьку практику.

Районні газети, як і вся інша більшовицька преса, щоденно рояться відповідними статтями в цьому напрямку. Широко розписуються про «п'ятирічний план розбудови господарства», про «добровільну здачу хліба державі» і т. д. Містять різні «благодарності» секретарів обкомів КП/б/У та Хрущова тим посіпакам, що найбільше заграбили хліба, різні зведення про виконання хлібопоставок та листи колгоспників і селян, в яких закликають негайно виконати хлібопоставку, авторами яких є виключно партійні бюро /районні, обласні/.

Щоб прикрити своє грабіжництво, вони організують т. з. «червоні валки» та, вдокорувавши їх прапорами й лозунгами, відставляють заграбоване збіжжя на заготівельні пункти.

На мітингах та в розмовах з населенням в цьому напрямку найбільше практикують застрашуючи пропаганду: застрашують арештуванням, судом, конфіскацією господарств, військом, вивозом на Сибір і т. п. Це метод всіх уповноважених по заготівлі.

Не забувають сталінсько-московські загарбники про пропаганду проти українського революційно-визвольного руху. Місяці

липень та серпень – це період посиленої пропаганди в цьому напрямку. Вся більшовицька преса /«Радянська Україна», «Правда України», «Молодь України», «Прикарпатська Правда»/ в тому числі й районні газети в цьому періоді містили цілий ряд статей, яких метою було очернити український революційно-визвольний рух. Характеристичними статтями цього типу були: «Нові хазяї українсько-німецьких націоналістів», «Міжнародня банда шпигунів», «Вовки міняють шкіру», «Націоналістичні упирі», «Чорна зграя» і інші. В цьому дусі було проведено також ряд мітингів.

Не забув також ворог про промосковську пропаганду. На місці ідеї Самостійності України, яка полонила широко українські маси, він намагається ставити вже давно скомпрометоване слов'янофільство. В цьому й дусі робить заходи виховувати українські маси. Саме в цей плащ слов'янофільства він намагається вбрати голий сталінсько-московський імперіалізм, під яким хитаються основи.

Пропаганда в напрямку організації колгоспів в період звітнього місяця не була дуже інтенсивна.

Тут подаю замітніші з мітингів в звітньому місяці:

30 липня ц. р. в с. Драгасимові провів мітинг уповноважений по заготівлі Миронюк. Він говорив про завдання «п'ятирічного плану» та закликав селян взятися активно за реалізацію завдань цього плану. Це мало б значити здавати негайно хліб державі. При останку цей доповідач вдався до застрашування. Грозив судом, конфіскацією господарства, вивозом на Сибір і т. п.

31 липня ц. р. в с. Серафинці провів мітинг представник райзаготзерно Матійчак. Предметом мітингу було питання хлібопоставки. Громадянам, які говорили, що цього року неврожай, та не буде можливо виконати назначену хлібопоставку, він рекомендував вступити в колгосп, бо тільки в тому разі можлива знижка.

4 серпня ц. р. в с. Карлові провів мітинг уповноважений по хлібозаготівлі заступник голови райвиконкому Андрусак. Після питання хлібопоставки він перейшов до українського революційно-визвольного руху та намагався його очорнити перед масами. Робив це в дусі більшовицької преси.

7 серпня ц. р. в с. Стрільче провів мітинг голова сільради Дідич. Предметом мітингу було питання хлібопоставки.

8 серпня ц. р. в с. Красноставці проводили мітинг районний прокурор та уповноважений МВС лейт. Терещенко. Перший говорив

про значіння «п'ятирічного плану відбудови народного господарства» та закликав здати державі якнайбільше хліба. Далі характеризував по-своєму сьогорічну міжнародню обстановку та намагався всюди доводити про могутність СРСР, як опору миру у світі. Другий намагався очорнити український революційно-визвольний рух та доказував про безвиглядність боротьби за Самостійну Україну, бо вже, як він говорить, українські підпільні сили знищені, та тільки в с. Красноставці «не дають людям спокійно жити» місцеві підпільники на чолі з куцевим провідником Хмарою. На останку він закликав селян видати підпільника Хмару в руки більшовикам. За це село було б повністю звільнене від поставки.

9 серпня ц. р. в с. Топорівці провів мітинг уповноважений по заготівлі Ткачук. Предметом мітингу було питання хлібопоставки. Ткачук наказував селянам, щоб до кінця місяця здати хлібопоставку, бо в противному разі більшовицька влада пришле військо, яке насильно забере збіжжя.

11 серпня ц. р. в с. Белелуй провів мітинг райуповмінзаг Авдієнко. Після обговорення питання хлібопоставки він говорив про український революційно-визвольний рух та намагався на кожному кроці компроментувати його. Доказував, що він зродився з куркульського середовища і є рухом куркулів та доводив про куркульське походження ряду підпільників Снятинщини, де навіть людей з бідняцького походження називав куркулями.

22 серпня ц. р. в с. Поточиська відбувся мітинг, який проводив уповноважений по заготівлі Голощепа. Він говорив про негайну здачу хлібопоставки.

25 серпня ц. р. в с. Семаківці проводили мітинг голова Чернелицького райвиконкому Абрамов та якийсь підпоручник по заготівлі з області. Предметом мітингу було питання хлібопоставки.

Православизація греко-католицької церкви.

Протягом весни та літа ц. р. більшовики насильно довели цю справу до кінця. Все духовенство прийняло православ'я /крім двох священників/. Правда багато священників на протязі попереднього року були арештовані. Священники, які не прийняли православ'я, втрачають право відправляти Службу Божу.

Між священниками і населенням останньо розповсюдили т. з. «Звернення до духовенства і віруючих греко-католицької церкви в західних областях України» /див. залучник/.

Українське населення до справ православизації ставиться наскрізь байдужо.

Українське населення.

Революційний рівень українських мас зростає з кожним днем. Нечуваний терор окупанта не заломлює народніх мас. Маси бачать важку, наполегливу боротьбу українських революціонерів, бачать успіх на цьому шляху, тому і всеціло вірять в переможний фінал. Вони активно піддержують український революційно-визвольний рух. Признають його рухом народнім, який зродився з життєвих потреб української нації. ОУН визнають революційно-політичним проводом української нації в боротьбі за Українську Самостійну Соборну Державу.

Наші боєві дії.

Наша боєва дія у звітньому місяці мала дуже вузький характер.

Вона заключається:

в убивстві коменданта станиці істребітелів в с. Карлів,

в убивстві більшовицького агента Маковійчука Степана в с. Любківці,

в убивстві одного істребітеля в с. Тростянці.

Постій, 9 вересня 1946 р.

Стаття надійшла до редакції 07.03.2022 р.

Стаття рекомендована до друку 27.04.2022 р.

УДК 94(477.8):304.3]''195''+373.5.016:94(477)
DOI: 10.24919/2312-2595.10/52.257897

Світлана БІЛА

кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (bilasvitlana24@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9506-2789>

Галина ГРИЦЕНКО

кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (grycenko84@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7047-5664>

Бібліографічний опис статті: Біла, С., & Гриценко, Г. (2022). Автобіографічні спогади Омеляна Вишневського як джерело вивчення післявоєнної історії Західної України: теоретичні та методичні засади використання у профільній старшій школі. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 10/52, 285–305. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.10/52.257897>.

**АВТОБІОГРАФІЧНІ СПОГАДИ
ОМЕЛЯНА ВИШНЕВСЬКОГО ЯК ДЖЕРЕЛО
ВИВЧЕННЯ ПІСЛЯВОЄННОЇ ІСТОРІЇ
ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ: ТЕОРЕТИЧНІ
ТА МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ
У ПРОФІЛЬНІЙ СТАРШІЙ ШКОЛІ**

Анотація. Метою дослідження є характеристика теоретичних та методичних засад застосування автобіографічних спогадів для вивчення післявоєнної історії західноукраїнського регіону в старшій профільній школі. Методологія дослідження передбачає

© Світлана Біла, Галина Гриценко, 2022

застосування загальнонаукових методів аналізу та синтезу. **Наукова новизна** полягає у тому, що вперше охарактеризовано теоретико-методичні засади застосування автобіографічних спогадів в освітньому процесі старшої профільної школи. **Висновки.** Автобіографічні спогади Омеляна Вишневського є цінним джерелом до вивчення соціально-економічної, культурної та політичної історії Західної України післявоєнного періоду. Опрацювання старшокласниками джерела уможливить реалізувати принципи антропоцентризму й аксіологізму, розвинути в учнів критичне та емпатійне мислення, логічну й інформаційну компетентності. Перед початком опрацювання спогадів школярів треба ознайомити з методичними засадами і алгоритмом опрацювання мемуарів. Необхідно наголосити, що спогади є доволі специфічним та суб'єктивним джерелом інформації, а тому потребують верифікації за допомогою інших документів і літератури. Але саме індивідуалізм спогадів є їх сильною стороною, адже автор повідомляє цінний фактологічний матеріал, який не можливо віднайти в інших джерелах інформації. В результаті детального аналізу та дослідження автобіографічних спогадів Омеляна Вишневського учні отримують більш повну картину про повсякденну історію західноукраїнського регіону, складні матеріально-побутові умови різних категорій населення, особливості навчання, праці та відпочинку молоді, їхні ціннісні орієнтації, погляди, переконання, а також інформацію про участь автора у національно-визвольному русі, особисті переживання та поневір'я пов'язані з тиском тоталітарного комуністичного режиму на особистість.

Перспективним напрямом подальших досліджень є детальний аналіз спогадів автора про подальші етапи життя та розроблення ефективних прийомів їх використання в освітньому процесі.

Ключові слова: автобіографічні спогади; «мемуари»; історія повсякдення.

Svitlana BILA

PhD (History), Associate Professor, Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (bilasvitlana24@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9506-2789>

Halyna HRYTSENKO

PhD (History), Associate Professor, Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (grycenko84@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7047-5664>

To cite this article: Bila, S., & Hrytsenko, H. (2022). Avtobiografichni spohady Omeliana Vyshnevskoho yak dzherelo vyvchennia pisliavoienni istorii Zakhidnoi Ukrainy: teoretychni ta metodychni zasady vykorystannia u profilnii starshii shkoli [Autobiographical memoirs of Omelian Vyshnevsky as a source for studying the postwar history of Western Ukraine: theoretical and methodological principles of use in a specialized senior school]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyskoho derzhavnogo pedahohichnoho univertsytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 10/52, 285–305. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.10/52.257897> [in Ukrainian].

**AUTOBIOGRAPHICAL MEMOIRS
OF OMELIAN VYSHNEVSKY AS A SOURCE
FOR STUDYING THE POSTWAR HISTORY
OF WESTERN UKRAINE: THEORETICAL
AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF USE
IN A SPECIALIZED SENIOR SCHOOL**

Summary. The purpose of the study is to characterize the theoretical and methodological foundations of the use of autobiographical memoirs for the study of the postwar history of the western Ukrainian region in a senior school. The research methodology involves general scientific methods of analysis and synthesis. The scientific novelty is that the theoretical and methodological bases of application of autobiographical memoirs in the educational process of the senior profile school are characterized. Conclusions. Omelian Vyshnevsky's autobiographical memoirs are a valuable source for studying the socio-economic, cultural and political history of the Western Ukraine in the postwar period. The elaboration of the source by senior school students will allow them to implement the principles of anthropocentrism and axiology, to develop students' critical and empathic thinking, and logical and informational competence. Before the beginning of the processing of memoirs of schoolboys, it is necessary to get acquainted with the methodical bases and algorithm of processing of memoirs. It should be emphasized that memories are a very specific and subjective source of information and, therefore, need to be verified with other documents and literature. But it is the individualism of memories that is their strength because the author communicates valuable factual material that cannot

be found in other sources of information. As a result of detailed analysis and research of Omelian Vyshnevsky's autobiographical memoirs, students will get a more complete picture of the everyday history of the western Ukrainian region, difficult living conditions of different categories of the population, features of education, work and leisure, their values, views, beliefs and information the author's participation in the national liberation movement, personal experiences and wanderings are associated with the pressure of the totalitarian communist regime on the individual.

A promising area of further research is a detailed analysis of the author's memories of subsequent stages of life and the development of effective methods of their use in the educational process.

Key words: *autobiographical memoirs; "memoirs"; history of everyday life.*

Постановка проблеми. Письмові спогади різних за професією людей – очевидців післявоєнної історії західноукраїнських теренів, дають можливість створити цілісну картину складних історичних процесів і є важливим джерелом на практичних заняттях у старшій профільній школі. Автобіографічні мемуари є важливими репрезентаторами історичної та соціальної пам'яті. Вони здатні відтворити специфічні риси епохи післявоєнного часу, всю складність і напруженість тогочасного соціуму та життєвого середовища. Водночас вони є відображенням індивідуальних особистісних рис автора, його унікального розуміння історії регіону. Емоційна психологічна насиченість спогадів забезпечує і детальне дослідження особистості автора, його ціннісних орієнтацій та переконань. Таким чином, застосування спогадів у науковому дискурсі та освітньому процесі сприяє реалізації принципів антропоцентризму та гуманізму в сучасній історичній науці й освіті. Вони є незамінними для вивчення національного і культурного життя, регіональної історії та історії повсякдення.

Метою дослідження є характеристика теоретичних та методичних засад застосування автобіографічних спогадів для вивчення післявоєнної історії західноукраїнського регіону в старшій профільній школі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичні засади і рекомендації застосування автобіографічних спогадів у науковому й освітньому процесі проаналізовані у чималій кількості розвідок

українських вчених (Макарчук, 1999; Калакура, Войцехівська, & Корольов, 2002; Єловських, 2006; Любовець, 2010; Казьмирчук, 2010; Яременко, 2010; Коляструк, 2008, 2010; Литвиненко, 2017; Торопцева, 2018; Сальникова, 2004). С. Макарчук характеризує мемуари як «твори про дійсні соціально-економічні, політичні, культурні, сімейно-побутові та інші процеси і події, написані учасниками подій і процесів або їх безпосередніми спостерігачами через певний проміжок часу» (Макарчук, 1999, с. 294). Науковець підкреслює, що письмові спогади відображають інформацію про побут, інтимну сферу, релігійні переконання авторів і доквілля. Водночас вчений підкреслив і суттєві недоліки спогадів, зумовлені тим, що вони створюються на основі людської пам'яті, у них події оцінюються не відповідно до реальної ролі у житті суспільства, «не з позиції синхронної подіям власної та громадської думки, а з позицій своїх поглядів часу створення мемуару, відповідно він не відображає поглядів зображуваної епохи, а прикрашає чи охолює її переконаннями і поглядами, що запанували в суспільстві через десятиліття» (Макарчук, 1999, с. 294–295). С. Макарчук виокремив і жанрові підвиди мемуарних джерел (спогади, автобіографії, щоденники, некрологи, листи, літературні записи, подорожні нотатки) (Макарчук, 1999, с. 298). У. Єловських першою в українській історіографії проаналізувала доробок вчених з проблеми дослідження письмових спогадів. На її думку «сучасний етап історіографії мемуаристики характеризується посиленням уваги дослідників до культурологічного та еволюційного аспектів мемуаристики» (Єловських, 2006, с. 159). Детально проаналізувала стан дослідження в українській та зарубіжній історіографії мемуарів як історичних та біографічних джерел Н. Любовець (Любовець, 2010, с. 66–104). Дослідниця акцентує, що термін «мемуари» є синонімічним до «спогади». Вони відображають вагомий культурологічний матеріал і є необхідними при вивченні ментальності окремих осіб та соціуму загалом певного історичного періоду (Любовець, 2010, с. 99).

Як відзначила М. Казьмирчук основною ланкою створення спогадів є безумовно особистість автора. Дослідниця вперше запропонувала розрізняти підвиди мемуарних джерел, які були спрямовані на негайну публікацію та відтерміновані (Казьмирчук, 2010, с. 9, 34). М. Казьмирчук та І. Войцехівська підкреслили, що є спогади, які були написані відразу під час пережитого, вони, влас-

не, – найбільш цінні, водночас поширеними є спогади створені через значний інтервал часу (Казьмирчук 2010, с. 34; Калакура, Войцехівська, & Корольов, 2002, с. 363). М. Казьмирчук підкреслює, що характерними рисами мемуарів є ретроспективність, документальний характер та «особистісне начало» (Казьмирчук, 2010, с. 34). І. Войцехівська відзначає, що серед підвидів мемуарної літератури саме спогади і є мемуарами (Калакура, Войцехівська, & Корольов, 2002, с. 359). Будь-який спогад створюється автором з певними цілями, зокрема самоаналізу, самовираження, сповіді, бажання зафіксувати про себе відбиток в історії та нагадування для наступних поколінь (Калакура, Войцехівська, & Корольов, 2002, с. 363). Учена розробила методичні рекомендації щодо критики письмових спогадів, розділивши її на кілька етапів. На першому етапі, як підкреслює І. Войцехівська, дослідникам доцільно з'ясувати усі деталі про автора документа, зокрема його життєвий шлях, особливості професійної діяльності, суспільно-політичні погляди і переконання (Калакура, Войцехівська, & Корольов, 2002, с. 362). У наступних етапах необхідно визначити мету і призначення написання спогадів, з'ясувати час і місце створення спогадів, форму створення, визначити повноту, вірогідність, правдивість джерел (Калакура, Войцехівська, & Корольов, 2002, с. 362–364).

Цінність спогадів для дослідження історії повсякденності відзначила О. Коляструк і наголосила, що у них зміщені акценти на головному та другорядному. Дослідниця зацентрувала на важливості дослідження письмових спогадів простих пересічних людей, оскільки у них міститься цінний фактологічний матеріал, як незафіксований в інших документах (Коляструк, 2008, с. 146). Цінність особистих спогадів, на переконання науковиці, полягає і в тому, що автор мемуарів почасти пояснює у своєму творі ті речі, які є не зрозумілими для сучасного соціуму (Коляструк, 2008, с. 149). Слушними є зауваги вченої є про те, що у спогадах враховуються і аналізуються морально-етичні норми, установки, цінності, стереотипи тогочасного суспільства (Коляструк, 2008, с. 146; Коляструк, 2010, с. 55). О. Коляструк підкреслює, що при аналізі письмових спогадів треба розуміти, що пам'ять людини, яка пише мемуари, є надто вибіркова та необ'єктивна, найтрагічніші події інколи «затираються», історичні події «нормалізуються», внаслідок чого минулі періоди в житті особистості ідеалізуються та міфологізуються (Коляструк,

2008, с. 149; Колястрок, 2010, с. 656). Почасти автори мемуарів вибирають для висвітлення найбільш, на їхню суб'єктивну думку, яскраві та «зручні для них» події та деталі (Колястрок, 2008, с. 149; Колястрок, 2010, с. 56).

Основні підходи у сучасному науковому дискурсі до вивчення письмових спогадів: інформаційний, комунікативний, біографічний, міждисциплінарний, культурологічний проаналізував А. Литвиненко детально описавши культурологічні засади вивчення мемуарів (Литвиненко, 2017, с. 30). Науковець акцентує, що поштовхом до створення спогадів є бажання особистості репрезентувати свої думки щодо прожитих років і розуміння важливості свого життєвого шляху для себе і соціуму загалом (Литвиненко, 2017, с. 31). Автор чітко розділяє спогади на «сучасні історії» та «мемуари-автобіографії», спрямовані до нащадків, які узагальнюють життєвий шлях, позитивний досвід життєдіяльності (Литвиненко, 2017, с. 31). Слушними є зауваги про те, що на достовірність інформації, відображеної у спогадах, мають вплив світоглядні орієнтації, особливості мислення, емоційна сфера і навіть підсвідомість (Литвиненко, 2017, с. 31).

Детально проаналізувала роль особистісного фактора у створенні мемуарів А. Теренцева. Вона акцентує, що найголовнішими рисами особистісних спогадів є індивідуалізм, емоційна забарвленість, психологізм та суб'єктивізм (Торопцева, 2018, с. 103, 106). На думку вченої, мемуари здатні відтворити внутрішній стан, емоції, відчуття, думки людини, яка їх створює (Торопцева, 2018, с. 103). Історик зауважує, що автори спогадів описують події, які були пережиті ними особисто, залишили у їх свідомості яскраве враження. Відтак, цінність спогадів полягає у тому, що вони позбавлені заштампованості і цензури, відображають загальні та культурологічні тенденції, суспільно-політичні проблеми певного історичного періоду (Торопцева, 2018, с. 103). Дослідниця акцентує, що основою детального аналізу та критики письмових спогадів є аналіз особистості автора джерела за чіткими критеріями. А. Торопцева пропонує при аналізі спогадів звертати увагу на національність, громадянську позицію, рівень освіти, особливості мовлення, індивідуальні риси характеру і темпераменту, обставини і період створення спогадів (Торопцева, 2018, с. 106). Науковиця наголосила, що спогади, створені в юнацькому віці, кардинально відрізняються від спогадів, написаних у зрілому та похилому: перші – надто емоційні, у другі –

передбачають більшу вибірковість у висвітленні фактів, окремі факти авторами можуть спеціально замовчуватися, а окремі описуватися більш детально як найбільш значущі та важливі (Торопцева, 2018, с. 106). Цінними є поради вченої, що при критиці письмових спогадів варто аналізувати оцінки життєдіяльності та особистісних рис автора джерела його сучасниками (Торопцева, 2018, с. 106).

Значно менше досліджень, присвячених використанню спогадів на уроках історії. Методика роботи з ними висвітлюється дидактами переважно у контексті роботи з письмовими історичними документами (Задорожна, 2003, 2005; Єрмоленко, 2007, 2008; Євтушенко, 2008). І. Коляда акцентує, що на першому етапі організації пошуково-дослідницької роботи доцільне використання опублікованих спогадів (Коляда, 2019, с. 39). М. Мимоход описав теоретико-методичні засади використання мемуарів у старших класах на уроках української літератури (Мимоход, б.р.). Водночас доцільно відзначити, що на практичних заняттях автори підручників пропонують учням опрацьовувати опубліковані спогади різних категорій людей і виконувати певні завдання (Гісем & Мартинюк, 2019, с. 45).

Виклад основного матеріалу. Опубліковані спогади є важливим текстовим (емпіричним і теоретичним) джерелом для вивчення суспільно-політичних, культурних, націєтворчих процесів в УРСР післявоєнного періоду, яке доцільно застосовувати і при вивченні регіональної історії та історії повсякдення. Опрацювання таких спогадів буде формувати у старшокласників аналітичне і критичне мислення, навички дослідницької роботи, інформаційну, логічну й аксіологічну компетентність. На нашу думку, учням старшої профільної школи, суспільно-гуманітарних класів доцільно пропонувати опрацьовувати спогади не тільки видатних суспільно-політичних діячів, але і пересічних громадян (викладачів, митців, службовців, інженерів, робітників, селян), оскільки вони містять деякі факти, емоційні та психологічні установки, ціннісні орієнтації і переконання тогочасних людей, які неможливо віднайти в інших джерелах (Литвиненко, 2017, с. 31). Показовими в цьому плані є спогади професора Дрогобицького державного педагогічного університету Омеляна Вишневського (Вишневський, 2012). Ці мемуари учні можуть порівнювати зі спогадами інших людей (наприклад, інженерів, службовців, чиновників, митців, селян, робітників), виконуючи певні проєктні та дослідницькі завдання. Перед початком

такої дослідницької роботи школярів необхідно ознайомити з теоретико-методичними засадами опрацювання такого роду джерел, які подані у науковій літературі (Калакура, Войцехівська, & Корольов, 2002, с. 362–364; Торопцева, 2018, с. 103–106). Зокрема, передусім доцільно з'ясувати основні факти життєдіяльності автора спогадів, основні віхи його професійної діяльності, ціннісні орієнтації та погляди. Наприклад, стислі, але найвиразніші та найістотніші особистісні дані про автора вказаних спогадів такі: Омелян Іванович Вишневський (1931–2019) – уродженець с. Ясеновець Рожнятівського району Івано-Франківської області. Навчався у Рожнятівській середній школі та Стрийській гімназії, активний учасник молодіжного крила ОУН. У 1953 р. закінчив Чернівецький університет зі спеціальності англійська філологія. У 1955 р. виключений з аспірантури з політичних причин. У 1955–1978 рр. викладав англійську мову у сільських школах Івано-Франківської області. У 1978 р. у Москві захистив кандидатську дисертацію з проблем навчання іноземної мови. З 1978 р. працював доцентом Дрогобицького педагогічного університету. У 1990–2006 рр. очолював кафедру педагогіки Дрогобицького педагогічного університету. У часи «перебудови» – ініціатор концепції перебудови освітнього процесу у Дрогобицькому державному педагогічному інституті, зорієнтованої на активізацію самостійної творчо-пошукової діяльності студентів. У період незалежності Омелян Вишневський – ініціатор впровадження автентичної національної педагогіки, концепції сучасного українського національного виховання, автор підручника «Теоретичні основи педагогіки», ініціатор відродження педагогічного товариства імені Григорія Ващенка (Гентош, 2011, с. 73–77). Сучасні українські педагоги написали чимало позитивних відгуків про діяльність і наукову творчість Омеляна Вишневського на ниві відродження та розвитку української національної педагогіки («Відгуки на праці автора», 2011, с. 37–72). Педагог за свою невтомну працю нагороджений численними відзнаками, найважливіші з них знак «Учаснику національно-визвольної боротьби», медаль «Будівничий України». Сам автор про своє життя висловився так: «живу з вірою про відродження українськості» (Вишневський, 2012, с. 125).

Стосовно мети і часу створення мемуарів, то варто підкреслити, що Омелян Вишневський написав у похилому віці, а тому, вони характеризуються певною вибірковістю подій, які автор вва-

жає найважливішими у житті і які зберегла його пам'ять. Метою створення спогадів, як відзначає професор, є «потреба пошуку спокою для власної душі і обов'язок передати образ побаченого і пережитого тим, хто йде за нами» (Вишневський, 2012, с. 5). Мемуари, написані на початку ХХІ ст. (отже, за багато років після пережитого) і були призначені для молодих людей, щоб «фізично» зберегти минуле і передати його естафету від тих, кого вже немає, до тих, хто приходить» (Вишневський, 2012, с. 5).

Спогади написані літературною українською мовою у художньому жанрі, разом проте не позбавлені наукової аналітики. Аналіз об'єктивності, достовірності, повноти джерела необхідно розпочати із констатації того, що найбільш яскраві спомини автор подає про 1944–1955 рр. – період юності, вочевидь, найбільш напружений та складний час воєнного і післявоєнного лихоліття для кожного пересічного українця. Для Омеляна Вишневського – це період становлення як особистості, важливих життєвих уроків, перепитій, коливань, формування ціннісних орієнтацій і світогляду. Прикметно, що свої спогади про минулі події у рідному селі Ясеновець, Рожнятові, Чернівцях, Омелян Вишневський поєднав із аналітичним викладом (на основі власних згадувань пережитого і опрацювання певної літератури та джерел) тогочасних загальних тенденцій і процесів в Україні (це, наприклад, згадки про Голокост євреїв, голод 1946–1947 рр. колективізацію західноукраїнського села, індустріалізацію Західної України, вербування інформаторів та провокаторів, національно-визвольний рух, перші повоєнні вибори, репресії радянської влади проти УПА, космополітів, кібернетиків, лікарів тощо). Ці свідчення слугують певним контекстуальним тлом для переказу особисто пережитих подій. Найбільш цінна інформація у спогадах Омеляна Вишневського цього відтинку часу це, з одного боку, – історія повсякдення (побутові умови, особливості навчання, праці, відпочинку), а з іншого – це інформація про участь у молодіжній націоналістичній організації, перипетії Другої світової війни на регіональному рівні, репресії радянської влади проти краян і особисто нього. Учням необхідно пояснити, що не менш цінними у спогадах дрогобицького професора є внутрішні емоції, переживання, оцінки і особистісне ставлення автора до тих чи тих подій, явищ та діяльності осіб (Торопцева, 2018, с. 103). Адже будь-які спогади – це фактичний самоаналіз, копірвання у найтемніших закутках свідо-

мості та підсвідомого. Науковець виражає негативну оцінку двом тоталітарним ідеологіям та режимам – німецькому нацизму і «чортополоху більшовизму» й «комунізму» (Вишневський, 2012, с. 40, 50, 67, 79). Автор пригадує, як зневажливо ставились німці до українців (і до нього зокрема) та жорстоко поводитись з євреями, але ще жорстокішими були облави «червоної мітли», депортації до Сибіру, репресії, розстріли і катування невинних людей (Вишневський, 2012, с. 40, 50, 68, 72–74). Пророчими виглядають сьогодні судження Омеляна Вишневського, що радянські уповноважені особи поводитись у Західній Україні як справжні окупанти. Автор засуджує і вимушене лукавство, і пристосуванство значної частини галицької молоді, водночас заявляючи, що воно було життєво необхідним в умовах адаптації до радянських реалій (Вишневський, 2012, с. 79).

Цікавими, хоча і надто фрагментарними, є спогади О. Вишневського про останні тижні навчання у Стрийській гімназії перед наближенням фронту у 1944 р. Науковець відзначив, що гімназійний будинок тоді забраний німцями на потреби військового госпіталю, а тому навчання проходило у стодолах, які розташовувалися по дорозі на Львів. Учений пригадував, що «писали на коліні, дошка («таблиця») висіла на задніх дверях стодоли. Уроки чергувалися довільно, залежно від предметів і потреби оцінок в них... Провчившись за таких умов кілька тижнів, ми одержали свідоцтва і роз'їхалися – назавжди» (Вишневський, 2012, с. 52–53). Омелян Вишневський, підкреслює, що в майбутньому долі гімназистів складались по-різному, інколи трагічно. На переконання автора спогадів, «шанси у наймолодших були найкращими – їм випадало пристосуватись до нових умов – лукавити, або взагалі триматися від політики осторонь» (Вишневський, 2012, с. 53). Правдивими є судження автора, що після війни у радянський час «людина, яка захотіла залишитися собою, ризикувала стати ізгоем або потрапити до в'язниці» (Вишневський, 2012, с. 79). Цінними є зауваження автора, що йому вдалося працювати разом та активно спілкуватися у Дрогобицькому педагогічному університеті лише з одним колишнім учнем Стрийської гімназії – викладачем закладу – Зеновієм Гузаром (Вишневський, 2012, с. 53).

Виваженими і критичними видаються спогади автора про усі труднощі та незгоди навчання у Рожнятівській радянській школі:

«не було жодних підручників, зошитів та іншого шкільного приладдя... всі записи (конспекти) учні вели – хто на чому – на старих документах, на пакувальному сірому папері тощо» (Вишневський, 2012, с. 77). Омелян Вишневський акцентує, що учні старших класів перебували в деякій опозиції до радянських педагогів, не вступали ані до піонерської, ані до комсомольської організації, відмовлялись ставити прокомуністичну п'єсу Ярослава Галана «Під золотим орлом» (Вишневський, 2012, с. 77–79). З гордістю вчений згадує, що він навідріз відмовився стати головою учкому, а на заході, присвяченому Дню народження Тараса Шевченка, декламував повний текст поеми «Кавказ», що було значним шоком для вчителів. Водночас, професор позитивно оцінює уроки вчителя історії (який був і директором Рожнятівської школи) Храпчинського та вчительки російської літератури Надії Авраменко. На думку Вишневського, директор, хоча і східняк, був антикомуністом, таємно симпатизував старшокласникам (Вишневський, 2012, с. 79). Об'єктивними є висновки автора про навчання у радянській школі – «це була школа вимушеного лукавства, без якого вижити було неможливо» (Вишневський, 2012, с. 79).

Учений доволі детально описав у своїх спогадах студентські побутові труднощі під час навчання у Чернівецькому університеті (1948–1953) на англійській філології. Науковець акцентує, що «годувальником» і вкрай необхідною річчю для студентів був примус, за допомогою якого вони готували їжу, оскільки стипендії (220 крб.) на нормальне харчування у їдальні не вистарчало, а батьки могли допомогти лише деякими продуктами (засушеною картоплею та салом) і лише інколи грошима. Омелян Вишневський пригадує, що «кілька років на обід в мене була одна страва: кукурудзяна кулеша, заправлена салом, і чай» (Вишневський, 2012, с. 83). З певним сарказмом і вочевидь неприхованим болем відзначає, що на «другому курсі батьки мені купили навіть нову «куфайку», що відразу стала для мене предметом парубоцьких гордощів» (Вишневський, 2012, с. 83). З гордістю педагог підкреслив, що з третього курсу він мав додаткові джерела прибутку – репетиторство, а з п'ятого – підробіток лаборантом у технікумі та виготовлення унаочнення для викладачів (Вишневський, 2012, с. 83). Вчений пригадує і курйозний випадок, який стався з ним під час пошуків додаткових заробітків, коли на вимогу мами одного учня він змушений був придбати калоші

(котрі на той час студентська молодь вже не носила), щоб не забруднювати їй підлогу. Проте калоші так і не придалися і довгий час стояли під ліжком у гуртожитку, "слугуючи" предметом студентських жартів» (Вишневський, 2012, с. 90).

Прикметно, що спогади Омеляна Вишневського можуть служити і певним посібником для учнів з вивчення рівня матеріального забезпечення інших категорій населення у післявоєнний час, бо він порівняв доходи доцента університету (3200 крб.) і з заробітною платою техпрацівниці у школі (300 крб.) і вчителя (400 крб.).

Описав учений і деякі розваги тогочасних студентів: «скромні танцюльки», перегляд трофейних фільмів, відвідування сеансу екстрасенса Мессінга, піші прогулянки Чернівцями з роздумами-мріями про майбутнє з другом Миколою Гулою (Вишневський, 2012, с. 84–85, 88–89). Об'єктивними є спогади автора, що надто скромними були навіть студентські весілля, на яких основними стравами були вінегрет та «хрусти» (Вишневський, 2012, с. 86–87).

Доволі неординарними є міркування вченого про несподівані кон'юнктурні причини залишення його при Чернівецькому університеті та зарахування у 1953 р. до аспірантури: «після смерті Сталіна Берія рвався до влади і щоб одержати підтримку в народі, кинув клич орієнтації на національні кадри» (Вишневський, 2012, с. 97). Автор з неприхованим жалем та обуренням – констатує факт, що, незважаючи на майже закінчену дисертацію про авторство балад Робін Гуда під керівництвом проф. Романа Волкова, через «звинувачення у приховуванні минулого» та приналежність до націоналістичної організації «Юнаки», у 1955 р. він був відрахований з аспірантури та виключений з комсомолу (Вишневський, 2012, с. 98).

Омелян Вишневський описав і клопоти (через політичну неблагонадійність), пов'язані з пошуком подальшої роботи, та важкі учительські будні у сільській школі. Особливо критично науковець відзивався про практику залучати вчителів та учнів до сільськогосподарських робіт, зокрема збирання восени цукрових буряків (Вишневський, 2012, с. 99–100).

Загалом історія повсякденного життя, особливо побутові умови післявоєнного періоду у західноукраїнському регіоні, охарактеризовані автором як вкрай важкі та несприятливі: діяли репресії, виселення, арешти, зради і доноси, вбивства, збройні сутички. На базарах – бандитизм, безпритульні безногі інваліди, дороговизна,

дикий дефіцит найнеобхідніших товарів. У лікарнях повно хворих на венеричні хвороби, епідемія черевного тифу» (Вишневський, 2012, с. 59). Особливо важко було з харчуванням, як стверджує науковець у рідному селі, навесні та влітку 1947 р. – «було лише трохи вівсяної муки, молотої на жорнах. З неї пекли коржики, плячки або варили «чир» (Вишневський, 2012, с. 75). Утім, вчений констатує, що у значно гіршому становищі перебували молдавани, які часто вимінювали у галичан свої домоткані килими на вівсяну муку (Вишневський, 2012, с. 75). Крім того, автор зауважує, що в регіоні проходили і відбудовчі процеси, електрифікація сіл та індустріалізація. Західна Україна розглядалась радянською владою як джерело дешевих нафти, газу і деревини (Вишневський, 2012, с. 61).

Особливо цінними є спогади Омеляна Вишневського про особисту участь у національно-визвольному русі, провокації та репресії радянської влади щодо нього та краян. Старшокласникам при цьому важливо прокоментувати, що, опрацьовуючи мемуари, треба вчитися виокремлювати з інформації основні факти, що безпосередньо стосуються життя та діяльності їх автора (які є важливими з огляду, що можуть бути взагалі не зафіксованими в інших джерелах), а відтак аналізувати їх достовірність та об'єктивність, порівнюючи з іншими джерелами, пам'ятаючи, що деякі з них свідомо можуть бути перебільшеними та заідеалізованими (Коляструк, 2008, с. 146–149).

Відтак, при роботі із спогадами у школярів будуть формуватися аналітичне та критичне мислення і логічна компетентність. Так, наприклад, зі спогадів Омеляна Вишневського можна дізнатися, що у віці 12–13 років автор був станичним «запасної сітки» молодіжної організації «Юнаки» і мав псевдонім «Яструб». Вчений описав і основні заняття молодших «юнаків під керівництвом старших хлопців Влодка Прокопівка і Михайла Диріва»: ми вивчали ідеологічні предмети, техніку конспірації, історію України та виконували деяку практичну роботу (збирали одяг та харчі для «хлопців», носили «штахети» у сусідні села тощо). Автор відзначає, що був особисто знайомим з представниками районного проводу ОУН Миколою Біланом і Теодозієм Кутурбашом (Вишневський, 2012, с. 47). Цікавими є зауваги науковця, що діяльність ОУН в цей час була майже легальною, інколи у селі старші хлопці марширували та співали українських патріотичних пісень (Вишневський, 2012, с. 47).

Омелян Вишневський навіть проаналізував причини цього явища: фізична відсутність німців у селі, нерозвинутість провокаційної та агентурної системи, мовні бар'єри (Вишневський, 2012, с. 48). Яскравим спогадом залишився у пам'яті педагога рейд через село кількатисячного повстанського загону «Різуна» (Василя Андрусяка) у 1944 р. Селяни спостерігали за повстанцями з гордістю, бо через село проходила українська армія (Вишневський, 2012, с. 54). Науковець підкреслює, що з наближенням фронту, з метою безпеки підлітків, молодіжне крило ОУН фактично було розпущене (Вишневський, 2012, с. 55). Заслужують на увагу і спогади автора про несподіваний нічний візит до батьківської хати повстанця, облаву енкаведистів у його власному дворі, під час якої солдати знайшли книги з історії України, після цього влаштували допит і побиття підлітка (Вишневський, 2012, с. 66–67). Характерно, що останній випадок професор оцінив як певний урок комунізму.

Особливо детально Омелян Вишневський охарактеризував одіозну діяльність так званих «яструбків», провокаторів, інформаторів, завербованих радянськими урядовцями, адже завдяки їм були знищені не тільки тисячі повстанців, але і значна частина інтелігенції та молоді. Вчений описав і особисто щодо нього вчинену провокаційну акцію у 1949 р. – зустріч з провокатором, котрий передав автору підпільну літературу і спонукав юнака створити організаційний осередок ОУН у Чернівецькому університеті. Тільки обережність автора та його батьків (котрі кинули праці до криниці) та негайний від'їзд до Чернівців врятували професора від подальшого негайного арешту (Вишневський, 2012, с. 91–93). Прикметно, що автор, ймовірно з особистих міркувань, не вказав прізвище провокатора. Однак педагог був переконаний, що свідчення цієї людини було основною підставою для виключення його з комсомолу та аспірантури у 1955 р. (Вишневський, 2012, с. 98). Водночас дослідник відзначає, що «справа» на нього була сфабрикована раніше і факти про його «антирадянську» діяльність накопичувалися поступово. Омелян Вишневський відзначив, що у «справі», напевне, були зазначені факти його приналежності до організації «Юнаки» (за знайденими радянською владою документами в селі, вміщеними у засургушованій пляшці), малювання тризуба на листі до дядька, знайденої енкаведистами забороненої літератури у столі, відмова від постановки антинаціоналістичної п'єси у школі тощо) (Вишневський,

2012, с. 67, 79, 86, 98). Проте автор зауважив, що із справою йому не дозволили ознайомитись навіть у 2011 р. (Вишневський, 2012, с. 86). Старшокласникам слід пояснити, що деякі наведені факти у спогадах потребують верифікації і додаткового дослідження, наприклад, необхідно з'ясувати повні імена та прізвища деяких згаданих людей.

Загалом очними та й аргументованими є висновки автора про те, що у післявоєнні роки він себе відчував під постійним наглядом («ковпаком») радянської влади (Вишневський, 2012, с. 88–89). Вчений акцентував, що життя молоді в цей період «було наповнене драматичними ситуаціями, арештами, доносами і шпигуванням, на тлі чого побутові труднощі видавалися менш помітними» (Вишневський, 2012, с. 88).

Отже, автобіографічні спогади Омеляна Вишневського є цінним джерелом до вивчення соціально-економічної, культурної та політичної історії Західної України післявоєнного періоду. Опрацювання старшокласниками джерела дасть змогу реалізувати принципи антропоцентризму й аксіологізму, розвинути в учнів критичне і емпатійне мислення, логічну та інформаційну компетентності. Перед початком опрацювання спогадів школярів варто ознайомити з методичними засадами і алгоритмом опрацювання мемуарів. Необхідно наголосити, що спогади є доволі специфічним та суб'єктивним джерелом інформації, а тому потребують верифікації за допомогою інших документів та літератури. Але саме індивідуалізм спогадів є їх сильною стороною, адже автор повідомляє цінний фактологічний матеріал, який неможливо віднайти в інших джерелах інформації. У результаті детального аналізу та дослідження автобіографічних спогадів Омеляна Вишневського учні отримають більш повну картину про повсякденну історію західноукраїнського регіону, складні матеріально-побутові умови різних категорій населення, особливості навчання, праці та відпочинку молоді, їхні ціннісні орієнтації, погляди, переконання, а також інформацію про участь автора у національно-визвольному русі, особисті переживання та поневіряння пов'язані з тиском тоталітарного комуністичного режиму на особистість.

Перспективним напрямом наступних досліджень є детальний аналіз спогадів автора про подальші етапи життя та розроблення ефективних прийомів їх використання в освітньому процесі.

Джерела та література

- Боровський, Я., Варшавчик, М., Войцехівська, І., Ганжа, О., & Голобуцький, П.** (1998). *Джерелознавство історії України: довідник*. Київ: Інститут археографії.
- Вишневський, О.** (2012). *На роздоріжжях минулого (спогади на схилі літ – від першої особи)*. Дрогобич.
- Гентош, О.** (2011). Погляд у минуле на порозі Ювілею. В О. Вишневський, *На ниві відродження української педагогіки (Наукові прагнення і здобутки автора на тлі прожитих літ). До 80-річчя від дня народження та 55-річчя освітньої діяльності* (с. 73–77). Дрогобич: видавець Святослав Сурма.
- Відгуки на праці автора, інтерв'ю.* (2011). В О. Вишневський, *На ниві відродження української педагогіки (Наукові прагнення і здобутки автора на тлі прожитих літ). До 80-річчя від дня народження та 55-річчя освітньої діяльності* (с. 37–72). Дрогобич: видавець Святослав Сурма.
- Гісем, О., & Маргинюк, О.** (2019). *Історія України (рівень стандарту): підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. освіти* (с. 59–61). Харків: Вид-во «Ранок».
- Свтушенко, Л.** (2008). Робота з історичними документами як засіб формування історичного мислення сучасного учня. *Історія в школах України*, 6, 11–13.
- Єрмоленко, А.** (2007). Як працювати з джерелами інформації на уроках історії. *Історія в школах України*, 7, 35–38; 8, 24–26; 9–10, 27–31.
- Єрмоленко, А.** (2008). Як працювати з джерелами інформації на уроках історії. *Історія в школах України*, 2, 35–38.
- Словських, У.** (2006). Загальнотеоретичні питання вивчення мемуарів як історичного джерела: історіографія проблеми. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та практики*, 13, 152–161. Київ: Ін-т історії України НАН України.
- Задорожна, Л.** (2003). Вивчення теми «Післявоєнна відбудова і розвиток України в 1945 – на початку 50-х років» за допомогою історичних документів. *Історія в школі*, 9, 13–21.
- Задорожна, Л.** (2005). Методика використання документів у процесі навчання історії. *Історія в середніх і вищих навчальних закладах України*, 1, 29–33; 2, 2–5.
- Задорожна, Л.** (2006). «Діти війни»: спогади як джерело історичних знань. *Історія в школі*, 5, 22–25.
- Калакура, Я., Войцехівська, І., & Корольов, Б.** (2002). *Історичне джерелознавство: підруч. для студентів істор. спец. ВНЗ*. Київ: Либідь.
- Казьмирчук, М.** (2010). *Джерела особового походження*. Київ: Логос.

- Коляда, І.** (2019). Усна історія – складова науково-дослідницької роботи з історичного краєзнавства учнів – членів МАНУ. *Усна історія: проблеми та перспективи використання нарративних джерел в історичних наукових дослідженнях*: збірник матеріалів семінару методистів, керівників наукових відділень суспільно-гуманітарного профілю МАН України (м. Київ, 15 травня 2019 року). (с. 34–41). Київ.
- Коляструк, О.** (2008). Документи особового походження як джерела з історії повсякденності. *Український історичний журнал* (с. 145–153). Київ.
- Коляструк, О.** (2010). Джерела з історії повсякденності. *Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.)* (Кн. 1 (1–2), с. 49–73). Київ: Інститут історії України НАН України.
- Литвиненко, А.** (2017, серпень). Культурологічні засади та основні підходи до вивчення джерел регіональної мемуаристики. *Молодий вчений*, 8.1 (48.1), 30–34.
- Любовець, Н.** (2010). Вивчення мемуарів як історичного та біографічного джерела: до історіографії проблеми. *Українська біографістика*, 7, 66–104. Взято з http://nbuv.gov.ua/UJRN/ubi_2010_7_5.
- Макарчук, С.** (1999). *Писемні джерела з історії України*: курс лекцій. Львів: Світ.
- Мимоход, М.** (б.р.). *Використання мемуарів на уроках української літератури в старших класах*. Взято з <https://ukrlit.net/article/1/1833.html>.
- Сальникова, А.** (2004). Источники по истории советской повседневности и проблемы их истоведческой критики. *Эпоха. Культуры. Люди (История повседневности и культурная история Германии и Советского Союза. 1920–1950-е годы)*: матер. междунар. науч. конф. (Харьков, сентябрь 2003 г.) (с. 290–291). Харьков.
- Торопцева, А.** (2018). Вивчення особистості автора як один з етапів критики мемуарних джерел в історичному дослідженні. *Науковий вісник МНУ імені В.О. Сухомлинського. Історичні науки*, 1 (45), 102–107.
- Яременко, М.** (2010). *Спеціальні історичні дисципліни*: навч. посіб. для студ. істор. спеціальностей. Київ: Аграр Медіа Груп.

References

- Borovskyi, Ya., Varshavchyk, M., Voitsekhivska, I., Hanzha, O., & Holobutskyi, P.** (1998). *Dzhereloznavstvo istorii Ukrainy: dovidnyk [Source studies of the history of Ukraine: handbook]*. Kyiv: Instytut arkhеohrafiї [in Ukrainian].
- Vyshnevskiy, O.** (2012). *Na rozdorizhzhziakh mynuloho (spohady na skhyli lit – vid pershoi osoby) [At the crossroads of the past (memories of the past years – from the first person)]*. Drohobych [in Ukrainian].

- Hentosh, O.** (2011). Pohliad u mynule na porozi Yuvileiu [A look into the past on the threshold of Jubilee]. In O. Vyshnevskiy, *Na nyvi vidrodzhennia ukrainskoi pedahohiky (Naukovi prahnennia i zdobutky avtora na tli prozhytykh lit). Do 80-richchia vid dnia narodzhennia ta 55-richchia osvitoi diialnosti – In the field of revival of Ukrainian pedagogy (Scientific aspirations and achievements of the author against the background of the past years). To the 80th anniversary of the birth and the 55th anniversary of educational activities* (pp. 73–77). Drohobych: vydavets Sviatoslav Surma [in Ukrainian].
- Vidhuky na pratsi avtora, intervju [Reviews of the author's work, interviews].* (2011). In O. Vyshnevskiy, *Na nyvi vidrodzhennia ukrainskoi pedahohiky (Naukovi prahnennia i zdobutky avtora na tli prozhytykh lit). Do 80-richchia vid dnia narodzhennia ta 55-richchia osvitoi diialnosti – In the field of revival of Ukrainian pedagogy (Scientific aspirations and achievements of the author against the background of the past years). To the 80th anniversary of the birth and the 55th anniversary of educational activities* (pp. 37–72). Drohobych: vydavets Sviatoslav Surma [in Ukrainian].
- Hisem, O., & Martyniuk, O.** (2019). *Istoriia Ukrainy (riven standartu): pidruchnyk dlia 11 klasu zakladiv zahalnoi serednoi osvity [History of Ukraine (standard level): textbook for 11 classes lock total among education]*. (pp. 59–61). Kharkiv: Vyd-vo «Ranok» [in Ukrainian].
- Yevtushenko, L.** (2008). Robota z istorychnymy dokumentamy yak zasib formuvannia istorychnoho myslennia suchasnoho uchnia [Working with historical documents as a means of forming the historical thinking of the modern student]. *Istoriia v shkolakh Ukrainy – History in schools of Ukraine*, 6, 11–13 [in Ukrainian].
- Yermolenko, A.** (2007). Yak pratsiuvaty z dzherelamy informatsii na urokakh istorii [How to work with sources of information in history lessons]. *Istoriia v shkolakh Ukrainy – History in schools of Ukraine*, 7, 35–38; 8, 24–26; 9–10, 27–31 [in Ukrainian].
- Yermolenko, A.** (2008). Yak pratsiuvaty z dzherelamy informatsii na urokakh istorii [How to work with sources of information in history lessons]. *Istoriia v shkolakh Ukrainy – History in schools of Ukraine*, 2, 35–38 [in Ukrainian].
- Yelovskyykh, U.** (2006). Zahalnoteoretychni pytannia vyvchennia memuariv yak istorychnoho dzherela: istoriohrafiiia problemy [General theoretical issues of studying memoirs as a historical source: historiography of the problem]. *Spetsialni istorychni dystsypliny: pytannia teorii ta praktyky – Special historical disciplines: questions of theory and practice*, 13, 152–161. Kyiv: In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].

- Zadorozhna, L.** (2003). Vychennia temy «Pisliavoienna vidbudova i rozvytok Ukrainy v 1945 – na pochatku 50-kh rokov» za dopomohoiu istorychnykh dokumentiv [Study of the topic "Post-war reconstruction and development of Ukraine in 1945 – early 50's" with the help of historical documents]. *Istoriia v shkoli – History at school*, 9, 13–21 [in Ukrainian].
- Zadorozhna, L.** (2005). Metodyka vykorystannia dokumentiv u protsesi navchannia istorii [Methods of using documents in the process of teaching history]. *Istoriia v serednikh i vyshchyykh navchalnykh zakladakh Ukrainy – History in secondary and higher educational institutions of Ukraine*, 1, 29–33; 2, 2–5 [in Ukrainian].
- Zadorozhna, L.** (2006). «Dity viiny»: spohady yak dzherelo istorychnykh znan ["Children of War": memories as a source of historical knowledge]. *Istoriia v shkoli – History at school*, 5, 22–25 [in Ukrainian].
- Kalakura, Ya., Voitsekhivska, I., & Korolov, B.** (2002). *Istorychne dzhereloznavstvo: pidruchnyk dlia studentiv istorychnykh spetsialnosti VNZ [Historical Source Studies: A Textbook for students of historical specialties of University]*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
- Kazmyrchuk, M.** (2010). *Dzherela osobovoho pokhodzhennia [Sources of personal origin]*. Kyiv: Lohos [in Ukrainian].
- Koliada, I.** (2019). Usna istoriia – skladova naukovy-doslidnytskoi roboty z istorychnoho kraieznavstva uchniv – chleniv MANU [Oral history is a component of research work on historical local lore of students – members of the Academy of Sciences of Ukraine]. *Usna istoriia: problemy ta perspektyvy vykorystannia naratyvnykh dzherel v istorychnykh naukovykh doslidzhenniakh: zbirnyk materialiv seminaru metodystiv, kerivnykiv naukovykh viddilen suspilno-humanitarnoho profilu MAN Ukrainy – Oral history: problems and prospects of using narrative sources in historical research: Collection of materials of the seminar of Methodists, heads of scientific departments of social and humanitarian profile of the Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, May 15, 2019)*. (pp. 34–41). Kyiv [in Ukrainian].
- Koliastruk, O.** (2008). Dokumenty osobovoho pokhodzhennia yak dzherela z istorii povsiakdennosti [Documents of personal origin as sources from the history of everyday life]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal* (pp. 145–153). Kyiv [in Ukrainian].
- Koliastruk, O.** (2010). Dzherela z istorii povsiakdennosti [Sources from the history of everyday life]. *Povoienna Ukraina: narysy sotsialnoi istorii (druha polovyna 1940-kh – seredyna 1950-kh rr.) – Postwar Ukraine: Essays on Social History (Second Half of the 1940s – Mid-1950s)* (Vol. 1 (1–2), pp. 49–73). Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].

- Lytvynenko, A.** (2017, August). Kulturolohichni zasady ta osnovni pidkhody do vyvchennia dzherel rehionalnoi memuarystyky [Cultural principles and basic approaches to the study of sources of regional memoirs]. *Molodyi vchenyi – Young scientist*, 8.1 (48.1), 30–34 [in Ukrainian].
- Liubovets, N.** (2010). Vyvchennia memuariv yak istorychnoho ta biohrafichnoho dzherela: do istoriohrafii problemy [The study of memoirs as a historical and biographical source: to the historiography of the problem]. *Ukrainska biohrafistyka – Ukrainian biographer*, 7, 66–104. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/ubi_2010_7_5 [in Ukrainian].
- Makarchuk, S.** (1999). *Pysemni dzherela z istorii Ukrainy: kurs leksii* [Written sources from the history of Ukraine: Course of lecture]. Lviv: Svit [in Ukrainian].
- Mymokhod, M.** (n.d.). *Vykorystannia memuariv na urokakh ukrainskoi literatury v starshykh klasakh* [Use of memoirs in lessons of Ukrainian literature in senior classes]. Retrieved from <https://ukrlit.net/article/1833.html> [in Ukrainian].
- Salnikova, A.** (2004). Istochniki po istorii sovetskoy povsednevnosti i problemy ikh istovedcheskoy kritiki [Sources on the history of Soviet everyday life and the problems of their historical criticism]. *Epokha. Kultury. Lyudi (Istoriya povsednevnosti i kulturnaya istoriya Germanii i Sovetskogo Soyuza. 1920–1950-e gody): mater. mezhdunarodnoy nauch. konf. (Kharkov, sentyabr 2003 g.) – Epoch. Culture. People (History of everyday life and cultural history of Germany and the Soviet Union. 1920–1950s): Proceedings of the International Scientific Conference (Kharkov, September, 2003)*. (pp. 290–291). Kharkov [in Russian].
- Toroptseva, A.** (2018). Vyvchennia osobystosti avtora yak ody z etapiv krytyky memuarnykh dzherel v istorychnomu doslidzhenni [The study of the author's personality as one of the stages of critique of memoir sources in historical research]. *Naukovyi visnyk MNU imeni V.O. Sukhomlynskoho. Istorychni nauky – Scientific Bulletin of V.O. Sukhomlynsky MNU. Historical sciences*, 1 (45), 102–107 [in Ukrainian].
- Yaremenko, M.** (2010). *Spetsialni istorychni dystsypliny: navchalnyi posibnyk dlia studentiv istorychnykh spetsialnestei* [Special historical disciplines: textbook way for students histories specialties]. Kyiv: Ahrar Media Hrup [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 09.03.2022 р.
Стаття рекомендована до друку 14.04.2022 р.

УДК 94(477.8)(092)"1917/1921"

DOI: 10.24919/2312-2595.10/52.257922

Андрій ПРОКІП

кандидат історичних наук, доцент, провідний науковий співробітник, Львівський історичний музей, відділ «Музей Арсенал», вул. Підвальна, 5, м. Львів, Україна, індекс 79000 (andrprokip@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7941-9909>

Василь КЛОК

кандидат історичних наук, доцент, Львівський торговельно-економічний університет, вул. Туган-Барановського, 10, м. Львів, Україна, індекс 79000 (clockvas@yahoo.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2613-2007>

Бібліографічний опис статті: Прокіп, А., & Клок, В. (2022). Поліетнічне середовище як фактор впливу на формування світогляду Петра Бубели. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 10/52, 306–319. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.10/52.257922>.

ПОЛІЕТНІЧНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ЯК ФАКТОР ВПЛИВУ НА ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДУ ПЕТРА БУБЕЛИ

Анотація. Мета дослідження. У статті розглянуто процес формування світогляду Петра Бубели – державного, військового та громадсько-політичного діяча періоду національно-визвольних змагань 1917–1921 рр.

Проаналізовано фактор впливу поліетнічних середовищ різних місцевостей України на формування світогляду П. Бубели – родинного села Лисинич, специфіку взаємовідносин між польською та українською громадами села, римо-католиками і греко-католиками, Станіславова – тимчасової столиці Західної Української Народної Республіки (ЗУНР) у 1919 р., де П. Бубела як член уряду та заступник державного секретаря (міністра) військових справ, займався вирішенням не тільки військових справ, а й сприяв задоволенню по-

© Андрій Прокіп, Василь Клок, 2022

треб національних громад, зокрема, єврейської, якій допоміг організувати власне періодичне видання, Одеси та півдня України, де П. Бубела намагався продовжувати боротьбу з режимом. Стверджено, що авторитет і впливовість П. Бубели як серед українців, так і серед представників інших національностей Одеси, не могли залишитися поза увагою радянського карально-репресивного органу – Державного політичного управління (ДПУ). На початку 1931 р. його заарештовано. Після кількомісячних допитів, П. Бубела у 1932 р. засуджений до трьох років концтаборів.

Методологія дослідження спирається на принципи історизму, системності і об'єктивності. У ході дослідження застосовано такі конкретно-історичні методи, як проблемно-хронологічний та історико-біографічний.

Висновки. Поліетнічні, багатокультурні середовища Лисинич, Станіславова, Одеси, багато у чому вплинули на формування світогляду і визначили життєвий шлях цього державного, військового, громадсько-політичного діяча. Контактуючи з представниками різних національностей, він, залишаючись на українських національних позиціях, намагався залучити до спільної боротьби з антинародною радянською владою на півдні України не тільки українців, а й представників інших етнічних груп.

Ключові слова: П. Бубела; поліетнічне середовище; Лисиничі; Станіславів; українське антикомуністичне підпілля Одеси.

Andrii PROKIP

PhD (History), Associate Professor, Leading Researcher, Lviv Historical Museum, Department "Arsenal Museum", 5, Pidvalna Str., Lviv, Ukraine, postal code 79000 (andrprokip@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7941-9909>

Vasyl KLOK

PhD (History), Associate Professor, Lviv University of Trade and Economics, 10, Tuhon-Baranovsky Str., Lviv, Ukraine, postal code 79000 (clockvas@yahoo.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2613-2007>

To cite this article: Prokip, A., & Klok, V. (2022). Polietnichne seredovyshe yak faktor vplyvu na formuvannya svitohliadu Petra Bubely [Poliethnic environment as a factor influencing the formation of the worldview of Petro Bubela's]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka.*

Seriia Istoriiā – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 10/52, 306–319. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.10/52.257922> [in Ukrainian].

POLIETHNIC ENVIRONMENT AS A FACTOR INFLUENCING THE FORMATION OF THE WORLDVIEW OF PETRO BUBELA’S

Summary. *The purpose of the research.* The publication examines the activities of Petro Bubela’s – one of the leading Ukrainian military and political figures of the period of national liberation struggles of 1917–1921, a member of the government of the Western Ukrainian People’s Republic (WUPR), Deputy Secretary of State (Minister of War) of WUNR.

The factor of influence of multicultural environment of different localities of Ukraine on formation of world outlook of P. Bubela’s – family village Lysynychi, interethnic and interfaith relations between Polish and Ukrainian communities of village, Stanislaviv – temporary capital of WUPR in 1919 where P. Bubela was engaged not only in state and military affairs, but also contributed to the development of national communities, in particular. Jewish, which he helped organize his own periodical, Odesa and southern Ukraine, where P. Bubela tried to involve in the joint struggle against the Soviet regime of not only Ukrainians (both Galicians and locals), but also representatives of other nationalities – Germans, Jews, Russians. His authority, both among Ukrainians and among other nationalities in Odesa, could not go unnoticed by the Soviet secret services, the State Political Administration (DPU), which arrested him in early 1931. After several months of interrogation, P. Bubela in 1932 was sentenced to three years in concentration camps.

The research methodology is based on the principles of historicism, objectivity, and systematics. The following specific and historical methods were used in the study: problem-chronological and historical-biographical.

Conclusions. The polyethnic, multicultural environments of Lysynychi, Stanislaviv, and Odesa greatly influenced the formation of the worldview and determined the life path of this statesman, military, and public and political figure. Contacting representatives of different nationalities, he, while remaining in Ukrainian national positions, tried to involve not only Ukrainians but also representatives of other ethnic groups in the joint struggle against the anti-Soviet government in southern Ukraine.

Key words: P. Bubela; poliethnic environment; Lysynychi; Stanislaviv; Odesa; Ukrainian anti-communist underground in Odesa.

Постановка проблеми. Боротьба за українську державність на початку ХХ ст. переконливо довела, що український народ, як і інші європейські народи був цілком здатним до державного життя. У цей період національної зрілості досягли тисячі самовідданих борців за волю України. Українські історики досі залишаються у великому боргу перед творцями та захисниками української державності початку ХХ ст.

Одним з таких борців був Петро Бубела – провідний український державний, військовий, громадсько-політичний діяч, член уряду Західної Української Народної Республіки (ЗУНР) 1918–1919 рр., заступник державного секретаря військових справ ЗУНР, учасник боротьби з радянським режимом на півдні України у 1920–1930-х рр.

Автори **поставили собі за мету** дослідити вплив на формування світогляду, життєвої позиції П. Бубели поліетнічних середовищ різних місцевостей України – від Лисинич до Одеси, визначити його роль у українській національній боротьбі проти радянського режиму на Одещині та залученні до цієї боротьби представників інших національностей.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дана означена проблематика частково висвітлена у дослідженнях В. Лаби, М. Литвина, В. Кучерука, К. Науменка, Г. Слоцької, М. Сопінки та ін.

Результати досліджень. Відомо, що П. Бубела походив з невеликого села Лисиничі поблизу Львова. У записі з метричної церковної книги, зазначено, що він народився 12 травня 1889 р. у сім'ї Івана Бубели та його дружини Анни Коновки (ЦДІАЛУ, ф. 201, оп. 4 а, спр. 6763, арк. 153).

У 1909 р., під час навчання у Львівському університеті, до якого вступив 1908 р. після закінчення Академічної гімназії, у власноруч заповненій анкеті для юридичного деканату, П. Бубела записав, що за віровизнанням він греко-католик, рідною мовою є українська, а місцем народження – село Лисиничі, Львівського повіту Галичини (ДАЛО, ф. 26, оп. 15, спр. 126, арк. 215).

Поселення розташоване на північних схилах гірського пасма Розточчя, однією з висот якого є «Чортова скеля», має давню істо-

рію (*Słownik geograficzny*, 1884, s. 154). Перші писемні дані про село сягають XV ст. Воно згадується у писемних джерелах від 1411 р., коли Мичко з Куликова заклав у Львові каплицю св. Михайла та відписав її разом з Лисиничами львівським монахам-домініканцям. У середині XV ст. село належало Дуславу Лисиницькому, якого 1444 р. звинуватили у пограбуванні купців з Кам'янця-Подільського (Сопінка, 2010, с. 3). У той час через Лисиничі проїжджали чимало торгівців, адже тут проходив важливий торговий шлях – Глинянський тракт.

У XVI ст. околиці «Чортової скелі» з лісом належали дрібним шляхтичам з родини Сапоровських, а наприкінці XVI ст. Катерина Сапоровська подарувала ліс з «Чортовою скелею» львівським монахам-бенедиктинцям (Слоцька, 2011, с. 27). У період повстання Богдана Хмельницького Лисиничі стали важливим опорним пунктом для козацького війська. Звідси походить назва урочища поблизу села – Табори. Львівський історик Іван Крип'якевич зазначав: «На кривчицьких полях стояв табір Богдана Хмельницького 1648 р. і частина військ 1655 р. Досі ще частина кривчицьких піль має назву Табори» (Крип'якевич, 1991, с. 102). Штаб гетьмана розміщувався при Глинянському тракті на пасіці, яку звали «робертовою», бо належала львівському міщанину італійського походження Роберто Бандіnellі.

Із лисинецьких полів, 9 жовтня 1648 р., військо Б. Хмельницького розпочало наступ на Львів. На західній околиці Лисинич між козаками та поляками відбулися збройні сутички. Тут ховали загиблих, звідси й назва цієї частини села – Могилиці. До Лисинич, у козацький табір 13 жовтня 1648 р., прибув представник львівських міщан Самійло Кушевич, просити гетьмана не руйнувати місто. С. Кушевич записав: «Зсівши з коней, ми застали полковника Остафія й за порадою останнього поїхали до Лисинич (за милом від Львова)...» (*Історія Львова*, 1986, с. 79). У 1655 р. повз село знову проходило козацьке військо, ідучи на Львів. У 1672 р. з наступом татар і турків на Львів, селяни з навколишніх сіл переховувались у лісах поблизу «Чортової скелі» (Сопінка, 2010, с. 3).

Не менш цікава історія битви на Лисинецьких полях 24 серпня 1675 р., у якій польсько-литовське військо під керівництвом Яна III Собеського розгромило турецько-татарських нападників. Битву майстерно відтворив на полотні невідомий художник XVII ст. Зараз

картина «Бій з турками під Лисиничами у 1675 р.» зберігається у Львівському історичному музеї. У 1912 р. її придбав Національний музей ім. короля Яна III в родині Водзіцьких з Тичина (*110 раритетів*, 2003, с. 73). У 1925 р. польська влада встановила на честь 250-ліття бою пам'ятний знак при Глинянському тракті, знищений радянським режимом 1973 р. (Лаба, 2004, с. 6).

З кінця XVIII ст. до Лисинич, на «Чортову скелю», усе частіше почали прибувати на відпочинок городяни зі Львова, представники української та польської творчої інтелігенції. У XIX – поч. XX ст. тут побували художники і художниці А. Гротгер, О. Кульчицька, О. Новаківський, І. Труш, письменниці та письменники Н. Кобринська, М. Конопницька, І. Франко, історики М. Грушевський, Д. Зубрицький, І. Крип'якевич, композитори А. Вахнянин, Ф. Колесса, співачка С. Крушельницька та ін. (Слоцька, 2011, с. 28).

У XIX на поч. XX ст. населення Лисинич склалося як поліетнічне і різнокультурне. Хоча загалом переважали українці, тут також мешкали поляки, євреї, вірмени, німці.

У ті часи важливу роль відігравала конфесійна приналежність. Дослідник історії села В. Лаба підкреслював: «не можу задля спрощення називати греко-католиків українцями, а римо-католиків поляками, бо в число римо-католиків могли потрапити чимало українців, а деяких греко-католиків польські чиновники могли записати поляками» (Лаба, 2004, с. 6).

На цю ж особливість звернув увагу і П. Бубела. У грудні 1910 р. він, тоді ще студент права Львівського університету, виступаючи перед лисинецькими селянами римо-католиками, намагався довести їм, що вони не поляки, а українці, бо по-польськи навіть молитися не уміють. Це викликало неоднозначну реакцію у римо-католиків, які подали на нього до суду. Захищав П. Бубелу відомий львівський адвокат Михайло Терлецький («Критика уживання», 1911, с. 3).

Згідно зі статистикою, населення Лисинич наприкінці XIX ст., у 1880 р., складало 707 осіб, з яких 500 належали до греко-католиків, а решта – до римо-католиків. Центр римо-католицької парафії розміщувався у Винниках (*Słownik geograficzny*, 1894, s. 154). У 1881 р. орден бенедиктинок збудував поблизу «Чортової скелі» монастир, у якому на літній період мешкали черниці (Сопінка, 2010, с. 3).

У 1885 р. греко-католики збудували у селі муровану церкву св. Параскевії. Наприкінці XIX – початку XX ст. греко-католицька парафія св. Параскевії входила до складу Львівського міського деканату Львівської митрополичої архідієцезії. У 1892 р. греко-католицьку общину очолював парох о. Василь Бернацький, а число греко-католиків сягало 630 осіб (*Шематизм всечесного клира*, 1892, с. 86). У 1894 р. парафією уже завідував о. Юліан Винява Зубрицький, кількість парафіян не змінилася – 630 осіб (*Шематизм всечесного клира*, 1894, с. 81). У 1900 р. число греко-католиків у селі зросло до 658 осіб (*Шематизм всечесного клира*, 1900, с. 103). У 1901 р. тут мешкали 700 греко-католиків, 300 римо-католиків, 4 протестанти та 60 юдеїв, 1906 р. у Лисиничах проживали 1164 мешканці, з яких 30 % становили римо-католики (Лаба, 2004, с. 25). У «Шематизмі» Львівської архідієцезії за 1909 р. зазначалося, що у Лисиничах діє церква св. Параскевії, мурована 1885 р. Патроном-покровителем церкви є конвент латинських монахинь чину св. Бенедикта у Львові. Обов'язки греко-католицького пароха тоді виконував о. Іван Бакович, а загальна кількість греко-католицької громади складала 700 осіб (*Шематизм всечесного клира*, 1909, с. 187). У 1910 р. мешкали 700 українців, було 18 єврейських і 9 польських господарств (Лаба, 2004, с. 26). У 1912 р. парохом села залишався о. І. Бакович, а чисельність греко-католицької громади сягала 910 осіб (*Шематизм всечесного клира*, 1911, с. 186, 187). У 1914 р., напередодні Першої світової війни, греко-католиків у селі нараховувалося 910, римо-католиків – 445, протестантів – 2, євреїв – 100 (*Шематизм всего клира*, 1913, с. 203).

У селі діяла двокласна початкова школа з українською викладавкою мовою навчання. Саме у ній розпочинав навчання П. Бубела. Так, 1909 р. у школі працювали двоє учителів та навчалися 130 учнів греко-католиків (*Шематизм всечесного клира*, 1909, с. 187), у 1912 р. у школі було 140 учнів греко-католиків (*Шематизм всечесного клира*, 1911, с. 186, 187), у 1914 р. тут навчалися 136 учнів греко-католиків, 37 римо-католиків, 3 євреї (*Шематизм всего клира*, 1913, с. 203).

У 1932 р. в селі проживали 795 греко-католиків, 177 римо-католиків, 56 євреїв та 8 вірмен, а школа стала утравквістичною. Наприкінці 1932 р. молодший брат Петра, Володимир Бубела (1894–1941) виступив за скасування двомовності у школі та подав шкіль-

ному інспектору 76 декларацій з вимогою української мови навчання для 131 учня. Зі свого боку, шкільний інспектор Фурманкевич зібрав 46 підписів з вимогами польської мови навчання для 83 учнів. У результаті шкільна кураторія не змінила мовний режим у школі й залишила її утравквістичною (Лаба, 2004, с. 41).

За деякими даними, мати П. Бубели, Анна, дочка сільського вїта Семена Коновки, можливо, мала польське походження. Це, наприклад, стверджував у своїх спогадах Михайло Гуцуляк (Гуцуляк, 1993, с. 27).

Досвід співжиття та взаємин з представниками різних національностей, зокрема з членами єврейської громади, набутий у Лисиничах, вплинув і на подружній вибір П. Бубели. Він одружився на єврейській дівчині Мальвіні Туртельтауб (1899–1985). Його ад'ютант, згодом відомий оперний співак Михайло Голинський згадував, що дружина П. Бубели «... була жидівського походження, її родичі мали у Львові при вулиці Краківській невеликий готель, а вона виховувалася у Відні, мала німецьку освіту і була подібна радше до німки, а ніяк до жидівки» (Голинський, 2006, с. 294).

У 1918–1919 рр., займаючи високу державну посаду в уряді ЗУНР/ЗОУНР (заступник державного секретаря (міністра) військових справ, виконуючий обов'язки державного секретаря військових справ) та, ймовірно, ідучи назустріч побажанням дружини, П. Бубела сприяв потребам культурного розвитку єврейської національної общини Станіславова – тодішньої тимчасової столиці ЗУНР/ЗОУНР. Так, 1919 р. він наполіг на заснуванні у Станіславові єврейського друкованого видання «Jüdische Zeitung». Як зауважив товариш по службі, професор І. Боберський: «Добре, коли хтось має жидівку за жінку, це помагає розмотувати замотані жидівські справи» (Боберський, 2003, с. 216).

Після встановлення на більшій частині території України радянського окупаційного режиму, полону та ув'язнення у Харкові, П. Бубела разом з дружиною, малолітнім сином Євгеном, тещею Леєю, оселилися в Одесі. Наприкінці 1920 р. П. Бубела офіційно працював в одеському відділенні Червоного Хреста й водночас залишаючись українським патріотом, нелегально брав участь в українських спробах продовження боротьби з радянським режимом на півдні України після поразки національно-визвольних змагань поч. ХХ ст. З цією метою увійшов до складу керівництва («бюро»)

«української контрреволюційної організації» та одеської групи Української Військової Організації (УВО), загальне керівництво якою здійснював давній знайомий П. Бубели ще з часів навчання та громадсько-політичної роботи у Галичині Євген Коновалець. В Одесі П. Бубела підтримував зв'язки як з колишніми офіцерами-галичанами, які опинилися у місті після 1920 р., місцевими українцями (Бардашевським, Білоскурським, Бондаренком, Василюшиним, Дідунником, Жуківським, Мануляком, Музичкою, Сенчиною, Чайківським, Цьоканом, Штефаном та ін.), так і з представниками інших національних громад Одеси – євреями – Затейманом (ДАОО, ф. 8065, оп. 2, спр. 7792, арк. 36) і Губар-Грицем, росіянами – Поповим, Цурканом, Лозинським, Івановим та ін. (ДАОО, ф. 8065, оп. 2, спр. 7792, арк. 83).

Один з керівників т. зв. «української контрреволюційної організації» Іван Штефан (колишній міністр фінансів часів Центральної Ради) так характеризував окремих членів антикомуністичного підпілля Одеси неукраїнського походження: «... Губар-Гриць. Єврей з великим українофільством. Агроном. Кооператор по лінії «Сільського господаря». Солідні зв'язки по кооперативній периферії. В організацію втягнутий Бондаренко або Глушко. Був членом бюро і галузевим емісаром (ДАОО, ф. 8065, оп. 2, спр. 7792, арк. 81) ... Попов. Кооператор. Росіянин, але заради моди став українцем. Добре знає периферію Одеського і частково Миколаївського округу. Працював у «Одкоопспілці», потім в «Одплідспілці», зараз лектор. Близький до релігійності. В організацію втягнувся сам, дізнавшись про її існування в Харкові. Член бюро. Був галузевим емісаром... Цуркан. Росіянин. Високий чиновник царського міністерства. Агроном з колосальними практичними знаннями. Організатор першокласний. Політична орієнтація прихована... Проф. Лозинський. Росіянин. Симпатії до українців кар'єристичного характеру. Фашист. Прихильник старих порядків у школі. В організацію втягнутий Слабченко. Роботу проводив по завданнях останнього в його галузі. Іванов. Росіянин, достатньо українізований. Бухгалтер» (ДАОО, ф. 8065, оп. 2, спр. 7792, арк. 83).

Характеризуючи самого П. Бубелу, І. Штефан наголошував, що той «дуже не відверто висловлює свої думки, скритний по натурі. Хороший конспіратор... Має солідний вплив на галичан і обмежене знайомство в Одесі. В організацію втягнутий Жуківським і

перебрав від нього функції військового емісара... В організації займався військовими справами, мав зв'язки з військовим центром всієї організації...» (ДАОО, ф. 8065, оп. 2, спр. 7792, арк. 81).

Важливого значення для одеського підпілля набули зв'язки П. Бубели з членами місцевої німецької общини, яких підпільники планували залучити до спільної з українцями боротьби проти радянського режиму. Після арешту 1931 р., на допитах у ДПУ, П. Бубела, розповідаючи слідчим про контакти з представниками німецької громади Одещини, заявляв таке: «щодо німців, то я був знайомий зі Шуляром Ем. Ів. та пастором (прізвища не пригадую). У Шуляра я бував часто дома й знав, що завжди у нього за різними порадами бували колоністи як Одеської, так і Миколаївської округи... Він серед них популярна людина, так само розуміється й пастор. Зі Шуляром ми часто провадили балачки на антирадянські теми. Він інформував мене про настрої німецького населення. Настрої ці були гостро антирадянські, особливо у моменти різних кампаній. Ми говорили про те, що німці пішли неправильним шляхом, замість підтримувати Україну, пішли до денікінців допомагати до створення «єдиної неделимої». Він сказав, що німці зараз жаліють цього й вдруге такої помилки не зроблять. Таким чином, на допомогу німців, більш активну допомогу інших національностей я був тоді певний. Ми говорили часто про судьбу Німеччини і згоджувались в поглядах, що Німеччина ще віджиге і допоможе Україні стати на ноги» (ДАОО, ф. 8065, оп. 2, спр. 7792, арк. 164).

Члени антикомуністичного підпілля в Одесі намагалися протистояти радянській системі на різних ділянках суспільного життя, у тому числі й освітній. Так, один з членів одеської групи УВО Андрій Дідунік на допитах у ДПУ стверджував, що «... одеська група УВО ставила своєю метою поширення нашої ідеології серед української громадськості в Одесі та головним чином студентства вищих учбових закладів, серед яких ми проводили більшу частину свого часу» (ДАОО, ф. 8065, оп. 2, спр. 7792, арк. 103).

На думку слідчих ДПУ, до одеської групи УВО, входили студенти-техніки, які прибули зі Львова до Одеси на чолі з О. Тарнавським (сином командувача Галицької Армії генерала Мирона Тарнавського). Після приїзду до Одеси, О. Тарнавський поступив до технічного інституту, потім викладав українську та німецьку мови у трудових школах міста (ДАОО, ф. 8065, оп. 2, спр. 7792, арк. 107).

Щодо О. Тарнавського, то П. Бубела у показах від 23 квітня 1931 р., зазначав таке: «Я просив Тарнавського відвідати мене на дому і тільки після тривалого часу він це зробив. Я цікавився долею його батька, слухав, як із захопленням він розповідав про національну боротьбу українського студентства з польською владою і виніс враження, що він такий же націоналіст, як і я, а прибулі, якщо не всі, то вірна частина теж такі, тим більше, як я вказував, мав думку, що Тарнавський між ними веде перед. Таким чином, завдяки приїзду свіжих людей, збільшувалось галицьке угруповання в Одесі, яке можна було використати для антирадянської роботи» (ДАОО, ф. 8065, оп. 2, спр. 7792, арк. 38). Окрім О. Тарнавського, до освітньої групи українського підпілля Одеси входили професор А. Музичко, учителька К. Гус та ін.

Активна проукраїнська позиція П. Бубели, його авторитет серед одеситів – як українців, так і представників інших національностей міста, не могли довго залишатися поза увагою радянських спецслужб. На початку 1931 р. його арештували. Одеські арешти здійснювалися ДПУ в рамках загальноукраїнської широкомасштабної справи «Українського національного центру». Після кількомісячних допитів, особлива судова «трійка» ДПУ, засудила 1932 р. П. Бубелу до трьох років таборів. У витязі з протоколу № 20/337 засідання судової «трійки» при колегії ДПУ УСРР від 5 березня 1932 р. читаємо: «Слухали: справу № 6781/20339 Одеського облвідділу ДПУ по звинуваченню гр. Бубело Петра Івановича 42 р. по ст. 54-11 КК. Постановили: Бубело Петра Івановича ув'язнити в концтабір терміном на три роки, рахуючи термін з 21.ІІІ.31 року» (ДАОО, ф. 8065, оп. 2, спр. 7792, арк. 215).

За деякими даними, П. Бубелу розстріляли 1934 р. (Кучерук, 2010, с. 61). Його спільники неукраїнського походження, які разом з ним проходили по справі «української контрреволюційної організації» та одеської групи УВО, професор, директор Одеського навчального кооперативного комбінату З. Альвайль, завідувач навчальної частини робітничого факультету при Одеському енергоінституті Ф. Кюнц (Т. Вінницький) були відправлені до соловецьких концтаборів (СЛОН). Розстріляні у 1937 р. Так, у документах по справі З. Альвайля (галицького німця за походженням), між іншим, зазначалося, що «... Вінницький показав, що Мануляка у члени контрреволюційної організації завербував Альвайль, а Мануляк каже, що

в контрреволюційне підпілля він був втягнутий у період 1922–1924 років Вінницьким і Бубелою» (*Остання адреса*, 2003, с. 273).

Висновки. Отже, поліетнічні, багатокультурні середовища Лисинич, де народився і виростав П. Бубела, Станіславова, де працював на високих державних посадах, Одеси, де пройшли останні роки життя на волі та боротьби з радянським режимом, багато у чому вплинули на формування світогляду і визначили життєвий шлях цього державного, військового, громадсько-політичного діяча. Контактуючи з представниками різних національностей, він, залишаючись на українських національних позиціях, намагався залучити до спільної боротьби з антинародною радянською владою на півдні України не тільки українців, а й представників інших етнічних груп, зокрема, німців, євреїв, росіян. Аналізована тема, є, на нашу думку, перспективною та потребує подальших досліджень.

Джерела та література

110 раритетів Львівського історичного музею. (2003). Львів.

Боберський, І. (2003). *Щоденник 1918–1919.* Київ: Видавничий дім КМ Академія.

Голинський, М. (2006). *Спогади.* Львів: Апріорі.

Гуцуляк, М. (1993). *Перший листопад 1918 року на західних землях України.* Київ: Либідь.

ДАЛО – Державний архів Львівської області.

ДАОО – Державний архів Одеської області.

Історія Львова в документах і матеріалах. (1986). Київ.

Крип'якевич, І. (1991). *Історичні проходи по Львові.* Львів: Каменяр.

Критика уживання Русинами польської мови обидою релігії (З судової салі) [про судовий процес проти студента права П. Бубели із Лисиничів (поблизу Львова)]. (1911, 4 падолиста). *Діло*, 246, с. 3. Львів.

Кучерук, В. (2010). *Українська галицька армія.* Київ.

Лаба, В. (2004). *Історія села Лисиничі від найдавніших часів до 1939 року.* Львів.

Остання адреса: Розстріли соловецьких в'язнів з України у 1937–1938 роках. (2003). (2-е вид., доопрац. і доп., Т. 1). Київ.

Слоцька, Г. (2011). *Спогади про минуле з думкою про майбутнє.* Львів.

Сопінка, М. (2010, липень). Лисиничі – село із давньою історією. *Громадська газета*, с. 3. Лисиничі-Підбірці.

ЦДІАЛУ – Центральний державний історичний архів України у Львові.

Шематизмъ всечесного клира гр. кат. митрополитальнои архидієцезіи Львовскои на рокъ 1892. (1892). Львовь.

- Шематизм всечесного клира гр. кат. митрополитальнои архидієєзії Львовскои на рокь 1894.* (1894). Львовь.
- Шематизм всечесного клира гр. кат. митрополитальнои архидієєзії Львовскои на рокь 1900.* (1900). Львовь.
- Шематизм всечесного клира гр. кат. митрополитальнои архидієєзії Львовскои на рокь 1909.* (1909). (Рочник 65). Львовь.
- Шематизм всечесного клира гр. кат. митрополитальнои архидієєзії Львовскои на рокь 1912.* (1911). (Рочник 68). Львовь.
- Шематизм всего клира греко-католическою митрополитичои архиепархії Львовскои на рокь 1914.* (1913). (Рочникъ 70). Львовь.
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. T. V: Kutowa Wola – Malczyce.* (1884). Warszawa.

References

- 110 rarytetiv Lvivskoho istorychnoho muzeiu [110 rarities of the Lviv Historical Museum].* (2003). Lviv [in Ukrainian].
- Boberskyi, I.** (2003). *Shchodennyk 1918–1919 [Diary 1918–1919]*. Kyiv: Vydavnychi dim KM Akademiia [in Ukrainian].
- Holynskyi, M.** (2006). *Spohady [Memoirs]*. Lviv: Apriori [in Ukrainian].
- Hutsuliak, M.** (1993). *Pershy lystopad 1918 roku na zakhidnykh zemliakh Ukrainy [November 1, 1918 in the western lands of Ukraine]*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
- DALO – Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti [State Archives of Lviv Region].
- DAOO – Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of Odesa Region].
- Istoriia Lvova v dokumentakh i materialakh [History of Lviv in documents and materials]*. (1986). Kyiv [in Ukrainian].
- Krypiakevych, I.** (1991). *Istorychni prokhody po Lvovi [Historical passages in Lviv]*. Lviv: Kameniar [in Ukrainian].
- Krytyka uzhyvannia Rusynamy polskoi movy obydoiu religii (Z sudovoi sali) [pro sudovyi protses proty studenta prava P. Bubely iz Lysynychiv (poblyzu Lvova)] [Criticism of the use of the Polish language by the Ruthenians as an insult to religion (From the courtroom) [about the lawsuit against law student P. Bubela from Lysynychi (near Lviv)]]]. (1911, November 4). *Dilo – Work*, 246, p. 3. Lviv [in Ukrainian].
- Kucheruk, V.** (2010). *Ukrainska halytska armiia [Ukrainian Galician Army]*. Kyiv [in Ukrainian].
- Laba, V.** (2004). *Istoriia sela Lysynychi vid naidavnishykh chasiv do 1939 roku [History of Lysynychi village from ancient times to 1939]*. Lviv [in Ukrainian].

- Ostannia adresa: Rozstrily solovetskykh viazniv z Ukrainy u 1937–1938 rokakh* [Last address: Executions of Solovetsky prisoners from Ukraine in 1937–1938]. (2003). (2nd ed., rev., Vol. 1). Kyiv [in Ukrainian].
- Slotska, H.** (2011). *Spohady pro mynule z dumkoiu pro maibutnie* [Memories of the past with thoughts of the future]. Lviv [in Ukrainian].
- Sopinka, M.** (2010, July). Lysynychi – selo iz davnoiu istoriieiu [Lysynychi is a village with a long history]. *Hromadska hazeta – Public newspaper*, p. 3. Lysynychi-Pidbirtsi [in Ukrainian].
- TsDIALU – Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u Lvovi [Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv].
- Shematyzm vsechesnoho klyra hr. kat. mytropolytallynoy arkhydiitseyiy Lvovskoy na rok 1892* [Schematism of the venerable clergy gr. kat. of the Metropolitan Archdiocese of Lviv in 1892]. (1892). Lvov [in Ukrainian].
- Shematyzm vsechesnoho klyra hr. kat. mytropolytallynoy arkhydiitseyiy Lvovskoy na rok 1894* [Schematism of the venerable clergy gr. kat. of the Metropolitan Archdiocese of Lviv in 1894]. (1894). Lvov [in Ukrainian].
- Shematyzm vsechesnoho klyra hr. kat. mytropolytallynoy arkhydiitseyiy Lvovskoy na rok 1900* [Schematism of the venerable clergy gr. kat. of the Metropolitan Archdiocese of Lviv in 1900]. (1900). Lvov [in Ukrainian].
- Shematyzm vsechesnoho klyra hr. kat. mytropolytallynoy arkhydiitseyiy Lvovskoy na rok 1909* [Schematism of the venerable clergy gr. kat. of the Metropolitan Archdiocese of Lviv in 1909]. (1909). (Vol. 65). Lvov [in Ukrainian].
- Shematyzm vsechesnoho klyra hr. kat. mytropolytallynoy arkhydiitseyiy Lvovskoy na rok 1912* [Schematism of the venerable clergy gr. kat. of the Metropolitan Archdiocese of Lviv in 1912]. (1911). (Vol. 68). Lvov [in Ukrainian].
- Shematyzm vseho klyra hreko-katolycheskoy mytropolychoy arkhyieparkhiy Lvovskoy na rok 1914* [Schematism of the venerable clergy gr. kat. of the Metropolitan Archdiocese of Lviv in 1914]. (1913). (Vol. 70). Lvov [in Ukrainian].
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. T. V: Kutowa Wola – Malczyce* [Geographical Dictionary of the Kingdom of Poland and others Slavic countries. Vol. V: Kutowa Wola – Malczyce]. (1884). Warszawa [in Polish].

Стаття надійшла до редакції 07.03.2022 р.
Стаття рекомендована до друку 11.04.2022 р.

УДК 94(477.8):616-051"1944/1946"
DOI: 10.24919/2312-2595.10/52.258113

Василь ГУЛАЙ

доктор політичних наук, кандидат історичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародної інформації, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Степана Бандери, 12, м. Львів, Україна, індекс 79000 (gulayvasyl@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7609-7967>

Web of Science: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/33682283>

Бібліографічний опис статті: Гулай, В. (2022). Лікарі та середній медичний персонал закладів охорони здоров'я західних областей України на завершальному етапі Другої світової війни та в перші повоєнні роки. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія, 10/52*, 320–337. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.10/52.258113>.

ЛІКАРІ ТА СЕРЕДНІЙ МЕДИЧНИЙ ПЕРСОНАЛ ЗАКЛАДІВ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ НА ЗАВЕРШАЛЬНОМУ ЕТАПІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ТА В ПЕРШІ ПОВОЄННІ РОКИ

Анотація. *Метою статті є комплексний аналіз причин, характеру та наслідків зміни структури зайнятості персоналу установ охорони здоров'я західних областей України на завершальному етапі Другої світової війни та в перші повоєнні роки.*

Методологія. *Основна увага зосереджена на історико-статистичному аналізі динаміки чисельності лікарів та середнього медичного персоналу лікувальних закладів західноукраїнського регіону в обласному та територіально-поселенському розрізах.*

Наукова новизна. *На основі опрацювання значної історіографії та уведення до наукового обліку нових архівних матеріалів автор вказує на низку причин різкого зменшення чисельності лікарів медичних установ за період Другої світової війни, зокрема, кри-*

© Василь Гулай, 2022

тично сприймає тезу про фізичне знищення значної їх частини в роки нацистської окупації, що домінувала в радянській історіографії, вказуючи на очевидний вплив виїзду разом із просуванням лінії радянсько-німецького фронту в західному напрямку, наступних мобілізаційних та депортаційно-переселенських акцій сталінського тоталітаризму. Відповідно окремо розглядається кадрова політика радянської влади щодо скерування до краю лікарів та середнього медичного персоналу зі східних областей УРСР та інших республік СРСР, особливо росіян, на місця, які до початку німецько-радянської війни займали євреї, які стали жертвами Голокосту, поляки, які в 1944–1946 рр. переїздили до т. зв. народної Польщі та українці, які залишили регіон під час німецької окупації чи зазнали репресій з боку нової влади.

Висновки. Розкриваючи динаміку заповнення лікарських посад та посад середнього медичного персоналу (медичних сестер, фельдшерів, акушерів) у перші повоєнні роки вказується на помітні диспропорції у забезпеченні відповідними кадрами, як у розрізі окремих областей західноукраїнського краю, так серед міського та сільського населення, яке домінувало. Визнаючи позитивні зрушення в медичному забезпеченні населення західних областей України через зростання кількості лікарів, медичних сестер, фельдшерів, акушерів обласних, районних й міських лікарень та поліклінік у досліджуваний період, на думку автора, варто не забувати про негативні складові відповідної кадрової політики сталінського тоталітарного режиму, що варто окремого розгляду в наступних розвідках.

Ключові слова: західні області України; заклади охорони здоров'я; лікарі; середній медичний персонал.

Vasyl HULAY

PhD hab. (Politicalology), PhD (History), Professor, Head of the Department of International Information, Lviv Polytechnic National University, 12, Stepan Bandera Str., Lviv, Ukraine, postal code 79000 (gulavyvasyl@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7609-7967>

Web of Science: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/33682283>

To cite this article: Hulay, V. (2022). Likari ta serednii medychnyi personal zakladiv okhorony zdorovia zakhidnykh oblastei Ukrainy na zavershalnomu etapi Druhoi svitovoi viiny ta v pershi povoienni roky [Doctors and paramedics of health care institutions in the western regions of Ukraine at the final stage of World War II and in the first postwar years]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohich-*

noho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 10/52, 320–337. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.10/52.258113> [in Ukrainian].

DOCTORS AND PARAMEDICS OF HEALTH CARE INSTITUTIONS IN THE WESTERN REGIONS OF UKRAINE AT THE FINAL STAGE OF WORLD WAR II AND IN THE FIRST POSTWAR YEARS

Summary. *The purpose of the article is a comprehensive analysis of the causes, nature and consequences of changes in the structure of employment of personnel of health care institutions in the western regions of Ukraine at the final stage of World War II and in the first postwar years.*

Methodology. *The main focus is on the historical and statistical analysis of the dynamics of the number of doctors and nurses of medical institutions of the western Ukrainian region in the regional and territorial-settlement sections.*

Scientific novelty. *The author points to a number of reasons for the sharp decline in the number of doctors in medical institutions during World War II, based on the elaboration of significant historiography and the introduction of new archival materials into scientific records. In particular, author criticizes the dominant thesis of Soviet historiography about the physical destruction of many of them during the Nazi occupation pointing to the obvious impact of the departure along with the advance of the Soviet-German front in the western direction, subsequent mobilization and deportation of Stalin's actions.*

Accordingly, the author separately considers personnel policy of the Soviet government to send doctors and paramedics from the eastern regions of the USSR and other republics of the USSR, especially Russians, to places occupied by Holocaust victims before the German-Soviet war. In 1944–1946, Ukrainians who left the region during the German occupation or were repressed by the new government also moved to the so-called People's Poland.

Conclusions. *There are significant disparities in the provision of appropriate personnel, both in some regions of western Ukraine and among urban and rural populations, the latter remained dominant, re-*

vealing the dynamics of filling medical positions and positions of paramedics (nurses, paramedics, obstetricians) in the first postwar years.

According to the author, along with recognizing the positive changes in the medical care of the population of the western regions of Ukraine due to the growing number of doctors, nurses, paramedics, obstetricians of regional, district and city hospitals and clinics in the study period we should not forget about the negative components of the relevant personnel policy of the Stalinist totalitarian regime, which is worth a separate consideration in subsequent investigations.

Key words: *Western regions of Ukraine; health care institutions; Doctors and paramedics.*

Постановка проблеми. Стан охорони здоров'я населення західних областей України на завершальному етапі Другої світової війни та в перші повоєнні роки загалом і забезпечення лікувальних поліклінічних установ відповідною кількістю кваліфікованих лікарів та середнього медичного персоналу потребує окремо розгляду на новій теоретико-методологічній та джерельній базі для заповнення істотних прогалин в історії повсякдення, що існують на сьогодні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Критична характеристика радянської історіографії пропонуваної проблеми потребує окремо докладного розгляду, а в контексті цієї публікації фактологічний матеріал буде проаналізований крізь призму архівних відомостей того ж періоду, що переважно вперше вводяться до публічного наукового дискурсу.

Першою узагальнювальною публікацією стану охорони здоров'я населення західних областей України у другій половині 40-х – 50-ті рр. ХХ ст. була запропоновано автором пропонуваної зараз статті ще в 2001 р. (Гулай, 2001, с. 176–180). Продовження тематики ілюструє відповідна частина розділу колективної монографії (Гулай, 2021, с. 353–357).

Окремо варто зупинитися на статті «Особливості державного регулювання медичної діяльності на Прикарпатті протягом 1939–1950 рр.» (Радиш & Сорока, 2012b, с. 12–21), де в історичній ретроспективі достатньо повно відображено основні питання охорони здоров'я населення вказаного краю та висловлено структуровані висновки.

На цьому тлі попри вузькопрофільне спрямування новизною, ретельним підходом до опрацювання джерел та інтерпретації резуль-

татів дослідження стану охорони здоров'я мешканців у другій половині 40-х – 50-ті рр. вирізняється стаття колективу авторів із Івано-Франківська (Скрипник та ін., 2017, с. 64–82).

Цікавим прикладом ґрунтовного біографічного дослідження окресленої проблематики у субрегіональному вимір може слугувати робота «Медицина Дрогобича: Історичні нариси» (Богаченко & Романяк, 2008, с. 472).

Обравши теж доволі вузький джерелознавчий та історіографічний зріз дослідження історії медичної галузі тодішньої Станіславщини крізь призму окремих персоналій, автори (Радиш & Сорока, 2012а, с. 88–94; Сорока, 2013, с. 137–141) виклали цінні біографічні та фактологічні відомості.

Мета статті. Метою статті є комплексний аналіз причин, характеру та наслідків зміни структури зайнятості персоналу установ охорони здоров'я західних областей України на завершальному етапі Другої світової війни та в перші повоєнні роки.

Відповідно до поставленої мети необхідно вирішити такі дослідницькі завдання:

- проаналізувати стан забезпечення медичних установ західних областей України лікарями та середнім медичним персоналом на завершальному етапі Другої світової війни (1944–1945 рр.);
- описати основні джерела заміщення лікарських посад та посад медичних сестер, фельдшерів і акушерів у процесі інтенсивної радянізації західних областей України у вказаний період;
- охарактеризувати субрегіональну та територіально-поселенську структуру поповнення медичних кадрів західноукраїнського регіону в перші повоєнні роки;
- вказати на кількісні та якісні диспропорції у забезпеченні лікарями та середнім медичним персоналом лікувальних і поліклінічних установ краю, що негативно впливали на загальний стан медичного обслуговування населення.

Виклад основного матеріалу. Розгляд пропонованої тематики варто почати із джерелознавчого та історіографічного аналізу втрат лікарських кадрів за роки німецько-радянської війни. Загалом між 1940 та 1944 рр. кількість лікарів в шести західних областях Української РСР зменшилася із 4339 до 1344, або в 3,2 раза (ДАЛЮ, ф. Р-312, оп. 2, спр. 43, арк. 31).

Якщо докладніше проаналізувати наведені тими ж радянськими авторами статистичні дані 1940 та 1945 рр., то загальна чисельність лікарів Станіславської області скоротилася із 551 до 271 особи, у т. ч. у містах – із 443 до 253 та сільській місцевості відповідно – із 108 до 18 (Гарагашьян & Паращак, 1972, с. 79). Цілком логічно виникає питання про долю тих лікарів, які не відображені вище як жертви нацистів в обласному центрі Станіслав, орієнтовна кількість яких, за нашими розрахунками, становить 214 осіб.

Аналогічно радянські джерела акцентують на тому, що гітлерівцями було розстріляно на Львівщині 450 лікарів й 14 професорів медичного інституту (ДАЛО, ф. Р-312, оп. 2, спр. 3, арк. 136) та всього залишилося на час вступу Червоної армії 318 лікарів (ДАЛО, ф. Р-312, оп. 2, спр. 3, арк. 137), але тоді виникає логічне питання про долю решти лікарів, виходячи з того, що в 1940 р. в області їх працювало 1559 осіб (ДАЛО, ф. Р-312, оп. 2, спр. 43, арк. 31).

Отже, цілком очевидним були втрати значної частини медичних працівників, особливо лікарів, а, отже, окреслена наукова проблематика варта окремого дослідження. Зараз же доцільно відштовхуватися від спричиненої цим цілком очевидної проблеми браку лікарських кадрів після відновлення сталінського тоталітарного режиму в західних областях України на завершальному етапі Другої світової війни (взимку-восени 1944 р.)

Так, якщо 1940 р. в міських амбулаторно-поліклінічних установах Львівської області було зайнято 549 посад із 573 по штату, то 1945 р. – відповідно 377 із 434 (1944 р. заповнюваність не перевищувала 64,8 %) (ДАЛО, ф. Р-312, оп. 2, спр. 12, арк. 16). Набагато критичнішою була ситуація у сільській місцевості, де 1945 р. з поміж 67 штатних посад було заповнено 17, або 25,4 % (ДАЛО, ф. Р-312, оп. 2, спр. 12, арк. 16).

За невтішною сухою статистикою втрат лікарів та середнього медичного персоналу західноукраїнського регіону ховаються доли тисяч конкретних осіб. У цьому зв'язку варто згадати на зміни, які відбулися в етнонаціональній структурі зайнятих в охороні здоров'я за роки Другої світової війни. Національний склад лікарів Львова (крім обласних та республіканських установ) 1945 р. був таким: українці – 22,7 %, росіяни – 33,6 %, євреї – 20 %, поляки – 19 % (ДАЛО, ф. Р-312, оп. 2, спр. 12, арк. 23). Відповідно національний склад лікарів районів Львівської області (крім обласних та республі-

канських установ) 1945 р. змінився ще істотніше: українці – 51,1 %, росіяни – 38 %, євреї – 5,6 %, поляки – 1,4 % (ДАЛО, ф. Р-312, оп. 2, спр. 12, арк. 24).

Однак ця навіть відносно невелика кількість прибулих медичних працівників не завжди вирізнялася особливим дотриманням етичних принципів, а нерідко вчиняла кримінальні правопорушення. Тільки кілька фактів із офіційних документів, які вперше запроваджуються до публічного наукового доступу: після того, як завідувача Глинського районного відділу охорони здоров'я Львівської області Сукка за аморальну поведінку замінили на лікаря Грешньова, той почав пиячити і теж був усунутий з роботи; про лікарку 7-ї поліклініки Львова Стремоухову прямо писали, що почала грабувати хворих; всі троє венерологів у Буську – не тільки брали «...прямо, явно і тайно...» хабарі, але на цій основі між ними виникла конкуренція, сварки (ДАЛО, ф. Р-312, оп. 2, спр. 7, арк. 32).

Узагальнені відомості про чисельність лікарів в західних областях України за роки Другої світової війни та повоєнні роки ілюструє *табл. 1*.

Таблиця 1. Динаміка чисельності лікарів у західних областях Української РСР (1940–1947 рр.)

Область	1940	1944	1945	1946	1947
Волинська	349	108	141	279	356
Дрогобицька	612	150	188	409	544
Львівська	1559	381	727	1267	1502
Ровенська	322	139	160	282	340
Станіславська	551	137	264	496	621
Тернопільська	464	132	154	315	399
Чернівецька	–	–	174	487	503

Джерело: ДАЛО, ф. Р-312, оп. 2, спр. 43, арк. 31

Наведені статистичні відомості дають підставу виділити низку субрегіональних відмінностей, що підкреслювали відповідні диспропорції:

по-перше, враховуючи різні вихідні показники 1940 р., що передували німецько-радянській війні, де кількість лікарів була на орієнтовно однаковому рівні в більшості новоутворених західно-

українських областей, за винятком Львівської, де цілком очевидно домінував обласний центр із значною концентрацією лікарів, які за національним складом були переважно євреями чи поляками;

по-друге, показники 1944 р., коли відбулося відновлення сталінського тоталітарного режиму на багнетях Червоної армії та маузерах репресивно-каральних органів НКВС-НКДБ, фіксується падіння чисельності лікарів в середньому в 3–4 рази, порівняно із 1940 р.;

по-третє, найбільше зростання кількості лікарів може констатувати в першому повоєнному 1946 р., орієнтовно в 2–3 рази, до порівняння із попереднім роком, коли відновлювалися підвалини повоєнного устрою медичної галузі краю;

по-четверте, разом із тим незначне, порівняно із 1940 р., перевищення абсолютної чисельності лікарів, а в Дрогобицькій й Тернопільській областях бачимо навіть недосягнення вказаного рівня.

Варто окремо зазначити відносні показники забезпеченості лікарями лікувальних та поліклінічних установ західних областей УРСР в окреслений період (*табл. 2*).

Таблиця 2. Динаміка забезпечення лікарями міських лікувальних та поліклінічних установ західних областей Української РСР (1940–1947 рр.) (в розрахунку на 10 тис. осіб)

УРСР / Область	1940	1944	1945	1946	1947
УРСР загалом	17,7	12,3	15,2	20,9	22,0
Волинська	16,8	13,6	15,7	24,0	26,6
Дрогобицька	16,1	9,6	9,4	18,4	21,8
Львівська	24,1	13,9	19,6	29,6	30,4
Ровенська	14,4	10,9	12,0	17,2	16,5
Станіславська	14,6	8,7	13,3	19,3	20,9
Тернопільська	14,7	11,3	12,1	22,3	19,5
Чернівецька	24,0	22,4	35,6	44,3	39,1

Джерело: ДАЛО, ф. Р-312, оп. 2, спр. 43, арк. 31

Зазначена *табл. 2* демонструє помітні субрегіональні диспропорції у межах західноукраїнського регіону (без Закарпатської області). Зокрема, в 1940 р. цей показник коливався від 14,4 лікаря на

10 тис. мешканців до 24,1 – у Львівській, при загальноукраїнській величині в 17,7.

У 1944 р. можемо фіксувати різке зменшення відповідних відносних показників: від 8,7 у Станіславській до 22,4 – Чернівецькій області, за загальнореспубліканського показника 12,3.

Заходи щодо скерування лікарів зі східних регіонів УРСР та СРСР давали відповідний результат: уже 1945 р. вказаний вище відносний показник помітно зростає (Чернівецька область – 35,6), хоча на Дрогобиччині від скоротився до 9,4 (1944 р. – 9,6).

Цікавим є порівняння в загальнореспубліканському контексті. Так, якщо 1940 р. тільки дві області (Львівська та Чернівецька) перевищували середнореспубліканський показник забезпеченості лікарями на відповідну кількість населення, то з 1944 р. до них додалася Волинська область. При цьому навіть у межах західноукраїнського регіону (без включеної після Другої світової війни Закарпатської України) спостерігали помітні диспропорції, коли, наприклад, 1947 р. показник забезпечення лікарями на 10 тис. населення становила 39,1 особа, то в Ровенській – тільки 16,5.

Водночас використання відносного показника у розрахунку на відповідну кількість населення (у цьому випадку, на 10000 осіб) в умовах значних втрат населення краю в останні тижні радянської окупації червня-липня 1941 р. та за час нацистської окупації наступних трьох років має певним чином маніпулятивний характер, щоб штучно підкреслити постулати партійної пропаганди про особливу турботу за здоров'я громадян. Зокрема, *табл. 3* демонструє первинні статичні відомості зменшення населення західноукраїнського регіону в 1941–1944 рр., а отже, фактичне зменшення кількості лікарських кадрів було ще масштабнішим.

Цілком очевидно, що кількість лікарів та середнього медичного персоналу зменшувалася, як і під час т. зв. радянської евакуації на Схід (усього з шести західноукраїнських областей – Волинської, Дрогобицької, Львівської, Ровенської, Станіславської, Тернопільської) було вивезено, зокрема, декого з тих, хто прибули до краю у 1939–1941 рр., за попередньою офіційною статистикою 82,7 тис. осіб (ЦДАВОУ, ф. Р-582, оп. 11, спр. 12, арк. 35), призвано до лав Червоної армії – як при відступі влітку 1941 р., так при наступі весною 1944 р. – 412 тис. осіб (ЦДАВОУ, ф. Р-582, оп. 11, спр. 12, арк. 35), так серед тих, хто самостійно чи примусово виїхав на ро-

боту в Німеччину в часі нацистської окупації – 886,3 тис. осіб (ЦДАВОУ, ф. Р-582, оп. 11, спр. 12, арк. 31).

*Таблиця 3. Динаміка чисельності населення
західних областей УРСР, тис. осіб*

Область	1 липня 1941 р.	1 квітня 1944 р.
Волинська	1042,4	672,3
Дрогобицька	1300,2	877,6
Львівська	1608,5	1037,5
Ровенська	1236,2	797,3
Станіславська	1472,4	993,9
Тернопільська	1584,3	1069,4

Джерело: ЦДАВОУ, ф. Р-582, оп. 11, спр. 12, арк. 23

На цьому тлі вкрай складною залишалася ситуація із забезпеченням лікарськими кадрами у сільській місцевості, де проживала переважна більшість мешканців західних областей України.

З огляду на домінуючий сільський характер територіально-поселенської структури населення краю доцільно окремо висловити зауваження до *табл. 4*:

*Таблиця 4. Динаміка забезпечення лікарями
сільських лікувальних та поліклінічних установ
західних областей Української РСР (1940–1947 рр.)
(в розрахунку на 10 тис. осіб)*

Область	1940	1944	1945	1946	1947
Волинська	43	14	19	51	67
Дрогобицька	124	20	21	60	87
Львівська	97	8	15	49	81
Ровенська	68	30	39	85	109
Станіславська	108	4	18	44	56
Тернопільська	141	47	43	115	148
Чернівецька	86	44	33	80	102

Джерело: ДАЛО, ф. Р-312, оп. 2, спр. 43, арк. 92

по-перше, варто вказати на фактично мізерну кількість лікарів у сільській місцевості західних областей України упродовж усього досліджуваного періоду;

по-друге, навіть на тлі невеликих абсолютних показників 1940 р. втрати сільської медицини за роки війни призвели до того, що на 1944 р. у галицьких селах залишилися поодинокі лікарі (Станіславська – 4 (1940 р. – 108); Львівська – 8 (1940 р. – 97));

по-третє, заходи із залучення лікарів із інших регіонів УРСР та СРСР фактично мінімально стосувалися й так нечисельних сільських лікувальних та поліклінічних закладів західноукраїнського регіону, зокрема, навіть на 1947 р. у Дрогобицькій, Львівській та Станіславській областях чисельність лікарів поступалася 1940 р.

Характеристика відносних показників забезпечення лікарями сільських лікувальних та поліклінічних установ західних областей Української РСР в 1940–1947 рр. (у розрахунку на 10 тис. осіб) (табл. 5) загалом підтверджує узагальнення попереднього аналізу абсолютної чисельності цієї категорії працівників медичної галузі краю. Одночасно доповнити можемо тим, що наведені вище відносності показники упродовж досліджуваного періоду поступалися середньореспубліканським даним, демонструючи вкрай повільні темпи поповнення лікарями відповідних установ на селі.

Таблиця 5. Динаміка забезпечення лікарськими кадрами сільських лікувальних та поліклінічних установ західних областей Української РСР (1940–1947 рр.) (в розрахунку на 10 тис. осіб)

УРСР / Область	1940	1944	1945	1946	1947
УРСР загалом	1,4	1,3	1,4	1,7	2,1
Волинська	0,7	0,2	0,3	0,8	0,9
Дрогобицька	1,3	0,3	0,3	0,9	1,3
Львівська	0,9	0,1	0,2	0,7	1,2
Ровенська	0,6	0,4	0,5	1,1	1,4
Станіславська	1,0	0,5	0,2	0,5	0,7
Тернопільська	1,0	0,5	0,4	1,3	1,4
Чернівецька	0,6	0,9	0,6	1,4	1,9

Джерело: ДАЛО, ф. Р-312, оп. 2, спр. 43, арк. 96

При цьому лише незначна кількість лікарів працювали в сільських медичних установах, що, виходячи із територіально-поселенської та демографічної структури населення західноукраїнського регіону не дозволяло забезпечувати надання якісних медичних послуг на первинному рівні, а отже, не могло не впливати на зменшення високої смертності селян.

За таких обставин величезне навантаження падало на середній медичний персонал (*табл. 6.*), особливо на селлах, де фельдшер чи медсестра залишалися чи не єдиними особами, які могли надавати невідкладну медичну допомогу та нерідко навіть консультували у складніших випадках, перед тим, як пацієнти потрапляли вже до лікувальних закладів в районних центрах чи обласних установах.

Таблиця 6. Динаміка чисельності середнього медичного персоналу в західних областях України (1940–1947 рр.)

Область	1940	1944	1945	1946	1947
Волинська	944	512	722	1059	1251
Дрогобицька	1325	458	761	1282	1763
Львівська	2964	1150	1649	2673	2789
Ровенська	986	587	781	1202	1250
Станіславська	1280	417	1061	1804	2033
Тернопільська	1179	535	693	1265	1710
Чернівецька	–	924	931	1383	1437

Джерело: ДАЛО, ф. Р-312, оп. 2, спр. 43, арк. 101

При цьому варто зауважити, що хоча втрати середнього медичного персоналу медичних установ західноукраїнського краю за роки Другої світової війни й були істотними, але досить швидко поповнювалися у післявоєнний період за рахунок прибулих зі східних регіонів України та Радянського Союзу, а також підготовки прискореними темпами відповідних кадрів у медичних закладах освіти західних областей УРСР. Зокрема, у жовтні 1944 р. відновив роботу попередній (1939–1941) Львівський державний медичний інституту. Того року, на відміну від 1939 р., прибули зі Сходу УРСР та СРСР багато професорів медицини. Новий навчальний рік 1 жовтня 1944 р.

розпочали 1062 студенти лікувального та фармацевтичного факультетів (Наніткевич, 2020).

Таблиця 7. Динаміка забезпечення середнім медичним персоналом західних областях в розрахунку на 10 тис. сільського населення України (1940–1947 рр.)

УРСР / Область	1940	1944	1945	1946	1947
УРСР загалом	11,5	10,4	12,9	14,6	16,9
Волинська	5,2	2,3	4,1	7,4	8,3
Дрогобицька	4,4	1,8	4,7	7,4	11,3
Львівська	2,2	0,7	4,0	8,0	8,7
Ровенська	4,2	2,7	4,9	7,8	9,5
Станіславська	3,6	1,1	4,7	7,1	8,4
Тернопільська	3,8	2,9	3,9	8,1	9,6
Чернівецька	–	4,2	3,3	9,5	10,9

Наведені в *табл. 7* відносні показники дають підставу найперше зауважити, що впродовж досліджуваного періоду показники жодної із західних областей не були рівними, а тим більше перевищували середньореспубліканські дані. Крім того, варто зауважити, попри кількісне збільшення чисельності медичних сестер, акушерів та фельдшерів на 1947 р. показники переважної більшості областей західноукраїнського регіону були вдвічі меншим від середніх по УРСР.

Зменшення кількості лікарів та середнього медичного персоналу, відсутність достатньої кількості медичного обладнання та препаратів вплинули на зменшення кількості госпіталізованих хворих. Наприклад, у 1944 р. у Львівській області на стаціонарному лікуванні були майже 14 тис. хворих (21,7 % до рівня 1940 р.), Станіславській – 12,6 тис. (43,3 %), Ровенській – 12,2 тис. (39,3 %), Волинській – 11,7 тис. (38,4 %). Однак ці дані аж ніяк не свідчили про істотне зменшення загального рівня захворюваності населення, особливо на небезпечні інфекційні хвороби, що супроводжували війну (Гулай, 2001, с. 177).

На кінець 1944 р. розгорнута мережа стаціонарних лікувальних закладів нараховувала у Львівській області – 3424 ліжка,

Станіславській – 1949, Дрогобицькій – 1567, Тернопільській – 1448 (ЩАВОУ, ф. Р-2, оп. 7, спр. 1561, арк. 103, 118). Як раніше нами зазначалося, збільшувалося воно за рахунок використання не пошкоджених, проте мало придатних для подібних цілей споруд. Досить часто дотримання належних санітарно-гігієнічних умов у них просто було неможливим (Гулай, 2001, с. 177).

Основним джерелом поповнення насамперед лікарських кадрів було скерування відповідних працівників зі східних регіонів УРСР та СРСР. Від часу вступу Червоної армії у межі колишньої Львівської області до листопада 1944 р. було надіслано 73 лікарів та 119 осіб середнього медичного персоналу (ДАЛО, ф. Р-312, оп. 2, спр. 3, арк. 148).

Так, за одним із наказів Міністерства охорони здоров'я УРСР у грудні 1947 р. 380 лікарів та 460 осіб середнього медичного персоналу були скеровані для розподілу та роботи в медичних установах західних областей України, у т. ч. Львівської – 100 лікарів та 100 осіб середнього медичного персоналу, Дрогобицькій – відповідно 40 та 50 осіб, Станіславській – 50 та 60 осіб, Чернівецької – 40 та 60, Ровенської – 40 та 50, Волинської – 40 та 50, Тернопільської – 40 та 50, Закарпатської – 30 та 40 осіб відповідно (ДАТО, ф. Р-2366, оп. 5, спр. 28, арк. 9).

Нехай у менших масштабах, але так само мали місце переміщення лікарів та медичного персоналу в межах самого західноукраїнського регіону. Так, наприкінці 1947 р. із клінік медичних інститутів передбачалося скерування певної кількості кваліфікованих медичних працівників: Львівського медичного інституту по 20 лікарів та 20 осіб середнього медичного персоналу у Волинську та Ровенську область; Станіславського – також по 20 лікарів та 20 осіб середнього медичного персоналу в Дрогобицьку область; Чернівецького – так само по 20 лікарів та 20 осіб середнього медичного персоналу в Тернопільську область (ДАТО, ф. Р-2366, оп. 5, спр. 28, арк. 9).

Загалом можемо погодитися із авторами (Радош & Сорока, 2012b, с. 17), що ліквідації епідемій інфекційних захворювань та поліпшенню загального рівня медичного обслуговування населення краю сприяло поступове збільшення кількості лікарів та розширення мережі лікувальних закладів західноукраїнського регіону. Вона розпочалася в 1948 р. і передбачала об'єднання лікарень із ам-

булаторно-поліклінічними закладами та подальше впровадження диспансерного методу і дільничного принципу обслуговування населення.

Так, 1949 р. в західних областях України (разом із Закарпатською) працювали 5765 лікарів, у т. ч. у Львівській – 170, Чернівецькій – 779, Дрогобицькій – 584, Закарпатській – 555 (ЦДАВОУ, ф. Р-582, оп. 2, спр. 201, арк. 102). У роботі їм допомагали понад 16,1 тис. осіб середнього медичного персоналу, зокрема у Львівській області – 3585, Станіславській – 2219, Тернопільській – 2045, Дрогобицькій – 1846 (ЦДАВОУ, ф. Р-582, оп. 2, спр. 201, арк. 103). У регіоні діяло 1174 амбулаторно-поліклінічних заклади, у т. ч. в Львівській області – 221, Тернопільській – 161, Станіславській – 157, Чернівецькій – 152 (ЦДАВОУ, ф. Р-582, оп. 2, спр. 201, арк. 103).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, проаналізувавши стан забезпечення медичних установ західних областей України лікарями та середнім медичним персоналом на завершальному етапі Другої світової війни (1944–1945), описавши основні джерела заміщення лікарських посад та посад медичних сестер, фельдшерів і акушерів у процесі інтенсивної радянської організації західних областей України у вказаний період, охарактеризувавши субрегіональну та територіально-поселенську структуру поповнення медичних кадрів західноукраїнського регіону в перші повоєнні роки та вказавши на кількісні й якісні диспропорції у забезпеченні лікарями та середнім медичним персоналом лікувальних та поліклінічних установ краю, що негативно впливали на загальний стан медичного обслуговування населення та шляхи їх усунення.

Визнаючи позитивні зрушення в медичному забезпеченні населення західних областей України через зростання кількості лікарів, медичних сестер, фельдшерів, акушерів обласних, районних й міських лікарень та поліклінік у досліджуваній період варто не забувати про негативні складові відповідної кадрової політики сталінського тоталітарного режиму, що вартує окремого розгляду в наступних розвідках.

Джерела та література

Богаченко, М., & Романяк, М. (2008). *Медицина Дрогобича: історичні нариси*. Дрогобич: Коло.

- Гарагашьян, А.А., & Паращак, П.В.** (1972). *Розквіт охорони здоров'я на Радянському Прикарпатті*. Київ: Здоров'я.
- Гулай, В.В.** (2001). Проблеми охорони здоров'я населення західних областей України (друга половина 40-х – 50-ті роки ХХ ст.). *Проблеми гуманітарних наук: наукові записки Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*, 8, 176–180.
- Гулай, В.** (2021). Матеріально-побутове становище населення західних областей України (1944–1953). В В. Ільницький (Ред.), *Повсякденне життя населення західних земель України у перші повоєнні роки (1944–1953): вибрані питання*: колективна монографія (с. 338–358). Львів – Торунь: Liha-Pres.
- ДАЛО – Державний архів Львівської області. Ф. Р-312: Львівський обласний відділ охорони здоров'я.
- ДАТО – Державний архів Тернопільської області. Ф. Р-2366: Тернопільський обласний відділ охорони здоров'я.
- Радиш, Я.Ф., & Сорока, О.Я.** (2012a). Іван Савицький – перший ректор Станіславського медичного інституту (до проблеми державного регулювання медичної діяльності на Прикарпатті у першій половині ХХ століття). *Інвестиції: практика та досвід*, 2, 89–94.
- Радиш, Я.Ф., & Сорока, О.Я.** (2012b). Особливості державного регулювання медичної діяльності на Прикарпатті протягом 1939–1950 рр. *Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. Серія: Право та державне управління*, 2, 12–21.
- Скрипник, Н.В., Боцюрко, В.І., Дідушко, О.М., Костіцька, І.О., Вацеба, Т.С., Марусин, О.В., Чернявська, І.В., & Делятинський, Р.І.** (2017). Сторінки історії становлення й розвитку ендокринології в Івано-Франківському НМУ (1967–2017). *Практикуючий лікар*, 6 (4), 64–82.
- Сорока, О.Я.** (2013). Роль і місце відомих лікарів у державному регулюванні і медичної галузі на Прикарпатті у першій половині ХХ століття. *Інвестиції: практика та досвід*, 2, 137–141.
- ЦДАВОУ – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. Р-2: Управління справа РНК УРСР; Ф. Р-582: Статистичне управління Української РСР.
- Hanitkevych, Ya.** (2020). Львівський державний медичний інститут МОЗ УРСР /ордена Дружби народів/ після Другої світової війни. *Наукове товариство ім. Шевченка, онлайн-журнал Товариства*. Взято з <https://ntsh.org/node/1006>.

References

- Bohachenko, M., & Romaniak, M.** (2008). *Medytsyna Drohobycha: istorichni narisy [Drohobych Medicine: Historical Essays]*. Drohobych: Kolo [in Ukrainian].
- Harahashian, A.A., & Parashchak, P.V.** (1972). *Rozkvit okhorony zdorovia na Radianskomu Prykarpatti [The heyday of health care in the Soviet Carpathians]*. Kyiv: Zdorovia [in Ukrainian].
- Hulai, V.V.** (2001). Problemy okhorony zdorovia naselennia zakhidnykh oblastei Ukrainy (druha polovyna 40-kh – 50-ti roky XX st.) [Problems of health protection of the population of the western regions of Ukraine (second half of the 40s – 50s of the XX century)]. *Problemy humanitarnykh nauk: naukovi zapysky Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahogichnoho universytetu imeni Ivana Franka – Problems of the humanities: scientific notes of the State Pedagogical University*, 8, 176–180 [in Ukrainian].
- Hulai, V.** (2021). Materialno-pobutove stanovyshe naselennia zakhidnykh oblastei Ukrainy (1944–1953) [Material and living conditions of the population of the western regions of Ukraine (1944–1953)]. In V. Il'nytskyi (Ed.), *Povsiakdenne zhyttia naselennia zakhidnykh zemel Ukrainy u pershi povoienni roky (1944–1953): vybrani pytannia – Everyday life of the population of the western lands of Ukraine in the first postwar years (1944–1953): selected issues* (pp. 338–358). Lviv – Torun: Liha-Pres [in Ukrainian].
- DALO – Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti. F. R-312: Lvivskiy oblasnyi viddil okhorony zdorovia [State Archives of Lviv Region. F. P-312: Lviv Regional Department of Health] [in Ukrainian].
- DATO – Derzhavnyi arkhiv Ternopil'skoi oblasti. F. R-2366: Ternopil'skiy oblasnyi viddil okhorony zdorovia [State Archives of Ternopil Region. F. P-2366: Ternopil Regional Department of Health] [in Ukrainian].
- Radys, Ya.F., & Soroka, O.Ya.** (2012a). Ivan Savytskyi – pershyi rektor Stanislavskoho medychnoho instytutu (do problemy derzhavnogo rehuliuвання medychnoi diialnosti na Prykarpatti u pershii polovyni XX stolittia) [Ivan Savitskyi is the first rector of the Stanislavsky Medical Institute (to the problem of state regulation of medical activity in the Carpathians in the first half of the twentieth century)]. *Investytsii: praktyka ta dosvid – Investments: practice and experience*, 2, 89–94 [in Ukrainian].
- Radys, Ya.F., & Soroka, O.Ya.** (2012b). Osoblyvosti derzhavnogo rehuliuвання medychnoi diialnosti na Prykarpatti protiahom 1939–1950 rr. [Features of state regulation of medical activity in the Carpathians during 1939–1950]. *Visnyk Akademii pratsi i sotsialnykh vidnosyn Federatsii profspilok Ukrainy. Serii: Pravo ta derzhavne upravlinnia – Bulletin of*

the Academy of Labor and Social Relations of the Federation of Trade Unions of Ukraine. Series: Law and Public Administration, 2, 12–21 [in Ukrainian].

- Skrypnyk, N.V., Botsiurko, V.I., Didushko, O.M., Kostitska, I.O., Vatsiba, T.S., Marusyn, O.V., Cherniavska, I.V., & Deliatynskyi, R.I.** (2017). Storinky istorii stanovlennia y rozvytku endokrynolohii v Ivano-Frankivskomu NMU (1967–2017) [Pages of the history of formation and development of endocrinology in Ivano-Frankivsk NMU (1967–2017)]. *Praktykuiuchy likar – Practitioner, 6* (4), 64–82 [in Ukrainian].
- Soroka, O.Ya.** (2013). Rol i mistse vidomykh likariv u derzhavnomu rehuliuванні i medychnoi haluzi na Prykarpatti u pershii polovyni XX stolittia [The role and place of famous doctors in government regulation and the medical field in the Carpathians in the first half of the twentieth century]. *Investysii: praktyka ta dosvid – Investments: practice and experience, 2*, 137–141 [in Ukrainian].
- TsDAVOU – Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy. F. R-2: Upravlinnia sprava RNK URSS; F. R-582: Statystychno upravlinnia Ukrainskoi RSR [Central State Archive of the highest authorities and administration of Ukraine. F. R-2: Office of the SNC of the USSR; F. P-582: Statistical Office of the Ukrainian SSR] [in Ukrainian].
- Hanitkevych, Ya.** (2020). Lvivskyi derzhavnyi medychnyi instytut MOZ URSS /ordena Druzhby narodiv/ pislia Druhoi svitovoi viiny [Lviv State Medical Institute of the Ministry of Health of the USSR /Order of Friendship of Peoples/ after the Second World War]. *Naukove tovarystvo im. Shevchenko, onlain-zhurnal Tovarystva – Scientific Society named after Shevchenko, online magazine of the Society*. Retrieved from <https://ntsh.org/node/1006> [in Ukrainian].

*Стаття надійшла до редакції 15.03.2022 р.
Стаття рекомендована до друку 28.04.2022 р.*

Ігор САЛАМАХА

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України, економічної теорії та права, Національний лісотехнічний університет України, вул. ген. Чупринки, 103, м. Львів, Україна, індекс 79057 (ig.sal@ukr.net)

ІВАНІК МИКОЛА МИХАЙЛОВИЧ

10 квітня 2022 р. на 55 році життя відійшов у вічність доцент кафедри історії України, економічної теорії та права Національного лісотехнічного університету України Іваник Микола Михайлович. Науковець, викладач, активний громадський діяч, скромна і чесна людина.

Микола Михайлович народився 20 серпня 1967 р. у м. Потсдам (Німеччина), у сім'ї військовослужбовця. У 1984 р. закінчив середню школу № 10 у м. Самбір. У цьому ж році поступив на історичний факультет Львівського державного університету ім. І. Франка, який закінчив у 1992 р., отримавши диплом спеціаліста. У 1992–2003 рр. працював вчителем історії у школі № 3 у м. Самбір. З 2003р. займав посаду викладача суспільних дисциплін Самбірського державного педагогічного коледжу імені Івана Филипчика.

Захистив кандидатську дисертацію на тему «Органи місцевого самоврядування на Західній Україні у міжвоєнний період 1919–1939».

З 2004 р. і до дня смерті працював на посаді доцента кафедри історії України, політології та права (пізніше кафедри історії України, економічної теорії та права) Національного лісотехнічного університету України.

Автор та співавтор більше сотні наукових навчально-методичних праць. Серед них монографія «Система органів місцевого самоврядування в Галичині у 1919–1939 рр.: історико-правовий аспект». Львів, 2007, підручники та посібники, а також десятки статей, присвячених місцевому самоврядуванню та історії його рідного Самбора. Микола Михайлович завершував роботу над докторською дисертацією на тему «Становлення та діяльність органів громадського самоврядування в Галичині (друга половина XIX – перша третина XX р.)». Монографія «Королівське вільне місто Самбір. Нариси історії доби австрійського панування» також залишилися недописаною.

Розділяємо гіркоту втрати з усіма, хто знав, любив і поважав Микола Іваника.

Вічна пам'ять!

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

ПРОБЛЕМИ ГУМАНІТАРНИХ НАУК

Збірник наукових праць Дрогобицького
державного педагогічного університету
імені Івана Франка

Серія Історія. Випуск 10/52 (2022)

Головний редактор Василь Ільницький
Технічний редактор Ольга Лужецька
Коректор Олександр Голубєв

Підписано до друку 16.06.2022 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times. Цифровий друк.
Умовно-друк. арк. 21,25. Тираж 50. Замовлення № 47.
Віддруковано з готового оригінал-макета.

Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефон: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.

COLLECTION OF SCIENTIFIC ARTICLES

DROHOBYCH IVAN FRANKO STATE
PEDAGOGICAL UNIVERSITY

PROBLEMS OF HUMANITIES

a collection of scientific articles

Drohobych Ivan Franko
State Pedagogical University

History Series. Issue 10/52 (2022)

Editor-in-chief **Vasyl Ilnytskyi**
Technical Editor **Olha Luzhetska**
Corrector **Oleksandr Golubev**

Signed for printing on 16.06.2022. Format 60x84/16. Offset paper.
Times New Roman Font. Digital printing. Printer's sheet 21.25.
Circulation 50. Order № 47.
Printed from the finished original layout.

"Helvetica" Publishing House
65101, Ukraine, Odessa, Inglezi Street, 6/1
Telephone: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Certificate of the subject of publishing
DK № 6424 dated October 4, 2018